Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet (1934)

Antal Szerb: Ungarische Literaturgeschichte

(1934, > 1940 Änderungen, / változtatások)

deutsch von Josef-Gerhard Farkas:

Band 5 von 6 / 5. kötet 6-ból

Petőfi bis Bodnár / Petőfitől Bodnárig.

+ Register / regiszter.

© 2015 Gabriele Farkas gabyfarkas@web.de
Habsburger Allee 10 a, D-76767 Hagenbach
Deutschland / Németország

Druck 2016: dbusiness.de gmbh . 10409 Berlin

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

A bilingvis kiadáshoz (Farkas).....III
Szövegváltoztatások 1934 >1940.....végen IV
Összehasonlító versfordítások.....VII
Regiszter ötödik kötet, és teljes .....VIII, XIII
Utószó (Farkas).....XXXI a

5. *Petőfi Sándor* II/46
a) Lírai realizmus II/48
b) Biedermeier II/53
c) Népiesség II/56
d) Világszabadság II/61
6. *Petőfi körül* II/65
7. *Arany János* II/72
a) A népi fi II/73
b) Históriai realizmus II/78
c) Tudatos költő II/84
d) Az öreg Arany II/89
8. *Irodalmi tudat* II/93
9) *Madách Imre*
a) Az Ember Tragédiájának szellemtörténeti helye II/100
b) Madách világnézete II/106

C) A POLGÁROSODÓ NEMESSÉG IRODALMA

1. *A korszak negativ jellege* II/110
2. *A klasszicizáló iskola*
a) Epigon líra II/116
b) A klasszicizmus a kor ellen fordul II/121
c) Klasszicizáló és népies színpad II/125
3. *Mikszáth Kálmán* II/127
4. *Vajda János* II/131
5. *Irodalomszemlélet* II/136

Zur bilinguisch Ausgabe (Farkas).....III a
Textänderungen 1934 >1940.....hinten IV a
Vergleichende Versübersetzungen.....VII
Register..Band 5, und gesamt.....VIII, XIII
Nachwort (Farkas).....XXXI

5. *Alexander Petőfi* II/46
a) Lyrischer Realismus II/48
b) Biedermeier II/53
c) Volkhaftigkeit II/56
d) Weltfreiheit II/61
6. *Um Petőfi herum* II/65
7. *Johann Arany* II/72
a) Der völkische Sohn II/73
b) Historischer Realismus II/78
c) Der bewußte Dichter II/84
d) Der alte Arany II/89
8. *Literarisches Bewußtsein* II/93
9) *Emmerich Madách*
a) Der Tragödie des Menschen geistesgeschichtlicher Ort II/100
b) Madáchs Weltanschauung II/106

C) DES VERBÜRGERLICHENDEN ADELS LITERATUR

1. Des Zeitalters negatives Gepräge II/110
2. Die klassizisierende Schule
a) Epigone Lyrik II/116
b) Der Klassizismus wendet sich gegen die Zeit II/121
c) Klassizisierende und volkhafte Schaubühne II/125
3. *Koloman Mikszáth* II/127
4. *Johann Vajda* II/131
5. *Literaturbetrachtung* II/136

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

A bilingvis kiadáshoz.

Szerb Antal magyar volt, zsidó, katolikus. Feleségem és én ezek semelyike se vagyunk. Magyar filológiai stúdiumnál Münchenben és (Nyugat-)Berlinben az irodalomtörténet érdekes lett nekem és érthető az ő műve által, amelyet professzoraim használtak. Később saját diákjaim számára fordítottam excerptumokat. Aztán a kétkötetes 1940-es kiadást, hogy másoknak is magyarismeret nélkül Szerb teljes értekezése hozzáférhető legyen. Évekhosszú munka után ezt 1975-ben írógépbetűsen nyomattuk ki, saját költségünkön. Kiadók viszszariadtak investiciótól a hungarológiai témába.

Az íróként kedvelt tudóst (dr.,prof.) egy fasiszta munkatáborban gyötörték halálra 1945 januárban. Kommunista önkényt meg már 1919-ben tapasztalt az 1901-ben született. Mindkét totalitárius rendszerről tett megjegyzéseket az 1930-ben elkezdett és kimutatásaink szerint 1940-ig utánagondolt irodalomtörténetében. Az antibolsevistásokat a háborúutáni kiadásokból gondosan eltávolították. Budapesten maradt özvegye hozzájárulásával. Aki hamisítatlan fordításunk használatát bíróságilag megakadályozta a szabad világban, várakozásban is illuzórikus tantiémokra nyugati valutában. -- A szerzői jog valahogy hozzá került az erdélyi kultúregyesületek kisajátításánál.

Érthetetlen maradt nekünk, az özvegy után miért akadályozta meg Szerb leánya is, hogy édesapjának legfontosabb magyar kultúrtörténeti művét megismerjék külföldön. Holott Magyarországon pár évenként új kiadása jelent meg a generációkon át magasrabecsült műnek. Az olvasókat nem zavarták sem a politikai szövegbeavatkozások, amelyeket a védtelen halott állítólag maga tervezett volt – szavak, mondatok, fejezet törlése, – sem a könyvnek előreállított mindenkori kritika az ő humanista-polgári nézete felett. -- A 11-ik kiadás aztán 2005-ben, a politikai változás után, visszaállította az eredeti változatot. Most az azelőtti vonatkozás nélkül posztumuszos kívánságteljesítésre; és óvás nélkül az ő állítólag hamis világnézetétől.

A nagy korváltozás sajnos nem változtatott fordításunk hasznosítási tilalmán. Ami alatt sokféleképp szenvedtünk. Most az idő lépi át a szerzői jogot, amivel Szerb mentalitásával ellenkezően tanának külföldi terjesztését blokírozták. A várakozás 70-ik halálozási napjára még új perspektívát is hoz. Mert sok 1956-os menekült gyermekei és legtöbb unokái már nem tudják eredetiben olvasni a díjazott főművét Szerbnek, akitől németül csak választékos szórakoztató irodalom van.

A bilingvis kiadás beteljesíti több mint 40 évvel ezelőtti fáradozásunkat, nyelvtanulást és tudásközvetítést kombinálni. A tilalom megokolására munkánk ellen felhozott szemrehányás, hogy nem volna kongeniális Szerb nyelvművészetének, találó. Tudatosan elálltam németül attól, amit ő magyarul írogatva „minden elmondott tudományos problémánál fontosabbnak tartott: a stílus kérdését“. Ő egy új terminológia meghonosítására törekedett a német szellemtudományos megújhodás nyomán, és „a magyar irodalmat emberi szívekhez közel hozni“. Szellemi vezérletet valamint emocionális megragadását egy idegen népnek másfajta nyelve által: azt elgondolhatóvá és utánérezhetővé tenni németül, igen fantáziadús átültetést igényelne. Bizonytalan sikerrel, és ellentétben a mi törekvésünkkel praktikusan hasznos nyelvösszehasonlításra

Javított 1975-ös munkánk lehetőleg szóról szóra mutatja, gyakran Szerb mondatszerkezetének megtartásával is, az alkotásmódját az ő 1934 óta megcsodált tanulságos Magyar Irodalomtörténetének. Amely dacára évtízedek ideológiai rosszalásnak, a másik ideológia általi kora inhumánus halála után, túlélte azokat a felhőket, amelyek ellen művének a latin jeligét adta: *Invitis nubibus.*

dr. Farkas Josef-Gerhard prof. & Farkas Gabriele

Zur bilinguisch Ausgabe. [ß=ss: groß=gross, etc.]

Anton Szerb war Ungar, Jude, Katholik. Meine Frau und ich sind keins davon. Beim Studium ungarischer Philologie in München und Berlin (West) wurde mir die Literaturgeschichte interessant und verständlich durch sein Werk, das meine Professoren benutzten. Später übersetzte ich für meine eigenen Studenten Exzerpte. Dann die zweibändige 1940er Ausgabe, damit auch anderen ohne Madjarischkenntnis Szerbs vollständige Abhandlung zugänglich wird. Nach jahrelanger Arbeit ließen wir dies 1975 in Schreibmaschinentype drucken, auf eigene Kosten. Verleger scheuten die Investition ins hungarologische Thema.

Der als Schriftsteller beliebte Gelehrte (Dr.,Prof.) wurde in einem faschistischen Arbeitslager zu Tode geschunden im Januar 1945. Kommunistische Willkür wiederum hatte schon 1919 erfahren der 1901 Geborene. Über beide totalitären Systeme machte er Bemerkungen in seiner 1930 begonnenen und laut unseren Nachweisungen bis 1940 nachgedachten Literaturgeschichte. Die antibolschewistischen wurden aus den Nachkriegsausgaben sorgfältig entfernt. Mit Zutun seiner in Budapest gebliebenen Witwe. Die den Gebrauch unserer unverfälschten Übersetzung gerichtlich verhinderte in der freien Welt, auch in der Erwartung illusorischer Tantiemen in westlicher Währung -- Das Urheberrecht war irgendwie an sie gelangt bei der Enteignung siebenbürgischer Kulturvereine.

Unbegreiflich geblieben ist uns, warum nach der Witwe auch Szerbs Tochter verhinderte, dass man ihres Vaters wichtigstes ungarisches kulturgeschichtliches Werk kennenlernt im Ausland. Wo doch in Ungarn alle paar Jahre eine neue Ausgabe des Generationen hindurch hochgeschätzten Werkes erschien. Die Leser störten weder die politischen Texteingriffe, die der wehrlose Tote angeblich selber geplant hatte – Streichung von Wörtern, Sätzen, Kapitel – noch die dem Buch vorangestellte jeweilige Kritik an seiner humanistisch-bürgerlichen Sicht. -- Die 11. Auflage dann 2005, nach der politischen Wende, stellte wiederher die ursprüngliche Fassung. Nun ohne den vorherigen Bezug auf postume Wunscherfüllung; und ohne Warnung vor seiner angeblich falschen Weltanschauung.

Der große Zeitenwandel änderte leider nichts am Nutzungsverbot unserer Übersetzung. Worunter wir mannigfach gelitten hatten. Jetzt überschreitet die Zeit das Urheberrecht, womit konträr der Mentalität Szerbs seiner Lehre ausländische Verbreitung blockiert wurde. Das Abwarten seines 70. Todestages bringt sogar eine neue Perspektive. Denn vieler 1956er Flüchtlinge Kinder und meiste Enkel können nicht mehr im Original lesen das preisgekrönte Hauptwerk Szerbs, von dem es deutsch nur gehobene Unterhaltungsliteratur gibt.

Die bilinguisch Ausgabe vollendet unsere Bemühung von vor über 40 Jahren, Sprachlernen und Wissensvermittlung zu kombinieren. Der zur Verbotsbegründung gegen unsere Arbeit vorgebrachte Vorwurf, sie sei nicht kongenial der Sprachmeisterschaft Szerbs, trifft zu. Bewußt nahm ich deutsch Abstand davon, was er ungarisch schreibend „für wichtiger hielt als jedes geschilderte wissenschaftliche Problem: die Frage des Stils“. Er strebte das Einbürgern einer neuen Terminologie an auf der Spur der deutschen geisteswissenschaftlichen Erneuerung, und „die ungarische Literatur menschlichen Herzen nahe zu bringen“. Geistiges Anleiten sowie emotionales Ergreifen eines fremden Volkes durch seine andersartige Sprache: das mitdenkbar und nachfühlbar zu machen auf Deutsch würde eine überaus fantasievolle Übertragung erfordern. Mit ungewissem Erfolg, und im Gegensatz zu unserem Streben nach praktisch nützlichem Sprachenvergleich.

Unsere verbesserte 1975er Arbeit zeigt möglichst wortwörtlich, oft unter Beibehalt auch von Szerbs Satzbau, die Schaffensweise seiner seit 1934 bewunderten lehrreichen Ungarischen Literaturgeschichte. Die trotz Jahrzehnten ideologischer Mißbilligung, nach seinem frühen inhumanen Tod durch die andere Ideologie, jene Wolken überdauerte, gegen die er seinem Werk das lateinische Kennwort gab: *Invitis nubibus*.

prof .dr.Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas

5. *PETŐFI SÁNDOR.**

Petőfi neve a magyar tudatban egyértelmű a költővel. Ő az a költő, akinek a képe a legerősebb és a legigazabb vonásokkal él bennünk, akit nem kell a könyvszerű feledésből kiásni, akinek értékeit nem kell revizió alá venni. Petőfi eleven volta a legszebb bizonyítéka annak az egyébként sokszor tagadott ténynek, hogy a magyarság meg tudja becsülni irodalmi nagyjait.

* *Jegyzet. Petőfi Sándor*, született Kiskőrösön, 1823-ban. Atyja Petrovics István mészárszék-bérlő és kisbirtokos, evangélikus, anyja Hruz Mária, cseléd volt, mikor Petrovics feleségül vette. Petőfi Sándor alsóbb iskoláit az Alföld különböző városaiban végezte, mert atyja szűkös anyagi helyzetbe került és egyre máshol próbált szerencsét. Aszódon, ahol a III—V. osztályt végezte, kitünő tanuló volt és már verseket is írt. 1837—38-ban Selmecen tanult, itt már kevésbbé jó eredménnyel, összetüzött szláv érzületű történelem-tanárjával, atyja közben tönkrement és megvonta tőle támogatását. 1838 elején Pestre jön és mint a Nemzeti Szinház statisztája él egy ideig, majd Oszfi-Asszonyfán vendégeskedik rokonoknál, majd Sopronban katonának áll. A katona-élet fáradalmait törékeny szervezete nem tudja elviselni, 1841-ben felmentését kéri. Folytatja tanulmányait Pápán. Barátsága Jókaival és Orlaival. Az önképzőkörben nyeri az első elismerést költői munkásságáért. Színészkedik, majd Pozsonyban az Országgyűlési Tudósítások másolásából tengeti életét. Közben versei már megjelennek az Athenaeumban és ráterelik Vörösmarty és Bajza figyelmét. Egy rettenetes telet tölt Debrecenben. 1844 februárjában elindul Pestre vers-kötetének kéziratával. Vörösmarty veszi pártfogásába, a kötet Tóth Gáspár szabómes-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

5. *ALEXANDER PETŐFI* *

Petőfis Name ist im ungarischen Bewußtsein gleichbedeutend mit dem Dichter. Er ist jener Dichter, dessen Bild in den stärksten und wahrhaftigsten Zügen in uns lebt, den man nicht aus buchhaftem Vergessen herausgraben muß, dessen Werte keiner Revision unterzogen werden müssen. Petőfis Lebendigsein ist der schönste Beweis jener übrigens vielmals geleugneten Tatsache, daß das Ungartum seine literarischen Größen zu schätzen weiß.

< * *Anmerkung. Alexander Petöfi*, geboren in Kiskőrös, 1823. Vater Stephan Petrovics war Fleischhauerei-Pächter und Kleingrundbesitzer, evangelisch; Mutter Maria Hruz war Magd, als Petrovics sie heiratete. Alexander Petőfi absolvierte seine unteren Schulen in den verschiedenen Städten des Tieflands, weil sein Vater in kärgliche materielle Lage geriet und immerzu woanders sein Glück versuchte. In Aszod, wo er die III.-V. Klasse absolvierte, war er ausgezeichneter Schüler und schrieb auch schon Gedichte. 1837-38 lernte er in Schemnitz, hier schon mit weniger gutem Erfolg, legte sich an mit seinem slawisch-empfindenden Geschichts-Studienrat; sein Vater ging inzwischen bankrott und entzog ihm seine Unterstützung. Anfang 1838 kommt er nach Pest und lebt eine Zeitlang als Statist des National-Theaters, dann als Gast bei Verwandten in Ostfi-Asszonyfa, stellt sich dann in Ödenburg als Soldat. Die Strapazen des Soldatenlebens vermag sein fragiler Organismus nicht zu ertragen, 1841 bittet er um Freistellung. Setzt seine Studien in Poppa fort. Freundschaft mit Jókai und Orlai. Im Selbstbildungszirkel gewinnt er die erste Anerkennung für sein dichterisches Schaffen. Betätigt sich als Schauspieler, fristet dann sein Leben in Preßburg vom Abschreiben der (Landtags-Berichte). Inzwischen erscheinen seine Gedichte schon im Athenaeum und lenken die Aufmerksamkeit Vörösmartys und Bajzas auf ihn. Einen entsetzlichen Winter verbringt er in Debreczin. Im Februar 1844 begibt er sich nach Pest mit dem Manuskript seines Gedichtbandes. Vörösmarty nimmt ihn in seine Protektion, der Band erscheint mit Schneidermeister Kaspar Tóths

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Az irodalomtörténetírónak nincs is más teendője, mint megerősíteni és tágabb összefüggésekbe beállítani azokat a vonásokat, amelyeket mindenki ismer a Petőfi-arcon: hangjának természetes közvetlenségét, népiségét és mondanivalójának éltető középpontját, a szabadságszeretetet.

ter támogatásával megjelenik. Rögtön sikere van, Vahot Imre segédszerkesztőnek alkalmazza a Pesti Divatlapnál. Kibékül atyjával. Szerelme a fiatalon elhaló Csapó Etelke, iránt. 1845 áprilisában elindul, hogy bejárja az országot. Mindenütt ünneplik. Gömör vármegye táblabirájának választja. Barátsága Tompával és Kerényivel. Gödöllőn szerelmes lesz Mednyánszky Bertába. Pesszimista korszaka: Felhők, Tigris és hiéna. (1846.) A fiatal írók köréje tömörülnek, megalakítja a Tizek Társaságát. Obernyik társaságában Erdélybe indul. Útközben Nagykárolyban megismerkedik Szendrey Juliával. Julia először csak hiúságból foglalkozik vele, idővel megszereti. Arra a hírre, hogy Julia máshoz megy, Petőfi megkéri Prielle Kornélia, a későbbi nagy színésznő kezét. A félreértések eloszlanak, de Julia atyja hallani sem akar a házasságról. Erőszakosan megakadályozza a szerelmesek találkozását. Közben Petőfi ide-oda kóboról meglátogatja Arany Jánost és igen előnyösen eladja költeményeit Emich kiadónak. Végre 1847 szeptember 8-án megszökteti Juliát és Pestre költöznek. Szerkeszti az Életképeket. Március tizenötödike Petőfit a forradalmi mozgalom élére dobja. Szenvedélyesen veti magát a politikába, de híveit, a radikálisokat nemsokára leszerelik; — fellép képviselőnek és megbukik. Megbántja Vörösmartyt és összevész Jókaival. A szabadságharc kitör, mint százados bevonul. Nem küldik a harctérre, kímélni akarják. Összevész minden felettesével. Bemhez csatlakozik, hadsegédje lesz. Résztvesz Bem nagyszerű erdélyi hadmenetében. A segesvári csatában, visszavonulás közben, kozákok megölik, holttestét egy tömegsirba dobják.

Művei: Versek, 1842—44, Budán. A helység kalapácsa, 1844. János Vitéz, 1845. Cipruslombok Etelke sírjáról, 1845. Szerelem gyöngyei, 1845. Versek II. 1845. Felhők, 1846. Petőfi összes költeményei, 1847.

Kilenc nagyobb költői elbeszélést írt. (János vitéz, A helység kalapácsa, Szerelem átka, Tündérálom, Salgó, Szilaj Pista, Bolond Istók, Szécsi Mária, Az apostól), egy drámát (Tigris és Hiéna), egy regényt (A hóhér kötele) és hat novellát.

Der Literaturgeschichtsschreiber hat auch nichts anderes zu tun, als jene Züge zu verstärken und in breitere Zusammenhänge hineinzustellen, die jedermann am Petőfi-Antlitz kennt: die natürliche Unmittelbarkeit seines Tons, seine Volklichkeit und den belebenden Mittelpunkt seiner Aussage, die Freiheitsliebe.

Unterstützung. Hat sofort Erfolg, Emmerich Vahot stellt ihn als Hilfsredakteur beim (Pester Modeblatt) ein. Er söhnt sich mit seinem Vater aus. Seine Liebe zu Edelchen Csapó, die jung stirbt. Im April 1845 macht er sich auf den Weg, um das Land zu begehen. Überall feiert man ihn. Das Komitat Gömör wählt ihn zum Tafelrichter. Seine Freundschaft mit Tompa und Kerényi. In Gödöllö verliebt er sich in Berta Mednyánszky. Seine pessimistische Epoche: (Wolken, Tiger und Hyäne); 1846. Die jungen Schriftsteller scharen sich um ihn, er formt die Gesellschaft der Zehn. In Obernyiks Gesellschaft begibt er sich nach Siebenbürgen. Unterwegs in Großkarol lernt er Julia Szendrey kennen. Julia befaßt sich anfangs nur aus Eitelkeit mit ihm, mit der Zeit gewinnt sie ihn lieb. Auf die Nachricht hin, daß Julia einen andern heiratet, bittet Petőfi um die Hand von Kornelia Prielle, der späteren großen Schauspielerin. Die Mißverständnisse lösen sich auf, aber Julias Vater will nicht mal hören von der Heirat. Gewaltsam verhindert er die Begegnung der Verliebten. Inzwischen vagabundiert Petőfi hierhin-dorthin, besucht Johann Arany und verkauft seine Gedichte äußerst vorteilhaft dem Verleger Emich. Endlich am 8.September 1847 entführt er [*1940:* feleségül veszi /heiratet er] Julia und sie ziehen nach Pest. Er redigiert die (Lebensbilder). Der fünfzehnte März wirft Petőfi an die Spitze der revolutionären Bewegung. Leidenschaftlich stürzt er sich in die Politik, aber seine Anhänger, die Radikalen, werden alsbald abgerüstet; -- tritt auf als Abgeordneter und fällt durch. Verletzt Vörösmarty und verzankt sich mit Jókai. Der Freiheitskrieg bricht aus, als Hauptmann rückt er ein. Wird nicht an die Front geschickt, man will ihn schonen. Verzankt sich mit allen seinen Vorgesetzten. Schließt sich Bem an, wird dessen Adjutant. Nimmt teil an Bems großartigem Siebenbürger Feldzug. In der Schlacht von Schäßburg, während des Rückzugs, töten ihn Kosaken, sein Leichnam wird in ein Massengrab geworfen.

< *Seine Werke.* (Gedichte), 1842-44, in Ofen. [<*1940 törölve /gestrichen.*] Der Schmied der Ortschaft), 1844. (Held Johann), 1845. (Zypressenlaub von Edelchens Grab), 1845. (Perlen der Liebe), 1845. (Gedichte) II., 1845. (Wolken), 1846. (Petőfis sämtliche Gedichte), 1847.

Schrieb neun größere poetische Erzählungen (Held Johann, Der Schmied der Ortschaft, Fluch der Liebe, Feentraum, Salgó, Steffel Ungestüm, Blöder Steffel, Maria Szécsi., Der Apostel), ein Drama (Tiger und Hyäne), einen Roman (Des Henkers Strick) und sechs Novellen.

a) *Lírai realizmus.*

Mikor Petőfi fellépett és egy csapásra Vörösmarty mellé emelkedett lirai dicsőségben, a kritika olyan általános fogcsattogtatással fogadta, amilyen azelőtt senkinek és azután csak Ady Endrének jutott osztályrészül. Ennek a fogadtatásnak politikai és személyes, főképp klikkbeli okai voltak, amelyek elmultak az elmuló idővel: a romantikus nemzedék kitagadottjai összefogtak a romantikusok fiatal kegyence ellen, aki hirtelen elérte mindazt, amire ők hiába vágytak annyi éve már. De az általános felhördülésnek volt egy konkrét magva, ami már nem személyi, hanem elvi kérdés. Mindannyian szemére vetik Petőfinek hangja durvaságát, alacsonyságát, annak a valaminek a hiányát, amit Kazinczy, mint fentebb stílt követelt és ami azóta az irodalmi elegáncia elengedhetetlen követelménye lett. Hogy ezt a vádat nemcsak á rosszakarat hangoztatta, mutatja, hogy a megértőbb kritikusok, mint például Pulszky Ferenc is bizonyos óvatossággal beszélnek erről a témáról.

Kétségtelen, hogy Petőfi döntő fordulat a magyar irodalomban, olyan fordulat, mint a Felújulás vagy a Nyugat-mozgalom. Ezt jelenti a kritika konsternációja. Valami olyan újat hozott, ami az előzményekből egyáltalán nem következett, ami szakítás volt a multtal és elölről kezdés. Ez a valami az, amit lírai realizmusnak lehetne nevezni.

A szellemtörténeti előzmények messzire nyulnak vissza időben és térben: az angol Tó-vidékig és a XVIII. század végéig. Az angol „tó-iskola" tagjai, Wordsworth, Coleridge és Southey elhatározták, hogy szakítani fognak a klasszicista angol irodalom merev, stilizált „poétai dikciójával" és a költészetet közelebb fogják hozni a mindennapi nyelvhez és általában a mindennaphoz. Wordsworth vállalkozott arra, hogy megmutatja a mindennapi dolgokban az örököt, ami átcsillog rajtuk, Coleridge pedig ellenkezőleg, a nem-mindennapi, a misztikus élményeket fogja realisztikusan, élményszerüen feldolgozni.

Programmjuk legfontosabb pontjait legádázabb ellenfelük valósította meg, Lord Byron. Byron megdöntötte a

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

a) *Lyrischer Realismus.*

Als Petőfi auftrat und sich auf einen Schlag neben Vörösmarty hob an lyrischem Ruhm, empfing die Kritik ihn mit solch allgemeinem Zähneknirschen, wie davor niemandem und danach nur Anderl Ady zuteil wurde. Diese Aufnahme hatte politische und persönliche, hauptsächlich klüngelhafte Gründe, die vergingen mit der vergehenden Zeit: die Verstoßenen der romantischen Generation schlossen sich zusammen gegen den jungen Günstling der Romantiker, der plötzlich all das erreichte, was sie umsonst ersehnt hatten so viele Jahre schon [*1940:* egész életükben /ihr ganzes Leben*]*. Aber das allgemeine Aufmurren hatte einen konkreten Kern, der schon keine personbezogene, sondern prinzipielle Frage ist. Allesamt werfen sie Petőfi seines Tones Derbheit, Niedrigkeit vor, das Fehlen jenes Etwas, das Kazinczy als erhabeneren Stil forderte und was seitdem zum unerläßlichen Erfordernis der literarischen Eleganz wurde. Daß diese Anschuldigung nicht nur der böse Wille betonte, zeigt, daß die verständnisvolleren Kritiker, wie beispielsweise auch Franz Pulszky, mit einer gewissen Vorsicht von diesem Thema sprechen.

Zweifellos ist, daß Petőfi eine entscheidende Wendung in der ungarischen Literatur ist, solche Wendung, wie die Erneuerung oder die "West"-Bewegung [Zeitschrift]. Dies bedeutet die Konsternation der Kritik. Er brachte solcherlei Neues, was aus den Präliminarien überhaupt nicht folgerte, was Bruch war mit dem Vergangenen und ein Vonvornbeginnen. Dieses Etwas ist das, was man lyrischen Realismus nennen könnte [*1940:* szoktak nevezni /zu nennen pflegt.]

Die geistesgeschichtlichen Präliminarien reichen weit zurück in Zeit und Raum: bis zum englischen Seen-Gebiet und zum Ende des XVIII. Jahrhunderts. Die Mitglieder der englischen "See-Schule", Wordsworth, Coleridge und Southey beschlossen, daß sie brechen werden mit der starren, stilisierten "poetischen Diktion" der klassizistischen englischen Literatur und die Dichtung der alltäglichen Sprache und im allgemeinen dem Alltag näherbringen werden. Wordsworth übernahm es, in den alltäglichen Dingen das Ewige zu zeigen, das durch sie hindurchschimmert, Coleridge wiederum gegenteilig, wird die nicht-alltäglichen, die mystischen Erlebnisse realistisch, erlebnisartig aufarbeiten.

Die wichtigsten Punkte ihres Programms verwirklichte ihr erbittertster Gegner, Lord Byron. Byron stürzte der

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

költői dolgok sok évszázados hierarchiáját. Főúri arroganciával össze-visszadobálta a szavakat: komoly főnevek mellé komolytalan jelzőket tett, mozdulatlannak tartott alany mellé mozgékony állítmányt, a rimet, ami a strófa harmóniáját volt hivatva megadni, arra használta fel, hogy a legtávolabb eső, legváratlanabb szavakat házasítsa össze, a strófa arra való lett, hogy az utolsó két sor teljesen elrontsa az előző hat sor hangulatát. Ilymódon megszüntette a „poétai dikciót", a költészet ünnepélyes egyenruháját, a „fentebb stílt". Költészetébe belefértek a legprózaibb dolgok, amelyek költőivé váltak, ugyanakkor, amikor a költői dolgok prózaivá. A kritika halálsápadtan tántorgott ki a teremből, a közönség pedig lelkesedett: Byron költészetében végre-végre polgári magára ismert, polgári életformájának az apotheozisát látta az angol főúr költészetében.

Amit Byron kezdett, a kontinensen Heinrich Heine folytatta és teljesítette. Heinét zsidó faji adottságai különösen alkalmassá tették a nagy kőtábla-rombolásra: szentimentalizmusnak és gyilkos iróniának az állandó keverése Byron számára különcség volt, Heine számára természetes önkifejezés, mert szentimentalizmus és irónia minden zsidóban közvetlen szomszédok. Mikor így megtalálta a sémát: szentimentalizmus és irónia váltakoztatását, az önmaga kikifejezésére, az egész költészetet közvetlen önkifejezésnek használta fel. A versei többé nem szerelemről és tavaszról szóltak, mint a klasszicista versek, hanem egészen egyszerüen Heinrich Heinéről és semmi másról. A kifejezésbeli közvetlenség szintén zsidó faji adottság: a zsidó lélek sarkalatos ellentéte mindennek, ami egyenruha, ami kothurnus, ami ünnepélyesség, ami szigorú forma. A zsidóság általános formabontó hatása részben ebből az iszonyodásból származik.

Byron már a harmincas években erősen hat Magyarországon; le is fordítják, de inkább a világfájdalom gőgjét tanulják el belőle, mint Széchenyi is ifjúkorában. A formabontás inkább Heine hatásának tulajdonítható, akit 1837 óta szorgalmasan fordítanak magyarra, ismertetik, és ódákat írnak hozzá.

Természetesen Petőfi költészete époly kevéssé hasonlít

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

dichterischen Dinge vielhundertjährige Hierarchie. Mit aristokratischer Arroganz warf er die Wörter durcheinander: neben ernste Substantive tat er unernste Attribute, neben unbeweglich gehaltenes Subjekt stellte er ein bewegliches Prädikat, den Reim, der die Harmonie der Strophe zu geben berufen war, benutzte er dazu, um die am entferntesten fallenden, unerwartetsten Wörter zu verheiraten, die Strophe wurde dazu da, daß die letzten zwei Zeilen die Stimmung der vorangegangenen sechs Zeilen völlig verderben. Dieserart beendete er die "poetische Diktion", der Dichtung feierliche Uniform, den "erhabeneren Stil". In seine Dichtung gingen die prosaischsten Dinge hinein, die dichterisch wurden, zur gleichen Zeit, als die dichterischen Dinge prosaisch wurden. Die Kritik taumelte totenbleich aus dem Saal, das Publikum wiederum war begeistert: in Byrons Dichtung erkannte es endlich-endlich sein bürgerliches Selbst, sah es die Apotheose seiner bürgerlichen Lebensform in des englischen Aristokraten Dichtung

.

Was Byron begann, wurde auf dem Kontinent von Heinrich Heine fortgesetzt und erfüllt. Heine machten die Gegebenheiten seiner jüdischen Rasse besonders geeignet für die große Steintafel-Zerstörung: das ständige vermischen von Sentimentalismus und mörderischer Ironie war für Byron Extravaganz, für Heine natürlicher Selbstausdruck, denn Sentimentalismus und Ironie sind in jedem Juden unmittelbare Nachbarn. Als er so das Schema fand: [*1940 törölve /gestrichen:* Abwechslung von Sentimentalismus und Ironie,] für die Artikulierung des eigenen Selbst, benutzte er die gesamte Dichtung als unmittelbaren Selbstausdruck. Seine Verse handelten nicht mehr von Liebe und Frühling, wie die klassizistischen Verse, sondern einfach von Heinrich Heine und nichts anderem. Die ausdrucksmäßige Unmittelbarkeit ist ebenfalls jüdische rassische Gegebenheit: die jüdische Seele ist diametraler Gegensatz all dessen, was Uniform, was Kothurn, was Feierlichkeit, was strenge Form ist. Des Judentums generelle formenzersetzende Wirkung stammt zum Teil aus der Abscheu vor diesen.

Byron wirkt schon in den dreißiger Jahren stark in Ungarn; wird auch übersetzt, aber man lernt eher den Hochmut des Weltschmerzes daraus, wie auch Széchenyi in seiner Jugendzeit. Die Formenaufhebung ist hauptsächlich der Wirkung Heines zuzuschreiben, der seit 1837 fleißig ins Ungarische übersetzt wird, den man bespricht, und an den man Oden schreibt.

Natürlich ähnelt Petőfis Dichtung ebensowenig

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Heinéére, mint Heinéé Byronéra. Ha filologiai értelemben vett hatásról lenne szó, nem foglalkoznának vele ilyen hosszasan. Itt csak az elvről van szó, melynek a követésében Byron és Heine példát adtak Petőfinek, többet, mint példát, bátorítást: megmutatták, hogy lehetséges a költészetben közvetlen és egyszerű önkifejezés.

A közvetlen kifejezésre azután rávezette Petőfit társadalmi helyzete és költői alkotásmódjának sajátossága. Petőfi irodalmi szegénylegény volt a nemesi Magyarországon, szívében daccal és forradalmi szándékkal tele. Egy olyan ízig-vérig költői költőben, mint Petőfi, a belső mondanivaló feltétlenül megnyilvánul a formában, sőt ott a legerősebben. Petőfi formabontása, az emelkedett hang elvetése, a látszólagos pongyolaság és hétköznapiasság, a vers metrumának az elhanyagolása, a heinés stíluskeverés, mindmegannyi tiltakozás az úri nemesi költészet merev szabálytana és konvenciói ellen, küzdelem a világszabadságért, öntudatlan formai forradalom.

Alkotási módszere részben előidézője, részben talán már következménye lírai realizmusának. Petőfi életrajzi költő. Költészetében nincsen törés, élmény és költői feldolgozás között: az élmény olyan egyenesen lesz irodalommá, mint a nagy naplóírók naplóiban. Ezért, van, hogy a filologia életrajzát oly pontosan, napról-napra és óráról-órára haladva ismeri, mint Goetheét és ezért fontos, hogy ismerje: mert költészet és életrajz náluk szervesen kiegészíti egymást egy nagyszerű egésszé, egy maradandó emberalakká. Petőfi emberalakja természetesen nem olyan egyetemes és tanulságteljes, mint Goetheé — de olyan vonzó, mint az ifjúság.

Petőfi, amint Riedl mondja, „mindenestül beleugrik a költészet ritmikusan lebegő sajkájába". Petőfi megy hazafelé szekéren és azon gondolkozik, hogyan köszöntse anyját... Az élményből közvetlenül, úgy nyersen, ahogy van, vers lesz, csak épen egy hasonlattal cifrázza meg: „mint a gyümölcs a fán". Vagy egy másik szekéren megy Petőfi a leánnyal, akibe pillanatnyilag szerelmes és játékosan csillagot választanak. Az egyszerű tény, egyszerüen elmondva, tökéletes verssé lesz:

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Heines, wie Heines der Byrons. Wenn es sich um im philologischen Sinn genommene Wirkung handeln würde, würden wir uns damit nicht so ausführlich beschäftigen. Hier ist nur vom Prinzip die Rede, in dessen Befolgung Byron und Heine Beispiel gaben Petőfi, mehr, als Beispiel, Ermutigung: sie zeigten, daß in der Dichtung der unmittelbare und einfache Selbstausdruck möglich ist.

Auf den unmittelbaren Ausdruck danach brachten Petőfi seine gesellschaftliche Lage und Eigenheit seiner dichterischen Schaffensweise. Petőfi war literarischer Habenichts im adligen Ungarn, mit Trotz im Herzen und voll revolutionärer Absicht. In einem solchen Vollblut-Dichter, wie Petőfi, offenbart sich die innere Aussage unbedingt in der Form, dort sogar am stärksten. Petőfis Formauflösung, das Verwerfen des gehobenen Tons, die scheinbare Salopperie und Alltäglichkeit, die Vernachlässigung des Vers-Metrums, die Heinesche Stilmischung, sind allesamt Proteste gegen die steife Regellehre und Konventionen der herrschaftlichen adligen Dichtung, Kampf um die Weltfreiheit, unbewußte formale Revolution.

Seine Schaffensmethode ist teils Hervorruferin, teils vielleicht schon Folge seines lyrischen Realismus. Petőfi ist biographischer Dichter. In seiner Dichtung gibt es keinen Bruch zwischen Erlebnis und dichterischer Verarbeitung: das Erlebnis wird so direkt zur Dichtung, wie in den Tagebüchern der großen Tagebuchschreiber. Deshalb ist es, daß er die Biographie der Philologie so genau, von Tag zu Tag und Stunde zu Stunde fortschreitend kennt, wie die Goethes und deshalb ist es wichtig, daß er sie kennt: denn Dichtung und Biographie ergänzen bei ihnen einander zu einem großartigen Ganzen, zu einer bleibenden Menschengestalt. Petőfis Menschengestalt ist natürlich nicht so universal und lehrreich wie Goethes -- aber so anziehend, wie die Jugend.

Petőfi, wie es Riedl sagt, "springt mitsamt allem in den rhythmisch schwebenden Nachen der Dichtung". Er ist unterwegs nach Hause auf einer Fuhre und denkt nach, wie er seine Mutter begrüßen soll . . . Aus dem Erlebnis wird unmittelbar, so roh, wie es ist, ein Gedicht, nur eben schmückt er es mit einem Gleichnis: "wie Obst am Baum". Oder auf einer andern Fuhre fährt er mit dem Mädchen, in das er momentan verliebt ist und verspielt wählen sie sich einen Stern. Der einfache Sachverhalt, einfach erzählt, wird zum vollkommenen Gedicht:

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

„Ne válasszunk magunknak csillagot?
Szólék én ábrándozva Erzsikéhez,
„A csillag vissza fog vezetni majd
A mult időknek boldog emlékéhez,
Ha elszakaszt a sors egymástól minket."
S választottunk magunknak csillagot.
Az országuton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.

A tény, az élmény oly egyszerüen van előadva, hogy prózának is szintelen volna — a költőiséget egyetlen mondat adja meg az egész hosszú versben: „S választottunk magunknak csillagot"... és az elhallgatás, amit ez a sor involvál. Ebben áll Petőfi megdöbbentő művészete: hogy amikor látszólag teljesen hétköznapivá, prózai élményelmondóvá válik, egy sorral, egy képpel, talán csak egy szóval fel tudja lendíteni az egész költeményt a művészet magasabb síkjába. Pedig az a sor sem pathetikus, nem szines, nem stílizált... Ez az ő titka.

Ezért olyan veszedelmes út Petőfi költői módszere. Néha még vele is előfordul, hogy a vers lennmarad, nem lesz belőle műalkotás, csak lirai ténymegállapítás. A követőinél mindig így történt. Eltanulták Petőfi közvetlenségét, egyszerüségét, prózaiságát, de elfelejtették azt az egy sort, elfelejtették a szezám, tárulj-t, amit nem is lehetett volna megtanulni.

Lirai realizmusának tárgyi mozzanatait Petőfi visszavetítő képessége szolgáltatja. Stendhal a realista regénytől követelte meg, hogy vándorló tükör legyen; Petőfi a lirában valósította meg és ebben a tekintetben egészen egyedül áll a maga korában. Csak sokkal később fejlesztette ki a francia impresszionista lira azt a készségét, ami Petőfi számára természetes adottság volt. Lírában egészen szokatlan, hogy a külső világnak milyen széles horizontját tudja versbe foglalni. Legvirtuózabb költeményei, leírásai, Az alföld, A Tisza, A puszta télen, Kiskúnság stb. A költői leírások általában olvashatatlanok: vagy költői sémák, vagy költőietlen részletmegfigyelések. Petőfi leírásai belső, életrajzszerű életet élnek — époly közvetlenek, mintha önma-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

„Sollen wir uns keinen Stern wählen?
Sprach ich verträumt zu Elsilein,
„Der Stern wird zurück uns führen dann
Zu vergangener Zeiten glücklichem Erinnern,
Wenn zerreißt das Schicksal voneinander uns."
Und wir wählten uns einen Stern.
Auf der Landstraße entlang mit der Fuhre
Die vier Ochsen langsamlich trottelten.

Vgl. hinten Seite VII, Martin Remané: "Elisabeth", sprach ich im Flüsterton.

Die Tatsache, das Erlebnis, ist so einfach vorgetragen, daß es auch als Prosa farblos wäre -- das Poetische gibt ein einziger Satz in dem ganzen langen Gedicht: "Und wir wählten uns einen Stern" . . . und das Verschweigen, was diese Zeile involviert. Darin besteht Petőfis verblüffende Kunst: daß, wenn er scheinbar zu einem völlig Alltäglichen, zum prosaischen Erlebniserzähler wird, er mit einer Zeile, einem Bild, vielleicht nur mit einem Wort das ganze Gedicht emporzuschwingen vermag in die höhere Ebene der Kunst. Obwohl auch diese eine Zeile nicht pathetisch, nicht bunt, nicht stilisiert ist . . . Dies ist sein Geheimnis.

Deshalb ist Petőfis dichterische Methode ein so gefährlicher Weg. Manchmal passiert es sogar ihm, daß der Vers unten bleibt, daraus kein Kunstwerk wird, sondern nur lyrische Tatsachenfeststellung. Bei seinen Nachfolgern geschah es immer so. Sie erlernten Petőfis Unmittelbarkeit, Einfachheit, Prosaität, aber sie vergaßen jene eine Zeile, vergaßen das Sesamöffnedich, das man auch nicht hätte erlernen können [*1940:* nem is lehet /nicht . . . kann].

Seines lyrischen Realismus gegenständliche Momente liefert Petőfis Reflexions-Fähigkeit. Stendhal forderte vom realistischen Roman, daß er ein wandernder Spiegel sei; Petőfi verwirklichte dies in der Lyrik [*1940 törölve /gestrichen:* és ebben . . . adottság volt./ und in dieser Hinsicht steht er ganz allein in seiner Zeit. Erst viel später entwickelte die französische impressionistische Lyrik jene Fertigkeit, die für Petőfi natürliche Gegenbenheit war. *1940 kiegészítés /Ergänzung:* a magyar költészetben véghezvíve azt a reformot, amit a franciában Sainte-Beuves költeményei jelentenek. /womit er in der ungarischen Dichtung jene Reform durchführte, die in der französischen die Gedichte Sainte-Beuves bedeuten.] In der Lyrik ist ganz ungewohnt, welch breiten Horizont der äußeren Welt er in Verse fassen kann. Seine virtuosesten Gedichte sind seine Beschreibungen, Das Tiefland, Die Theiß, Die Puszta im Winter, Kleinkumanei usw. Die dichterischen Beschreibungen sind im allgemeinen unlesbar: entweder sind es dichterische Schemen, oder undichterische Detailbeobachtungen. Petőfis Beschreibungen leben ein inneres, biographieartiges Leben -- sie sind ebenso unmittelbar, als würde er über sich

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

gáról beszélne. Egy egész költőileg megváltatlan országrészt avatott költőivé, az Alföldet, melyen Vörösmarty az út sarán kívül egyebet még nem látott — nemcsak a magyar alföldet, hanem egy egész tájjelleget, a síkságot, amelytől irtózott még a romantika. És az alföldön kívül a magyar tájnak, magyar embertipusoknak, magyar hangulatoknak megmérhetetlen változatait vonta be költészetének glóriájával.

Petőfi nagy ellentéte, akivel összehasonlítva tulajdonságai jobban kidomborodnak, nem Arany János, amint az irodalomtörténeti séma tanítja, hanem Vörösmarty. Az introvertált Vörösmarty semmit sem lát meg a külvilágból, az erdőtől nem látja a fákat, csak a belső óriások dübörgő lépteit figyeli, csak azt veszi tudomásul, ami innen és túl van a világon, a kozmikus hatalmak csillagharcát. Az extravertált Petőfi állandóan tágranyitott érzékeivel issza magába a külső világot, tudata megtelik a külvilág képeivel és belső eseményei is elválaszthatatlanul összefonódnak a kívülről kapott benyomásokkal. Ezért, hogy Vörösmarty mindig ugyanaz és Petőfi percről-percre változik, mint a tájék szeles időben, amikor a nap kisüt és újra elbujik — változik, amint változik a világ képe, melyet visszatükröz. A dolgokat is a változás jegyében szereti bemutatni: a pusztát nyári forróságban és aztán téli kihaltságban, a Tiszát, mint a föld legjámborabb folyóját és mint vad áradót. Vörösmarty kedvenc szimbóluma a villám: ezer gátlás után visszafojtott lényéből úgy tör ki a vers is, mint a villám, hirtelen és tulvilági fényben. Petőfi kedvenc szimbóluma a változó, futó felhő és ami hajtja, a szél. Erről szól legszebb verse is:

Ma lágy szellő vagyok, csendes folyó gyanánt
Uszom át a léget néma nyugalomban,
Létezésemet csak a kis méhe tudja,
Mely hazafelé tart a rétről fáradtan;
Ha fáradtan száll a kis méh a tehertől,
Melyet oldalán visz, melyből mézet készít,
Tenyeremre veszem a kicsiny bogarat,
Ugy segitem elő lankadt röpülésit.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

selber sprechen. Er hat einen ganzen dichterisch unerlösten Landstrich zum Poetischen geweiht, das Tiefland, an dem Vörösmarty außer dem Kot der Straße sonst noch nichts sah -- nicht nur das ungarische Tiefland, sondern auch eine ganze Landschaftsprägung, die Ebene, vor der sich die Romantik noch grauste. Und außer dem Tiefland überzog er die unermeßlichen Varianten der ungarischen Gegend, ungarischen Menschentypen, ungarischen Stimmungen mit der Glorie seiner Poesie.

Petőfis großer Gegensatz, mit dem verglichen seine Eigenschaften am besten sich hervorheben, ist nicht Johann Arany, wie das literaturgeschichtliche Schema lehrt, sondern Vörösmarty. Der introvertierte Vörösmarty sieht überhaupt nichts von der Außenwelt, vor lauter Wald sieht er nicht die Bäume, nur auf die dröhnenden Schritte der inneren Riesen achtet er, nur das nimmt er zur Kenntnis, was diesseits und jenseits der Welt ist, den Sternenkampf der kosmischen Mächte. Der extrovertierte Petőfi trinkt mit ständig weitgeöffneten Sinnen die äußere Welt in sich hinein, sein Bewußtsein füllt sich an mit den Bildern der Außenwelt und auch seine inneren Ereignisse verflechten sich untrennbar mit den von außen bekommenen Eindrücken. Deshalb ist es, daß Vörösmarty immer der gleiche ist und Petőfi sich von Minute zu Minute verändert, wie die Landschaft bei windigem Wetter, wenn die Sonne herausscheint und wieder sich versteckt -- er verändert sich, so wie sich das Bild der Welt verändert, das er widerspiegelt. Auch die Dinge liebt er im Zeichen der Veränderung zu präsentieren: die Puszta in sommerlicher Hitze und dann dann in winterlicher Ausgestorbenheit, die Theiß, als sanftesten Fluß der Welt und als wilden Flutstrom. Vörösmartys Lieblingssymbol ist der Blitz: nach tausend Hemmungen bricht auch der Vers aus seinem zurückgepreßten Wesen hervor, wie der Blitz, plötzlich und in überirdischem Licht. Petőfis Lieblingssymbol ist die veränderliche, laufende Wolke und was sie antreibt, der Wind. Davon handelt auch sein schönstes Gedicht:

Heute bin sanfte Brise ich, stillem Fluße gleich
Durchschwimme ich die Luft in stummer Ruh,
Mein Vorhandensein weiß nur die kleine Biene,
Die heimwärts strebt von der Wiese müde;
Wenn müde die kleine Biene schwebt von der Last,
Die sie an ihrer Seite trägt, woraus sie Honig bereitet,
Auf meine Handfläche nehme ich den kleinen Käfer,
So helfe ich voran seine erschlafften Flüge.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Holnap vihar leszek, zugó, bőgő vihar,
Szilaj paripámon a tengert bejárom,
S mint a tanító a csintalan gyermeknek,
Sötétzöld üstökét haragosan rázom.
Bejárom a tengert, s ha hajót találok,
Szárnyát, a lobogó vitorlát kitépem,
S árbocával írom a habokba sorsát,
Hogy nem fog pihenni többé kikötőben.

Jellemző, hogy a vihar-Petőfi is mennyire emberi: a vihart nem hasonlítja nagyobb dologhoz, mint egy tanítóhoz. De lássuk sorra a lágy szellő és vihar emberét.

b) *Biedermeier.*

A költő, aki szakít a romantika ünnepélyességével és a hétköznapokhoz közelít, tematikájában is realisztikusabb lesz, mint elődei voltak. A legmagasabb költői mondanivalók, a mulandóság, élet és halál, a kozmikus erők harca, Berzsenyi, Vörösmarty és Ady világa, őt kevéssé vonzzák; — ha fel is merülnek élményáramában, egyszerüen elmondja az élményt és nem keresi a nagy összefüggések vizióit. Az ő világa a minden ember érzelemvilága és népszerüségének a titka, hogy azt fejezte ki, ami mindenkiben hallgat és várja a költőt, aki el tudja mondani.

A családi élet melege, a gyermek szeretete szülei iránt, a férj szeretete felesége iránt, ez a jellegzetes Petőfi-tématika. Szüleihez írt versei ellenálhatatlanok érzületük közvetlensége által, — és a feleségéhez írt versek annál csodálatosabbak, mert a legritkább eset a világköltészetben, hogy jó verseket írjon valaki a saját feleségéhez, többek közt Himfy is itt mondott csődöt. A szerelmes vers a vágy feszültségéből származik és az ember nem szokott az után vágyódni, aki mellette van... de Petőfi nem a vágyakozás költője volt, hanem a lelki jelenvalóságé: minden percnek meg tudta találni és ki tudta mondani költői örökkévalóságát.

Gyermeki szeretet, házi béke, a kis dolgok művészete,

Morgen werde Sturm ich sein, brausender, brüllender Sturm,
Auf meinem unbändigen Roß das Meer bereise ich,
Und wie der Lehrer dem unartigen Kind,
Seinen dunkelgrünen Schopf zornig. beutle ich.
Ich begehe das Meer, und wenn ein Schiff finde,
Seinen Flügel, das flatternde Segel reiße ich heraus,
Und mit seinem Mast schreib ich in die Wellen sein Schicksal,
Daß es nicht mehr rasten wird im Hafen.

Es ist kennzeichnend, daß auch der Sturm-Petőfi so sehr menschlich ist: er vergleicht den Sturm mit keiner größeren Sache als mit einem Lehrer. Aber schauen wir zunächst den Menschen des sanften Windhauchs an, und dann den Mann des Sturmes.

b) *Biedermeier.*

Der Dichter, der mit der Feierlichkeit der Romantik bricht und sich dem Alltäglichen nähert, wird auch in seiner Thematik realistischer sein als es seine Vorfahren waren. Die höchsten dichterischen Aussagen, die Vergänglichkeit, das Leben und der Tod, der Kampf der kosmischen Kräfte, die Welt Berzsenyis, Vörösmartys und Adys, ihn ziehen sie weniger an; -- wenn sie auch in seiner Erlebnisströmung auftauchen, berichtet er einfach das Erlebte und sucht nicht der großen Zusammenhänge Vision. Seine Welt ist jedermanns Gefühlswelt und das Geheimnis seiner Volkstümlichkeit, daß er das ausdrückte, was in jedermann schweigt und wartet auf den Dichter, der es erzählen kann.

Die Wärme des Familienlebens, die Liebe des Kindes zu seinen Eltern, des Ehemannes Liebe zu seiner Frau, dies ist die chaakteristische Petőfi-Thematik. Seine an seine Eltern geschriebenen Verse sind unwiderstehlich durch die Unmittelbarkeit ihrer Empfindung, -- die an seine Frau geschriebenen Gedichte sind um so wunderbarer, als es der seltenste Fall ist in der Weltdichtung, daß jemand gute Gedichte schreibe an seine eigene Frau, unter anderem versagt auch Mannessohn hierin. Das Liebesgedicht stammt aus der Spannung der Sehnsucht und man pflegt keine Sehnsucht zu haben nach derjenigen, die man neben sich hat . . . aber Petőfi war nicht der Dichter des Sehnens, sondern der seelischen Gegenwart: von jeder Minute konnte er deren dichterische Ewiggültigkeit finden und aussprechen.

Kindliche Liebe, häuslicher Friede, der kleinen Dinge Kunst,

élj a jelennek, szőke és kékszemű kislányok, akik hamisak, fia bölcsője fölé hajoló apa, ez a nagy európai biedermeier. Nagy háborúk és a romantika belső hadmenete után a csendes pihenés kora.

Csodálatos szelidség ömlik el a lelkeken. A korhangulatot a képzőművészet fejezi ki szinte groteszk teljességgel: ha Judithot ábrázolják, ő is csapottvállú, befont fürtű szépség, kinek arcvonásain kimondhatatlan béke dereng és úgy tartja Holofernes fejét, mint egy tál kompótot. Vagy nézzük az egykorú Bánk Bán illusztrációkat: a Kossuth-szakállas Bánk kicsi kezét durcásan ökölbeszorítja, mialatt Gertrud finom elhárító mozdulatot tesz, mintha azt mondaná: Maga csúnya!

Még a forradalmak is oly szelidek és jóindulatuak ebben a korban, nagyobbára népgyűlések és szónoklatok formájában játszódnak le, esernyők alatt. Csak Magyarországon robban fel az ősi gyúanyag és elsöpri a biedermeier költőt is, aki újjongva leste a robbanást . . .

Petőfi személyisége sokkal erősebb vonalakból van összeszőve, semhogy benne a biedermeier jelleg azóta komikusan hatna. A kor bárgyú szelidsége nála mélységes humánum, báj és játékosság. De tagadhatatlanul a kor gyermeke ő is.

Különösen biedermeier jellegű Petőfi szerelmi költészete. A szőke fürtök gyermeke, a leány, tiszta és ártatlan, gyermeki lélek, aki csak enyhe sóhajtásokból táplálkozik, nem ismeri a földi lét és a földi szerelem nyerseségeit. Etelke annyira szelid, hogy meg is hal, mielőtt a költőnek ideje lenne beleszeretni. A lánykák szeméből általában jóság és vidámság, e kedves két égi gyermek szól.

És maga a költő? a költő mindig szerelmes. Szerelme oly ártatlan, mint a lánykák, akikbe szerelmes:

Szerelmes vagyok én;
Megmondjam-e kibe?
Egy barna kis leány
Hófejér lelkibe!

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

lebe für die Gegenwart, blonde und blauäugige Mädchen, die falsch sind, über die Wiege seines Sohnes sich beugender Vater, dies ist das große europäische Biedermeier. Nach großen Kriegen und dem inneren Feldzug der Romantik ist es die Zeit der stillen Rast.

Wunderbare Sanftmut überströmt die Seelen. Die Zeitstimmung wird mit fast grotesker Vollkommenheit durch die bildende Kunst ausgedrückt: wenn man Judit darstellt, ist auch sie eine hängeschultrige Schönheit mit eingeflochtenen Locken, auf deren Gesichtszügen unsäglicher Friede schimmert und die den Kopf des Holofernes so hält wie eine Schüssel Kompott. Oder betrachten wir die zeitgenössischen Ban Bánk-Illustrationen: der Kossuth-bärtige Bánk ballt seine kleine Hand trotzig zur Faust, währenddessen Gertrud eine feine abwehrende Bewegung tut, [*1940 törölve /gestrichen:* mintha . . . csúnya! /als würde sie sagen: Sie Häßlicher!]

Sogar auch die Revolutionen sind so sanft und gutmütig in dieser Zeit, zumeist spielen sie sich in Form von Volksversammlungen und Ansprachen ab, unter Regenschirmen. Nur in Ungarn explodiert der uralte Zündstoff und fegt auch den biedermeirischen Dichter weg, der jauchzend auf die Explosion lauerte . . .

Petőfis Persönlichkeit ist aus viel stärkeren Fäden zusammengewoben, als daß darin der biedermeirische Charakter seither komisch wirken würde. Die stumpfsinnige Sanftheit des Zeitalters ist bei ihm tiefes Humanum, Charme und Verspieltheit. Aber unleugbar ist auch er Kind der Epoche.

Von besonders biedermeierischem Charakter ist Petőfis Liebesdichtung. Das Kind der blonden Locken, das Mädchen, ist rein und unschuldig, kindliche Seele, die sich nur aus milden Seufzern ernährt, die Roheiten des irdischen Seins und der irdischen Liebe nicht kennt. Adelchen ist so sehr sanftmütig, daß sie auch stirbt, bevor der Dichter Zeit hätte, sich in sie zu verlieben. Aus den Augen der Mägdlein sprechen im allgemeinen Güte und Fröhlichkeit, die beiden lieben himmlischen Kinder.

Und der Dichter selbst? der Dichter ist immer verliebt. Seine Liebe ist so unschuldig, wie die Mädelchen, in die er verliebt ist:

Verliebt bin ich;
Soll ich denn sagen in wen?
In eines braunen kleinen Mädchens
Schneeweiße Seele!

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Hófejér a lelke
Ennek a kislyánynak
Liliomszála ő
Az ártatlanságnak.

Ennél jámborabb szerelmest a nagymamák sem kívánhatnak. Nem is csinálnak mást a szerelmesek, csak kertekben ülnek és különböző természeti jelenségekben gyönyörködnek. Néha beszámol egy csókról is, de inkább csak olyan kis pajzánság az egész, távolról sem erotikus tény.

Ebben a szerelemben is gyülekeznek olykor felhők: főkép zordon apák képében, de néha a lányka is hamis — nem hűtlen, csak épen hamis, amennyire ártatlansága engedi. Játszik, játszadozik a költő szívével, de azért alapjában véve szereti a költőt, miért is ne szeretné? Igaz, hogy nem szép fiú, de oly tüzes, az egész természetet csak arra használja fel, hogy kedvesével és a saját szívével összehasonlítsa, a mély Duna vize nem mélyebb szerelménél, a nagy Szentgellérthegy nem nagyobb keservénél.

Az ironikus hang, amit megütöttünk, talán igazságtalan lenne, ha nem lett volna Petőfi szerelemtana következményeiben olyan pusztító a magyar lirára nézve. Utána a biedermeier szerelem költők számára kötelezővé lett, több, mint egy fél évszázadon keresztül csak ártatlanul volt szabad szeretni ártatlan szűzeket a magyar lirában és aki szakítani mert ezzel a költői hazugsággal, erkölcstelen volt, és hivatalosan erkölcstelen még ma is.

Pedig ma már megvallhatjuk, a rendelkezésre álló bőséges adatok alapján, hogy Petőfi biedermeier szerelme nem volt más, mint egy szép és heroikus hazugság, olyasfajta, mint Csokonai rokokó vidámsága, mikor a halál már felőrölte belsejét. Nagy költői áldozat volt ez a kor- és osztályszellemnek, Petőfi részéről. Mert a valóságos Petőfit komoly, ellenállhatatlan, türelmetlen férfiszenvedély láncolta Szendrey Juliához és Szendrey Julia minden volt, csak nem ártatlan barna kislány: rövidre nyírta a haját, amikor ez a legnagyobb asszonyi lázadás szimbóluma volt még, szivarozott, férfias ruhákat hordott, mint George Sand, betegesen hiú volt és a férfiakat valami általános ro-

Schneeweiß ist die Seele
Dieses kleinen Mädchens,
Lilie ist sie
Der Unschuld.

Einen noch frömmeren Verliebten als diesen können sich auch die Großmamas nicht wünschen. [*1040 törölve /gestrichen;* Nem is csinálnak mást /Es machen auch nichts anderes] Die Verliebten sitzen nur im Garten und weiden sich an verschiedenen Naturerscheinungen. Zuweilen berichtet er auch von einem Kuß, aber das Ganze ist eher nur mal kleine Übermütigkeit, auch nicht entfernt erotisches Faktum.

Auch in dieser Liebe sammeln sich manchmal Wolken: hauptsächlich in der Gestalt düsterer Väter, aber manchmal ist auch das Mädchen falsch -- nicht untreu, nur eben falsch, soweit es ihre Unschuld erlaubt. Es spielt, tändelt mit des Dichters Herzen, aber im Grunde genommen liebt es dennoch den Dichter, warum sollte es ihn auch nicht lieben? Wahr, daß er kein schöner Junge ist, doch so feurig, die ganze Natur benutzt er nur dazu, um sie mit seiner Liebsten und seinem eignen Herzen zu vergleichen, der tiefen Donau Wasser ist nicht tiefer als seine Liebe, der Sanktgellértberg ist nicht größer als sein Kummer.

Der ironische Ton, den wir angeschlagen haben, wäre vielleicht ungerecht, wenn nicht Petőfis Liebeslehre in seinen Konsequenzen so verheerend gewesen wäre hinsichtlich der ungarischen Lyrik. Nach ihm wurde die Biedermeier-Liebe für Dichter obligatorisch; mehr, als ein halbes Jahrhundert hindurch war es in der ungarischen Lyrik nur unschuldig erlaubt unschuldige Jungfrauen zu lieben und wer mit dieser dichterischen Lüge zu brechen wagte, war unsittlich, und ist offiziell unmoralisch auch heute noch.

Obwohl wir heute schon bekennen dürfen, an Hand der zur Verfügung stehenden Fülle von Angaben, daß Petőfis biedermeirische Liebe nichts anderes war, als eine schöne und heroische Lüge, solcherart, wie Csokonais Rokoko-Vergnügtheit, als der Tod bereits sein Inneres zermürbt hatte. Es war dies ein großes dichterisches Opfer an den Zeit- und Klassengeist, von seiten Petőfis. Denn den wirklichen Petőfi kettete eine ernste, unwiderstehliche, ungeduldige Mannesleidenschaft an Julia Szendrey und Julia Szendrey war alles nur kein unschuldiges braunes kleines Mädchen: sie schnitt ihr Haar kurz, als es noch das Symbol der größten Frauen-Rebellion war, rauchte Zigarren, trug männliche Kleider, wie George Sand, sie war krankhaft eitel und empfing die Männer mit einer Art generellen Sym-

konszenvvel fogadta ... Kettejük házassága két vad és féktelen természet összecsapása, melyben a fin du siècle erotikus elátkozottsága veti már előre az árnyékát ... és ezt stilizálta át Petőfi biedermeier szerelemmé.

Miért? Részben, mert a kor gyermeke volt, részben pedig osztály-okokból. A nem-nemes Petőfi, aki minden más téren daccal tépte össze a nemesi osztálykölteszet formai és tartalmi hagyományait, ezen az egy területen konvenciózusabb volt a nemesi költőknél. Mert erotikája, mint általában az alsóbb osztályból magasabbra kerülőké, felfelé való erotika volt: többnyire előkelő nemesi családok ivadékaiba volt szerelmes, bennük talán azt a belső elegánciát imádta „ártatlanság" név alatt, ami belőle hiányzott. És szerelmi lirájában alkalmazkodott a szeretett leányhoz és annak osztálykonvencióihoz. Meg akarta mutatni, hogy a szerelemben ő is úriember. Alávetette magát a kasztfegyelemnek, mely megtiltotta, hogy a költő szerelmi életének érzéki mozzanatait kitegye a csúfolódni kész alacsony tömeg tekintetének.

c) *Népiesség.*

A népies költészet Petőfi előtt már hosszú és változatos utat futott be, amint Horváth János hatalmas művében megvázolta. A rokokó játékosság, Faludi, kezdte a népi motivumok kultuszát, a preromantika, Herder nép-imádásának a hatása alatt, tovább folytatta, az empire, Kölcsey, igyekezett a tónját megnemesíteni, a romantikában, Kisfaludy Károly és követői kezében, költői maszk lett belőle, akárcsak a keleti exotikumból, és Petőfit megelőzve a jobbágyszármazású Czuczor Gergely (1800—1866) olyan népdalokat írt, melyekben a „népiesség" már nemcsak tárgyat jelentett, hanem azt a közvetlen kifejezésmódot, amit Petőfi tett a magyar népdal sajátjává. Mégis, az igaz „népies" költészet megalapítójának Petőfit kell tekinteni.

Őelőtte a népdal csak tárgy és forma; ő adja a mélyebb értelemben vett tartalmat. A későbbi népies költők mind őt követték és követik, elődei úgy eltüntek, mint a nap feljöttekor a csillagok.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

pathie . . . Ihrer beider Heirat war der Zusammenprall zweier wilder und zügelloser Naturen, in welchem bereits die erotische Verdammtheit des fin de siècle ihren Schatten vorauswirft . . . und dies stilisierte Petőfi zu einer biedermeirischen Liebe um.

Warum? Teils, weil er ein Kind der Epoche war, teils wiederum aus Klassen-Gründen. Der [*1940 törölve /gestrichen:* nem-nemes /nicht-adlige; *kiegészítés /Ergänzung:* szegénylegény /Habenichts] Petőfi, der auf jedem andern Gebiet mit Trotz die Formen und inhaltlichen Überlieferungen der adligen Klassendichtung zerriß, war auf diesem einzigen Gebiet konventioneller als die adligen Dichter. Denn seine Erotik, wie im allgemeinen der aus niedrigerer Klasse höher Gelangenden, war eine nach oben gerichtete Erotik: zumeist war er in adliger Familien Sprößlinge verliebt, in ihnen betete er vielleicht jene innere Eleganz an unter dem Namen "Unschuld", die ihm selber fehlte. Und in seiner Liebeslyrik paßte er sich dem angebeteten Mädchen an und dessen Klassenkonventionen. Er wollte zeigen, daß in der Liebe auch er ein Herrenmensch sei. Er unterwarf sich der Kastendisziplin, die es verbot, daß der Dichter seines Liebeslebens Gefühls-Momente aussetze dem Blick der zum Lästern bereiten niederen Masse.

c) *Volkhaftigkeit.*

Die volkhafte Dichtung war bereits vor Petőfi einen langen und wandelhaften Weg gelaufen [*1940 törölve /gestrichen:* amint Horváth . . . megvázolta /wie Johann Horváth in seinem gewaltigen Werk es skizzierte]. Die Rokoko-Verspieltheit, Faludi, begann den Kult der völkischen Motive; die Präromantik, unter der Wirkung von Herders Volk-Anbetung, setzte ihn weiter fort; das Empire, Kölcsey, war dessen "Ton" [sic] zu veredeln bestrebt; in der Romantik, in der Hand Karl Kisfaludys und seiner Nachfolger, wurde daraus dichterische Maske, ebenso wie aus dem östlichen Exotikum, und Petőfi zuvorkommend schrieb der aus Leibeigenschaft stammende Gregor Czuczor (1800-66) solche Volkslieder, in denen das "Volkhaftige" schon nicht nur Gegenstand bedeutete, sondern auch jene direkte Ausdrucksweise, die Petőfi zur Eigenheit des ungarischen Volkslieds machte. Dennoch, als den Gründer der wirklich "volkhaften" Dichtung muß man Petőfi betrachten.

Vor ihm war das Volkslied nur Gegenstand und Form; er gibt ihm den im tieferen Sinn genommenen Inhalt. Die späteren volkhaften Dichter folgten allesamt und folgen ihm, seine Vorgänger sind so verschwunden, wie beim Aufgehen der Sonne die Sterne.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Petőfi népiességének igazi előzményei nem a magyar kisérletek, hanem a nyugati liberalizmus irodalom-felfogása. A negyvenes években Nyugat nagy kultúrájában általános lesz a meggyőződés, hogy az író legszentebb kötelessége az alsó néposztályok szellemi szükségleteit kielégíteni, és ugyanakkor a felsőbb osztályokban a szegénység iránt részvétet kelteni. Ezt a célt szolgálja pl. Dickensnek és Tom Hoodnak magával ragadó szentimentális páthosza, Beranger kis helyzetdalai, Victor Hugó regényfreskói, a nyomorultak állítólagos életéről stb.... jóformán minden magasabbrendű külföldi olvasmány, mely a Petőfi-nemzedék kezébe kerül.

Petőfi számára a nép-költő fogalma teljesen kidolgozott irodalmi programmot jelentett.

Pusztában bujdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bujdosott,
S követte, melyet Isten külde,
Vezérül a lángoszlopot.
Ujabb időkben Isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A Népet Kánaán felé.

Ez a népi hivatás fűti át Petőfi hatalmas költői önérzetét, ennek a hivatásának a nevében követel a költő számára méltó helyet a társadalomban, ennek a hivatásnak a magaslatáról mennydörög le bírálóira. Arany Jánossal és Tompa Mihállyal a népi költészet ápolására szövetkezik, a Toldi szerzőjét, mint a nép költőjét üdvözli kitörő lelkesedéssel:

S ez az igaz költő, ki a nép ajkára
Hullatja keblének mennyei mannáját.

Az idézetekből is kitünik, hogy a népiesség Petőfi számára nemcsak művészi elvet jelentett, hanem a csak-művészin túlnőve, társadalmi és politikai programmot. Az ő szá-

Die wahren literarischen Vorläufer von Petőfis Volkhaftigkeit sind nicht die ungarischen Experimente, sondern ist des westlichen Liberalismus Literatur-Auffassung. In den vierziger Jahren wird [*1940 törölve /gestrichen:* nagy kultúrájában (>nyugaton) /in der großen Kultur des] im Westen die Überzeugung allgemein, daß es die heiligste Pflicht des Schriftstellers ist, die geistigen Bedürfnisse der unteren Volksklassen zu befriedigen und gleichzeitig in den höheren Klassen Teilnahme für die Armut zu erwecken. Diesem Ziel dienen z.B. das mitreißende sentimentale Pathos von Dickens und Tom Hood, Bérangers kleine Situationslieder, Victor Hugos Romanfresken, vom angeblichen Leben der Miserablen usw . . . so gut wie jede gehobenere ausländische Lektüre, die in der Petőfi- Generation Hand gelangte.

Für Petőfi bedeutete der Begriff des Volks-Dichters ein vollständig ausgearbeitetes literarisches Programm.

In Öde verbergen wir uns, wie einst
Mit seinem Volke Moses sich verbarg,
Und folgte. wen Gott sandte,
Als Führer die Feuersäule.
In neuerer Zeit Gott als solche
Feuersäule bestimmte
Die Dichter, daß sie führen
Das Volk gen Kanaan.

Vgl. hinten Seite VIII, Martin Remané: Wir irren heute in der Wüste.

Diese völkische Berufung beheizt Petőfis mächtiges dichterisches Selbstbewußtsein, im Namen dieser Berufung fordert er für den Dichter gebührenden Platz in der Gesellschaft, von der Anhöhe dieser Berufung donnert er hinab auf seine Kritiker. Mit Johann Arany und Michael Tompa verbündet er sich zur Pflege der völkischen Dichtung, den Verfasser des Toldi, begrüßt er mit ausbrechender Begeisterung als den Dichter des Volks:

Und dies ist der wahre Dichter, der auf des Volkes Lippen
Streut seiner Brust himmlisches Manna.

Auch aus den Zitaten geht hervor, daß die Volkhaftigkeit für Petőfi nicht nur künstlerisches Prinzip bedeutete, sondern über das Nur/Künstlerische hinauswachsend, auch gesellschaftliches und politisches Programm. Für ihn

mára és a hatása alatt álló fiatal Arany János számára a népies költészet nem volt cél, hanem csak eszköz a nép nevelésére, nem artisztikum, hanem nemzetpedagógia. Arany János kifejti, hogy csak addig van szükség a népi költészetre, amíg a nép éretté válik arra, hogy a magasabbrendű költészetet is megértse. Tehát tudatos leegyszerüsítés, tudatos alászállás egy alacsonyabb kultúrnívóhoz, olyasfajta, mint mikor a reformáció terjesztői latin helyett alászálltak a nép nyelvéhez.

Formában a népiesség azt jelentette, hogy szerette a magyaros ritmust, ami a népdal ritmusa, epikai főművét, a János Vitézt Zrinyi-sorban irta, példát adva ezzel Aranynak; kifejezéseiben kerülte az elvontat, a mesterkéltet. Némely népdal kompozició sémáját, hogy természeti képpel kezdi és átmegy a lelki élet kifejezésére, Petőfi tette a magyar népdal kötelező uniformisává.

Tárgyban azt jelentette, hogy bevezette a magyar lirába a csíkóst, a betyárt, a juhászt, stb. az Alföld egész mithologiáját, azt a magyar exotikumot, ami a külföld tudatában, sajnos, összeforrt a magyar fogalmával. Őelőtte csak egy magyarországi zsidó származású német költő, Karl Beck, szólaltatta meg az Alföld romantikáját Janko, der ungarische Rosshirt című költői elbeszélésében. (1841). Ez volt az, ami Magyarországból Európát érdekelte.

Ennek a népies tárgyválasztásnak köszönhető Petőfi legélvezetesebb alkotása, a magyar irodalom egyik nagy magaslati pontja, a János vitéz. A játékos mesefantáziának olyan gazdag kivirágzása ez a kis paraszteposz, mint amilyen német szellemterületen az Undine vagy a Peter Schlemihl. Mint azok, János vitéz is realisztikusan indul Kukorica Jancsinak és Iluskájának megható falusi történetével és bájos lassú átmenettel emelkedik fel az irreálisba, a mese világába. De a legszebb benne az, hogy ennek a mesevilágnak minden kis tündére, minden óriása magyar tündér és magyar óriás, középpontja a vitéz magyar huszár évszázados legendája, és az operenciás tengeren túl is magyar levegő lebeg. János vitéz a magyar folklore legszebb felemelkedése a művészi síkjába.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

und den unter seiner Wirkung stehenden jungen Johann Arany war die volkhafte Dichtung kein Ziel, sondern nur Mittel zur Erziehung des Volkes, kein Artistikum, sondern Nationalpädagogie. Johann Arany führt aus, daß nur solange Bedarf ist an der völkischen Dichtung, bis das Volk reif dazu wird, daß es auch die gehobenere Dichtung verstehe. Also bewußte Vereinfachung, bewußtes Hinabsteigen zu einem niedrigeren Kulturniveau, solcherart, wie damals als die Verbreiter der Reformation statt Latein hinabstiegen zur Sprache des Volkes.

In der Form bedeutete das Volkhafte für Petőfi, daß er den Rhythmus ungarischer Prägung liebte, der der Rhythmus des Volkslieds ist, sein episches Hauptwerk, den Held Johann schrieb er in Zrinyi-Zeile, hierdurch Arany Beispiel gebend; in seinen Ausdrücken vermied er das Abstrakte, das Gekünstelte. Das kompositionelle Schema manchen Volkslieds, daß es mit einem Bild aus der Natur beginnt und übergeht zum Ausdruck des seelischen Lebens, machte Petőfi zur obligatorischen Uniform des ungarischen Volkslieds.

Gegenstansmäßig bedeutete es, daß er in die ungarische Lyrik den Pferdehirten, den Edelräuber, den Schafhirten, usw. einführte, des Tieflands ganze Mythologie, jenes ungarische Exotikum, das im Bewußtsein des Auslands, leider, mit dem Begriff des Ungarischen verschmolz. Vor ihm hatte nur ein ungarländischer deutscher Dichter jüdischer Herkunft, Karl Beck, die Romantik des Tieflands ertönen lassen, in seiner dichterischen Erzählung betitelt "Janko, der ungarische Rosshirt [sic] (1841). Dies war das, was Europa an Ungarn interessierte.

Dieser volkhaften Sujetwahl ist Petőfis genußreichste Schöpfung zu verdanken, eine der großen Höhepunkte der ungarischen Literatur, der Held Johann. Dies kleine Bauernepos ist ein so reiches Aufblühen der verspielten Märchenfantasie, wie auf deutschem Geistesgebiet die Undine oder der Peter Schlemihl. Wie jene, beginnt auch Held János realistisch mit der ergreifenden dörflichen Geschichte von Hansl Kukuruz [=Mais] und seinem Lenchen, und erhebt sich mit zauberhaft langsamem Übergang hinauf ins Irreale, in die Welt des Märchens. Aber das Schönste darin ist, daß jede kleine Elfe dieser Märchenwelt, jeder Riese ungarische Fee und ungarischer Riese ist, ihr Mittelpunkt die jahrhundertealte Legende des heldenhaften ungarischen Husaren, und auch jenseits des Ober-Enns-Meeres [Märchensee am Weltende] in ungarische Luft schwebt. Held Johann ist die schönste Hinaufhebung der ungarischen Folklore in die künstlerische Ebene.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Ez a mű jelzi Petőfi népiességének legmagasabb pontját. János vitézben sikerült belső szintézisre hozni a népi tárgyat, népi formát és népi tartalmat. Népi tartalom alatt azt értjük, hogy a világkép itt teljesen a nép világképe. János vitéz csakugyan azt a benyomást tudja kelteni, mintha a nép képzelete hozta volna létre. Nincsen benne semmi, ami nem fordulhatna meg egy értelmesebb parasztember fejében. A bájos földrajzi és történelmi ál-tudatlanságok csak megerősítik ezt az érzést:

Ekképen jutottak át Lengyelországba,
Lengyelek földjéről pedig Indiába,
Franciaország és India határos,
De köztük az út nem nagyon mulatságos.

A magyar irodalomnak vannak sokkal nagyobbszabású alkotásai, mint a János vitéz. De a János vitéz az, amit az ember szeretne odaajándékozni külföldi ismerőseinek, hogy megérezzék a magyar népjelleg melegségét, humorát, semmihez sem fogható báját, hogy megérezzék a magyar szív verését. Ebben a műben csodálatosan együtt van a magyar föld valósága és a magyar lélek álma.

Ilyesmi, mint a János vitéz, a legnagyobbaknak is csak egyszer sikerül. A népi tartalom igazán csak a János vitézben van meg Petőfi művei közül. Amikor lirai költeményeiben is a nép világképét akarta rajzolni, egy különös kisiklás történt. A János vitéz megírásánál óriási segítség volt a népmese. A népmesében megtalálta a népi világképet, csak fel kellett dolgoznia. De honnan merítsen népi világképet lirájához? A régi népdalokat nem ismerte, a romantikusok által gyüjtött és költött népdalok mind a romantikus nemesség világképét fejezték ki. Petőfi nem fordulhatott máshoz, mint ahova lírai költő amugy is természettől fogva fordul: önmagához. Mint Napoleon, aki saját fejére tette a koronát, Petőfi kinevezte önmagát néppé, a saját világképét népi világképpé.

Petőfi, amikor népköltő volt, erőszakot követett el

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Dieses Werk kennzeichnet den höchsten Punkt von Petőfis Volkhaftigkeit. In Held Johann gelang es ihm, das völkische Sujet, die völkische Form und den völkischen Gehalt zur inneren Synthese zu bringen. Unter völkischem Gehalt verstehen wir, daß auch das Weltbild völlig das Weltbild des Volkes ist. Held Johann kann in der Tat jenen Eindruck erwecken, als hätte ihn die Fantasie des Volks zustande gebracht. Es gibt nichts darin, was nicht im Kopfe eines intelligenteren Bauernmenschen vorkommen könnte. Die charmanten erdkundlichen und geschichtlichen Pseudo-Unwissenheiten verstärken nur dies Gefühl:

Auf diese Weise gelangten sie rüber nach Polenland,
Von der Polen Land wiederum nach Indien,
Frankreich und Indien grenzen aneinander,
Doch zwischen ihnen der Weg ist nicht sehr vergnüglich.

Die ungarische Literatur hat viel größer angelegte Schöpfungen als den Held Johann. Aber der Held Johann ist das, was man seinen ausländischen Bekannten schenken möchte, damit sie die Wärme, den Humor, den nichts vergleichbaren Charme des ungarischen Volksmerkmals spüren, damit sie das Schlagen des ungarischen Herzen fühlen. In diesem Werk sind die Wirklichkeit der ungarischen Erde und der Traum der ungarischen Seele wunderbar beisammen.

So etwas wie der Held Johann gelingt auch den Allergrößten nur einmal. Der völkische Gehalt ist in Petőfis Werken wirklich nur im Held Johann vorhanden. Wenn er in seinen lyrischen Gedichten auch das Weltbild des Volkes zeichnen wollte, geschah ein sonderbares Ausrutschen. Beim Schreiben des Held Johann war das Volksmärchen eine große Hilfe. Im Volksmärchen fand er das völkische Weltbild, brauchte es nur aufzuarbeiten. Aber woher wollte er völkisches Weltbild schöpfen für seine Lyrik? Die alten Volkslieder kannte er nicht, die von den Romantikern gesammelten und gedichteten Volkslieder drückten allesamt das Weltbild des romantischen Adels aus. Petőfi konnte sich an nichts anderes wenden, als wohin der lyrische Dichter sich ohnehin von seiner Natur her wendet: zu sich selbst. Wie Napoleon, der die Krone auf sein eigenes Haupt setzte, ernannte Petőfi sich selber zum Volk, sein eigenes Weltbild zum völkischen Weltbild.

Petőfi, als er Volksdichter war, verübte Gewalt

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

magán. Lirai mondanivalóit kénytelen volt leegyszerüsíteni, elszinteleníteni, hogy beleférjenek egy szűk formába. Igazán szép versei nem is azok, amelyeket mint népköltő írt. Ebben az egyben hasonlít Vörösmartyhoz: legszebb sorait ő is malgré lui, költői szándéka ellenére és megcáfolásaképen írta.

A másik paralogizmus az, hogy a „népköltő végeredményben mégsem a nép számára irt. Igaz, hogy Petőfi költeményeinek egy része csakugyan a „nép ajkára“ került, különböző zeneszerzők érdeméből, igaz, hogy a magyar nép, amennyiben olvas verseket, legnagyobb gyönyörüségét az ő verseiben találja. De nagy általában a nép nem olvas verseket, más dolga van, akkor és most és mindörökre. A vers az úri osztály luxusa.

A két önellentmondást így lehetne egy paradoxonba süríteni: a Petőfi-népdal olyan vers, melyet egy nem-népi valaki irt a nem-nép számára. Végeredményben tehát az egész népies-nemzeti iskola a romantikus kor álorcáskodó hajlamának a végső és legextenzivebb hajtása, nagyszabású szerepjátszás, lirai pásztorjáték, ahol a pásztorok titokban hercegek és a néző a királynő.

Egészen más volt a helyzet nyugaton, ahonnan a liberális, népi irodalomfelfogás hozzánk jött. Nyugaton a nép már a XIX. században is az ipari munkásságot jelentette, mely akkor még alig különbözött belsőleg a kispolgárságtól, csak épen hogy szegényebb volt. Az írónak, aki róluk, vagy hozzájuk írt, nem kellett kimennie önmagából, a hangján, a gondolkozásán nem kellett változtatnia, nem kellett leegyszerűsítenie magát, a népért és népnek való irodalom legfeljebb bizonyos témabeli és tendenciabeli megkötöttséget jelentett. De Magyarországon a nép a parasztság volt, külön világképével és teljes kultúrátlanságával — az úri írótól világok választották el, amit a jóakarat és a zsenialítás sem tudott áthídalni. A népies-nemzeti irány két óriása, Petőfi és Arany, valószínűleg maga is érezte iránya paradox voltát. Bizonyára ez az oka, hogy később mind a kettő eltért a népies kezdetektől és haladt egyéni útján.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

an sich selbst. Er war gezwungen, seine lyrischen Aussagen zu vereinfachen, zu verfarblosen, damit sie in eine enge Form hineinpassen. Seine wirklich schönen Verse sind auch nicht jene, die er als Volksdichter schrieb. In diesem einen ähnelt er Vörösmarty: seine schönsten Zeilen schrieb auch er malgré lui, gegen seine dichterische Absicht und als deren Widerlegung.

Der andere Paralogismus ist, daß der Volksdichter letztendlich doch nicht für das Volk schrieb. Es ist wahr, daß ein Teil von Petőfis Gedichten in der Tat "auf die Lippen des Volkes" gelangte, durch das Verdienst verschiedener Musikkomponisten, wahr, daß das ungarische Volk, soweit es Gedichte liest, seine größte Wonne in seinen Versen findet. Aber im großen ganzen liest das Volk keine Gedichte, es hat anderes zu tun, damals und jetzt und in alle Ewigkeit. Das Gedicht ist der Luxus der herrschaftlichen Klasse.

Die beiden Selbstwidersprüche könnte man solcherart in ein Paradoxon verdichten: das Petőfi-Volkslied ist ein solches Gedicht, das ein nicht-völkischer Jemand für das Nicht-Volk schrieb. Letzten Endes also ist die ganze volkhaft-nationale Schule der äußerste und allerextensivste Trieb der maskierenden Neigung des romantischen Zeitalters, ein großangelegtes Rollenspielen, lyrisches Hirtenspiel, wo die Hirten insgeheim Herzöge sind und der Zuschauer die Königin ist.

Ganz anders war die Situation im Westen, woher die liberale, völkische Literaturauffassung zu uns kam. Im Westen bedeutete auch schon im XIX. Jahrhundert das Volk die industrielle Arbeiterschaft, die damals noch sich innerlich kaum unterschied vom Kleinbürgertum, nur eben daß sie ärmer war. Der Schriftsteller, der über sie oder an sie schrieb, brauchte nicht aus sich herauszugehen, brauchte nichts an seinem Ton, seinem Denken zu ändern, brauchte sich nicht herabzuvereinfachen, die Literatur um das Volk und für das Volk bedeutete höchstens eine gewisse thematische und tendenzmäßige Bindung. Aber in Ungarn war das Volk das Bauerntum, mit seinem eigenen Weltbild und seiner völligen Unkultiviertheit -- vom Herren-Schriftsteller trennten es Welten, was der gute Wille und die Genialität nicht überbrücken konnte. Die beiden Riesen der volkhaft-nationalen Richtung, Petőfi und Arany, spürten wahrscheinlich auch selber das paradoxe Wesen ihrer Richtung. Sicherlich ist dies die Ursache, daß später alle beide von den volkhaften Anfängen abwichen und sie ihrer individuellen Wege weiterzogen.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

d.) *Világszabadság.*

Petőfi a szabadságot lelke istenének és istennőnek szokta nevezni verseiben; nagyszerű és véres istennőnek rajzolja, aki örömmel veszi át a költő levágott fejét, melyet álmában a költő maga nyujt át neki. A költők általában oly bőkezüen osztogattak isteni és istennői rangokat eszméknek és érzelmeknek, hogy az olvasó megszokta, mint egyet a sok sztereotip költői kifejezés közül, és nem gondol hozzá semmit. És mégis, Petőfi számára a Szabadság-istennő nemcsak szóvirág volt, nemcsak „megszemélyesítés", hanem valami mélyen átélt realitás, olyan valami, mint az antik ember számára az antik istenek.

Ha nem tudná az ember, hogy Petőfi nem volt vallásos, feltétlenül azt kellene gondolni, hogy nagyon vallásos volt. Abból a társadalmi rétegből származott, melynek a primitiv vallásosságát a Felvilágosodás és indifferentizmus egyáltalán nem érintette, szülei áldozatot is hoztak, hogy ha tőlük távol is, de felekezetének megfelelő nevelésben részesüljön. Anyjától, a tót asszonytól örökölnie kellett valamit a tótság misztikus hajlamaiból. Egy annyira nyilt lirai természet, mint Petőfi, lehetetlen, hogy ne lett volna fogékony „a halhatatlanság intimációi" iránt, melyet a költők a természetből szoktak kiolvasni. És egy ember, aki annyira csordultig volt szivvel, emberi jósággal és a tisztaság kultuszával, feltétlenül meg kellett, hogy érezze a transzcendenset az erkölcs és humanum belső útmutatásaiban.

Hogy Petőfi nem volt vallásos a szó általános értelmében, annak csak az lehet a magyarázata, hogy vallási energiáit transzponálta valami másra, vagyis, hogy a maga módján volt vallásos. Petőfi vallásossága a szabadságimádata volt. Azt az áhitatot, rajongást, önfeláldozási vágyat, amit a hívő Isten lábához helyez, ő a szabadságnak szentelte. Amint a hívő lélek mindent vallásán keresztül él meg és vallásának értékrendszeréhez mér, hasonlóképen Petőfi is a világot a szabadság jegyében éli át. Az a tájék szép, ami a szabadságra emlékeztet, az az irodalmi alkotás jó, ami a szabadság ihletését érezteti, az a tett jó, ami szabad és a világszabadság felé vezet.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

d.) *Weltfreiheit.*

Petőfi pflegte die Freiheit seiner Seele Gott und eine Göttin zu nennen in seinen Versen; er zeichnet sie als eine großartige und blutige Göttin, die mit Freude das abgeschnittene Haupt des Dichters entgegennimmt, das in seinem Traume ihr der Dichter selber überreicht. Die Dichter verteilten im allgemeinen so freigebig göttliche und Göttinnen-Ränge an Ideen und Gefühle, daß sich der Leser daran gewöhnte, wie an einen von den vielen stereotypen dichterischen Ausdrücken, und sich dazu nichts denkt. Und dennoch, für Petőfi war die Freiheits-Göttin nicht nur eine Wortblume, nicht nur "Personifizierung", sondern eine Art tief durchlebte Realität, solch etwas, wie für den antiken Menschen die antiken Götter.

Wenn man nicht wüßte, daß Petőfi nicht religiös war, müßte man unbedingt glauben, daß er sehr religiös war. Er stammte aus jener gesellschaftlichen Schicht, deren primitive Religiosität überhaupt nicht berührt wurde von der Aufklärung und dem Indifferentismus; seine Eltern brachten auch Opfer, damit er, wenn auch fern von ihnen, so doch einer seiner Konfession entsprechenden Erziehung teilhaftig werde. Von seiner Mutter, der slowakischen Frau, mußte er etwas geerbt haben von den mystischen Neigungen des Slowakentums. Eine so sehr offene lyrische Natur wie Petőfi, kann unmöglich nicht empfänglich gewesen sein für die "Intimationen der Unsterblichkeit", welche die Dichter aus der Natur herauszulesen pflegen. Und ein Mensch, der so sehr bis zum Überlaufen voll Herz, menschlicher Güte und dem Kult der Reinheit war, mußte unbedingt das Transzendente spüren in den inneren Wegweisungen der Moral und des Humanums.

Daß Petőfi nicht religiös war im allgemeinen Sinn des Wortes, das kann nur die Erklärung haben, daß er seine religiösen Energien auf etwas anderes transponierte, anders gesagt, daß er auf seine eigene Weise religiös war. Petőfis Religiosität war die Freiheitsanbetung. Jene Andacht, Schwärmerei, Selbstaufopferungssehnsucht, die der Gläubige Gott zu Füßen legt, das weihte er der Freiheit. So wie die gläubige Seele alles durch ihre Religion hindurch erlebt und am Wertsystem seiner Religion mißt, ähnlicherweise durchlebt auch Petőfi die Welt im Zeichen der Freiheit. Jene Gegend ist schön, die an die Freiheit erinnert, jene literarische Schöpfung gut, was die Inspiration der Freiheit spüren läßt, jene Tat gut, die frei ist und zur Weltfreiheit führt.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Szabadságvallása nem volt elszigetelt jelenség a korban. Sőt ez a szabadság-vallás a XIX. század közepén a miszticizmusnak a korszerű formája. Ezt hírdeti Lamennais abbé rendkivül széles hatású műveiben, ennek a költője az angol Shelley, kit Petőfi jól ismert és szeretett, magyar földön Kossuth beszédei és hírlapi cikkei szintén vallásos bibliai páthosszal beszélnek, szabadságról és függetlenségről. De Kossuth nem misztikus és a függetlenség számára fontosabb a szabadságnál. A misztikus liberalizmusnak Petőfi az egyedül álló képviselője, nem számítva a későbbi Petőfi-utánzókat, akiknél séma lett, ami Petőfi számára vallási élmény volt.

Szabadságkultuszának vallási gyökereiből következik, hogy konkrét politikai célok nem foglalhatták magukba azt, ami a lényeg volt benne. Teljesen naiv dolog lenne Petőfit a marxista eszmék előfutárának tekinteni. Vágyálma a minden ember és minden dolog szabadsága volt, valami kozmikus forradalom, mint amiről Shelley álmodott Prometheus Unbound-jában, a természet nagy lázadása a zsarnok Jupiter ellen. Viziója hasonlított Loyolai Szent Ignác Két Zászlójához; valamikor össze fog ütközni a két világhatalom, a Zsarnokság serege és a Szabadság serege és a költő martiros lelkesedéssel fogja vérét ontani a szent ügyért.

Ha mégis konkrét formát keresett a szabadság földi megvalósulása számára, a Respublica eszméjében találta meg. A szabadság legnagyobb ellenségei a zsarnokok. Minden zsarnok között a legrettenetesebb, mert a leghatalmasabb, nyilván a király. Itt a francia romantika, Victor Hugó hangja szólal meg. Királygyűlölete volt legféktelenebb indulata. Királyversei talán az egyetlenek gazdag tématikájában, amelyek teljesen mentek minden biedermeier szelidségtől. Itt megváltozik a hang, a nyers, rekedt szenvedély hangja ez, nem mérsékli semmi szordinó. Ez a hang teszi oly komor olvasmánnyá leghosszabb epikai művét, az Apostolt. Királygyűlölete és republikanizmusa tette elszigeteltté kortársai közt. A köztársaság idegen a magyar politikai szellemtől és a szabadságharc történetének legmegrendítőbb mozzanata éppen az, mennyire igyekszik a ma-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Seine Freiheitsreligion war keine isolierte Erscheinung in der Epoche. Diese Freiheitsreligion ist in der Mitte des XIX. Jahrhunderts sogar die zeitgemäße Form des Mystizismus. Dies verkündet Abbe Lamennais in seinen außerordentlich in die Breite wirkenden Werken, ihr Dichter ist der Engländer Shelley, den Petőfi gut kannte und liebte; auf ungarischem Boden sprechen Kossuths Reden und Zeitungsartikel gleichfalls mit biblischem Pathos von der Freiheit und Unabhängigkeit. Aber Kossuth ist kein Mystiker und für ihn ist die Unabhängigkeit wichtiger als die Freiheit. Petőfi ist der allein stehende Vertreter des mystischen Liberalismus, nicht gerechnet die späteren Petőfi-Nachahmer, bei denen Schema wurde, was für Petőfi religiöses Erlebnis war.

Aus den religiösen Wurzeln seines Freiheitskults folgert, daß konkrete politische Ziele nicht jenes in sich fassen konnten, was in ihm das Wesentliche war. Es wäre eine völlig naive Sache, Petöfi als Vorläufer der marxistischen Ideen zu betrachten. Sein Wunschtraum war die Freiheit jedes Menschen und jeder Sache, eine Art kosmische Revolution, von der Shelly träumte in seinem Prometheus Unbound, die große Auflehnung der Natur gegen den Tyrannen Jupiter. Seine Vision ähnelte den Zwei Fahnen des Heiligen Ignaz von Loyola; irgendwann einmal werden die zwei Weltmächte zusammenprallen, die Armee der Tyrannei und die Heerschar der Freiheit und der Dichter wird mit märtyrerhafter Begeisterung sein Blut vergießen für die heilige Sache.

Wenn er dennoch eine konkrete Form suchte für die irdische Verwirklichung der Freiheit, so fand er sie in der Idee der Respublica. Die größten Feinde der Freiheit sind die Tyrannen. Unter allen Tyrannen ist der fürchterlichste, weil der mächtigste, [*1940 törölve /gestrichen:* nyilván /offenbar] der König. Hier meldet sich die Stimme der französischen Romantik, Victor Hugos. Sein Könighaß war seine ungezügeltste Gemütswallung. Seine Königsgedichte sind vielleicht die einzigen in seiner reichen Thematik, die völlig frei sind von jeder biedermeierischen Sanftmütigkeit. Hier verändert sich die Stimme, dies ist die Stimme der rohen, heiseren Leidenschaft, keinerlei Sordino mäßigt sie. Dieser Ton macht sein längstes episches Werk, den "Apostel", zu solch einer düsteren Lektüre. Sein Könighaß und sein Republikanismus machten ihn isoliert unter seinen Zeitgenossen. Die Republik ist fremd dem ungarischen politischen Geist und der ergreifendste Moment der Geschichte des Freiheitskampfes ist es gerade, wie sehr sich das Un

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

gyarság az utolsó percig megőrizni lojalitását, mignem a bécsi udvar konok butasága, a szláv ellenérdek és Kossuth megszállott páthosza minden kibékülést lehetetlenné tesz.

Petőfi respublicája nem képzelhető el jobbágyokkal és nemes urakkal. Szabadságkultuszának másik konkrét mozzanata a népszabadság, a jognélküli osztályok felszabadítása. Láttuk, a magyar szellem legnagyobb képviselői mint küzdenek a jobbágyság felszabadításáért, hogyan válik ez a probléma a magyar élet legégetőbb kérdésévé. Petőfi fellépésekor már csak percek választanak el a megoldástól, melyet negyvennyolc általános európai forradalma, és a vezetők teljes fejvesztettsége hirtelen, katasztrófaszerüen hoz meg. Petőfi jobbágyversei már egészen mások, mint az előző nemzedék szózatai voltak. Az előző nemzedék még felülről beszélt, Petőfi a nép nevében szól:

Még kér a nép, most adjatok neki!
Vagy nem tudjátok, mily szörnyü a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hirét?
Izzó vas trónon őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz; ugy vigyázzatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok.

Itt költészete kitör a nemesi osztályfegyelem keretéből, melyhez egyébként ragaszkodott. Dózsa György, a magyar történelem legfélelmesebb szimbóluma végre megszólal, csaknem egyidőben nála és Eötvösnél. Szabadságvallás, a külföldi liberalizmus hatása, ami őt a nép költőjévé teszi és tulajdon népi származása kiváltják belőle ezeket a zordon és fenyegető hangokat. Körülbelül Petőfi a szélső határlehetőség, ameddig a kor költészete, a nemesi költészet elmehetett az alsóbb néposztályok érdekében. De figyeljük meg: — Petőfi, ha mesét mond, ha bordalt énekel, szivesen beszél a néphez, a nép hangján — de amikor a nép jogairól beszél, szózatát többesszám második személyben a nemességhez intézi. Nem a néphez. Nem agitál. Nem szövetkezik a néppel a nemesség ellen. Nem is volna értelme,

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

gartum [*1940*: is /auch] bis zur letzten Minute bemüht, seine Loyalität zu bewahren, bis die sture Dummheit des Wiener Hofs, das slawische Gegeninteresse und Kossuths besessenes Pathos jede Versöhnung unmöglich machen.

Petőfis Respublica ist nicht vorstellbar mit Leibeigenen und adligen Herren. Das zweite konkrete Moment seines Freiheitskults ist die Volksfreiheit, die Befreiung der rechtlosen Klassen. Wir sahen, wie die größten Vertreter des ungarischen Geistes für die Befreiung der Leibeigenschaft kämpfen, wie dies Problem zur brennendsten Frage des ungarischen Lebens wird. Bei Petőfis Auftreten trennen nur noch Minuten von der Lösung, welche die achtundvierzig allgemeine europäische Revolution, und die völlige Kopflosigkeit der Führenden plötzlich, katastrophenartig bringt. Petőfis Leibeigenenverse sind schon ganz anders, als es die Mahnrufe der vorangegangenen Generation waren. Die vorangegangene Generation sprach noch von oberhalb, Petőfi spricht im Namen des Volkes:

Noch bittet das Volk, jetzt gebet ihm!
Oder wißt ihr nicht, wie schrecklich ist das Volk,
Wenn es aufsteht und nicht bittet, sondern nimmt, greift?
Hörtet ihr nicht Georg Dózsas Kunde?
Auf glühendem Thron ihn verbrannte man,
Aber seinen Geist das Feuer verbrannte nicht,
Weil der selber Feuer ist; so gebet acht:
Wieder vernichten kann diese Flamme euch.

Vgl. hinten Seite VIII, Martin Remané: Noch bittet euch das Volk.

Hier bricht seine Dichtung aus dem Rahmen der adligen Klassendisziplin aus, an die er sich im übrigen klammerte. Georg Dózsa, das fürchterlichste Symbol der ungarischen Geschichte, meldet sich endlich zu Wort, beinahe gleichzeitig bei ihm und bei Eötvös. Freiheitsreligion, die Wirkung des ausländischen Liberalismus und seine eigene völkische Abstammung lösen aus ihm diese düsteren und drohenden Töne aus. Petőfi ist ungefähr die extreme Grenzmöglichkeit, bis wohin die Dichtung der Epoche, die Adelsdichtung gehen konnte im Interesse der unteren Volksklassen. Aber beobachten wir: -- Petőfi, wenn er ein Märchen erzählt, wenn er ein Weinlied singt, spricht gern zum Volk, in des Volkes Ton -- aber wenn er von den Rechten des Volkes spricht, richtet er seinen Mahnruf [*1940 törölve /gestrichen: többesszám . . . -ben /*in Mehrzahl zweiter Person] an den Adel. Nicht ans Volk. Er agitiert nicht. Er verbündet sich nicht mit dem Volk gegen den Adel. Es hätte auch keinen Sinn,

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

érzi jól — ő inkább a nemességhez tartozik és a nemességet még ő sem hagyhatja cserben, nem árulhatja el.

A világszabadság eszméje nem érinti magyar finitizmusát. Az internacionalizmusnak az árnyéka sem férkőzött hozzá. Szabadságkultusz és magyar dicsőség összeolvadnak benne: a magyarságot is a szabadság jegyében látja és itéli meg. A szabadság misztikus hívőjének semmi sem fáj annyira, mint hogy a magyar nép nem ért még el a szabadságig: Magyar vagyok kezdetű versében, melynek első strófáiban a magyar jellegnek oly tökéletes rajzát adja, az utolsó strófában összefoglalja belső viszonyát magyarsághoz és szabadsághoz:

Magyar vagyok. S arcom szégyenben ég,
Szégyellenem kell, hogy magyar vagyok!
Itt minálunk nem is hajnallik még,
Holott másutt már a nap ugy ragyog.
De semmi kincsért és hirért a világon
El nem hagynám én szülőföldemet,
Mert szeretem, hőn szeretem, imádom
Gyalázatában is nemzetemet.

Magyarság és szabadság viszonya megváltozik Petőfi utolsó heroikus esztendejében. A magyar a szabadság nemzete lesz, a szabadság vesztett ügyéért egymaga áll ki az elcsendesedett, levert Európában. Petőfi hazaszeretete az enthuziazmus végső feszültségéig ér el, hiszen nemzete az ő vallására tért, az ő istennőjének hoz véres áldozatot:

Ha a mi fényünk nem lobogna
A véghetetlen éjen át,
Azt gondolhatnák fönn az égben,
Hogy elenyészett a világ.

Tekints reánk, tekints szabadság,
Ismerd meg mostan népedet:
Midőn más könnyet sem mer adni,
Mi vérrel áldozunk neked.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

er fühlt es gut -- er gehört eher zum Adel und den Adel kann nicht einmal er im Stich lassen, nicht verraten.

Die Idee der Weltfreiheit berührt nicht seinen ungarischen Finitismus. Vom Internationalismus drang nicht einmal der Schatten zu ihm. Freiheitskult und ungarische Glorie fließen bei ihm ineinander: auch das Ungartum sieht er und beurteilt er im Zeichen der Freiheit. Dem mystischen Gläubigen der Freiheit schmerzt nichts so sehr, als daß das ungarische Volk noch nicht gereift ist bis zur Freiheit. In seinem Gedicht mit dem Anfang "Ungar bin ich", in dessen ersten Strophen er eine so perfekte Zeichnung des ungarischen Typs gibt, faßt er in dessen letzter Strophe sein inneres Verhältnis zum Ungartum und zur Freiheit zusammen:

Ungar bin ich. Und mein Gesicht in Scham brennt,
Schämen muß ich, daß ich Ungar bin!
Hier bei uns dämmert es noch nicht mal,
Während andernorts schon die Sonne so strahlt.
Aber um keinerlei Schatz und Ruhm auf der Welt
Würde ich verlassen mein Geburtsland,
Denn ich liebe, liebe heiß, bete an
In ihrer Schande auch meine Nation!

Das Verhältnis von Ungartum und Freiheit wandelt sich in Petőfis letztem heroischen Jahr. Der Ungar wird zur Nation der Freiheit, für die verlorene Sache der Freiheit tritt im erstillten, geschlagenen Europa einzigallein sie ein. Petőfis Vaterlandsliebe und Enthusiasmus erreicht ihre äußerste Spannung, ist doch seine Nation zu seinem Glauben übergetreten, bringt sie doch seiner Göttin blutiges Opfer:

Wenn unser Licht nicht lodern würde
Die endlose Nacht hindurch,
Denken könnte man droben im Himmel,
Daß verfallen ist die Welt.

Blick auf uns, blicke Freiheit,
Erkenne jetzt dein Volk:
Während anderes nicht mal Träne wagt zu geben,
Wir mit Blut opfern dir.

Vgl. hinten Seite VIII, Martin Remané: Wenn diese Fackel nicht mehr lodert.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Most csak a magyar sors számít, „élet, vagy halál", Petőfi, aki annyit álmodott véres napokról, most otthon találja magát a véres aktualitásban és költészete megüti azokat a heroikus hangokat, amelyek a magyar nemesi költészet elválaszthatatlan sajátjai. De Berzsenyi és Vörösmarty heroikus költészete földietlenül hangzott a tehetetlen korban; Petőfi heroikus versei a valóságot éneklik, a honvédet, a székelyeket, Lenkey századát, a magyar hősiesség csodáit, Petőfinek még a heroizmusa is lirai realizmus.*

Republikánus álmok, kozmikus forradalom, Dózsa György mind a semmibe enyésznek most, mikor a nemzet veszélyben van, „szétszórt hajával, véres homlokával" utolsó szörnyű csatáját vívja. Az utókor örökre így látja Petőfit, így vált megrázó legendává törékeny alakja: a szabadságharc költője, aki harcba énekeli az utolsó bátrakat és mint a sülyedő hajó kapitánya, eltünik a hajó roncsaival.*

* *Jegyzet.* Szövegkritikai kiadás az Athenaeum hatkötetes kiadása, (Havas Adolf) Bp. 1892—96.

Irodalom: Gyulai Pál, Petőfi Sándor (kritikai dolgozatok, 1908 és 1922.) Ferentzi Zoltán, Petőfi életrajza, három kötet, Bp. 1896. Ady Endre, Petőfi nem alkuszik (vallomások és tanulmányok) Horváth János, Petőfi, Bp. 1922. Riedl Frigyes posthumus Petőfi könyve, Bp. 1923. Babits Mihály, Petőfi és Arany, Nyugat, 1910 és Irodalmi problémák kötetében. Újabb életrajzi anyag: Hatvani Lajos, Feleségek felesége, 1919. Biedermeier: Zolnai Béla sajtó alatt lévő tanulmánya. Hankiss János, Petőfi és a francia költők, B. Sz. 1923. Marót Károly, Fejezetek a Petőfi kérdéshez. It 1913.

6.) *Petőfi körül.*

Kitünő példája az irodalmi szervezkedés fontosságának, hogy Tompa Mihály* sokáig mint Petőfi és Arany egyenrangú társa élt az irodalmi tudatban, csak azért, mert Petőfi egy ideig egyenrangunak tekintette magával és hir-

* *Jegyzet. Tompa Mihály,* született 1817 Rimaszombaton, bocskoros nemes kálvinista család. Apja csizmadia, iszákos. Tompa Mihály nagyszüleinél nevelkedik. Iskoláit, mint inasdiák végzi Sárospatakon. Első versei Helmeczy Társalkodójában je-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Nun zählt nur noch das ungarische Schicksal, "Leben, oder Tod". Petőfi, der soviel geträumt hatte von blutigen Tagen, findet sich jetzt zu Hause in der blutigen Aktualität und seine Dichtung schlägt jene heroischen Töne an, welche die untrennbaren Eigenheiten der ungarischen Adelsdichtung sind. Aber Berzsenyis und Vörösmartys heroische Dichtung klang unirdisch in der hilflosen Epoche; Petőfis heroische Verse besingen die Wirklichkeit, den Heimwehrmann, die Sekler, Lenkeys Schwadron, die Wunder des ungarischen Heldentums, Petőfi ist auch noch sein Heroismus lyrischer Realismus.

Republikanische Träume, kosmische Revolution, Georg Dózsa verwesen alle ins Nichts jetzt, da die Nation in Gefahr ist, sie "mit zerstobenem Haar, blutiger Stirn" ihre letzte entsetzliche Schlacht schlägt. Die Nachwelt sieht Petőfi auf ewig so, so wurde seine zerbrechliche Gestalt zur erschütternden Legende: der Dichter des Freiheitskrieges, der die letzten Tapferen in den Kampf singt und wie des sinkenden Schiffes Kapitän, verschwindet mit den Trümmern des Schiffes. *

< * *Anmerkung.* Literaturkritische Ausgabe ist des Athenaeum sechsbändige Ausgabe, (Adolf Havas),

< *Literatur:* Gyulai (Alexander Petőfi, Krit. Aufsätze). - Ferentzi [*1940: ~czi*] (Petőfis Biographie, drei Bde.). - [*1940 lent /unten:* Marót . . .] - Ady (Petőfi verhandelt nicht; in: Bekenntnisse u. Studien). - Babits (Petőfi u. Arany, in Zs. Westen), 1910 u. im Bd. Literar. Probleme). - Horváth, János: Petőfi, Bp 1922. - Riedls posthumes Petőfi-Buch, - Hankiss (Petőfi und die französ. Dichter). - Bartók, György: Petőfi lelke (P's Seele), Szeged 1924. Neueres biographisches Material: Hatvany, [*1940: ~*] (Ehefrau der Ehefrauen), 1919. Biedermeier: Zolnais Studie i. Druck, [*1940:* Irodalom és Biedermeier (Lit. u. Biederm.) Szeged 1935]. Marót (Kapitel zur Petőfi-Frage).

6.) *Um Petőfi herum.*

Es ist ein ausgezeichnetes Beispiel für die Wichtigkeit literarischer Organisierung, daß Michael Tompa * lange als gleichrangiger Gefährte Petőfis und Aranys im literarischen Bewußtsein lebte, nur darum, weil Petőfi ihn eine Zeitlang als seiner ebenbürtig betrachtete und ver-

< *Anmerkung. Michael Tompa* geboren 1817 in Groß-Steffelsdorf, kalvinistische Bundschuh-adlige Familie. Sein Vater ist Schuster, Säufer. Michael Tompa wird bei seinen Großeltern erzogen. Seine Schulen absolviert er als dienender Schüler in Patak am Bodrog. Seine ersten Gedichte erscheinen in Helmeczys Konversierer

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

dette, hogy ő, Arany és Tompa képviselik az igazi népköltészetet. A barátság egyébként nem tartott soká, Petőfi sokkal hevesebb és Tompa sokkal gyanakvóbb természet volt, semhogy szövetségük tartós lehetett volna, hiába békitgetett a bölcs, higgadt Arany János. És azóta az irodalmi tudatban is leszállt Tompa triumviri méltóságáról — ez a triumvirátusok törvénye, hogy az egyik a három közül mindig jelentéktelen.

A negyvennyolc előtti években Tompa Népregéivel és Népmondáival keltett feltünést, melyekben azonban nincsen más népi, mint a tárgy — a népiesekhez való csatlakozását hirdetik népdalai is, népdal-modorban irt stilusgyakorlatok. A forradalom után Virágregéivel adózott a kor késő-biedermeier ízlésének és allegoriáival vigasztalta a nemzet gyászát. Hazafias és korszerű jelentőségükön kivül nincs sok értéke ezeknek a verseknek sem — akármit látott a melankólikus hajlamú lelkész, minden rögtön a hon jelképévé vált a szemében: a fa, a küszöb, a szarvas, és a költőiség hiányát az allegorikus háttér pótolja. A rejtőzködő szarvas magában még nem költői, de talán azzá lesz, ha a hont jelképezi ...

Csak egy hang volt, amelyben Tompa feltétlen mesternek bizonyult: ő az ősz hivatott költője liránkban. A sulyos szivbajban szenvedő Tompát az elmulás sokkal konkrétabban környékezte, mint az enyészet nagyobb költőit,

lennek meg 1840-ben. Patakon élénk részt vesz az önképzőkör életében, kenyerét nevelősködéssel keresi. 1845-ben kezdődik Petőfivel való barátsága, 1847-ben végleg összevesznek. Hipochondriákus hajlamai egyre erősödnek, Graefenbergbe gyógykezelteti magát, 1848-ban hazajön, hogy tábori pap legyen, mint ilyen részt vesz a schwechati csatában. Azután falura megy papnak, először Bején, majd Keleméren. Megnősül, boldog családi életet él. 1852-ben A gólyához című verse miatt rövidebb ideig vizsgálati fogságban. 1851-től Hanván lelkész, ezt az állomását nagyobb eklézsiák kedvéért sem hagyja el, falujából nem igen távozik. Évekig tartó elkeseredett betegeskedés után 1868-ban hal meg.

Művei: Népregék, Népmondák, 1846. Szuhai Mátyás, Bosnyák Zsófia, 1847. Versei, 1847 és 1854. Virágregék, 1854. stb.

kündete, daß er, Arany und Tompa die wahre Volksdichtung repräsentieren. Die Freundschaft dauerte übrigens nicht lange, Petőfi war eine viel zu heftige und Tompa viel zu mißtrauische Natur, als daß ihr Bündnis hätte dauerhaft sein können, vergeblich beschwichtigte der weise, gesetzte Johann Arany. Und seither ist auch im literarischen Bewußtsein Tompa herabgestiegen von seiner triumviren Würde -- dies ist das Gesetz der Triumvirate, daß der Eine von den Dreien [*1940 =0: mindig /*immer] unbedeutend ist.

In den Jahren vor achtundvierzig erweckte Tompa mit seinen Volkssagen und Volkslegenden Aufsehen, in welchen allerdings sonst nichts Völkisches ist, als das Sujet -- seinen Anschluß an die Volkhaften verkünden auch seine Volkslieder [*1940 =0:* népdal . . ./gyakorlatok /in Volkslied-Manier geschriebene Stil-Übungen]. Nach der Revolution zollte er mit seinen Blumensagen dem Spät-Biedermeier Geschmack der Epoche Tribut und mit seinen Allegorien tröstete er die Trauer der Nation. [*1940 =0:* Hazafias . . . jelképezi . . . /- Außer ihrer patriotischen und epochegemäßen Bedeutung haben auch diese - Gedichte nicht viel Wert -- gleichwas der melancholisch veranlagte Seelsorger sah, alles wurde sofort zum Sinnbild der Heimat: der Baum, die Schwelle, der Hirsch, und den Mangel an Poetischem ersetzt der allegorische Hintergrund. Der sich versteckende Hirsch ist an sich noch nicht dichterisch, aber vielleicht wird er dazu, wenn er die Heimat versinnbildlicht . . .]

[Nur [*1940* =0] Einen Ton gab es, worin Tompa sich unbedingt als Meister erwies: er ist des Herbstes berufener Dichter in unserer Lyrik. Den an schwerem Herzleiden leidenden Tompa umgab die Vergänglichkeit viel konkreter, als des Verfalls größere Dichter,

1840 In Patak nimmt er lebhaften Anteil am Leben des Selbstbildungszirkels, sein Brot verdient er mit Erzieherei. 1845 beginnt seine Freundschaft mit Petőfi, 1847 verzanken sie sich endgültig. Seine hypochondrische Neigungen verstärken sich zunehmend, er läßt sich in Graefenberg behandeln, 1848 kommt er heim, um Armeepfarrer zu werden, als solcher nimmt er teil an der Schwechater Schlacht. Danach geht er aufs Land als Pfarrer [**1940:* lelkész lesz /wird Seelsorger], zuerst in Beje, dann Kelemér [NO-Ungarn]. Heiratet, führt glückliches Familienleben. 1852 ist er wegen seines Gedichts betitelt An den Storch kürzere Zeit in Untersuchungshaft. Ab 1851 ist er Seelsorger in Hanva, diese Station verläßt er auch nicht größeren Pfarreien zuliebe, aus seinem Dorf entfernt er sich kaum. Nach Jahre dauerndem verbittertem Kränkeln stirbt er 1868

< *Seine Werke:* (Volkssagen, Volkslegenden), 1846. (Mathias Szuhai, Sofie Bosnier), 1847. (Gedichte), 1847 und 1854. (Blumensagen), 1854, usw.

Berzsenyit és Vörösmartyt. Ezért ősz- és enyészet-lirája, ha nem is nyujt olyan végtelen perspektivát, mint a két nagyé, valahogy konkrét, természetes, az elmulást olyan lirai realizmussal és szelidséggel énekli, mint Petőfi a napfényes életet.

Lemegy a nap nemsokára,
Haldoklásnak szent országa!
Olyan édes forró vággyal
Ölel téged lelkem által.

Az elmulás bája rajtad,
Lelkemen vesz mély hatalmat,
S bár meghalni kéne véled,
Mégis, mégis szeretnélek.

Néma a táj, arca sápadt,
Rá derengő napfény árad;
Ah mi vonzó szép halál van
E mosolygó hervadásban.

Halál-félelem és halál-vágy közeli rokonok a lélekben — a hipochonder Tompa, akinek egész élete rettegés volt, ugyanakkor jól ismerte a halál édességét. Szépek azok a versei is, ahol egy család elmulását siratja, mint az árverésen és a Sírboltban; az arisztokrácia elmulása őt, a népköltőt is megrendíti és az enyészet borongásával hatja át.

Garai János* népszerüségben az elsők közé tartozott

* *Jegyzet. Garay János,* született 1812. Szekszárdon, katholikus nemes családból. Atyja kereskedő. Pécsett tanul a cisztercitáknál, majd a pesti egyetemen bölcsészetet és orvostudományt. 1833-tól Mátray Gábor Regélőjének a segédszerkesztője. 1836-ban megnősül, de feleségét félévi házasság után elveszti. A következő évben újra megnősül. 1842-ben önálló lapot indít, a Regélő Pesti Divatlapot, mely 1844-ben Vahot Imréé lesz, míg ő Frankenburg Életképek című lapjához megy át. 1844-től egyetemi könyvtárnok. 1848-ban a magyar nyelv tanára az egyetemen. A szabadságharc alatt és után már betegeskedik. 1853-ban meghal.

Művei: Csatár (eposz Vörösmarty modorában), Szent László, költői életrajz, versbe szedte az Árpád-ház történetét. Drámái: Arbóc, Báthori Erzsébet, Az utolsó magyar khán.

Berzsenyi und Vörösmarty. Deswegen ist seine Herbst- und Zerfalls-Lyrik, auch wenn sie nicht solch unendliche Perspektive bietet, wie der beiden Großen, irgendwie konkret, natürlich, die Vergänglichkeit singt er mit solchem lyrischen Realismus und solcher Sanftheit, wie Petőfi das taghelle Leben.

Untergeht die Sonne bald,
Des Absterbens heiliges Land!
Mit solch süßer heißer Sehnsucht
Umarmt dich meine Seele.

Der Vergänglichheit Zauber auf dir,
Über meine Seele nimmt tief Gewalt,
Und obwohl man sterben müßte mit dir,
Dennoch, dennoch möchte ich dich.

Stumm ist die Landschaft, ihr Antlitz blaß,
Auf sie dämmernder Sonnenschein strömt;
Ach welch anziehend schöner Tod ist
In diesem lächelnden Verwelken.

Todes-Furcht und Todes-Sehnsucht sind nahe Verwandte in der Seele, -- der Hypochonder Tompa, dessen ganzes Leben Fürchten war, kannte gleichzeitig die Süße des Todes gut. Schön sind auch jene seiner Gedichte, wo er das Vergehen einer Familie beweint, wie in (Auktion) und (Gruft); das Vergehen der Aristokratie erschüttert ihn, den Volksdichter auch und durchdringt ihn mit der Trübnis des Zerfalls.

Johann Garay * gehörte an Volkstümlichkeit zwischen die Ersten

< * *Anmerkung. Johann Garay*, geboren 1812, in Sechshard, aus katholischer adliger Familie. Vater Kaufmann. In Fünfkirchen lernt er bei den Zisterziensern, dann an der Pester Universität Philosophie und Medizinwissenschaft. Ab 1833 ist er Hilfsredakteur bei Gabriel Mátrays (Erzähler). 1836 heiratet er, aber seine Frau verliert er nach halbjähriger Ehe. Im nächsten Jahr heiratet er erneut. 1842 startet er ein selbständiges Blatt, das (Erzählende Pester Modeblatt), das 1844 Emmerich Vahot gehören wird, während er zu Frankenburgs Blatt (Lebensbilder) hinüberwechselt. Ab 1844 ist er Universitäts-Bibliothekar. 1848 ist er Professor für ungarische Sprache an der Universität. Während und nach dem Freiheitskampf kränkelt er schon. 1853 stirbt er.

< *Seine Werke*.(Flankeur, Epos in Vörösmartys Manier), (Ladislaus der Heilige), dichterische Biographie, er fasste die Geschichte des Arpadenhauses in Verse. Seine Dramen: (Mast), (Elisabet Báthori.), (Der letzte ungarische Khan).

a korban. Rendkivül szorgalmas író volt, az epostól a humoros ujságpletykálkodásig minden műfajban dolgozott, hogy nagyszámú családját el tudja tartani. Emlékét két verse tartja fenn, a két Obsitos vers. Az Obsitosban Garay, mint Petőfi a János vitézben, a népi világképet, a néplátta világot mutatja be: a vitéz Háry János elfogja Napoleont, de Mária Lujza kérésére szabadon bocsátja, meglátogatja Ferenc császárt, aki gyorsan átküld a zsidóhoz egy kis borért és előveszi a maradék elemózsiát az asztalfiókból stb. Háry János alakja legendává lett, ami nagyon kevés magyar költő alkotta alakkal történik meg — de mutatja a nemes költő által alkotot népi világkép szükös lehetőségeit: már János vitéznél is csak egy lépés választotta el a karrikaturától és maradandó hatást, mint karrikatura ért el.

Petőfi barátja és a kor egyik sokat vitatott különös írója volt Vajda Péter.** Csakugyan különös író volt: versei szabályos logikai okfejtéseket tartalmaznak, viszont prózai írásai inkább verseknek illettek be, a „Vers en prose“ műfaját úgy látszik minden külföldi minta nélkül magától felfedezte Baudelaire előtt. A romantika általános költői pantheizmusát szóról-szóra vette és igyekezett vallássá kiépíteni magában, melynek istensége a „Zat“ lett volna.

Ugyanis szerinte a magyar természet szó eredete: Termő Zat, és a nagy mindent-termő világanyát jelenti. Prózai írásaiban a természet mindenekfölött való szépségét és boldogító hatását hírdeti és azonkivül bátran sikraszáll

** *Jegyzet. Vajda Péter,* született 1808, Vanyola, Veszprémmegye, jobbágy családból. Fiatal korában sokat utazott. Orvos volt, majd tanár a pesti lutheránus iskolában, később Szarvason. Meghalt 1846-ban.

Művei: A nap szakaszai, 1837. Dalhon, P. 1839—43. Tárcsai Bende, Román, Pest, 1836. Két dráma: Joguz és Buda halála.

der Ära. Er war ein außerordentlich fleißiger Schriftsteller, vom Epos bis zum humoristischen Zeitungsklatsch arbeitete er in jeder Kunstgattung, um seine zahlreiche Familie ernähren zu können. Sein Andenken bewahren zwei Gedichte, die beiden Abschieder-Gedichte [von Armee verabschiedeter Soldat]. Im Abschieder zeigt Garay, wie Petőfi im Held Johann, das völkische Weltbild, die vom Volk gesehene Welt: Der Held Johann Háry fängt Napoleon, aber auf Marie-Louises Bitte läßt er ihn frei, besucht Kaiser Franz, der ihn rasch mal hinüberschickt zum Juden um etwas Wein und die restliche Verpflegung aus der Tischschublade hervorholt usw. Johann Hárys Gestalt wurde Legende, was mit sehr wenigen von ungarischen Dichtern geschaffenen Gestalten geschieht -- zeigt aber auch die dürftigen Möglichkeiten des durch den adligen Dichter geschaffenen völkischen Weltbilds: auch schon den Held Johann Vitéz trennte nur ein Schritt von der Karikatur und bleibende Wirkung, erlangte es als Karikatur.

Petőfis Freund und einer der viel diskutierten sonderbaren Schriftsteller der Ära war Peter Vajda. ** Er war in der Tat sonderbarer Schriftsteller: seine Gedichte beinhalten reguläre logische Argumentationen, seine Protestschriften jedoch eignen sich eher als Gedichte, es scheint als hätte er die Kunstgattung "Vers en prose" ohne jedes ausländische Muster von selber entdeckt vor Baudelaire. Den allgemeinen dichterischen Pantheismus der Romantik nahm er wortwörtlich und trachtete in sich zur Religion auszubauen, deren Gottheit der "Zat" gewesen wäre.

Laut ihm nämlich ist der Ursprung des ungarischen Wortes Natur (természet): Termő Zat [erzeugendes Zat], und bedeutet die große alles-erzeugende Weltmutter. In seinen Prosaschriften verkündet er die alles über-ragende Schönheit und beglückende Wirkung der Natur und tritt außerdem tapfer ein

** *Anmerkung. Peter Vajda,* geboren 1808, Vanyola, Komitat Wesprim, aus Leibeigenenfamilie. In seiner Jugendzeit reiste er viel. War Arzt, dann Studienrat an der Pester lutheranischen Schule, später in Szarvas. Starb 1846.

< *Seine Werke:* (Des Tages Abschnitte [=Sonne-Strecken]), - (Liederheim) - (Benedikt v. Tarcsa), Roman [sic], - Zwei Dramen: Joguz, und Budas Tod.

az elnyomottakért, véreiért, a jobbágyokért, és az egész világ minden elnyomottjaiért, különösen az indiai páriákért fájt nagyon a szive. Társadalmi célzatossága miatt volt a maga korában meglehetősen háttérbe szorítva, de tehetsége nem olyan nagy, hogy a régi igazságtalanságot érdemes volna jóvá tenni.

Petőfi igazi hatása a szabadságharc után bontakozik ki. A nagylassan újra meginduló irodalmi termelés központi műfaja a lira, nyilván azért, mert Petőfi dicsősége ennek a műfajnak biztosított legnagyobb tekintélyt. A vezető lirikus, Tóth Kálmán, (1831—1881) és köre nem is annyira Petőfinek, mint inkább Petőfi költői elveinek a hatása alatt áll: a lirai realizmus, a biedermeier tématika és a népies forma költői valahányan. Költészetük sokkal következetesebben a hétköznapok költészete, mint Petőfié volt. A nagy általános témák úgyszólván egyáltalán nem szólalnak meg ebben a lirában — nem is igen szólalhatnak meg, mert a cenzura nem engedi meg a legfőbb, az ekkor egyetlen általános mondanivalót, a nemzet gyászának a kifejezését. A költők teljesen az élményelmondásos lirában élik ki magukat.

És most bontakoznak ki Petőfi poétikájának összes veszedelmei. Petőfi különös választott voltának egyik legfőbb jele az volt, hogy olyan sokszor csak egyetlenegy hajszál választotta el a költőietlentől — az utánzók ezt a hajszálat következetesen elvétik. Petőfi például a népdal-ritmust szabadon kezelte, a rímek csengésével nem sokat törődött. Kövétőinél elhatalmasodik a pongyolaság a metrumokban, a rímet kiszorítja az asszonánc, mely ellen Arany azután harcra szállt. Lisznyai, Szelestey, és a többiek versei megdöbbentően döcögősek, a magyar költészet legformátlanabb időszaka. De nem ez a legnagyobb baj.

Petőfi közelebb hozta a költészetet a mindennapokhoz, különösen hasonlattechnikájában. Követői, legkivált Székely József (1825—1895) a Szeszély dalok (1853) szerzője, valami barokkos virtuózkodássá fejlesztik a hétköznapi hasonlatokat, Petőfi közvetlensége így paródizálódik:

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

für die Unterdrückten, für seine Blutsverwandten, die Leibeigenen und sämtliche Unterdrückten der ganzen Welt; besonders stark schmerzte sein Herz um die indischen Parias. Wegen seiner gesellschaftlichen Zielsetzung war er in seiner eigenen Zeit ziemlich in den Hintergrund gedrängt, aber sein Talent ist nicht so groß, daß es sich lohnen würde, die alte Ungerechtigkeit wiedergutzumachen.

Petőfis wahre Wirkung entfaltet sich nach dem Freiheitskrieg. Die zentrale Kunstgattung der sehr langsam erneut beginnenden literarischen Produktion ist die Lyrik, offenbar darum, weil Petőfis Ruhm diesem Kunstgenre das größte Ansehen sicherte. Der führende Lyriker Koloman Tóth (1831-1881) und sein Kreis stehen auch nicht so sehr unter dem Einfluß Petőfis, als vielmehr Petőfis dichterischer Prinzipien: allesamt sind sie Dichter des lyrischen Realismus, der biedermeirischen Thematik und der volkhaften Form. Ihre Dichtung ist viel konsequenter die Dichtung der Alltage als es Petőfis war. Die großen allgemeinen Themen erklingen sozusagen überhaupt nicht in dieser Lyrik -- sie können auch kaum erklingen, denn die Zensur erlaubt nicht die hauptsächlichste, die zu dieser Zeit einzige allgemeine Aussage, den Ausdruck der Trauer der Nation. Die Dichter leben sich völlig in der erlebniserzählenden Lyrik aus.

Und jetzt entfalten sich sämtliche Gefahren von Petőfis Poetik. Eines der obersten Zeichen der besonderen Größe Petőfis war, daß ihn so oft nur eine [*1940 =0: egyetlen /*einzige] Haaresbreite vom Unpoetischen trennte -- die Nachahmer verfehlen konsequent diese Haaresbreite. Petőfi handhabte beispielsweise den Volkslied-Rhythmus frei, um den Klang der Reime kümmerte er sich nicht viel. Bei seinen Nachfolgern greift das Schludern in den Metren um sich, den Reim verdrängt die Assonanz, wogegen dann Arany zu Felde zieht. Die Gedichte von Lisznyai, Szelestey, und den andern sind bestürzend holprig, es ist der ungeformteste Zeitabschnitt der ungarischen Dichtung. Doch dies ist nicht das größte Problem.

Petőfi brachte die Dichtung den Alltagen näher, besonders in seiner Gleichnistechnik. Seine Nachfolger, vornehmlich Josef Székely (1825-1895), der Autor der (Launenlieder; 1853), entwickeln die alltäglichen Gleichnisse zu einer Art barocken Virtuosität. Petőfis Unmittelbarkeit parodisiert sich so:

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Azt gondoljátok, meghalunk,
Nem igaz a, nem igaz a!
Nincs a természetben halál:
Élet mindig, mint valaha.

Persze alakot cserélünk,
Mint valami mosott ruhát, —
Mosóné és mosott ruha,
Az is változtatja magát.

Metafizikai igazságokat csakugyan nem lehet ennél közvetlenebbül kifejezni. Kozmikus vizióí is ilyen közvetlenek:

Mer megrántom azt a hosszú kötelet,
Mit az égen tejut névvel ismerek,
Nyakamra kötöm végét, úgy rántom meg,
Hogy a világ velem együtt fuljon meg.

A népköltői attitüd is sulyos veszedelmekkel jár. Petőfi ír egy-két verset alföldi tájszólásban — az utánzók egyik legfőbb ambiciója a tájköltészet és Lisznyai Kálmán (1823—1863) például, aki pedig nem is volt egészen tehetségtelen magyar nyelven, elkezd palócul költeni. Nála, „a leány, ha szelid, szemere, ha tetszelgős, pipellős, néha illemkedik néha érdeskedik; . . . Az emberek ferentőt esznek lagyával s ha jójjip indulatba jönnek, csak úgy szotyog nálok a koty, moty, loty, toty, és rotty." (Széchy Károly, Képes Magyar Irod. Tört. II.) Folytatják a karrikaturáig, Petőfi ötleteit, melyekkel a világmindenségnek népies színezetet adott:

Magyar mente az alkonyég,
Az Uristen varrta
Táméntalan aranygombok
A csillagok rajta.

A nép nagyszerüsége, ereje, indulata néha kissé ijesztő glorifikációt nyer. Például Szelestey néprománcában a be-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Ihr glaubt, wir sterben,
Das ist nicht wahr, nicht wahr ist das!
Es gibt in der Natur keinen Tod:
Leben immer, wie einst.

Freilich Gestalt tauschen wir,
Wie irgendein gewaschnes Kleid, --
Wäscherin und gewaschenes Kleid,
Auch die verändern sich.

Metaphysische Wahrheiten kann man tatsächlich nicht unmittelbarer als dies ausdrücken. Auch seine [*1940*: Székely /~s] kosmische Visionen sind so unmittelbar:

Weil ich reiße an jenem langen Strick,
Den am Himmel ich Milchstraße genannt kenne,
Um meinen Hals binde ich sein Ende, so reiß ich daran,
Daß die Welt mit mir zusammen ersticken soll.

Auch die volksdichterische Attitüde geht mit gravierenden Gefahren ein her. Petőfi schreibt ein-zwei Gedichte in Tiefländer Mundart -- eine der obersten Ambitionen der Epigonen ist die Regionaldichtung und Koloman Lisznyai (1823-1863) beispielsweise, der doch nicht einmal ganz unbegabt war in ungarischer Sprache, beginnt auf paloczisch zu dichten. Bei ihm "ist das Mädchen, wenn es sanftmütig ist, genierisch, wenn es kokettiert, pippelig, manchmal ist es züchtelnd manchmal rauhend; . . . Die Leute essen Ferentő [Hefesüßgebäck] mitsamt der Weichung und wenn sie schmackes in Wallung kommen, schlurft nur so bei ihnen das Glucks, Mummeln, Pansch, Trott und Rumps". - (Karl Széchy, Illustrierte Ungarische Lit.Gesch. II.) Sie setzen bis zur Karikatur Petőfis Einfälle fort, mit denen er dem Weltganzen volkhafte Färbung gab:

Ungarischer Husarenpelz ist der Abendhimmel,
Der Herrgott nähte ihn,
Unzählige Goldknöpfe
Die Sterne daran.

Die Großartigkeit, Kraft, Gemütswallung des Volkes gewinnt zuweilen etwas erschreckende Glorifizierung. Beispielsweise kauft in Szelesteys Volksromanze der Edel-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

tyár kendőt vesz a zsidótól babája számára, de észreveszi, hogy lyukas:

S ily esetben tettéért ki
Állna jót?
Egy ütéssel agyonvágta
A zsidót!

De a költő csoport legfőbb ismertető jegye mégis olyan mozzanat, ami Petőfi költészetében nem játszott nagy szerepet: a hasonlat-kultusz. Talán éppen azért, mert a tárgy annyira mindennapi, mert a szubjektiv élményt nem színezi át a jelentékeny egyéniség ragyogása, érzik szükségesnek Lisznyaiék, hogy meglepő hasonlatokkal füszerezzék művüket. Bulcsu Károly például a vezér bajszát a béke galambjának két szárnyához hasonlítja, ami nem kis teljesítmény. Tóth Endre így énekel:

Amidőn aluszik a fergeteg,
Egy őrült lelke sző vad álmokat.
Irtóztató kép lehet ezen álom,
Mint egy veszett oroszlány cérnaszálon.

Ilyen irtóztató képekben gazdag ez a lira. Nyilvánvaló, hogy Petőfi és Arany zárt, népies klasszicizmusa mellett egy népies barok forma volt kifejlődőben, mely a népies költészet önellentmondását, hogy nem-nép írja nemnépnek, egy ad abszurdum szerepjátszássá fejlesztette ki.

Az igazi népies, Arany János, mélabúsan nézte a népies álarcosbált, itt-ott gunyos verseket eregetett ellenük és elment a kedve az önmaga stilusától. Végre a kor kritikusai a segítségére siettek. Erdélyi János és Gyulai Pál rendszeres hadjáratot vezettek a „petőfieskedők", a „kelmeiség" ellen és megállapították Arany János műve alapján, a népies-nemzeti költészet kánonát; hogy a népies klasszikusokat el lehessen választani a népies baroktól. Ez a kánon lett azután az iskolai és egyetemi magyar irodalomtudomány kánonjává.

Kiadások: Tompa Mihály munkái, négy kötet (Lévay József) Bp. 1902—1905. Garai János összes munkái, öt kötet (Fe-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

räuber ein Tuch vom Juden für seine Liebste, bemerkt aber, daß es löchrig ist:

Und in solchem Fall für seine Tat
Wer stünde ein?
Mit einem Hiebe schlug er tot
Den Jud!

Aber das oberste Kennzeichen der Dichtergruppe ist dennoch ein solches Moment, das in Petőfis Dichtung keine große Rolle spielte: der Gleichnis-Kult. Vielleicht gerade darum, weil der Gegenstand so sehr alltäglich ist, weil das subjektive Erlebnis nicht durchfärbt wird vom Strahlen des bedeutenden Individuums, halten es die Lisznyais für nötig, daß sie ihr Werk mit überraschenden Gleichnissen würzen. Karl Bulcsu beispielsweise vergleicht den Schnurrbart des Anführers mit den zwei Flügeln der Friedenstaube, was keine geringe Leistung ist. Anderl Tóth singt so:

Indes schlafet das Gewitter,
Eines Irren Seele spinnt wilde Träume.
Furchtbares Bild mag dieser Traum sein,
Wie ein tollwütiger Löw auf Zwirnsfaden.

An solchen schauderhaften Bildern ist diese Lyrik reich. Es ist offenkundig, daß neben Petőfis und Aranys geschlossenem, volkhaftem Klassizismus eine volkhafte barocke Form in Herausbildung war, welche den Selbstwiderspruch der volkhaften Dichtung, [**1940*): ( )>] daß Nicht-Volk es fürs Nicht-Volk schreibt, zu einem Ad-absurdum-Rollenspielen entwickelte.

Der wirklich Volkhafte, Johann Arany, schaute trübsinnig auf den volkhaften Maskenball, hier und da ließ er spöttische Verse gegen sie los und verlor die Lust an seinem eigenen Stil. Endlich eilten ihm die Kritiker der Epoche zur Hilfe. Johann Erdélyi und Paul Gyulai führten regelrechten Feldzug gegen die "Petőfitümelnden", gegen das "Eucheln" [bäuerlich-affektierte Anrede "Ihr': Ihro, Euch"] und erstellten an Hand Johann Aranys Werk den Kanon der volkhaft-nationalen Dichtung; auf daß die volkhaften Klassiker unterschieden werden können vom volkhaften Barock. Dieser Kanon wurde dann zum Kanon der schulischen und universitären ungarischen Literaturwissenschaft.

< *Ausgaben:*.Michael Tompas Arbeiten, vier Bde (Josef Lévay), - Johann Garays sämtl. Arbeiten), fünf Bde (Josef Fe-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

renczi József) Bp. 1886. Vajda Péter Dalhon, Szemelvények, (Nemes Béla, Gyoma, 1906.)

Irodalom: Lengyel Miklós, Tompa élete és művei, Bp. 1906. Széchy Károly, Vajda Péter élete és művei, Bp. 1892. Trostler József, Vajda Péter és a német romanticizmus. EPhK. 1913. Császár Elemér, Garai János, B. Sz. 1912.

Petőfieskedők: Erdélyi János Tanulmányok, Bp. 1890. Gyulai Pál összes munkái III. kötet. Bp. 1905. (Petőfi Sándor és lirai költészetünk 1854.)

7. *ARANY JÁNOS.**

a) *A népi fi.*

Ha az ezeregyéjszaka dzsinjei egy nap felkapnák Magyarországot és elvinnék távolabbi egekbe, úgy hogy a helyén nem maradna semmi más, csak Arany János tizenkét kötete, ezekből a mágikus könyvekből maradék nélkül ki lehetne olvasni a magyarság eidosát. Minden szál hozzáve-

* *Jegyzet. Arany János,* született 1817, Nagyszalonta, Biharmegye. Családja azoktól a hajduktól származik, akik I. Rákóczi Györgytől nemességet kaptak, de Mária Terézia óta nem ismerik el nemességüket. Szülei egyszerű kálvinista földművelők, már idősebbek, amikor Arany János, tizedik gyermekük megszületik. Szalontán, majd Debrecenben tanul, szűkös viszonyok közt. Először szobrászattal foglalkozik, majd 1836-ban, igazgatója ajánlólevelével felszerelve, egy vándorszínész társulathoz csatlakozik. Rövid színészkedés után csalódva hagyja el a szétzüllött társulatot és Máramarosszigetről hazagyalogol Nagyszalontára. Anyja nemsokára meghal, apja megvakul. Segédtanító és segédjegyző Szalontán, 1840-től aljegyző. Ez évben feleségül veszi Ercsei Juliánnát, aki már több éve jegyese volt. 1846-ban megnyeri a Kisfaludy Társaság víg-eposz-pályázatát, Elveszett Alkotmányával, 1847-ben pedig a népies eposz-pályázatot Toldijával. A forradalom alatt Vas Gerebennel együtt szerkeszti a Nép barátja című, a parasztság számára készülő kormánylapot, rövid ideig nemzetőri szolgálatot teljesít, de nagyobbára békésen él Szalontán, ahol egy ideig Petőfi családjának menedéket nyujt. A szabadságharc után elveszti állását, a Tisza család magához hívja nevelőnek Gesztre, majd 1851-ben tanár lesz a

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

renczi), - Vajda (Liederheim, Auslesen; Bela Nemes),

< *Literatur:* Lengyel (Tompas Leben und Werke), - Széchy (Peter Vajdas Leben und Werke), - Trostler (Peter Vajda und der deutsche Romantizismus), EPhK (=Universelles Philolog.Bulletin), - 1913. Császár (Johann Garay)

< *Petőfisierende:* Erdélyi (Studien), - Gyulai (Paul Gyulais sämtliche Arbeiten III. Band) Bp. 1905. (Alexander Petőfi und unsere lyrische Dichtung)

7. *JOHANN ARANY.* *

a) Der völkische Sohn.

Wenn die Dschinne vom Tausendundeiner Nacht eines Tages Ungarn emporhöben und davontrügen in entferntere Himmel, so daß an seiner Stelle nichts andres bliebe, nur Johann Aranys zwölf Bände, könnte man aus diesen magischen Büchern restlos den ungarischen Eidos herauslesen. Jeder Faden führ-

< *Anmerkung. Johann Arany*, geboren 1817 in Großsalonta, Komitat Bihar. Seine Familie stammt von jenen Heiducken ab, die von Georg Rákóczi I. Adel erhielten, aber deren Adel seit Maria Theresia nicht anerkannt wird. Seine Eltern sind einfache kalvinistische Landwirte, sind schon älter, als Johann Arany, ihr zehntes Kind geboren wird. Er lernt in Salonta, dann Debreczin, unter dürftigen Umständen. Zuerst beschäftigt er sich mit Bildhauerei, dann 1836, ausgestattet mit dem Empfehlungsbrief seines Direktors, schließt er sich einer Wanderschauspielergesellschaft an. Nach kurzer Schauspielerei verläßt er enttäuscht die verkommene Gesellschaft und geht zu Fuß von Marmaroschsiget heim nach Großsalonta. Seine Mutter stirbt bald, sein Vater erblindet. Er ist Hilfslehrer und Hilfsnotar in Großsalonta, ab 1840 Vizenotar. In diesem Jahr heiratet er Julianna Ercsei, die schon mehrere Jahre seine Verlobte war. 1846 gewinnt er das Komische-Epos-Preisausschreiben der Kisfaludy-Gesellschaft mit seiner Verlorenen Verfassung, 1847 wiederum das Volkhafte-Epos-Preisausschreiben mit seinem Toldi. Während der Revolution redigiert er gemeinsam mit Gerbert Vas das für das Bauerntum gefertigte Regierungsblatt betitelt (Volkes Freund), eine kurze Zeit leistet er Nationalwacht-Dienst, aber größtenteils lebt er friedlich in Salonta, wo er eine Zeitlang Petőfis Familie Zuflucht bietet. Nach dem Freiheitskrieg verliert er seine Stellung, die Tisza-Familie ruft ihn zu sich als Erzieher nach Geszt, dann 1851 wird er Studienrat am

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

zetett és minden szál tőle vezet, a magyar szellemi életnek ő a sugárzási központja. Vörösmarty, Petőfi és Ady költészetében van valami csodaszerű, — Arany Jánost matematikailag le lehetne vezetni az előzményekből és a magyar adottságokból. Ha van értelme szellemi jelenségekkel kapcsolatban gyökerekről, szerves fejlődésről beszélni, Arany Jánosról lehet ezt mondani.

Az életrajz a mezei munkával foglalatoskodó parasztgyermek képével kezdődik — de vérében nemesi hagyományok kapcsolják össze a magyar, a nemesi történelemmel. Benne teljes szintézisre jut népi realitás és nemesi história, a romantikus hagyomány és a Petőfi-féle vivmány. Hite szerint kálvinista, de megértője és kifejezője a katholikus középkor lelkének. Átéli és költészetté teszi a XIX. század kétféle nemzetfelfogását: az optimistáét és a pesszimistáét. Legmagyarabb magyar költő lévén, oly nyitva áll a magyarsággal összeegyeztethető európai szellemáramlatok számára, oly sokat tanul Nyugat legnagyobb mestereitől, mint senki más. Ilymódon a teljes magyarság hordozója és kép-

nagykőrösi református gimnáziumban. 1859-ben az akadémia tagja lesz és a Kisfaludy Társaság igazgatója. Elhagyja Nagykőröst, Pesten él, szerkeszti a Szépirodalmi Figyelőt, majd a Koszorút. 1865-től az Akadémia titkára, 1870-től 1879 főtitkára. Ez az állás kényelmes megélhetést biztosított neki, de nem érezte jól magát a fővárosban, visszakívánkozott falujába. Leányának, Juliskának a halála (1865) kiheverhetetlen csapás volt. Sokat betegeskedett, szeme is egyre gyöngült, élete utolsó éveiben már alig látott. 1877-ben már csak névleg töltötte be az Akadémiai főtitkárságot, idejét a Margitszigeten töltötte és hosszú hallgatás után újra verseket írt. Szellemi erejének teljességében érte a halál 1882-ben.

Művei: Komoly tárgyú nagyobb elbeszélő költemények: Toldi (1847), Toldi szerelme (1879), Toldi estéje (1854), Buda halála (1864), Rózsa és Ibolya (1847), Murány ostroma (1847), Szent László füve (1847), Losonczi István (1848), Katalin (1850), Az első lopás (1853). — Komikus elbeszélések: Az elveszett alkotmány (megjelent 1840) a Nagyidai cigányok (1852), a Jóka ördöge (1853). Lefordította Shakespeare Hamletjét, János királyát és Szentiványéji álmát, továbbá Aristophanes valamennyi vígjátékát stb., stb.

te zu ihm und jeder Faden führt von ihm, er ist der Strahlungs-Mittelpunkt des ungarischen geistigen Lebens. In der Dichtung von Vörösmarty, Petőfi und Ady gibt es etwas Wunderartiges, -- Johann Arany könnte man mathematisch ableiten aus den Präliminarien und aus den ungarischen Gegebenheiten. Wenn es einen Sinn hat, im Zusammenhang mit geistigen Erscheinungen von Wurzeln, von organischer Entwicklung zu sprechen, kann man dies von Johann Arany sagen.

Die Biografie beginnt mit dem Bild des mit der Feldarbeit beschäftigten Bauernkindes -- aber in seinem Blut verknüpfen ihn adlige Traditionen mit der ungarischen, der adligen Geschichte. In ihm gelangen völkische Realität und adlige Historie, die romantische Überlieferung und die Errungenschaft Petőfischer Art zu vollkommener Synthese. Seinem Glauben nach ist er Kalvinist, aber er ist ein Verstehender und Artikulierer der Seele des katholischen Mittelalters. Er durchlebt und macht zur Dichtung die zweierlei Nationsauffassungen des XIX.Jahrhunderts: die optimistische und die pessimistische. Als allerungarischster ungarischer Dichter steht er so geöffnet für die mit dem Ungartum vereinbarlichen europäischen Geistesströmungen, lernt er so viel von den größten Meistern des Westens wie kein anderer. Auf diese Weise ist er Träger und Re-

Nagyköröser Reformierten Gymnasium. 1859 wird er Mitglied der Akademie und Direktor der Kisfaludy-Gesellschaft. Er verläßt Nagyköros, lebt in Pest, redigiert den (Belletristischen Beobachter), dann den (Kranz). Ab 1865 ist er Sekretär der Akademie, von 1870 bis 1879 ihr Generalsekretär. Diese Stelle gewährleistete ihm bequemes Auskommen, aber er fühlte sich nicht wohl in der Hauptstadt, sehnte sich zurück in sein Dorf. Der Tod seiner Tochter Julchen (1865) war ein unverwindlicher Schlag. Er kränkelte viel, auch seine Augen wurden zunehmend schwach, in seines Lebens letzten Jahren sah er kaum mehr. 1877 hatte er das Amt des Akademie-Generalsekretärs nur noch nominell inne, seine Zeit verbrachte er auf der Margareten-Insel und schrieb nach langem Schweigen neuerlich Gedichte. Im Vollbesitz seiner geistigen Kraft erreichte ihn der Tod 1882.

< *Seine Werke:* Größere erzählende Gedichte ernsthaften Sujets: Toldi (1847), Toldis Liebe (1879), Toldis [Lebens-]Abend (1854), Budas Tod (1864), Rose und Veilchen (1847), Murans Belagerung (1847), Ladislaus des Heiligen Gras (1847), Stephan Losonczi (1848), Katharina (1850), Der erste Diebstahl (1853). -- Komische Erzählungen: Die verlorene Verfassung (erschienen 1849) [*1940:* =1849], (Die Zigeuner von Nagyida (1852), Jókas Teufel (1853). Er übersetzte Shakespeares Hamlet, König Johann und Sommernachtstraum, ferner Aristophanes' sämtliche Lustspiele usw. usf.

viselője. Csak egy réteg hiányzik belőle, az, mely a magyarságból is hiányzott még pályája kezdetén és mellyel pályája végén rosszkedvüen találta magát szemben: a városlakó polgár világa. Ezen az egy csonkaságon mulik, hogy az a magyarság-kép, amit művében ad, ma már történelmi mult.

Arany János tág magyarsága lassú szerves fejlődés eredménye, szük és lokális kezdetekből szélesül lassankint kozmosszá. Arany János ugyanabból a debreceni rokokó- és diákos költő-iskolából indul el, mint elődje a nagyszabású hagyományfejlesztésben, Csokonai Vitéz Mihály, ugyanazok a népi-ízű „mesterkedők" az első mintái, akik Csokonainak, azzal a különbséggel, hogy számára már Csokonai is mester. Ez a debreceni formavirtuózkodás és a hexameteres Ludas Matyi-humor az igazi népi hagyomány a XIX. században — Arany ebből merít, míg Petőfinek ezzel az eleven hagyománnyal semmi érintkezési pontja nincs.

Amint már Beöthy Zsolt is rámutatott, a debreceni kollegiumból nő ki Arany első műve, a hexameteres, komikus eposz, az Elveszett Alkotmány. Időben a 40-es évek reformlelkesedése korlátozza ezt a különös elsőszülöttet. Az Elveszett Alkotmány a megyei élet kegyetlen szatirájú rajza, egyformán kigunyolja a maradiakat és az elhamarkodott szájas újítókat. Az első mű egyuttal az utolsó is, melyben Arany leplezés nélkül hallatja véleményét a napi realitásról, bátran és élesen beleszól az aktuális kérdésekbe. Az Elveszett Alkotmányban Arany még egyáltalán nem népies. csak a hagyományok őre, a Csokonai-vonal folytatója. A következő mű már a Toldi, a népies nemzeti költészet legkánonikusabb műve.

Közben ugyanis Arany megismerkedett a János vitézzel, Petőfi irodalmi elvet adott Arany Jánosnak, a népköltő elgondolását.

De a két népköltő lelki beállítottságában nagy különbség van. Petőfi részben politikai eszméinek a hatása alatt tűzi ki a népköltészet programmját, részben pedig alkotáslélektani elvből: genie-nek tudja magát, aki szabadon, konvenciómentesen, a természet szavát követve alkot, mint

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

präsentant des vollständigen Ungartums. Nur eine Schicht fehlt ihm, jene, die auch dem Ungartum noch fehlte zu Beginn seiner Karriere und mit welcher er sich am Ende seiner Laufbahn mißmutig konfrontiert fand: die Welt des städtischen Bürgertums. An diesem einen Gebrechen liegt es, daß jenes Ungartum-Bild, das er in seinem Werk gibt, heute bereits geschichtliche Vergangenheit ist.

Johann Aranys breites Ungartum ist das Ergebnis einer langsamen organischen Entwicklung, aus engen und lokalen Anfängen weitet sie sich langsam zum Kosmos. Johann Arany startet aus der gleichen Debrecziner Rokoko- und klassizistischen [=studentischen] Dichterschule wie sein Vorgänger in der großangelegten Traditions-Entwicklung, Michael Vitéz von Csokona, die gleichen völkisch-schmeckenden "Manipulierer" sind seine ersten Vorbilder wie für Csokonai, mit jenem Unterschied, daß für ihn auch schon Csokonai ein Meister ist. Diese Debrecziner Formenvirtuosität und der hexametrische Matz-Sündenbock-Humor ist die wirkliche völkische Tradition im XIX. Jahrhundert -- Arany schöpft daraus, während Petőfi mit dieser lebendigen Überlieferung keinerlei Berührungspunkt hat.

Wie auch schon Zsolt Beöthy zeigte, wächst aus dem Debrecziner Kollegium Aranys erstes Werk, das hexametrische, komische Epos, (Die Verlorene Verfassung). Die Reformbegeisterung der 40er Jahre inspiriert diesen sonderbaren Erstling. Die Verlorene Verfassung ist eine unbarmherzig satirische Zeichnung des Komitatslebens, sie verspottet gleichermaßen die Rückständigen und die überstürzt vorlauten Neuerer. Das erste Werk ist zugleich auch das letzte, in dem Arany unverhüllt seine Meinung von der Tagesrealität hören läßt, wo er tapfer und scharf in die aktuellen Fragen hineinredet. In der Verlorenen Verfassung ist Arany noch überhaupt nicht volkhaft, nur ein Wächter der Traditionen, der Fortsetzer der Csokonai-Linie. Das nächste Werk ist schon der Toldi, das kanonischste Werk der volkhaft-nationalen Dichtung.

Mittlerweile nämlich wurde Arany mit dem Held Johann bekannt, Petőfi gab Johann Arany ein literarisches Prinzip, die Idee des Volksdichters.

Aber in der seelischen Einstellung der beiden Volksdichter ist ein großer Unterschied. Petőfi setzt sein Programm der Volksdichtung unter der Wirkung teils seiner politischen Ideen, teils wiederum aus schöpfungspsychologischem Prinzip: er weiß sich als Genie, das frei, ohne Konventionen, dem Wort der Natur folgend schafft, so

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

ahogy a nép alkot a romantikus theoria szerint. Arany népiességének a lelki oka ellenkező irányú: nem a genie-jében, hanem a nem-genie-jében, a határaiban való hit, mérhetetlen szerénység és ugyanakkor mérhetetlen magyar gőg. Arany János népköltői attitüdje, jellegzetes magyar finitizmus: ismeri a határait és nem akarja tullépni, nem akar idegen területre lépni, hogy megőrizze lelke függetlenségét. Ő maga mondja Pákhnak: „hogy inkább a népiest művelem, oka hajlam, ismerése saját erőmnek, s talán némi principium is". A nép gyermeke más társadalmi osztályt, más világot nem ismer, mint a népét, s ebből a belső határból époly nehezen mozdul ki, mint szülőföldjéről, Szalontáról. Csak később és nagy-lassan, saját költői óriásvoltának az objektiv, kivülről kényszerítő hatása alatt hagyja el azokat a szűk népi határokat, amelyeket önmaga köré vont.

Toldi egy csapásra az ország első költői mellé emelte alkotóját. Arany azt adta, amire a nemzedéknek a legégetőbb szüksége volt: a magyar nép hősét, a mintaszerű magyart.

Toldi Miklós alakja teljes plaszticitássá csak a következő trilógia-részek révén érett, de már az első Toldiban bent volt az Arany-féle magyarság-koncepció. A legfontosabb vonása a képnek talán az az első pillanatra mellékesnek látszó mozzanat, hogy Toldi a „kisebb fiú", akit mellőznek a „másik" miatt. Ez részben a nép helyzetére vonatkozik — György az udvari, a nemesember, Miklós a paraszt, és benne a paraszt glórifikálódik. Egyben kifejezi a magyarság ősi homályos érzetét világhelyzetéről. A magyar mindig kisebb fiú volt, a parasztsorsra kárhoztatott, Európában és a saját földjén, ahol mások, az idegenek élték az udvar pompás életét.

Toldi Miklós, az igazi érték, akit nem lehet véka alá rejteni. Fényes tulajdonságai, ereje, (nemesi-heroikus vonás) lovagiassága, (a magyar exotikum része szintén nemesi vonás, a lengyelekkel rokon) szívének tisztasága (biedermeier) feltétlenül megcsillantják dicső hírét, nevét a világ előtt . . . amint a magyar dicsőség újra fényeskedni fog egyszer, Európában, a nagy királyi udvarban.

És már itt feltaláljuk a Toldi-koncepció ethikai mag-

wie das Volk schafft gemäß der romantischen Theorie. Die seelischen Ursachen des Volkhaften in Arany sind gegensätzlicher Richtung: nicht der Glaube an sein Genie, sondern an sein Nicht-Genie, seine Grenzen, unermeßliche Bescheidenheit und gleichzeitig unermeßlicher ungarischer Hochmut. Johann Aranys volksdichterische Attitüde ist charakteristischer ungarischer Finitismus: er kennt seine Grenzen und will sie nicht überschreiten, will nicht auf fremdes Gebiet treten, um die Unabhängigkeit seiner Seele zu bewahren. Er selbst sagt zu Pákh: "daß ich lieber das Volkhafte kultiviere, dessen Ursache ist Neigung, Kennen meiner eigenen Kraft, und vielleicht auch etwas Prinzip". Das Kind des Volkes kennt keine andere gesellschaftliche Klasse, keine andre Welt, als die des Volks, und aus dieser inneren Grenze bewegt es sich ebenso schwer heraus wie von seinem Geburtsort, Salonta. Nur später und sehr langsam, unter der objektiven, von außen zwingenden Wirkung seiner eigenen dichterischen Riesenhaftigkeit verläßt er jene engen völkischen Grenzen, die er um sich selbst zog.

Toldi hob seinen Schöpfer auf einen Schlag neben die ersten Dichter des Landes. Arany gab das, was seine Generation am brennendsten nötig hatte: den Helden des ungarischen Volkes, den musterhaften Ungarn.

Nikolaus Toldis Gestalt reifte zu völliger Plastizität erst durch die folgenden Trilogie-Teile, aber schon im ersten Toldi war das Aranysche Ungartums-Konzept enthalten. Der wichtigste Zug des Bildes ist vielleicht jenes auf den ersten Augenblick nebensächlich erscheinende Moment, daß Toldi der "kleinere Junge" ist, der zurückgesetzt wird wegen des "andern". Dies bezieht sich zum Teil auf die Situation des Volkes -- Georg ist der höfische, der adlige Mensch, Nikolaus der Bauer, und in ihm wird der Bauer glorifiziert. Zugleich drückt er das uralte dämmerhafte Gefühl des Ungartums von seiner Weltsituation aus. Der Ungar war immer der kleinere Junge, der zum Bauernschicksal verdammte, in Europa und auf seinem eigenen Boden, wo die anderen, die Fremden das pompöse Leben des Hofes lebten.

Nikolaus Toldi ist der wirkliche Wert, den man nicht unter einem Scheffel verbergen kann. Seine glänzenden Eigenschaften, seine Kraft (adlig-heroischer Zug), seine Ritterlichkeit (des ungarischen Exotikums Teil ist gleichfalls adliger Zug, mit den Polen verwandt), die Reinheit seines Herzens (Biedermeier) lassen unbedingt seinen glorreichen Ruhm, seinen Namen vor der Welt erstrahlen . . . so wie die ungarische Glorie wieder leuchten wird dereinst, in Europa, im großen königlichen Hof.

Und schon hier finden wir der Toldi-Konzeption ethischen

vát, Arany János magyarság-képének a legfontosabb gondolatát. A magyar fajta legszebb tulajdonsága egyuttal legnagyobb átka is: hogy Toldi, a magyar ember, fenntartás nélkül emocionális természetű, érzéseinek, bánatának, szeretetének, haragos indulatának s lelkének a rabja, az ész és a józan életszabályok nem uralkodnak rajta. Toldi haragja miatt bűnbe esik... Ezt tette már a legendai Toldi is, ezt teszi Toldi a másik két részben, ezt teszi Etele is, Arany másik epikus hőse. Arany az egyéni magyar sorsot ebben a szimbólumban foglalta össze.

A kor bizonyára nem érezte ki Toldiból az intő tendenciát: őrizzétek az érzelmeiteket — hiszen éppen akkor annak a férfinak a varázsa alatt állott a nemzet, aki maga, mint valami meggátolhatatlan indulat, ragadta előre: Kossuthnak. A kor és az utána következő korok magukra ismertek Toldi Miklós külső realitásában, szokásaiban, beszédében, gondolkodásmódjában, a hasonlat-hangulatban, és joggal: Arany János a kis dolgok utolérhetetlen művésze volt és Toldijának minden strófája a magyar realitásnak ujabb és ujabb addig meg nem figyelt részletét revelálja.

Ugyanakkor már az első Toldi is magába fogad bizonyos közös-európai vonásokat, amelyek pillanatnyilag magyarnak látszottak, de a biedermeier korhangulat következményei voltak. Ilyen a gyermeki szeretet, az anya-fiú viszony középpontba állítása, amiből irodalomtörténetíróink azt szokták következtetni, hogy a magyar ember egészen különös mértékben szereti anyját. Ilyen gazdagsága a genre-képben és idillszerű részekben, melyből irodalomtörténetíróink azt következtetik, hogy a magyar fantázia kényelmesen rajzolgató természetű. Mindezek a biedermeier-vonások hiányoznak Arany későbbi epikájából, melyek már más európai koráramlatokat tükröztetnek.

Arany népköltői szerepe a szabadságharc alatt éri el tetőpontját. Csakugyan a népnek ír: Toldija megjelenik a ponyván és meghódítja az egyszerű sziveket. Szerkeszti a Nép Barátja c. parasztok számára készülő lapot, cikkeiben és itt megjelenő verseiben épúgy buzdít a szent háborúra, mint Petőfi. Petőfi elemében érezte magát Tyrtaios alak-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Kern, den wichtigsten Gedanken von Johann Aranys Ungartums-Bild. Es ist die schönste Eigenschaft und zugleich auch der größte Fluch des ungarischen Menschenschlages: daß Toldi, der ungarische Mensch, vorbehaltlos emotionaler Natur ist, seiner Gefühle, seines Kummers, seiner Liebe, seiner zornigen Gemütswallung und seiner Seele Gefangener, daß der Verstand und die nüchternen Lebensregeln nicht über ihn herrschen. Toldi fällt wegen seines Zorns in Sünde . . . Dies tat auch schon der legendäre Toldi, dies tut Toldi in den anderen beiden Teilen, dies tut auch Etzel, Aranys anderer epischer Held. Arany faßte in diesem Symbol das individuelle ungarische Schicksal zusammen.

Die Epoche spürte aus dem Toldi sicherlich nicht die mahnende Tendenz heraus: hütet eure Gefühle -- stand doch gerade damals die Nation unter dem Zauber jenes Mannes, der selber, wie irgendeine unbezwingbare Gemütswallung, sie vorwärts riß: Kossuth. Die Ära und die danach folgenden Epochen [*1940:* beérték azzal, hogy /begnügten sich damit, daß sie] sich selber erkannten in Miklós Toldis äußerlicher Realität, seinen Gewohnheiten, seiner Rede, Denkweise, in der Gleichnis-Stimmung, und mit Recht: Johann Arany war der unerreichbare Meister der kleinen Dinge und jede Strophe seines Toldi offenbart neuere und neuere bis dahin nicht beobachtete Details der ungarischen Realität.

Zugleich nimmt auch schon der erste Toldi gewisse gemeinsam-europäische Züge in sich auf, die augenblicklich als ungarisch erschienen, aber Konsequenzen der biedermeirischen Zeitstimmung waren. Solches sind die Kindesliebe, das In-den-Mittelpunkt-stellen des Mutter-Sohn-Verhältnisses, woraus unsere Literaturhistoriographen das zu folgern pflegen, daß der ungarische Mensch in besondererem Mass seine Mutter liebt [*1940 =0:* mint más nemzetek fiai /als die Söhne anderer Nationen]. Solchen [*1940:*vonás /Zuges] Reichtum ist im Genre-Bild und in den idyllartigen Teilen, woraus unsere Literaturgeschichtsschreiber das folgern, daß die ungarische Fantasie gemütlich herumzeichnender Natur ist. Alle diese Biedermeier-Züge fehlen in Aranys späterer Epik, die auch schon andere europäische Zeitströmungen spiegeln lassen.

Aranys volksdichterische Rolle erreicht während des Freiheitskrieges ihren Gipfelpunkt. Er schreibt in der Tat für das Volk: sein Toldi erscheint auf der Marktplane und erobert die einfachen Herzen. Er redigiert das für die Bauern gefertigte Blatt (Volkes Freund), in seinen Artikeln und seinen hier erscheinenden Gedichten spornt er ebenso zum heiligen Krieg an, wie Petőfi. Petőfi fühlte sich in seinem Element in des Tyrtaios Ge-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

jában, a békés Arany nem. Harcias versein érződik a feladatszerüség, a népköltő volta kétségtelenül olyan feladatokra is kényszerítette, melyek természetétől eléggé távol álltak, így például egy ponyvakiadványban dicsőítette Rózsa Sándort, az amnesztiát kapott alföldi betyárt. A nép helyzetéről, a jobbágy-problémáról nem igen nyilatkozik, nem hozta nyilvánosságra egyetlen merész versét, a János pap országát, melyben a nép kenyerén hízó idegen papokra csaknem Szabó Dezső modorában haragszik. És csak levélben és akkor is csak Petőfinek írta: „Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az, mely visszaszerezte Etele birodalmát; az a vér részint csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejtezik."

A szabadságharc utáni bénult időkben Arany sokkal inkább meg tud nyilatkozni, mint a szabadságharc előtt. A megtört fájdalom országa, ami akkor Magyarország volt, az ő lelki tája. A történelem találkozik belső diszpozíciójával és Arany a hivatott énekes, aki síratja nemzetét, mint egykor Osszián.

A hangja egyre jobban távolodik a szorosan vett népiestől és ebben a mértékben tágul világa is. Toldi estéje, mely megírásban nyomon követte az első Toldit, még a forradalom előtt, már sokkal kevésbbé népeposz. Hiányoznak belőle azok a kimondott népi mozzanatok, az „egész világ ökre" kifejezések, melyek az első Toldi alaphangját adták. Toldi Estéjének alaphangja mélységes, szubjektiv, egyáltalán nem népi melankólia, a leginkább aranyjánosi hang. Az első ének, ahol Toldi a sírját ássa és az utolsó, ahol Lajos király a haldokló Toldi ágya fölé hajol és síratja az enyésző daliás időket, Aranyt már emberi és költői lényének olyan magaslatán mutatják, ahol nem ismeri a „népies" szükös stiluskorlátait. Toldi estéjében már a kész Arany áll előttünk: a történelmi realista, aki a korok mélyebbmondanivalóit éli át — és a melankólikus Arany, aki Toldi alkonyában már magának és népének az alkonyát síratja, prófétikusan és fiatalon.

A szabadságharc után egyre tudatosabb lesz benne, hogy távolodnia kell a Toldiban megütött hangtól. Ennek a belátásnak sok oka volt. Meghalt a nagy barát, a szellemi

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

stalt, der friedliche Arany nicht. An seinen kämpferischen Gedichten spürt man die Aufgabenhaftigkeit, und sein Volksdichtersein zwang ihn zweifellos auch zu solchen Aufgaben, die seiner Natur ziemlich ferne standen, so beispielsweise verherrlichte er in einer Kolportage-Ausgabe Alexander Rózsa, den amnestierten Tiefland-Edelräuber. Über die Lage des Volks, das Leibeigenenproblem äußert er sich kaum, er veröffentlichte nicht sein einziges kühnes Gedicht, das Reich des Pfaffen Johann, worin er auf die am Brot des Volkes sich mästenden fremden Geistlichen fast in der Manier Desiderius Szabós böse ist. Und nur im Brief und auch da nur an Petőfi schrieb er: "Denn wahrlich war es nicht das Blut der heutigen Adligkeit, das Etzels Reich zurückeroberte; jenes Blut verfloß teils auf dem Schlachtfeld, teils verbirgt es sich unter dem anspruchslosen Übergewand der Saatsäer".

In den gelähmten Zeiten nach dem Freiheitskrieg vermag sich Arany noch sehr viel mehr zu äußern, als vor dem Freiheitskampf. Das Land gebrochenen Schmerzes, das Ungarn damals war, ist seine seelische Landschaft. Die Geschichte trifft sich mit seiner inneren Disposition und Arany ist der berufene Sänger, der seine Nation beweint wie einstmals Ossian.

Seine Stimme entfernt sich immer mehr vom eng genommen Volkhaften und in diesem Maß weitet sich auch seine Welt. Toldis Lebensabend, dessen Niederschrift dem ersten Toldi auf dem Fuß folgte, noch vor der Revolution, ist schon viel weniger Volksepos. Es fehlen daraus jene ausgesprochen [*1940:* szembetűnően /augenfällig] völkischen Momente, die Ausdrücke "Ochse der gesamten Welt", die dem ersten Toldi den Grundton gaben. Der Grundton von Toldis Lebensabend ist profund, subjektiv, überhaupt keine völkische Melancholie, der am meisten Johann-Aranysche Ton. Der erste Gesang, worin Toldi sein Grab gräbt, und der letzte, wo König Ludwig sich über des sterbenden Toldis Bett beugt und die vergehenden reckenhaften Zeiten beweint, zeigen Arany schon auf einer solchen Anhöhe seines menschlichen und dichterischen Seins, wo er die engen Stilschranken des "Volkhaften" nicht kennt. In Toldis Lebensabend steht schon der fertige Arany vor uns: der historische Realist, der die tieferen Aussagen der Epochen durchlebt -- und der melancholische Arany, der in Toldis Dämmerung schon seine eigene und seines Volkes Dämmerung beweint, prophetisch und jung.

Nach dem Freiheitskrieg wird ihm zunehmend bewußt, daß er sich von dem im Toldi angeschlagenen Ton entfernen muß. Diese Einsicht hatte viele Gründe. Es starb der große Freund, der geistige

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

vezér, akinek egyénisége a népi felé vonta. Arany azok közé tartozott, akiknek a barátság nagyobb élmény, mint a szerelem és Petőfi elvesztését élete végéig gyászolta. Elvették a kedvét a népies irodalomtól a petőfieskedők is, akik a népköltészetet szélsőséges és tehetségtelen verseikkel diszkreditálták. Toldy szembefordul az egész népies iránynyal. Pedig „nem a bundát kéne ütni, hanem aki benne van", dörmögi Arany. Mikor 1856-ban kisebb költeményei megjelennek, a kritika, Erdélyi, Bérczy, Salamon, kiemelik, hogy mennyire nem népies és Tóth Kálmánék támadják is érte, — olyasfajta érvekkel, mint amilyenekkel később Babitsot volt szokás támadni.

Lassú elfordulását régi stilusideáljától és világának tágulását nagy trilógiáinak egymásra következő töredékei mutatják. A Toldi szerelme első két éneke, mely az ötvenes évekből való, még népies, népmese jellegű az álruhás király, Rozgonyi falusi háza. Ugyanilyen népmesei a Csaba-trilógia legelső töredéke. De amint elmélyed a Toldi-tervbe, belátja, hogy nem lehet az egészet népi miliőben lejátszatni, Toldinak el kell jutnia az udvarba. Ettől eleinte visszadöbben. Mit keresne ő az udvarban. Hosszú időre abbahagyja. Azután elkezdi tanulmányozni a kort, elmélyed, kedvet kap, nekifog, abbahagyja... De minden egyes koncepció udvaribb és históriaibb lesz. Csaba ugyanilyen fejlődésen megy keresztül. És lassanként kitárul Arany előtt a másik világ, mely épp oly otthona lesz, mint a népi: a história.

b) *Históriai realizmus.*

A március-előtti napok zajongó politikai költészetét Európaszerte csöndes, komoly, szorgalmas irodalmi élet váltotta fel. A kor nem kedvezett a nagy emócióknak. „Európa csendes, újra csendes", a társadalmi nyugtalanságot a gazdasági fejlődés egyenletes lélegzetvétele követte.

A históriai művészetek, melyeket a romantika teremtett meg és amelyektől a forradalmi, jövőnek élő nemzedék tiltakozva fordult el, most újra nagy divatba jönnek. A jelen eseménytelen, a költő és közönsége a szinesebb multban keresi a nagy élet szenzációit, ha nem is olyan pathe-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Führer, dessen Persönlichkeit ihn zum Völkischen zog. Arany gehörte zu jenen, denen die Freundschaft ein größeres Erlebnis ist als die Liebe, und den Verlust Petőfis betrauerte er bis zu seinem Lebensende. Die Lust an der volkhaften Literatur nahmen ihm auch die Petőfisierenden, die die Volksdichtung mit ihren extremen und talentlosen Gedichten diskreditierten. Toldy [sic] stellt sich der ganzen volkhaften Dichtung entgegen. Obgleich "man nicht den Pelz schlagen müßte, sondern wer darin ist", brummt Arany. Als 1856 seine kleineren Gedichte erscheinen, hebt die Kritik, heben Erdélyi, Bérczy, Salamon hervor, wie sehr diese nicht volkhaft sind, und die Koloman Tóths greifen ihn deswegen auch an -- mit solcherlei Argumenten, wie mit welchen später Babits anzugreifen üblich war.

Seine langsame Abkehr von seinem alten Stilideal und die Weitung seiner Welt zeigen die nacheinander folgenden Fragmente seiner großen Trilogien. Die zwei ersten Gesänge von Toldis Liebe, die aus den fünfziger Jahren sind, sind noch volkhaft, volksmärchen-typisch ist der verkleidete König, Rozgonyis dörfliches Haus. Ebenso volksmärchenhaft ist das erste Fragment der Csaba-Trilogie. Aber so wie er sich in den Toldi-Plan vertieft, sieht er ein, daß man nicht das Ganze sich im völkischen Milieu abspielen lassen kann, Toldi muß an den Hof gelangen. Davor scheut er anfangs zurück. Was würde der am Hofe suchen. Für lange Zeit läßt er das sein. Danach beginnt er die Epoche zu studieren, vertieft sich, bekommt Lust, packt es an, läßt es sein . . . Aber jedes einzelne Konzept wird höfischer und höfischer. Csaba durchmacht eine ebensolche Entwicklung. Und allmählich eröffnet sich vor Arany die andere Welt, die ebenso sein Zuhause sein wird, wie die völkische: die Historie.

b) *Historischer Realismus.*

Die lärmende politische Dichtung der Vormärz-Tage wurde europaweit von stillem, ernsthaftem, fleißigem literarischen Leben abgelöst. Die Epoche begünstigte die großen Emotionen nicht. "Europa ist still, erneut still", der gesellschaftlichen Unruhe folgte das ebenmäßige Atemholen der wirtschaftlichen Entwicklung.

Die historischen Künste, welche die Romantik geschaffen hatte und von denen sich die revolutionäre, der Zukunft lebende Generation protestierend abwandte, kommen jetzt erneut in große Mode. Die Gegenwart ist ereignislos, der Dichter und sein Publikum suchen in der farbenreicheren Vergangenheit die Sensationen des großen Lebens, wenn auch nicht so pathe-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

tikus és fájdalomteljes visszakivánkozással, mint ahogy a romantika tette.

A nagy különbség az, hogy az Arany-nemzedék, Arany János európai atyafisága, a romantikával ellentétben, nem csak vágyországot lát a multban, hanem realítást. Feltételezi, hogy azok a dolgok, melyekről ír és olvas, valamikor csakugyan megtörténtek, és akkor épp olyan hétköznapok voltak, mint a mai hétköznapok. Nem mernek többé a művész vad szuverénitásával bánni a multtal. Ez a generáció éli igazán át a történelem végtelen gazdagságát és hogy minden kor egy külön világ és hogy a művésznek alázatosan kell a történelmi igazság trónja elé járulni.

Ezt a felismerést fejezi ki Arany János nyelvén az „eposzi hitel". Az eposzi hitel fogalma és fontossága együtt érik trilógiáival és lassankint kiszorítja a „népiesség" dogmatikáját, ez lesz az uralkodó elv Arany János alkotásában. Lelki eredete ennek is Arany finitizmusa: nem akarja magát az alkotófantázia végtelen lehetőségeire bízni, keresi az üdvös korlátot, melyen belül védve és otthon érezheti magát. És a gyakorlatban az eposzi hitel annyi, mint történelmi népiesség: tudniillik az eposzi hitel azt jelenti, hogy Arany csak olyan tárgyat tart az epikus író tollára méltónak, amelyet a nép alkotó tevékenysége hagyományozott rá, monda formájában. Epikus tárgyat csak a nép teremthet — a költő nem tehet többet, mint hogy feldolgozza.

Vörösmartyval kapcsolatban beszéltünk arról, hogy a költészet is megismerés, csakhogy más természetű, mint a tudományos megismerés. A költő filozófiai megismerése olyan összefüggésekre irányul, amelyek a racionális gondolat számára megközelíthetetlenek és nem is fejezhetők ki máskép, mint a nagy alkotó szavaival. Hasonlóképen van egy másik történelmi megismerés, melyet csak a költők tudnak kifejezni. Ez a megismerés nem a tényekre irányul, de még csak nem is a szellemre, a korok lelkére. Ennek a költői történelem-víziónak tárgya maga a sors. A nép végzete kifejeződik a nagy történelmi mondákban mélységes szimbolumnyelven, mint ahogy a metafizikai megismerés kifejeződik a mithoszokban. Itt is mélyebb, nem racionalizálható összefüggések felismeréséről van szó: a költő a nemzet

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

tisch und mit schmerzvollem Zurückwünschen, wie es die Romantik tat.

Der große Unterschied ist der, daß die Arany-Generation, Johann Aranys europäische Vetternschaft, im Gegensatz zur Romantik nicht nur ein Wunschbild in der Vergangenheit sieht, sondern auch Realität. Sie setzt voraus, daß jene geschichtlichen Dinge, über die sie schreibt und liest, irgendeinmal tatsächlich geschehen waren, und damals ebenso alltäglich waren, wie die heutigen Alltage. Sie wagen nicht mehr, mit der wilden Souveränität des Künstlers mit der Vergangenheit umzuspringen. Diese Generation durchlebt wirklich den unendlichen Reichtum der Geschichte und daß jede Epoche eine eigene Welt ist und daß der Künstler demütig vor den Thron der historischen Wahrheit zu treten hat.

Diese Erkenntnis drückt in der Sprache Johann Aranys der "epische Kredit" aus. Der Begriff und die Wichtigkeit des epischen Kredits reift gemeinsam mit seinen Trilogien und verdrängt langsam die Dogmatik des "Volkhaften", dies wird das dominierende Prinzip in Johann Aranys Schaffen. Der seelische Ursprung auch hiervon ist Aranys Finitismus: er will sich nicht den unendlichen Möglichkeiten der schöpferischen Fantasie anvertrauen, er sucht die heilsame Schranke, innerhalb derer er sich beschützt und heimisch fühlen kann. Und in der Praxis ist der epische Kredit soviel wie die historische Volkhaftigkeit: der epische Kredit nämlich bedeutet das, daß Arany nur solche Sujets der Feder des epischen Schriftstellers für würdig hält, die ihm die schöpferische Aktivität des Volkes überliefert hat, in Form der Sage. Epischen Gegenstand kann nur das Volk schaffen -- der Dichter kann nichts anderes tun, als es aufzuarbeiten.

Im Zusammenhang mit Vörösmarty sprachen wir davon, daß auch die Dichtung ein Erkennen ist, nur anderer Natur als die wissenschaftliche Erkenntnis. Die philosophische Erkenntnis des Dichters richtet sich auf solche Zusammenhänge, die für das nationale Denken unnahbar sind und auch nicht anders ausgedrückt werden können, als mit den Worten des großen Schöpfers. Ähnlicherweise gibt es auch ein anderes historisches Erkennen, das nur die Dichter auszudrücken vermögen. Dieses Erkennen ist nicht auf Tatsachen gerichtet, noch nicht einmal auf den Geist, auf die Seele der Epochen. Der Gegenstand dieser dichterischen Geschichts-Vision ist das Schicksal selbst. Das Geschick des Volks findet Ausdruck in den großen historischen Sagen in profunder Symbolsprache, so wie die metaphysische Erkenntnis sich in den Mythen ausdrückt. Auch hier handelt es sich um das Erkennen tieferer, nicht rationalisierbarer Zusammenhänge: der Dichter erkennt in der Nation

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

ősmultjában és önalkotta mondájában felismeri a végzetvonalat, a nemzeti történet belső ritmusát, mely a nép sorsát belülről örökre determinálja.

Ezt a történelmi megismerést keresték a századközép költői, akik nemzetük legfőbb legendáit dolgozták fel: Hebbel, Wagner, Tennyson, hogy csak a legnagyobbakat említsük. Ez a történelmi megismerés kísértette félig tudatosan Aranyt, mikor a hún trilógiával viaskodott.

Igy érik meg, Arany férfikorának és talán egész életének legnagyobb műve, Buda halála. Szándékban is messze kimagaslik ez a költemény Arany behatároltabb művei közül. Buda halála, és a Csaba trilógia, melynek első tagja lett volna, gigantomachia, mint Tasso, Milton és Zrinyi műve volt, mint Hebbel és Wagner Niebelung-művei, világok harca, sokkal nagyobb koncepció, mint a Zalán futása. Egy új világ, a fiatal kelet száll szembe az agg nyugattal, látszólag győz, de erejét megsemmisíti a belső végzet.

Amíg népies eposznak szánta a Csabát, az árványkodás, az idegen királyok, szász Detre és a német Krimhild mozgatták volna az eseményeket és okozták volna a hún birodalom összeomlását; — tehát a koncepció valahol a Dugonics — Bánk Bán idegengyűlölő vonalán rekedt volna meg. Amint azonban az eposz terve felülemelkedett a népies korlátokon, az árvány helyét a végzet foglalta el.

Ez a végzet annyiban antik elem, hogy végzet — de tulajdonságait tekintve modern végzet a hún birodalom végzete, Kemény Zsigmond és Hebbel filozófikus végzetével rokon. Egyben a magyar végzet látnoki felismerése. Hadur Etelének szánja Isten kardját és vele a világuraságot, ha tud önmagán uralkodni, de Etele indulatában megöli testvérét, Budát. Emocionális természete, melyet mindaddig hősiesen féken tartott, a végén katasztrófálisan előtör és a húnok sorsa meg van pecsételve:

Ám had ura Isten jól látva egéből,
Hunokért nagy könnyü csordul a szeméből;
Jaj! betelik, mondá, már ime betelnek —
Népe jövendői számlálva Etelnek.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Urvergangenheit und selbstgeschaffenen Sage die Schicksalslinie, den inneren Rhythmus der nationalen Geschichte, die für ewig das Schicksal des Volkes von innen her bestimmen.

Diese geschichtliche Erkenntnis suchten die Dichter der Jahrhundertmitte, die die hauptsächlichen Legenden ihrer Nationen aufarbeiteten: Hebbel, Wagner, Tennyson, daß wir nur die größten erwähnen. Diese historische Erkenntnis versuchte halb bewußt Arany, als er mit der Hunnen-Trilogie rang.

Solcherart reift, das größte Werk der Manneszeit und vielleicht auch des ganzen Lebens von Arany, Budas Tod. Auch in Absicht ragt dieses Gedicht weit aus Aranys eingegrenzteren Werken heraus. Budas Tod, und die Csaba-Trilogie, dessen erstes Glied es gewesen wäre, ist Gigantomachie, wie es Tassos, Miltons und Zrinyis Werk war, wie Hebbels und Wagners Niebelung-Werke, Kampf der Welten, von viel größerem Konzept, als Zaláns Flucht. Eine neue Welt, der junge Osten stellt sich dem greisen Westen entgegen, siegt scheinbar, doch seine Kraft vernichtet das innere Verhängnis.

Solang er den Csaba als volkhaftes Epos beabsichtigte, hätten das Intrigieren, die fremden Könige, Sachse Dietrich und die deutsche Krimhild die Ereignisse bewegt und den Zusammenbruch des Hunnenreichs verursacht; -- das Konzept wäre also irgendwo auf der fremdenhassenden Linie von Dugonics – Ban Bánk stecken geblieben. So wie sich jedoch der Plan des Epos über die volkhaften Schranken erhob, nahm die Stelle der Kabale das Verhängnis ein.

Dieses Verhängnis ist insofern antikes Element, daß es Verhängnis ist -- aber im Hinblick auf seine Eigenschaften ist das Schicksal des Hunnenreichs modernes Schicksal, verwandt mit dem philosophischen Schicksal von Sigmund Kemény und Hebbel. Zugleich ist es das visionäre Erkennen des ungarischen Geschicks. Kriegsherr bestimmt Gottes Schwert und damit die Weltherrschaft für Etzel [=Attila], wenn er sich beherrschen kann, aber Etzel tötet im Zorn seinen Bruder, Buda. Seine emotionale Natur, die er bis dahin heldenhaft im Zaum hielt, bricht am Ende katastrophal hervor und das Schicksal der Hunnen ist besiegelt.

Doch Heeres Herr Gott gut sehend aus seinem Himmel,
Um Hunnen große Träne quoll aus seinem Auge;
Ach! es erfüllt sich, sprach er, schon siehe erfüllen sich –
Seines Volks Zukünfte zählend dem Etzel.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Isten, alant földjén ő lehetett volna;
De nagy ily kisértés, földi halandóra —
Szólt; és megnyugodott, könnyét letörülvén,
Hogy örök-állandó amaz erős törvény.

Ezekben a nagyszerű sorokban több van, mint Végzet: benne van a magyar lélek örök állásfoglalása a végzettel szemben. A magyar finitizmusában állandóan érzi és tudja végzet-szabta határait, minden más európai népnél nagyobb alázattal nyugszik meg „amaz erős törvényben". A magyar az amor fati nemzete.

Nem véletlen, hogy kálvinista magyar volt az, aki a magyar végzet és amor fati énekese lett. A katholikus Vörösmarty nagyszabású koncepciói a szabadakaraton alapulnák, ezért nem hatnak oly gyökeresen magyarnak, mint Arany felépítése. Arany világképe az ősi magyar kálvinizmus gyökerén nő: a kálvinista puritán önuralom-erkölcs és a predestináció hite segítik Aranyt, hogy a magyar végzetet és a magyar lélek örök-borongó és egyben megnyugvással teljes végzet-hangulatát felismerje és végleges formákba öntse.

A koncepcióval, az alapgondolattal együtt emelkedett az eposz minden más mozzanatában is a népies színvonal fölé. Toldi és a Daliás Idők királya még mesekirály, aki álruhában jár és a jókat megjutalmazza — Buda halála királyok drámája és királyi királyokról szól már. A mű alaphangulata nem a népi közvetlenség, hanem arisztokratikus, fenséges, bizonyos fokig a nagy barok eposzokkal rokon, amelyeket Arany annyira kedvelt, Ariostot és Tassot fordítgatta is.

A belső motiváció is sokkal komplikáltabb, mint mikor Arany a néphez fordul. Toldi nem ismer mást, mint a legáltalánosabb indulatokat. Buda halála alakjait bonyolult lélekrajz mozgatja, érzékenységi és hiúsági motivumok, a családi életnek azok a végzetes apróságai, melyeknek a fontosságát a modern pszichológia ismerte csak fel. Buda halála pszichológiai eposz, mint később Toldi szerelme is, és olvasásuk közben az ember egyre sajnálja, hogy Arany nem írt regényeket, ahol lélekrajzoló képességei tágabban meg-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Gott, drunt auf seiner Erde hätte er sein können;
Doch groß ist solche Versuchung, für irdischen Sterblichen –
Sprach; und beruhigte sich, seine Träne abwischend,
Daß ewig-beständig ist jenes starke Gesetz.

In diesen großartigen Zeilen ist mehr als nur Verhängnis: darin ist die ewige Stellungnahme der ungarischen Seele gegenüber dem Verhängnis. Der Ungar spürt in seinem Finitismus ständig und weiß seine verhängnis-gesetzten Grenzen, mit größerer Demut als jedes andere europäische Volk fügt er sich „in jenes starke Gesetz". Die ungarische Nation ist die Nation des amor fati.

Es ist kein Zufall, daß jener ein kalvinistischer Ungar war, der Sänger des ungarischen Schicksals und amor fati wurde. Die großangelegten Konzepte des katholischen Vörösmarty basieren auf dem freien Willen. [*1940 =0:* ezért . . . felépítése /deshalb wirken sie nicht so wurzelhaft ungarisch, wie Aranys Aufbau.] Aranys Weltbild wächst auf den Wurzeln des uralten ungarischen Kalvinismus: die kalvinistische puritanische Selbstbeherrschungs-Moral und der Prädestinationsglaube helfen Arany, daß er das ungarische Verhängnis und die ewig-düstere und zugleich ruhevolle Schicksalsstimmung der ungarischen Seele erkenne und in endgültige Formen gieße.

Mit dem Konzept, mit dem Grundgedanken zusammen erhob sich das Epos auch in jedem seiner anderen Momente über das volkhafte Niveau. Toldi und der König der Reckenhaften Zeiten ist noch Märchenkönig, der in Verkleidung einhergeht und die Guten belohnt -- Budas Tod ist Drama von Königen und handelt bereits von königlichen Königen. Der Grundton des Werks ist nicht die völkische Unmittelbarkeit, sondern aristokratisch, erhaben, bis zu einem gewissen Grad mit den großen barocken Epen verwandt, die Arany sosehr schätzte, Ariosto und Tasso übersetzelte er auch.

Auch die innere Motivation ist viel komplizierter, als wenn sich Arany an das Volk wendet. Toldi kennt nichts anderes als die allgemeinsten Gefühlswallungen. Die Gestalten von Budas Tod bewegt eine komplizierte Psychologie, Motive der Empfindlichkeit und Eitelkeit, jene verhängnisvollen Kleinigkeiten des Familienlebens, deren Wichtigkeit erst die moderne Psychologie erkannt hat. Budas Tod ist ein psychologisches Epos, wie später auch Toldis Liebe, und bei ihrer Lektüre bedauert man immerzu, daß Arany keine Romane schrieb, wo seine psychographischen Fähigkeiten breiter hätten

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

valósulhattak volna. Ha regényt írt volna, a külföld is megismerhette volna fordításokban és a nagy francia, angol, orosz regény mellett talán a magyar regény különjellegéről is beszélhetnének ...

Amilyen mértékben távolodott koncepció és motiváció a népi kezdetektől, ugyanolyan mértékben távolodott verselés, nyelv és stílus is. Toldi trocheikus és Toldi Estéje magyarosan lüktető Zrinyi-sorait egy új Zrinyi-sor váltja fel: a magyar ütem egyhangúságát minden sorban egy, vagy két choriambikus láb (— ∪∪ —) tarkítja, a vers zeneiségét növelve és közvetlenség helyett valami antikos stilizáció hangulatába emelve:

Alattam az erdők koronája zúgott,
Folyó nagy vizeit terelé Napnyugot
Emberi kéz földet tur vala, mint hangya,
Fekete a rónák legeletlen hantja.

A nyelv a nép nyelve, de stilizált népnyelv. Mintegy a népnyelv quinta essentiája, oly tömény oldat, hogy maga a nép már nem is értheti meg. Arany jegyzetekkel magyarázza kifejezéseit, talán érzi, hogy Buda halála nemsokára a magyar irodalom legnehezebb olvasmányai közé fog tartozni. Nyelvészkedő szorgalmának gyümölcse ez a nyelv, melyet csillagmérföldek választanak el Petőfi közvetlenségétől. Aki a húnokról ír, nem is beszélhet a XIX. század változandó nyelvén, aki az örök magyar sorsot akarja kifejezni, annak az örök magyar nyelvet, a lényegnyelvet kell megteremtenie.

Ebben az arisztokratikus emelkedettségben még inkább szembetünő Arany képzelet-alkatának sajátossága. Alapvonalaiban a lehető legnagyobb elgondolású, de részleteiben a kis dolgok művésze, realista. A nagy hún tragédiát nem népcsaták véres és konturtalan forgatagában mutatja be — az egykorú kritikának hiányoztak is nagyon a harci képek — hanem családi jelenetekben, apró kis mozzanatok egymásmellé rakásában, hasonlatait a mindennapi életből veszi, fantáziájának iránya Vörösmarty derealizáló képzeletének az ellentéte. Még a mithikus alakok is a magyar valóság-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

verwirklicht werden können. Wenn er einen Roman geschrieben hätte, hätte ihn auch das Ausland kennen lernen können in Übersetzungen und neben dem großen französischen, englischen, russischen Roman könnten wir vielleicht auch vom Sondertyp des ungarischen Romans sprechen...

In dem Maße wie Konzept und Motivation sich von den völkischen Anfängen entfernten, in ebensolchem Maß entfernten sich auch Verskunst, Sprache und Stil. Toldis trochäische und die ungarischartig pulsierenden Zrinyi-Zeilen von Toldis Lebensabend löst eine neue Zrinyi-Zeile ab: die Monotonie des ungarischen Rhythmus färben in jeder Zeile ein, oder zwei choriambische Füße (— ∪∪ —), des Verses Musikalität steigernd und statt Unmittelbarkeit ihn in die Stimmung irgendeiner antikischen Stilisierung hebend:

Unter mir der Wälder Krone rauschte,
Stromes große Wässer trieb der Sonnenuntergang [=Okzident].
Menschliche Hand Erde wühlte, wie Ameise,
Schwarz ist der Heiden unbeweideter Hügel.

Die Sprache ist des Volkes Sprache, aber es ist eine stilisierte Volkssprache. Gleichsam der Volkssprache quinta essentia, eine so dichte Lösung, daß auch das Volk selber sie schon nicht mehr verstehen kann. Arany erklärt seine Ausdrücke durch Anmerkungen, vielleicht spürt er, daß Budas Tod alsbald zu den schwersten Lektüren der ungarischen Literatur gehören wird. Die Frucht seines linguistischen Fleißes ist diese Sprache, die Sternenmeilen von der Unmittelbarkeit Petőfis trennen. Wer über die Hunnen schreibt, kann auch nicht in der zu verändernden Sprache des XIX. Jahrhunderts sprechen, wer das ewige ungarische Schicksal ausdrücken will, der muß die ewige ungarische Sprache, die Wesenssprache schaffen.

In dieser aristokratischen Gehobenheit ist die Eigentümlichkeit von Aranys Vorstellungs-Struktur noch augenfälliger. In den Grundzügen ist er von denkbar größtem Gedankenwurf, aber in den Einzelheiten der Künstler der kleinen Dinge, der Realist. Die große Hunnen-Tragödie führt er nicht im blutigen und konturlosen Wirbel der Völkerschlachten vor -- der zeitgenössischen Kritik fehlten auch sehr die Schlachtenbilder --, sondern in den Familienszenen, im nebeneinander Platzieren winziger kleiner Momente, seine Gleichnisse nimmt er aus dem alltäglichen Leben, die Richtung seiner Fantasie ist der Gegensatz von Vörösmartys derealisierender Vorstellung. Sogar die mythischen Gestalten quellen aus der ungarischen Wirklich-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

ból fakadnak és Hadúr a legmagyarabb isten az összes isten között. Nem szükséges példát hozni, az iskolai irodalomtörténet, sőt még Riedl is, Arany legnagyobb ismerője, Arany százarcú művészetének mindig ezt az egy vonását emeli ki: plaszticitását, hogy minden jelenetét látni lehet, hogy minden alakját körül lehet járni.

Arany későbbi, polgári közönségét mindig ez a realizmus ragadta meg a legjobban. Milyen csodálatos, mondták, hogy a cica óvakodva lépked, hosszan elnyúlt testtel, szóról-szóra úgy, mint ahogy csakugyan csinálja. Az irodalomtörténet ettől a kis dolgok művészetétől nem vette észre Aranyban a monumentálisat, amire csak legújabban kezdik felhívni a figyelmet, például Németh László. Minthogy szokás lett Arany minden tulajdonságát kánonikus magyar tulajdonságnak beállítani, kialakult az a vélekedés, hogy az igazi magyar költő realista, józanul ragaszkodik a földhöz, nem vész el fantáziája végtelenjében. Ilymód szorultak háttérbe Arany hamis beállítása által a legnagyobbak, Berzsenyi, Vörösmarty, Ady, akik minden voltak, csak nem józanok és nem realisták.

Pedig Arany realizmusa nem a leglényegesebb, nem a legaranyjánosibb és nem is a legmagyarabb mozzanat költészetében. Realizmusát a kor determinálta, Dickens, Thackeray, Flaubert és Gogoly kora. Az általános európai realizmus egyrészt reakció volt a romantika elmosódó konturjai ellen, másrészt a polgárosztály józan racionalizmusának a kifejezése. Arany is korának fia volt, de, épúgy, mint az imént említett nagyok, sokkal több volt, mint a valóság hű ábrázolója. „Nem a való, de annak égi mása", mondta Arany is.

Ez a józan kor nem vette észre, aminthogy Vörösmartyban sem vette észre, hogy: numen adest. Talán, ha észrevette volna, ijedten riadt volna vissza bálványától. Elgyönyörködtek a templom faragott díszein, tarka kerítésén, józanul impozáns porticusán, de nem léptek be a szentélybe. Most, amikor világmegrázkódtatások után újra kifejlett az emberben a „numinózus", az isten-szerű iránt való érzék, szent borzalommal érezzük újra nagy költőinkben a kimondhatatlan jelenlétét. A mi szemünkben ez adja

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

keit und Kriegsherr ist der ungarischste Gott unter sämtlichen Göttern. Es ist nicht nötig, Beispiel zu bringen, die schulische Literaturgeschichte, sogar auch Riedl, Aranys größter Kenner, hebt immer diesen einen Zug von Aranys trockenmieniger Kunst hervor: seine Plastizität, daß man jede seiner Szenen sehen kann, daß man jede seiner Gestalten umschreiten kann.

Aranys späteres, bürgerliches Publikum packte immer dieser Realismus am besten. Wie wunderbar, sagten sie, daß die Katze vorsichtig schreitet, mit hingezogenem Körper, Wort für Wort so, wie sie es tatsächlich tut. Die Literaturgeschichte bemerkte über dieser Kunst der kleinen Dinge nicht das Monumentale in Arany, worauf man erst neuerdings die Aufmerksamkeit zu lenken beginnt, beispielsweise Ladislaus Németh. So wie es Sitte geworden ist, Aranys jede Eigenschaft als kanonische ungarische Eigenschaft hinzustellen, bildete sich jene Meinung heraus, daß der wirkliche ungarische Dichter Realist ist, sich nüchtern an den Erdboden klammert, nicht in der Unendlichkeit seiner Phantasie verloren geht. Auf solche Weise wurden durch die falsche Einstufung Aranys die Größten in den Hintergrund gedrängt, Berzsenyi, Vörösmarty, Ady, die alles waren, nur nicht nüchtern und keine Realisten.

Doch Aranys Realismus ist nicht das wesentlichste, nicht das johannaranyischste und auch nicht das ungarischste Moment in seiner Dichtung. Seinen Realismus determinierte die Epoche, das Zeitalter Dickens', Thackerays, Flauberts und Gogols. Der allgemeine europäische Realismus war einesteils Reaktion gegen die verwaschenen Konturen der Romantik, andernteils der Ausdruck des nüchternen Rationalismus der bürgerlichen Klasse. Auch Arany war Sohn seiner Epoche, jedoch ebenso wie die gerade erwähnten Großen, war er viel mehr, als getreuer Abbildner der Wirklichkeit. "Nicht das Seiende, aber [1940: ~hát: annak / ~also: dessen] dessen himmlisches Abbild", sagte auch Arany.

Diese nüchterne Epoche bemerkte nicht, so wie sie es auch bei Vörösmarty nicht bemerkte, daß: numen adest. Vielleicht, wenn sie es bemerkt hätte, wäre sie erschreckt zurückgewichen von ihrem Götzen. Sie entzückten sich an den geschnitzten Ornamenten der Kirche, ihrem bunten Zaun, nüchtern imposanten Portal, aber sie betraten nicht das Heiligtum. Jetzt, als nach Welterschütterungen erneut im Menschen das Gefühl für das "Numinose", fürs Gotthaftige sich herausentwickelt hat, spüren wir mit heiligem Schauer erneut in unseren großen Dichtern die Gegenwart des Unaussprechlichen. In unseren Augen gibt dies

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

meg a végső méltóságot. Berzsenyi, Vörösmarty és Ady költészetének. Arany numenje más, mint Berzsenyié és Vörösmartyé volt: ott a végtelen erők harcát, világok összeomlását és születését érezte az ember átborzongani; Aranynál az örök végzet mozdulatlan hatalmát, amint őrködik a világok felett:

Csillagok az égen csillámlani szüntek,
Zárva le minden szem, tüzek is eltüntek;
De az ég nagy sátra, a magosan mélylő,
Szerte ragyog — s virraszt az örökkön élő.

c) *Tudatos költő.*

Egy másik oldala Aranynak, amit a hagyományos látás el szokott hanyagolni: rendkivüli okossága és intelligenciája. Arany okos volt a szó polgári értelmében is. Valami kedves paraszti furfangosság keveredett benne egy erős értelemmel. Mindenhez értett és csodálatosan tanulékony volt. Ha földosztásról volt szó, megtanulta a geometriát és térképeket rajzolt. Mikor jegyző volt, megtanulta a jogot és mindenkinek ügyén-baján tudott segíteni. Zenélt, szobrokat faragott és esze állandóan munkában volt. Amikor más pihent, ő nyelveket tanult, az angol szavakat kiejtés szerint hexameterekbe csoportosította, fordított, stilusgyakorlatokat írt, nyelvészkedett, egész élete intellektuális furással-faragással telt el. Közben pedig józan előrelátással, kissé talán tulságos pesszimisztikus óvatossággal rendezte anyagi ügyeit, búzát vásárolt, hogy eladja, amikor felmegy az ára, kiadta a pénzét árendába stb. Alig tudunk költőről, aki olyan józan-okosan élt volna, mint Arany János.

Az irodalomban is okos és tanulékony volt. A kor nehézkes könyvforgalmához képest meglepően tájékozott volt a külföldi irodalomban. Az irodalom minden műhely-titkát keresztül-kasul ismerte, irodalomtudósnak épp oly jó volt, mint költőnek, amint idevágó alapvető munkái, Zrinyi és Tasso, Naiv eposzunkról, Bánk Bán tanulmányai és kis költő-jellemrajzai mutatják.

Intelligenciája kötötte össze Európával, nem politikai

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

die endgültige Würde der Dichtung von Berzsenyi, Vörösmarty und Ady. Aranys Numen ist anders als es Berzsenyis und Vörösmartys war: dort spürte man den Kampf der unendlichen Kräfte, den Zusammenbruch und die Geburt von Welten hindurchgruseln; bei Arany die unbewegliche Macht des ewigen Schicksals, wie es über den Welten wacht:

Sterne am Himmel zu funkeln aufhörten,
Zugeschlossen jedes Auge, Feuer auch verschwanden;
Aber des Himme1s großes Zelt, das hoch sich vertiefende,
Umhin strahlt -- und wacht das ewiglich Lebende.

c) *Der bewußte Dichter.*

Eine andere Seite Aranys, was die traditionelle Sicht zu vernachlässigen pflegt: seine außerordentliche Klugheit und Intelligenz. Arany war klug auch im bürgerlichen Sinn des Wortes. Eine Art liebenswürdiger bäuerlicher Pfiffigkeit mischte sich in ihm mit einem starken Intellekt. Er verstand sich auf alles und war wunderbar gelehrig. Wenn es um Landverteilung ging, erlernte er die Geometrie und zeichnete Landkarten. Als er Notar war, lernte er das Recht und konnte bei jedermanns Problemen helfen. Er musizierte, schnitzte Statuen und sein Verstand war ständig in Aktion. Wenn andere ruhten, lernte er Sprachen, die englischen Wörter gruppierte er gemäß der Aussprache in Hexameter, er übersetzte, schrieb Stilübungen, philologisierte, sein ganzes Leben verging mit intellektuellem Bohren-Schnitzen [Werkeln]. Dazwischen wiederum ordnete er mit nüchterner Voraussicht, vielleicht mit etwas übertrieben pessimistischer Vorsicht seine materiellen Angelegenheiten, kaufte Weizen, um ihn zu verkaufen, wenn der Preis steigt, verlieh sein Geld gegen Zinsen usw. Wir wissen kaum von einem Dichter, der so nüchtern-klug gelebt hätte, wie Johann Arany.

Auch in der Literatur war er klug und gelehrig. Im Vergleich zur schwerfälligen Buchzirkulation der Ära war er überraschend bewandert in der ausländischen Literatur. Jedes Werkstatt-Geheimnis der Literatur kannte er kreuz und quer, als Literaturwissenschaftler war er ebenso gut wie als Dichter, wie seine einschlägigen grundlegenden Arbeiten, Zrinyi und Tasso, über unser Naives Epos, seine Ban-Bánk-Studien und kleinen Dichter-Charakterschilderungen zeigen.

Seine Intelligenz verband ihn mit Europa, nicht sein politischer

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

hite, mint Petőfit. Csodálatos megértő és beleélő képessége volt. Neki köszönhetjük a magyar irodalom legjobb fordításait: három Shakespeare darabot és a lefordíthatatlan Aristophanest.

Régebben az okosság, az intelligencia inkább kompromittáló tulajdonság volt a költő számára. Úgy képzelték, teremtő spontaneitásának van a rovására. A romantikus „természet vadvirága" elképzelés azt szerette, ha a költő élhetetlen és enyhén ostoba ábrándozó, aki alkotásáról magának sem tud számot adni. Ma ez a babona is elmult és tudjuk, hogy az intellektus a költő számára épolyan rendkívül fontos, mint más szellemi munkás számára. Arany intelligenciája adja meg a kulcsot sok sajátosságához.

Ez a magyarázata Aranynak, a művesnek. Mert költői tevékenysége legjobban a régi korok ötvöseire emlékeztet: az aprólékos gond, lelkiismeretes részletmunka és a műhelyvirtuozítások fölött érzett művesi öröm.

Arany is sokszor feladat-költő volt, mint Vörösmarty — de Vörösmarty feladatait kívülről kapta, az irodalmi köztudatból és kötelességtudóan megcsinálta, amit vártak tőle; Arany maga ad magának feladatokat. Ebben igazi klasszikus, a difficulté vaincue költője, aki szándékkal nehezíti a maga munkáját, hogy öröme azután annál nagyobb legyen.

Leginkább műves, leginkább virtuóz a balladáiban. A ballada maga is egy virtuóz műfaj. Önkifejezésre alkalmatlan, epikus volta általában kiküszöböl belőle minden lirai mondanivalót. Eredetileg, különösen a skótoknál és a székelyeknél, tragikus, vagy mulatságos események tömörített megrögzítésére szolgált; a romantikában ez is álarcoskodás lett. A romantika hozta divatba nálunk is ezt a műfajt, mely alkalmas volt történelmi hátborzongatásra, anélkül, hogy igazi korhangulatot követelt volna — a balladai homály mindent pótol, többnyire a tehetséget is. A ballada a század közepére már a német országokban a polgári dilettantizmus legfőbb lerakodóhelye volt. A közönség természetesen nagyon szerette.

Ezt a műfajt veszi a kezébe Arany, mintha azt akarná megmutatni, hogy az igazi művész a legócskább anyagból

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Glaube, wie Petőfi,. Er hatte wunderbare verstehende und einfühlende Fähigkeit. Ihm können wir die besten Übersetzungen der ungarischen Literatur verdanken: drei Shakespeare-Stücke und den unübersetzbaren Aristophanes.

Früher war die Klugheit, die Intelligenz für den Dichter eher eine kompromittierende Eigenschaft. Man stellte sich vor, es sei auf Kosten schöpferischer Spontanäität. Die romantische Vorstellung "Wildblume der Natur" hatte es gern, wenn der Dichter ein lebensunfähiger und leicht stupider Träumer war, der von seinem Schaffen nicht einmal sich selber Rechenschaft geben kann. Heute ist auch dieser Aberglaube vorbei und wir wissen, daß der Intellekt für den Dichter ebenso außerordentlich wichtig ist, wie für andere geistigen Arbeiter. Aranys Intelligenz gibt den Schlüssel zu seinen vielen Eigenschaften.

Dies ist die Erklärung für Arany, den Handwerker. Denn seine dichterische Tätigkeit erinnert am stärksten an die Silberschmiede vergangener Epochen: die pedantische Sorgfalt, gewissenhafte Detailarbeit und die über den Werkstatt-Virtuositäten empfundene Werkerfreude.

Auch Arany war oftmals Aufgaben-Dichter, wie Vörösmarty – aber Vörösmarty bekam seine Aufgaben von außerhalb, aus dem literarischen Allgemeinbewußtsein und machte pflichtbewußt, was man von ihm erwartete; Arany stellt sich die Aufgaben selbst. Hierin ist er wahrhafter Klassiker, Dichter des difficulté vaincue, der sich absichtlich die eigene Arbeit erschwert, damit seine Freude hernach desto größer sei.

Am meisten Handwerker, am meisten Virtuose ist er in seinen Balladen. Die Ballade selbst ist auch eine virtuose Kunstgattung. Ihr zum Selbstausdruck ungeeignetes, episches Wesen schließt im allgemeinen jegliche lyrische Aussage aus. Ursprünglich, besonders bei den Schotten und den Seklern, diente sie dem verdichteten Fixieren tragischer, oder lustiger Ereignisse; in der Romantik wurde auch dies Maskerade. Die Romantik brachte auch bei uns diese Kunstgattung in Mode, die geeignet war für ein geschichtliches Gruseln, ohne daß es wirkliche Zeitstimmung erfordert hätte -- das balladenhafte Dämmern ersetzt alles, zumeist auch das Talent. Die Ballade war zur Mitte des Jahrhunderts in den deutschen Ländern schon der hauptsächlichste Abladeplatz für den bürgerlichen Dilettantismus. Das Publikum natürlich liebte sie sehr.

Diese Kunstgattung nimmt Arany in die Hand, als ob er zeigen wollte, daß der wirkliche Künstler aus dem schäbigsten Material

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

is tud remekművet alkotni. Már maga a műfaj is nehézség, de Arany még újabb nehézségekkel terheli. A balladai homályt igyekszik a maximálisra felfokozni, amint a nagy skót balladákban találta. (A székely népballadákkal csak később ismerkedett meg.) Nem éri be egy cselekménnyel, hanem párhuzamos cselekményeket mutat be, amelyek a legravaszabb módon fűződnek össze. A középrimek, nyelvi meglepetések, ismétlések és félbeszakítások káprázatos technikájával teszi a dikciót változatossá. Minden balladájának megvan a külön virtuóz fogása: a Tengeri Hántásban az utolsóelőtti sor minden strófában kibeszél a költeményből és mégis a cselekményre vonatkozik, a Bor Vitézben, legvirtuózabb balladájában, minden strófa második és negyedik sora megismétlődik a következő strófában, mint első és harmadik sor, de olyan ügyesen, hogy ha felolvassuk, az egyszerűbb hallgató nem is veszi észre.

És megtoldja a rövid balladát egy pszichológiai lépéssel. A balladai homályt, balladai rövidséget kiválóan alkalmasnak találja, hogy egy sötét bün és sötét bünhődés legyen a tárgya. A bünhődés pszichológiai: a bünös shakespearei módon beleőrül bünébe és kényszerképzete bünének örökös szörnyű következménye marad. A virtuozítás itt abban van, hogy hogyan tudja a büntetést a bűnből logikával és az őrületnek bizonyos fokozatos bemutatásával kifejteni.

Irodalomtörténetünk Aranyt kanonizálva a balladát is elsőrangú fontosságú és kiválóan magyar műfajnak minősítette. Nem vette észre, hogy a ballada szűkös kereteibe Arany csak rezignációból bocsátkozott bele, fáradságból és virtuózkodásból, mint a nyelvtanulásba.

Realizmusának a legremekebb megnyilvánulásai szintén a virtuoz Aranyt dícsérik. Úgy látszik, érezte, hogy a realizmus, tulajdonképen nem a költészet eszköze, hanem a prózáé és a költészetnek különös realizmusra van szüksége, hogy a mindennap fölött maradjon, ne a valót adja, hanem égi mását. Ez a különös realizmus abban áll, hogy az irreális dolgokat aprólékos realizmussal rajzolja, a nem-mindennapira mindennapi ruhát ad, ami sokkal meglepőbb és hatásosabb, mint a fordítottja. Ilyen zseniális realista ecsetvonás például, a Szent László legenda végén, amikor legendá-

auch ein Kunstwerk schaffen kann. Schon die Kunstgattung selbst ist auch Schwierigkeit, aber Arany belastet sie mit noch neueren Schwierigkeiten. Die balladenhafte Dämmerung trachtet er maximal zu steigern, wie er es in den großen schottischen Balladen vorfand. (Mit den seklerischen Volksballaden wurde er erst später bekannt.) Er begnügt sich nicht mit einer Handlung, sondern führt parallele Handlungen vor, die sich auf die raffinierteste Weise verknüpfen. Mit der blendenden Technik der Mittelreime, mit sprachlichen Überraschungen,Wiederholungen und Unterbrechungen macht er die Diktion abwechslungsreich. Jede seiner Balladen hat ihren speziellen virtuosen Kniff: im Maisribbeln spricht die vorletzte Zeile jeder Strophe aus dem Gedicht heraus und bezieht sich dennoch auf die Handlung, im Held Bor [=Wein], seiner virtuosesten Ballade, wiederholt sich die dritte und vierte Zeile jeder Strophe in der folgenden Strophe als erste und dritte Zeile, aber so geschickt, daß, wenn wir es vorlesen, es der einfachere Hörer gar nicht merkt.

Und er längt die kurze Ballade um einen psychologischen Schritt. Die balladenhafte Dämmerung, balladeske Kürze hält er für hervorragend geeignet, daß der Gegenstand eine finstere Sünde und finstere Sühne sei. Die Sühne ist psychologischer Art: der Schuldige verliert ob seiner Schuld auf Shakespearesche Weise den Verstand und seine Zwangsvorstellung bleibt die ewige furchtbare Folge seiner Schuld. Die Virtuosität besteht hier darin, auf welche Weise er mit Logik die Strafe herleiten kann aus der Schuld und ausdeuten durch gewisse stufenweise Demonstration des Wahnsinns.

Unsere Literaturgeschichte hat Arany kanonisierend auch die Ballade als erstrangig wichtige und hervorragend ungarische Kunstgattung eingestuft. Sie bemerkte nicht, daß Arany sich nur aus Resignation in die engen Schranken der Balladen hineinbegab, aus Müdigkeit und Virtuositätentum, wie in das Sprachenlernen.

Seines Realismusses meisterhafteste Manifestationen loben ebenfalls den virtuosen Arany. Es scheint, er hat gespürt, daß der Realismus, eigentlich nicht Instrument der Dichtung, sondern der Prosa ist und die Dichtung besonderen Realismus benötigt, um oberhalb des Alltäglichen zu bleiben, nicht die Wirklichkeit zu geben, sondern ihr himmliches Abbild. Dieser besondere Realismus besteht darin, daß er die irrealen Dinge mit pedantischem Realismus zeichnet, dem Nicht-Alltäglichen alltägliches Gewand gibt, was viel überraschender und wirkungsvoller ist, als dessen Umgekehrtes. Solch genial realistischer Pinselstrich ist beispielsweise, am Ende der Sankt-Ladislaus Legende, wo er seiner Legen-

jának igazságát azzal bizonyítja, hogy a templom „nem szavajátszó őre".

Három nap a sirboltban
Lászlót hiába kereste,
Harmadnapra, átizzadva
Találtatott boldog teste.

Ennek a virtuoz realizmusnak a remekje Csóri vajda álma a Nagyidai cigányokban, ahol minden fény és pompa cigány jellegben jelenik meg:

Eljárta eszével Nagy-Cigányországot;
Hogy s mikép vesz majd ő új veres nadrágot,
Amely senkinek még soha testén nem volt —
Anglia-posztóján bársonybul lesz a folt.

Mindezekből érezhető, mennyire tudatos alkotó volt Arany János. A köztudatban is úgy él, és ezúttal helyesen, mint aki mérhetetlen gonddal és aggodalommal, lassan, ezer kétség között készíti művét. Állandóan számol az élite közönséggel és a hatással, amit el fog érni, — ha úgy érzi, hogy a közönség még nem értené meg, abbahagyja a munkát, amint Bolond Istókot abbahagyta. Különösen kétféleképp nyilatkozik meg a tudatosság alkotástechnikájában: abban a csaknem tudományos alaposságban, amellyel a magyar nyelvből igyekszik minden bennerejlő szépséget kibányászni, és abban a módban, ahogy külföldi nagyoknak Byronnak, Burnsnek és másoknak a titkát igyekszik ellesni.

Arany János esztétikája klasszikus esztétika volt, amikor körülötte még a romantikus zseni-elmélet uralkodott. Csak egy szövetségese volt, Erdélyi János, aki a „tudalmas" költészetet pártfogolta. Elméleti írásaiban is mindig a tudatos alkotás fontosságát hirdette és amikor mindenki ősi-eredeti tehetségnek igyekezett mutatkozni, ő egymaga, a valóban ősi és eredeti, az utánzás törvényét prédikálta, olyan őszintén, mint talán más költő sohasem: „Költészetben — valamint minden ágában a művészetnek — többé-kevésbbé mindnyájan utánzók vagyunk. Hanem foszd meg az után-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

de Wahrheit damit beweist, daß die Kirche "nicht sein wortspielender Wächter" ist

Drei Tage in der Gruft
Ladislaus er vergebens suchte,
Drittentags, verschwitzt
Fand sich sein seliger Leib.

Das Meisterstück dieses virtuosen Realismus ist der Traum des Woiden Csóri in den Zigeunern von Nagyida, wo aller Glanz und alle Pracht auf Zigeunerart erscheint:

Er durchstreifte mit seinem Sinn Groß-Zigeunerland;
Daß und wie er kauft dann neue rote Hose,
Die an niemands Körper noch nie war --
Auf ihrem England-Stoff aus Samt wird sein der Flicken.

Aus alledem ist spürbar, wie sehr Johann Arany bewußter Schöpfer war. Auch im Gemeinbewußtsein lebt er so, und diesmal rechtens, als der mit unermeßlicher Sorgfalt und Sorge, langsam, unter tausend Zweifeln sein Werk fertigt. Stets rechnet er mit dem Elitepublikum und mit der Wirkung, die er erreichen wird, - wenn er das Gefühl hat, daß das Publikum ihn noch nicht verstehen würde, läßt er die Arbeit sein, wie er den Blöden Steffel sein ließ. Besonders auf zweierlei Weise manifestiert sich das Bewußtsein in seiner Schaffenstechnik: in jener beinahe wissenschaftlichen Gründlichkeit, mit der er aus der ungarischen Sprache jede darin verborgene Schönheit ans Tageslicht zu fördern trachtet, und in jener Art, wie er den ausländischen Großen, Byron, Burns und anderen ihr Geheimnis abzulauern strebt.

Johann Aranys Ästhetik war klassische Ästhetik, als um ihn herum noch die romantische Genie-Theorie herrschte. Er hatte nur einen Verbündeten, Johann Erdélyi, der für die "wissentliche" Dichtung eintrat. Auch in seinen theoretischen Schriften verkündete er stets die Wichtigkeit des bewußten Schaffens und als jedermann sich als ursprüngliches Talent zu geben trachtete, predigte er allein, der wahrhaft Urige und Originelle, das Gesetz der Nachahmung, so aufrichtig, wie vielleicht niemals ein anderer Dichter: "In der Dichtung -- so wie in jedem Zweig der Kunst -- sind wir allesamt mehrminder Nachahmer. Doch beraube ihn der Möglichkeit des Nach-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

zás lehetségétől, zárd el csecsemő korában minden érintkezéstől a költészettel... ne halljon soha egy népdalt, ne olvasson egy költeményt, tanítsd bár meg a mérték és rim mesterségére, de ne költői darabokon, hanem egyes összefüggetlen szavakon: a te született költőd, ha lángelme is, sohasem fog megszólalni, valameddig ez elkülönzés tart, legföllebb oly rimjátékot farag, aminőt eléje adtál". A jó költő nem egy nagy mintát fog utánozni szerinte, hanem többet, hogy mintaképei közt válogatva megtalálja az egyéni hangját és épen az utánzás által felszabaduljon. Vagyis, az igazi költészet nem spontán kirobbanás, hanem kultúra eredménye. Az intellektuális költészet krédója ez, olyan ember ajkán, aki a költészet legmagasabb szintjéig ért el, és nem lehet azt mondani, hogy szobaszerű, hideg, cerebrális, életidegen művet hagyott hátra.

Az igazi Arany-kép egyik legfontosabb mozzanata az európai kultúra. Ő maga finom iróniával beszél életformájának kényszerű szűkösségéről: „Én sokszor vágytam már, hacsak annyi tengert is látni, mint a Korhány egyik mocsárja, vagy a geszti tó a kertben... aztán panaszkodjanak, hogy a magyar költő nem bir oly széles világnézlettel, mint például egy Byron!" Ez a mélységes kultúrális beállítottság különös ellentétben van Arany magyar finitizmusával és egyáltalán Arany János lelki alkatával. Még a teste se, melyet földművelő ősök beláthatatlan sorától örökölt, még az sem arra volt szabva, hogy intenziv szellemi életet éljen és a maga „szerv-nyelvén" tiltakozott ellene: ez a fizikai alapja Arany János állandó egészségi panaszainak, hipochondriájának, neuraszténiájának.

A különös ellentét nem oldódott fel életvezetésében sem. Intellektuális hajlamai arra unszolták, hogy barátokat keressen és tanítványokat neveljen, akikkel gondolatait kicserélheti. Ezt jelentette a számára Petőfi és ezzé akarta később Tompát kiképezni, de terve megdőlt Tompa korlátoltságán. Ezért állandó panaszai, hogy unatkozik, nincs társasága, nincs szórakozása.

De másfelől az intellektuális életformától visszatartotta parasztos zárkózottsága, szemérme. Ha emberek közé került, csendes volt, vagy anekdotázott — komoly dolgok-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

ahmens, verschließe ihn im Säuglingsalter von jeder Berührung mit der Dichtung . . . daß er niemals ein Volkslied höre, nie ein Gedicht lese, lehre ihn zwar die Meisterschaft des Maßes und Reimes, aber nicht an dichterischen Stücken, sondern an einzelnen unzusammenhängenden Wörtern: dein geborener Dichter, auch wenn er Genie ist, wird niemals seine Stimme ertönen lassen, solange die Isolierung andauert, höchstens wird er solche Reimspiele schnitzen, wie du sie ihm vorgesetzt hast". Der gute Dichter wird nach seiner Meinung nicht ein großes Vorbild nachahmen, sondern mehrere, damit er unter seinen Vorbildern wählend seine individuelle Stimme finde und gerade durch das Nachahmen frei werde. Oder anders, daß die wirkliche Dichtung kein spontaner Ausbruch ist, sondern Ergebnis von Kultur. Dies ist das Kredo intellektueller Dichtung, von eines solchen Mannes Lippe, der bis zur höchsten Ebene der Dichtung gelangte, und man kann nicht sagen, daß er ein stubenhaftes, kaltes, zerebrales, lebensfremdes Werk hinterlassen hat.

Eines der wichtigsten Momente des wahren Arany-Bildes ist die europäische Kultur. Er selbst spricht mit feiner Ironie von der zwangsläufigen Kargheit seiner Lebensform: "Ich sehnte mich schon oft, wenigstens soviel vom Meer zu sehen, wie einen der Sümpfe des Korhány, oder wie der Geszter See im Garten . . . dann sollen sie klagen, daß der ungarische Dichter keine so breite Weltschau besitzt wie beispielsweise ein Byron!" Diese seine profunde kulturelle Einstellung ist in sonderbarem Gegensatz zu [*1940=0:* Aranys] seinem ungarischen Finitismus und überhaupt zu Johann Aranys seelischer Struktur [*1940:* életformájával /Lebensform]. Nicht einmal sein Körper, den er von der unabsehbaren Reihe landarbeitender Ahnen erbte, nicht einmal der war dazu geschaffen, daß er intensiv geistiges, also [*1940:* szobában ülő /im Zimmer sitzendes] Leben führe und in seiner eigenen "Organ-Sprache" protestierte er dagegen: dies ist die physische Grundlage der ständigen gesundheitlichen Klagen Johann Aranys, seiner Hypochondrie, Neurasthenie.

Der sonderbare Gegensatz löste sich auch in seiner Lebensführung nicht auf. Seine intellektuellen Neigungen spornten ihn dazu an, daß er sich Freunde suche [*1940 =0:* és tanítványokat . . / und Schüler erziehe], mit denen er seine Gedanken austauschen kann. Dies bedeutete für ihn Petőfi und dazu wollte er später Tompa ausbilden, doch [*1940:* amint levelezésükből kitűnik /wie aus ihrem Briefwechsel hervorgeht] scheiterte sein Plan an Tompas Beschränktheit [*1940:* kicsinyességén /Kleinlichkeit]. Deshalb seine dauernden Klagen, daß er sich langweilt, keine Gesellschaft, keine Zerstreuung hat.

Andererseits jedoch hielt ihn von der intellektuellen Lebensform seine [*1940 =0:* parasztos /bäuerliche]Verschlossenheit, Schamhaftigkeit zurück. Wenn er unter Menschen gelangte, war er still oder erzählte Anekdoten -- von ernsten Din-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

ról inkább csak levélben beszélt. Az esze egy nagy literátor esze volt, de a természete megmaradt nagyszalontai aljegyzőnek. Az intellektuális világban állandóan dépaysénak, otthontalannak érezte magát és melankólikusan hervadt, mint a magyar irodalom másik magányos óriása, Berzsenyi. Benne is volt valami a nemes Bennszülöttből, akit megöl a civilizáció.

d.) *Az öreg Arany.*

Mint a Dürer melankolia-angyala tengere, villámai és homokórája közt, úgy ült Arany férfikora legjobb esztendeiben nagy és nem haladó trilógiáinak töredéke mellett és félő volt, hogy beválik, amit magáról mondott ebben az időben: „Igy lettem, mint műveim legnagyobb része, töredék."

Melankolikus volt, kezdettől és természettől fogva. Toldi estéje, már a melankolia hőskölteménye, a sirját ásó, elfelejtett Toldi fölött ott lebeg az a magyar vidéki elátkozottság, melyhez Bessenyei és Katona József pályájuk végén értek, de ami Arany démonja kezdettől fogva. Bessenyei és Katona és sok társuk megannyi bujdosó, akik a valóság igazságtalanságától megbántva vonulnak vissza Isten háta mögé — Arany János érzékeny lelkét annyira bántja a valóság, hogy kezdettől fogva csak Isten háta mögött érzi jól magát.

Mert mindenkinél érzékenyebb volt, ebben is a magyar faji sajátságot a maximális kifejlődésben hordozta.

Oh neked már fáj a bú is,
Az öröm is fáj neked!
Bánt az árnyék, a derü is,
Bánt az édes, keserű is,
Mint a szegény beteget.

Érzékenysége bénította meg alkotását is: állandó kétség gyötri, jó-e, amit ír és kell-e valakinek, nem szünt-e meg minden vágy az egyre józanabb emberekben, hogy magasabb irodalmat befogadjanak. Ez az aggodalom még a tö-

gen sprach er eher nur im Brief. Sein Verstand war der eines großen Literaten, aber seine Natur blieb Groß-Szalontaer Vizenotar. In der [*1940: városi /städtischen*] intellektuellen Welt fühlte er sich ständig als dépaysé, heimatlos, und welkte melancholisch wie ein anderer einsamer Riese der ungarischen Literatur, Berzsenyi. Auch in ihm war etwas vom edlen Eingeborenen, den die Zivilisation tötet.

d) *Der alte Arany.*

Wie Dürers Melancholie-Engel zwischen seinem Meer, seinen Blitzen und seiner Sanduhr, so saß Arany in den besten Jahren seines Mannesalters neben dem Fragment seiner großen und nicht fortschreitenden Trilogie und es war zu befürchten, daß eintritt, was er in dieser Zeit von sich selbst sagte:, "So wurde ich, wie der größte Teil meiner Werke, Fragment."

Melancholiker war er, von Anfang an und Natur her. Toldis Lebensabend, schon das Heldengedicht der Melancholie, über dem sein Grab schaufelnden, vergessenen Toldi schwebt jene ungarische provinzielle Verfluchtheit, zu der Bessenyei und Josef Katona am Ende ihrer Laufbahn gelangten, aber was Aranys Dämon ist von Anfang an. Bessenyei und Katona und viele ihrer Gefährten sind allesamt Auf-der-Flucht-Befindliche, die verletzt von der Ungerechtigkeit der Wirklichkeit sich zurückziehen hinter Gottes Rücken -- Johann Aranys empfindsame Seele verletzt die Wirklichkeit so sehr, daß er sich von Anfang an nur hinter Gottes Rücken wohlfühlt.

Denn er war empfindlicher als jeder andere, auch hierin trug er die ungarische rassische Eigenheit in ihrer maximalen Herausbildung.

Oh dich schmerzt schon die Trauer auch,
Die Freude auch schmerzt dich!
Verletzt der Schatten, die Heiterkeit auch,
Verletzt das Süße, das Bittere auch,
Wie den armen Kranken.

Seine Empfindlichkeit lähmte auch sein Schaffen: ständig peinigt ihn Zweifel, ob es gut ist, was er schreibt und ob es jemand braucht, ob nicht jeder Wunsch in den stets nüchterneren Menschen vorüber sei, um höhere Literatur aufzunehmen. Diese Sorge peinigte ihn mehr noch sogar als die an der Voll-

kéletességhez mérő önkritikánál is jobban gyötörte, ezért bíztatja oly gyakran magát:

Ha későn, ha csonkán, ha senkinek, írjad!

És mégse maradt töredék. Furcsa módon megadatott neki, hogy öregkorában álljon be nála az a belső felszabadulás, mely egyébként az első ifjúkort szokta jellemezni: a lirai gátak felszakadása, a szubjektiv mondanivaló előtörése. Ha a nagy hallgatás, melybe bűvölve volt, nem is szakadt fel egészen, mégis a hatvanéves Arany olyan közvetlenül kezd beszélni magáról és a világról, mint azelőtt soha. Megirja legravaszabb, legvirtuózabb balladáit, végleg lezárva ezt a műfajt és ad valamit, amire kevés példa van a világirodalomban, ami Goethe mellé állítja: az öregember liráját. Ebben a másodvirágzásában dicsőségesen, minden régebbi koncepcióját felülmulva befejezi a Toldi trilógiát, megirva a „derekát", Toldi szerelmét.

Toldi szerelmében históriai realizmusa csillan meg még egyszer, minden eddiginél szélesebb skálán, diadalmas epikus bőséggel. Regényes eposza már igazi regény, az eposszal csak a versforma köti össze, de alak- és tájgazdagsága, alapos és reális lélekrajza, bőséges humora mind a kitünő regényírót mutatják, aki Arany lehetett volna, ha a klaszszikus formákhoz ragaszkodó finitizmusa nem vezeti ebbe az enyhén elavult műfajba.

A Toldi szerelme még egyszer, mintegy végérvényesen feldolgozza azokat a motivumokat, melyek Arany epikájában világképét szimbolikusan kifejezték: Toldi Miklós megint bűnbe esik, mert nem tud uralkodni indulatain és keservesen bujdosik és heroikusan vezekel. Piroska hallgatása önmagának korai halálát, Toldinak örök boldogtalanságát, megváltatlan magányát okozza, amint hogy Arany is hallgatott mindhalálig, belsejét nem tárta fel és nem kapott szavakat lantján a magyar sors égető problematikája, a népi fi mindenről beszélt, csak az igazi népről nem . . .

Arany nagy hallgatása, melyet ujabban sokszor a szemére vetnek, igy legutóbb Móricz Zsigmond is, (Nyugat, 1930.) mélyen szimptomatikus. Ez a nemesség nagy hallgatása negyvennyolc után. A jobbágyságot eltörölték, a paraszt is birtokosa már a függetlenségnek, ami a magyar

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

kommenheit gemessene Selbstkritik, deshalb ermutigt er sich so oft:

Ob verspätet, ob unvollständig, ob für niemand, schreib es !

Und dennoch blieb er kein Bruchstück. Auf sonderbare Weise war es ihm gegeben, daß im Alter bei ihm sich jene innere Befreiung einstelle, die ansonsten die erste Jugendzeit zu kennzeichnen pflegt: das Brechen der lyrischen Dämme, das Hervorbrechen der subjektiven Aussage. Wenn das große Schweigen, in das er verzaubert war, auch nicht ganz aufriß, beginnt dennoch der sechzigjährige Arany mit solcher Unmittelbarkeit von sich und der Welt zu sprechen, wie nie zuvor. Er schreibt seine raffiniertesten, virtuosesten Balladen, endgültig abschließend diese Kunstgattung und gibt etwas, wofür es wenige Beispiele gibt in der Weltliteratur, was ihn neben Goethe stellt: die Lyrik des alten Mannes. In dieser seiner zweiten Blüte beendet er glorreich, jede frühere Konzeption überflügelnd, die Toldi-Trilogie, schreibt er das "Rumpfstück", die Liebe des Toldi.

In Toldis Liebe funkelt sein historischer Realismus noch einmal, in einer Skala, die breiter ist als alles bisherige, mit triumphalem epischem Reichtum. Sein romanhaftes Epos ist schon wirklicher Roman, mit dem Epos verbindet es nur die Versform, aber sein Gestalten- und Landschaftsreichtum, seine gründliche und realistische Seelenzeichnung, sein üppiger Humor zeigen allesamt den ausgezeichneten Romanschriftsteller, der Arany hätte sein können, wenn sein an die klassischen Formen sich klammernder Finitismus ihn nicht in diese leicht antiquierte Kunstgattung führt.

Toldis Liebe verarbeitet noch einmal, gleichsam letztgültig, jene Motive, die in Aranys Epik sein Weltbild symbolisch ausdrückten: Nikolaus Toldi fällt wieder in Sünde, weil er seine Gefühlswallungen nicht beherrschen kann und geht bitterlich auf die Flucht und sühnt heroisch. Rotchens Schweigen verursacht ihr selber frühen Tod, Toldis ewiges Unglücklichsein, seine unerlöste Einsamkeit, so wie auch Arany bis zu seinem Tod schwieg, sein Inneres nicht offenbarte und keine Worte bekam auf seiner Laute die brennende Problematik des ungarischen Schicksals, der Sohn des Volkes sprach über alles, nur nicht vom wirklichen Volk . . .

Aranys großes Schweigen, das man ihm neuerdings vielfach vorwirft, so zuletzt auch Sigmund Móricz ([Zs.] Westen, 1930), ist profund symptomatisch. Dies ist das große Schweigen des Adels nach Achtundvierzig. Die Leibeigenschaft wurde abgeschafft, auch der Bauer ist schon Besitzer der Unabhängigkeit, was des ungarischen

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

ember legfőbb kincse; mit akarnak még? „A többi hallgatás", kulturális és gazdasági igényekről ebben a korban nem csik szó. És Arany is hallgat, az Elveszett alkotmány óta egy szót sem szól, tartja az osztályfegyelem.

Pedig titkon érzi, hogy valami nincs rendben, de nem akar tudomást venni róla. Amint nem vesz tudomást belső, nagy lelki gyötrelmeiről, hanem igyekszik minden meghasonlottságát testi okokra visszavezetni, gyomorra, májra, szívre, állandóan szervi bajokról panaszkodik, mikor a lelke beteg, úgy nem akar tudomást venni a magyar élet belső betegségeiről.

Most már a hetvenes években vagyunk — az ősi alapépítmények, melyeken a nemesi magyar társadalom és kultura állt, bomladoznak és Arany nagy hallgatása már a bomlás jele. És mélyen szimbolikus, hogy a kornak egyetlen igazán nagy irodalmi terméke egy öreg költő jellegzetesen öregkori alkotása. Aranyban a nemesi kultura öregedett meg és alkonyodik le, a szép napok teljes bánatos ragyogásában.

Ha nem volna a Trilogie der Leidenschaft és nem volnának Arany Őszikéi, az ember talán azt gondolná, hogy a lirát jobb a fiatalokra bízni, akikben nemcsak Eros beszél ritmikusabban, de a halál is rendszerint bátrabban szólal meg. De Goethe és Arany öregkori lírája valami más, a fiatalság által megközelíthetetlen emberi értéket jelent: a végső bölcseséget, ami végső rezignáció és amire már egy másik világból hull ezüstös sugár.

Örökké nyugtalan aggályoskodó lelke megbékél. Amint visszatekint élete művére, szerény, de most már meg nem rendíthető önbizalmat érez, tudja, hogy nem élt hiába, nem maradt töredék:

Mély homályban, éjfél tájban
Kis fény is ha nagynak tetszik,
Hogy a föld körén bolyongtam,
Egy barázdát én is vontam.

Öreg magát humorteljes rezignációval tekinti. Ez a nem egészen gőg nélküli önirónia az öreg Arany legfőbb

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Menschen höchster Schatz ist; was wollen sie noch? "Der Rest ist Schweigen", von kulturellen und wirtschaftlichen Bedürfnissen ist in dieser Epoche keine Rede. Und auch Arany schweigt, seit der Verlorenen Verfassung spricht er nicht ein Wort, ihn hält die Klassendisziplin.

Obwohl er insgeheim spürt, daß etwas nicht in Ordnung ist, aber er will davon keine Kenntnis nehmen. So wie er auch keine Kenntnis nimmt von seinen inneren, großen seelischen Qualen, sondern bestrebt ist all seine Zwiespältigkeit auf leibliche Ursachen zurückzuführen, auf Magen, Leber, Herz, ständig klagt er über organische Leiden, wenn seine Seele krank ist, so will er auch keine Kenntnis nehmen von den inneren Krankheiten des ungarischen Lebens.

Nun sind wir schon in den siebziger Jahren -- die uralten Fundamente, auf denen die adlige ungarische Gesellschaft und Kultur stand, zerbröckeln und Aranys großes Schweigen ist schon das Zeichen der Auflösung. Und es ist zutiefst symbolisch, daß die einzige wirklich große literarische Schöpfung der Ära die typische Altersschöpfung eines alten Dichters ist. In Arany ist die adlige Kultur gealtert und dämmert hinab, in der schönen Tage vollem traurigen Strahlen.

Wenn nicht die Trilogie der Leidenschaft wäre und nicht Aranys Kleine Herbste, würde man denken, es sei besser die Lyrik den Jungen anzuvertrauen, in denen nicht nur Eros rhythmischer spricht, sondern auch der Tod sich ordnungsgemäß mutiger zu Wort meldet. Aber Goethes und Aranys alterszeitliche Lyrik bedeutet einen anderen, durch die Jugend unerreichbaren menschlichen Wert: die letzte Weisheit, was äußerste Resignation ist und worauf bereits aus einer anderen Welt silbriger Strahl fällt.

Seine ewig unruhige sich sorgende Seele findet Frieden. Wie er zurückblickt auf seines Lebens Werk, empfindet er bescheidenes, aber jetzt nicht mehr erschütterbares Selbstvertrauen, weiß er, daß er nicht umsonst lebte, kein Fragment blieb:

In tiefem Dämmern, zur Mitternacht Zeit
Wenn kleines Licht auch groß erscheint,
Daß auf der Erde Kreis ich wandelte,
Eine Furche auch ich zog.

Sein altes Selbst betrachtet er mit humorvoller Resignation. Diese Selbstironie, die nicht ganz ohne Hochmut ist, ist des alten Arany hauptsächliche

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

költői mondanivalója: érzi, hogy kivénült a világból, de ... ez inkább a világ hibája, mint az övé. Egy sirfeliratot kérnek tőle a honvédek számára; ezt küldi:

Itt nyugosznak a honvédek:
Könnyű nekik, mert nem élnek!

Vagy egy másik kis forgácsban:

Mi vagyok én? Senki Pál.
Egy fájó gép, mely pipál.

És amint egyre hullanak a lelkéről az abroncsok, az a kevés hivság és az a sok aggodalom, ami elkisérte földi pályáján, megint előkerül, ami kezdetben volt, de most már minden programm nélkül, a maga legegyszerübb valóságában, a népfi, az öreg paraszt. Ha a parasztság kollektiv sorsáról hallgat is, kifejezésre juttatja a földi fiának egyéni lelkét. A város zaja elől a Margitsziget tölgyfái alá menekül kapcsos könyvével, melybe verseit írja, a tölgyek fészekszedő falusi gyermekéveit juttatják eszébe és tölgyfakoporsóban akar nyugodni, ha csontjait egyszer „meg kelletik adni". Ebből a nagy öregkori nosztalgiából születik Arany János lirájának quinta essentiája, a legaranyjánosibb vers, a Vásárban:

Legyen is, legyen is megáldva e föld,
— Isten maga telke — mint rég ezelőtt,
Mikor én is „markot hajtani" kezdtem,
S nem sikerült, bár hogy' s mint igyekeztem.

Igy — vézna, ügyetlen testi dologra —
Adtam fejem a bölcs tudományokra,
Barázda helyébe' szántván sorokat,
— Nem kérkedem ezzel, mert azt se' sokat.

De hogy a mezőt, az anya-természet
Kebelét elhagytam, sajog egy érzet,
Holtig sajog itt benn — s tüzesebben vér,
Láttodra, te búzás alföldi szekér.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

dichterische Nachricht: er fühlt, daß er herausgealtert ist aus der Welt, aber . . dies ist eher Fehler der Welt, als seiner. Man bittet ihn um eine Grabinschrift für die Heimwehrmänner; er schickt diese:

Hier ruhen die Heimwehrmänner:
Leicht ist es ihnen, weil sie nicht leben!

Oder in einem anderen kleinen Schnipsel:

Was bin ich? Paul Niemand.
Eine schmerzende Maschine, die pfeiferaucht.

Und so wie nacheinand fallen von seiner Seele die Reifen, jenes bißchen Eitelkeit und viel Besorgnis, die ihn auf seiner irdischen Laufbahn begleiteten, kommt wieder zum Vorschein, was im Anfang war, doch nunmehr ohne jegliches Programm, in seiner eigenen einfachsten Wirklichkeit, der Volkssohn, der alte Bauer. Auch wenn er über das kollektive Schicksal des Bauerntums schweigt, bringt er die individuelle Seele des Ackersohns zum Ausdruck. Vor dem Lärm der Stadt flüchtet er unter die Eichen der Margareteninsel mit einem spangenbeschlagenen Buch, in das er seine Verse schreibt, die Eichen erinnern ihn an seine nestausnehmenden dörflichen Kinderjahre und er will in einem Eichenholzsarg ruhen, wenn seine Knochen dereinst "es herzugeben gilt". Aus dieser großen alterszeitlichen Nostalgie wird die quinta essentia von Johann Aranys Lyrik geboren, das allerjohannaranyischste Gedicht, Im Markt:

Es sei auch, sei auch gesegnet diese Erde,
-- Gottes eigene Parzelle -- wie lange zuvor,
Als auch ich "Hand zu krümmen" begann,
Und es nicht gelang, ob sehr und wie ich mich bemühte.

So -- schmächtig, ungeschickt für körperliche Sachen --
Gab ich meinen Kopf auf kluge Wissenschaften,
An Furchen statt pflügend Zeilen,
-- Ich prahle nicht damit, denn davon auch nicht viele.

Doch daß ich das Feld, der Mutter-Natur
Busen verließ, brennt ein Gefühl,
Bis zum Tod brennt hier drin -- und feuriger Blut,
Bei deinem Anblick, du Tieflander Weizenfuhre.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Ez Arany János igazi hazaszeretete: a nemzeten, az eszmén, a fajtán és a faji végzeten túl az igazi szerelem a földnek szól, mely búzát ad és ami az ős valóság. Ennek a hazaszeretetnek a meleg, életadó ízét érezni Aranynak minden sorából és Arany legfőbb alkotásából, az Arany-féle nyelvből.

Mert „barázda helyett szántván sorokat", úgy megművelte a nyelvet, mint a földművelő a földjét: nem a titáni fantázia vad alkotóerejével, mint előtte Vörösmarty és utána Ady, a másik két nyelvalkotó, — hanem kiápolva belőle minden kalászt, mely magyar földben sarjadt, türelmesen. Arany János megvalósította mindazokat a költői lehetőségeket, amelyek a magyar nyelvben „a priori" adva voltak. Amelyek elsőül az ó-magyar Mária siralomban szólalnak meg, első igaz művelőjüket Gyöngyösiben találják meg, azután Amadén, Faludin és Csokonain keresztül érkeznek Aranyhoz, hogy megváltsa őket, mint ahogy a szobrász megváltja a kőben szunnyadó szobrot. Ebben nem tévedett az Aranyt kánonizáló irodalom-szemlélet: Arany János és a magyar nyelv, valahogy ugyanazt jelentik.

Kiadások: Arany János összes munkái, 8 kötet, Bp. 1884—1885. Hátrahagyott iratai és levelezése 4 kötet, Bp. 1887—89. Összes munkái, tizenkét kötet, 1900. Arany János összes munkái, négy kötet 1924. Arany János kisebb költeményei (Voinovich Géza, több eddig kiadatlan költeménnyel) 1925.

Irodalom: Riedl Frigyes, Arany János, Budapest, 1887. Voinovich Géza, Arany János életrajza, 1817—1860, két kötet, 1931. (A harmadik kötet készülőben.) Babits Mihály, Petőfi és Arany, Irod. Problémák, 1917. Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső vitája Arany János bátorságáról, Nyugat, 1930. u. o. Debreceni István tanulmánya Arany János gazdasági tevékenységéről. Németh László, Arany János, Tanu, 1932.

8.) *Irodalmi tudat.*

A magyar irodalmi tudatot a romantikus nemzedék emelte ki régibb századok gyakorlatias, célszerű felfogásából és a Felújulás korának még mindig eszközi, „nyelvművelő" szemléletéből. De ez a romantikus irodalmi tudat

Dies ist Johann Aranys wirkliche Heimatliebe: jenseits von Nation, Idee, Art und rassischem Verhängnis gilt die wirkliche Liebe der Erde, die Weizen gibt und was die uralte Wirklichkeit ist. Den warmen, lebensspendenden Geschmack dieser Heimatliebe spürt man aus jeder Zeile Aranys und aus Aranys vornehmlichster Schöpfung, der Sprache Aranyscher Art.

Denn "anstatt Furchen pflügend Zeilen ", so kultivierte er die Sprache, wie der Landwirt seine Erde: nicht mit der wilden Schöpfungskraft titanischer Fantasie, wie vor ihm Vörösmarty und nach ihm Ady, die andern beiden Sprachschöpfer, -- sondern jede Ähre aus ihr herauspflegend, die in der ungarischen Erde keimte, geduldig. Johann Arany verwirklichte all jene dichterischen Möglichkeiten, die in der ungarischen Sprache "a priori" gegeben waren. Die zuerst in der alt-ungarischen Marienklage ertönen, ihren ersten wirklichen Kultivator in Gyöngyösi finden, danach über Amadé, Faludi und Csokonai zu Arany gelangen, damit er sie erlöse, wie der Bildhauer die im Stein schlummernde Statue. Hierin irrte die Arany kanonisierende Literatur-Betrachtung nicht: Johann Arany und die ungarische Sprache, irgendwie bedeuten sie dasselbe.

< *Ausgaben:* (Johann Aranys sämtliche Arbeiten, 8 Bände,) - (Hinterlassene Schriften und Korrespondenz, 4 Bände,) - (Sämtliche Arbeiten, zwölf Bände,) - (Johann Aranys sämtl. Arbeiten, vier Bände,) (Johann Aranys kleinere Gedichte; Geza Voinovich, mit mehreren bisher unveröffentlichten Gedichten), 1925.

< *Literatur:* Riedl (Johann Arany) - Voinovich (Johann Aranys Biographie), 181760, zwei Bände, 1931. (Der dritte Band ist in Vorbereitung. [megjelent /erschien 1938]) - Babits (Petőfi und Arany,) - Móricz und Kosztolányis Disput über Johann Aranys Tapferkeit,) - ebda: (Debrecenis Studie über Johann Aranys wirtschaftliche Tätigkeit) - Németh (Johann Arany,)

8.) *Literarisches Bewußtsein.*

Das ungarische literarische Bewußtsein wurde von der romantischen Generation herausgehoben aus der praktischen, zweckmäßigen Auffassung früherer Jahrhunderte und aus der noch immer instrumentalen, "sprachkultivierenden" Betrachtung des Zeitalters der Erneuerung. Aber dieses romantische literarische Bewußtsein

csak sokkal később érett meg annyira, hogy eredményeit végérvényes művekbe rögzíthették. Tulajdonképen csak a szabadságharc utáni kor nyugalma, önvizsgáló és theoretikus hajlandósága veti meg a magyar irodalomtudomány alapjait.

A romantikus és a következő nemzedék irodalmi tudatának összefoglalója és rendszerezője Toldy Ferenc.* Hatalmas munkássága a romantika diadal-éveiben kezdődik és keresztülépítve a szabadságharc és az elnyomatás korát, a kiegyezés utáni kornak adja át a nemzeti irodalomfelfogás tradicióját. Alapvonalaiban az irodalmi tudat nem változott Toldy első Handbuchjától (1828) összegyűjtött műveinek kiadásáig (1868—74), csak részletekben lett gazdagabb. Ily mód Toldy a fiatalkorában megvetett alapokon dolgozhatott tovább egész életén át, irhatta, egyre bővebb formákban az egy irodalomtörténetet, mely végül

* *Jegyzet.* Toldy Ferenc, született 1805 Budán, a mai Toldy Ferenc-utcában. Családi neve Schedel, atyja postatiszt. 1819-től a pesti egyetemen tanul bölcsészetet, majd orvostudományokat. Ettől kezdve vesz részt az irodalmi életben. 1829-ben nagyobb németországi és nyugateurópai tanulmányútra indul. Hazajövet szerkeszti az Athenaeum melléklapját és azonkívül beláthatatlan irodalmi működést fejt ki, az Akadémiával és a Kisfaludy Társasággal kapcsolatban. Ezenközben, mint orvos is működik, a kolerajárvány elfojtásában részt vesz. 1835—1861 az Akadémia titkára, 1841-től a Kisfaludy Társaság igazgatója, 1833—1844 az orvosi karon egyetemi tanár. 1843-tól az Egyetemi Könyvtár igazgatója. A szabadságharc után ő szervezi meg az irodalmi életét. Lapja az Új Magyar Múzeum. 1861-től a magyar nyelv és irodalom tanára. Meghalt 1875-ben.

Legfontosabb művei: Handbuch der ungarischen Poesie, 1828. A Magyar Nemzeti Irodalom Története, 2 kötet, 1851. Folytatása: Az Újkori Magyar Irodalom Története, 1853. A Magyar Költészet Története 1854. A magyar nyelv és irodalom kézikönyve, két kötet, 1855. A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban, 1864—1865. (Az első teljes magyar irodalomtörténet.)

Toldy Ferenc összegyűjtött munkái, 8 kötet. P. 1868—74.

Irodalom: Riedl Frigyes, Toldy Ferenc emlékezete, Akad. Ér. 1906. Kuncz Aladár: Toldy Ferenc, Bp. 1907.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

reifte erst sehr viel später soweit, daß deren Ergebnisse in endgültigen Werken fixiert werden konnten. Eigentlich legt erst die Ruhe der Zeit nach dem Freiheitskampf, ihre selbstprüfende und theoretische Neigung die Fundamente der ungarischen Literaturwissenschaft.

Der Zusammenfasser und Systematisierer des literarischen Bewußtseins der romantischen und der folgenden Generation ist Franz Toldy. * Sein gewaltiges Schaffen beginnt in den Triumph-Jahren der Romantik und die Ära des Freiheitskampfes und der Unterdrückung durchbauend, übergibt er der Zeit nach dem Ausgleich die Tradition der nationalen Literaturauffassung. Das literarische Bewußtsein änderte sich in ihren Grundzügen nicht von Toldys erstem Handbuch [sic] (1828) bis zur Herausgabe seiner gesammelten Werke (1868-74), nur in Details wurde es reicher. Auf diese Weise konnte Toldy auf den in seiner Jugendzeit gelegten Fundamenten weiterarbeiten sein ganzes Leben lang, konnte er schreiben, in stets erweiterten Formen jene eine Literaturgeschichte, die schließlich

< *Anmerkung.* Franz Toldy, geboren 1805 in Ofen, in der heutigen Ferenc-Toldy-Straße. Sein Familienname ist Schedel, sein Vater ist Postbeamter. Ab 1819 studiert er an der Pester Universität Philosophie, dann Medizinalwissenschaft. Von da an nimmt er teil am literarischen Leben. 1829 begibt er sich auf größere Studienreise nach Deutschland und Westeuropa. Bei der Heimkehr redigiert er das Beiblatt von Athenaeum und entwickelt außerdem unübersehbare literarische Tätigkeit, in Verbindung mit der Akademie und der Kisfaludy-Gesellschaft. Unterdessen, er wirkt auch als Arzt, beteiligt sich an der Bekämpfung der Cholera-Epidemie. 1835-61: Sekretär der Akademie , ab 1841 Direktor der Kisfaludy-Gesellschaft. 1833-44: Universitätsprofessor an der Medizinischen Fakultät. Ab 1843 Direktor der Universitäts-Bibliothek. Nach dem Freiheitskampf organisiert er das literarische Leben. Sein Blatt ist das (Neues Ungarisches Museum). Ab1861 ist er Professor für ungarische Sprache und Literatur. Starb 1875.

< *Seine wichtigsten Werke:* Handbuch der ungarischen Poesie, 1828. (Die Geschichte der Ungarischen Nationalen Literatur, 2 Bände,) - Fortsetzung: (Die Geschichte der Neuzeitlichen Ungarischen Literatur), - (Die Geschichte der Ungarischen Dichtung), - (Handbuch der ungarischen Sprache und Literatur, zwei Bände), (Die Geschichte der ungarischen nationalen Literatur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart in kurzem Vortrag), (Die erste vollständige ungarische Literaturgeschichte.)

< *Franz Toldys* (gesammelte Arbeiten), 8 Bände,

< *Literatur:* Riedl (Franz Toldys Gedächtnis), [Akad. Ér.=Akad. Bulletin], - Kuncz (Franz Toldy), - [*1940:* Pukánszky, Béla: A százéves magyar irodalomtudomány (Die hundertjährige ungarische Literaturwissenschaft), Széphalom, 1928.]

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

is töredék maradt, — és mindhalálig nem lett belőle anakronizmus. Pályája mutatja a tizenkilencedik század magyar irodalmi tudatának egységességét.

Toldy Ferenc több, mint „irodalomtörténetünk atyja", ő kétségkivül a legnagyobb magyar irodalomtörténetíró és bizonyos fokig az egész magyar irodalomtörténet az ő műve. Egymaga végezte azt a munkát, amit más nemzeteknél generációk szorgalma szokott felépíteni. Munkabírása, munkaéhsége oly hatalmas volt, hogy mellette más nem is foglalkozhatott irodalomtörténettel — Toldy mindenütt ott volt, mindent maga csinált meg és mindent, a korviszonyokhoz képest, a legalaposabban és a legtöbb judiciummal.

A magyar irodalmi régiséget úgyszólván teljesen neki köszönhetjük. A régiség alkotásait detektivszerű ösztönnel ő fedezte fel, ő olvasta végig, ő állította be az irodalmi fejlődés egészébe és ő kezdte meg kiadásukat. A későbbi irodalomtörténetírók már mind az őáltala vágott csapásokon haladtak a régiség erdejében: részben átvették Toldy itéletét, részben azt revideálták, de általában nem nyultak hozzá olyasmihez, amiről Toldy nem beszélt.

A régi és az új irodalmat ő foglalta rendszerbe, ő osztotta be korszakokra és a hivatalos irodalomtörténet az ő rendszerén azóta sem változtatott nagyon sokat. Ez a rendszerezés a német irodalom fejlődésének szemmeltartásával történt. Toldy is beszél első és második virágkorról és köztük egy hanyatlási időről, mint a német irodalomtörténet. Mint a németek, ő is kirekeszti irodalomtörténetéből a nem nemzeti nyelven írt műveket, tehát a latin irodalmat, régiségünk tetemesebb részét: ez rendszerének negativ oldala. Pozitiv oldala pedig az, hogy a magyar irodalomban mindennek kell lennie, ami a német irodalomban van: a krónikák felboncolásával megkonstruálja a magyar „mondaköröket", melyek mindmáig kisértenek az irodalmi tudatban — feltételezi, hogy volt naiv eposzunk, misztériumdrámánk, népköltészetünk a régiségben, német értelemben vett klasszicizmusunk, melyet szükségképen felvált a romanticizmus az újabb korban. Ez a rendszer, bár gyakran túlzásokba tévedett, alapjában véve a magyar irodalom strukturáját sokkal gazdagabbá tette, az egyes jelenségek-

doch Bruchstück blieb, - und bis zum Tod wurde daraus kein Anachronismus. Seine Laufbahn zeigt des neunzehnten Jahrhunderts Einheitlichkeit des ungarischen literarischen Bewußtseins.

Franz Toldy ist mehr als " unserer Literaturgeschichte Vater", er ist zweifellos der größte ungarische Literaturhistoriograph und bis zu bestimmtem Grad ist die ganze ungarische Literaturgeschichte sein Werk. Er allein erledigte jene Arbeit, die bei anderen Nationen der Fleiß von Generationen aufzubauen pflegt. Seine Arbeitskapazität, sein Arbeitshunger war so gewaltig, daß neben ihm sich auch kein anderer mit Literaturgeschichte befassen konnte -- Toldy war überall, alles machte er selbst und alles, gemessen an den Gegebenheiten der Zeit, am gründlichsten und mit der meisten Urteilskraft

Das ungarische literarische Altertum können wir sozusagen ganz ihm verdanken. Die Schöpfungen des Altertums entdeckte er mit detektivischem Instinkt, er las sie durch, er stellte sie hinein in die Gesamtheit der literarischen Entwicklung und er begann ihre Herausgabe. Die späteren Literaturhistoriographen schritten schon allesamt auf den von ihm geschlagenen Schneisen im Wald des Altertums: teils übernahmen sie Toldys Urteil, teils revidierten sie es, aber im allgemeinen rührten sie nicht sowas an, wovon Toldy nicht gesprochen hatte.

Die alte und die neue Literatur faßte er in ein System, er teilte sie in Epochen und die offizielle Literaturgeschichte änderte auch seither nicht sehr viel an seinem System. Diese Systematisierung geschah unter Beachtung der Entwicklung der deutschen Literatur. Auch Toldy spricht von einer ersten und zweiten Blütezeit und dazwischen von einer Verfalls-Epoche, wie die deutsche Literaturgeschichte. Wie die Deutschen, so schließt auch er die nicht in der nationalen Sprache geschriebenen Werke aus seiner Literaturgeschichte aus, also die lateinische Literatur, den gewaltigeren Teil unseres Altertums: dies ist die negative Seite seines Systems. Seine positive Seite wiederum ist, daß in der ungarischen Literatur alles vorhanden sein muß, was in der deutschen Literatur ist: mit dem Sezieren der Chroniken konstruiert er die ungarischen "Sagenkreise", die bis heute im literarischen Bewußtsein spuken -- er setzt voraus, daß wir naives Epos hatten, Mysteriendrama, Volksdichtung im Altertum, im deutschen Sinn genommenen Klassizismus, den zwangsläufig ablöst der Romantizismus in der neueren Zeit. Dieses System, obgleich es sich häufig in Übertreibungen verirrte, machte im Grunde genommen die Struktur der ungarischen Literatur viel reicher, gab den einzelnen Erscheinun-

nek nagyobb távlatot adott, minthogyha Toldy nem mérte volna a magyar irodalmat a némethez, csak önmagában vizsgálta volna.

Toldy irodalomszemléletének a középpontja a nemzeti szempont. A magyar irodalomnak az esztétikai-művészi célkitüzésen kivül még egy fontosabb ethikai-politikai rendeltetése van szerinte és az egész XIX. század szerint. Ez a politikai rendeltetés meglehetősen összetett és hol az egyik, hol a másik vonása domborodik ki. Eredetileg a nemzeti célkitüzés egészen praktikus volt: az irodalom célja, felébreszteni a nemzeti öntudatot, mint ahogy Dugonics és Gvadányi tették. Magasabb fokon azt jelenti, hogy az irodalom célja ápolni a magyar nyelvet, a nemzet palladiumát, mely önállóságának legfőbb biztosítéka: Kazinczy. Ehhez járult Széchenyitől kezdve a nemzet-pedagógiai koncepció: az irodalom rendeltetése a nemzetet elvezérelni „a nagyobb rész boldogságához". Ezek a szempontok egyesülnek Toldy irodalomszemléletében, értékeléseiben és rendszerezésében egyaránt. Toldy után, Gyulaival további szemponttal gazdagul a nemzeti szempontú irodalom-szemlélet: az irodalom feladata a törzsökös magyarság kifejezése és megőrzése.

Toldy számára az irodalom még nem vált el a nyelvműveléstől, ebben még Kazinczyék egyenes folytatója. A nyelv fejlődését is tárgyalja irodalomtörténetében és a legfőbb szempontja tulajdonképen éppen ez a nyelvművelési szempont: célja feljegyezni, hogyan hódít meg az irodalom egyre újabb műfajokat, stilushangulatokat, sőt tudományágakat a magyar nyelv számára. Jellemző módon irodalomtörténetének középponti alakja az a Kazinczy, aki ellen a fiatal Toldy annyit hadakozott, de aki a nyelvművelés legnagyobb hőse volt. Időnként meg is rója fiatalkori önmagát, fiatalkori szélsőségeiért, de ilyenkor mindig Schedel néven emlegeti magát.

A nyelvművelési szempontot Toldy örökségül hagyta a következő nemzedékeknek. Nyelvhelyesség és irodalmi érték továbbra is egybeestek és konzervativ irodalomtörténészeink még ma is úgy tanítják, hogy aki nem a kanónikus Arany János-féle magyar nyelven ir, jó iró nem le-

gen viel größere Perspektive, als wenn Toldy die ungarische Literatur nicht an der deutschen gemessen, sondern nur in sich selbst untersucht hätte.

Mittelpunkt von Toldys Literaturbetrachtung ist der nationale Blickspunkt. Außer der ästhetisch-künstlerischen Zielsetzung hat die ungarische Literatur laut seiner Auffassung und der des ganzen XIX. Jahrhunderts eine noch wichtigere ethisch-politische Bestimmung. Diese politische Bestimmung ist ziemlich zusammengesetzt und mal wölbt sich dieser, mal der andere Zug hervor. Ursprünglich war die nationale Zielsetzung ganz praktisch: das Ziel der Literatur ist, das nationale Selbstbewußtsein aufzuwecken, wie es Dugonics und Gvadányi taten. Auf höherer Stufe bedeutet es, daß das Ziel der Literatur ist, die ungarische Sprache zu pflegen, das Palladium der Nation, das die oberste Garantie ihrer Selbständigkeit darstellt: Kazinczy. Hierzu trug von Széchenyi an das national-pädagogische Konzept bei: die Bestimmung der Literatur die Nation hinzuführen "zu des größeren Teiles Glück ". Diese Gesichtspunkte vereinen sich in Toldys Literaturbetrachtung, Wertungen und Systematisierung gleichermaßen. Nach Toldy, mit Gyulai wird die Literatur-Betrachtung nationalen Blickpunktes um einen weiteren Blickpunkt angereichert: der Literatur Aufgabe das Artikulieren und Bewahren des erbgesessenen Ungartums.

Für Toldy war die Literatur noch nicht losgelöst von der Sprachkultivierung, hierin ist er noch direkter Fortsetzer der Kazinczys. Auch die Entwicklung der Sprache erörtert er in seiner Literaturgeschichte und sein oberster Blickpunkt ist eigentlich gerade dieser sprachpflegerische Aspekt: sein Ziel ist zu notieren, auf welche Weise die Literatur immer neue Kunstgattungen, Stilstimmungen, sogar Wissenschaftszweige für die ungarische Sprache erobert. Auf bezeichnende Weise ist die zentrale Gestalt seiner Literaturgeschichte jener Kazinczy, gegen den der junge Toldy soviel stritt, aber der der größte Held der Sprachkultivierung war. Von Zeit zu Zeit rügt er auch sein jugendzeitliches Selbst, ob seiner jugendlichen Extremismen, doch solchenmals erwähnt er sich immer mit Namen Schedel.

Den Sprachkultivierungs-Gesichtspunkt hinterließ Toldy den folgenden Generationen als Erbe. Sprachkorrektheit und literarischer Wert trafen auch weiterhin zusammen und unsere konservativen Literaturhistoriographen lehren es auch heute noch so, daß wer nicht in der kanonischen ungarischen Sprache der Art Johann Aranys schreibt, kein guter Schriftsteller sein

het. Az irodalmi gyakorlat azonban már rég szakított a nyelvművelési ambiciókkal és a nyelvet csak eszköznek nézi, nem célnak.

Nem szorul részletesebb kifejtésre, hogy a nemzeti, tehát politikai szempont primátusa az esztétikai fölött, a kollektiv célkitüzés elsőbbsége az individuális fölött menynyire megfelel a nemesi kor belső irányvonalának. A nemesség világképe még erősebben rányomta a bélyegét az irodalom befogadására, mint magára az alkotásra.

Toldy Ferenc nemcsak megteremtette irodalomtörténetünket, de ő tette az irodalomtörténetet iskolai ismeretanyaggá, az új nemzedékeknek átadandó általános műveltség egyik leglényegesebb részévé. Ő volt az irodalomtörténet első egyetemi tanára és ő írta az első irodalomtörténeti tankönyveket. A magyar irodalmi tudat kifejlesztése és állandósítása terén nincsen senki, akinek az érdemeit az övével össze lehetne mérni. A magyar kultura annyit köszönhet neki, mit rajta kivül csak Kazinczynak.

Toldy mellett a romantikus korból még egy alak nyúlik át a későbbi évekbe, építve az irodalmi tudatot: Erdélyi János.* Erdélyi volt irodalmunk legfilozófikusabb szemlélője. A hégeli idealizmus szisztémájából indult ki és elvi, előreadott szempontokhoz mérte az alkotások értékét, a magyar gyakorlattal ellentétben. Értékeléseiben néha megdöbbentően tévedett, így például mikor Berzsenyitől el

* *Jegyzet. Erdélyi János,* született 1814, Kiskapus, Ungm. Sárospatakon tanult. 1830—39 különböző nemesi házaknál nevelősködött. 1839-ben Pesten telepedett meg. Az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja volt. Több európai útat tett. 1848—1849-ben a Nemzeti Szinház igazgatója. A szabadságharc alatt a Respublica c. lapot szerkeszti. Bujdosik, majd kegyelmet kap. 1851-től Sárospatakon tanár. Meghalt 1868-ban.

Művei: Költeményei 1844. Magyar népköltési gyüjtemény. P. 1846—48. Magyar közmondások könyve P. 1851. Magyar népmesék, P. 1855. A bölcsészet Magyarországon, P. 1855. Kisebb cikkeinek kiadásai: Pályák és pálmák, Bp. 1886. Tanulmányok, Bp. 1890.

Irodalom: Beöthy Zsolt: Erdélyi János műbölcselete, a Kis. Társ. Évl. 1897. Bartók György, Erdélyi János gondolkodása, Erd. Múz. 1915.

kann. Die literarische Praxis hat jedoch schon längst mit den Sprachkultivierungs-Ambitionen gebrochen und sieht die Sprache lediglich als Instrument, nicht mehr als Ziel.

Es bedarf keiner detaillierteren Erläuterung, wie sehr der Primat des nationalen, also politischen Gesichtspunkts über dem ästhetischen, der Vorrang der kollektiven Zielsetzung vor dem Individuellen der inneren Richtlinie der Adels-Epoche entspricht. Das Weltbild des Adels drückte ihren Stempel noch stärker aufs Aufnehmen der Literatur, als auf das Werk selbst.

Franz Toldy schuf nicht nur unsere Literaturgeschichte, sondern er machte die Literaturgeschichte auch zum schulischen Wissensfach, zu einem der wesentlichsten, den neuen Generationen zu übergebenden Teile der allgemeinen Bildung. Er war der erste Universitätsprofessor der Literaturgeschichte und er schrieb die ersten literaturgeschichtlichen Lehrbücher. Auf dem Gebiet der Herausbildung und Beständigmachung des ungarischen literarischen Bewußtseins gibt es niemand, dessen Verdienste mit seinem verglichen werden könnten. Die ungarische Kultur kann ihm soviel verdanken, wie außer ihm nur Kazinczy.

Neben Toldy reicht aus der romantischen Ära noch eine Gestalt hinüber in die späteren Jahre, das literarische Bewußtsein bauend: Johann Erdélyi. * Erdélyi war der philosophischste Betrachter unserer Literatur. Er ging vom System des Hegelschen Idealismus aus und maß den Wert der Schöpfungen an prinzipiellen, vorgegebenen Blickpunkten, im Gegensatz zur ungarischen Praxis In seinen Wertungen irrte er manchmal bestürzend, so beispielsweise als er Berzsenyi weg-

< * *Anmerkung. Johann Erdélyi*, geboren 1814 in Kleinkopisch, Kom. Ung. Lernte in Patak-am Bodrog. 1830-39: arbeitete als Erzieher bei verschiedenen adligen Häusern. 1839 ließ er sich in Pest nieder. War Mitglied der Akademie und der Kisfaludy-Gesellschaft. Machte mehrere Europareisen. 1848-49 ist er Direktor des National-Theaters. Während des Freiheitskampfes redigiert er das Blatt Respublica. Lebt als Flüchtling, erhält dann Begnadigung. Ab 1851 ist er Professor-Studienrat in Patak-am-Bodrog. Starb 1868.

< *Seine Werke:* (Gedichte), - (Ungarische Volksdichtungs-Sammlung), - (Ungarischer Sprichwörter Buch), - (Ungarische Volksmärchen), - (Die Philosophie in Ungarn), - Die Ausgaben seiner kleineren Artikel: (Karrieren und Palmen), - (Studien)

< *Literatur:* Beöthy (Johann Erdélyis Werke-Philosophie) - Bartók (Johann Erdélyis Denken)

akarta venni az előzőktől ráadott babért — de általában hatalmas intelligenciája és a szellemi szempont hangsulyozása révén messze kiválik az egykorú kritika hétköznapiasságából. Egyike volt az elsőknek, akik a népköltészet fontosságát hangsulyozták és gyűjteményeivel nagyban elősegítette a „népnemzeti" irány diadalrajutását. De a szabadságharc utáni időszakban ő volt a legjobban megrémülve a szellemektől, akiket felidézett, a Petőfi-utánzó lirikusok alacsony tömegétől. Ő indította meg a támadást a népiesség tulzói, a „kelmeiség" vagyis anyagiasság költői ellen, a partikuláris költők ellen. Ennek a harcnak az eredménye lett Arany János népiességének, mint hivatalos és egyedül üdvözítő népiességnek az elfogadása.

Toldy Ferenc szemléletével a szabadságharc utáni irodalmi tudat csak két pontban helyezkedett szembe: az irodalomtörténet tárgya és a rangelsőség kérdésében.

Toldy, amint említettük, az irodalomtörténet fogalmát igen tágan, még a XVIII. század szerinti felfogásban szabta meg: belevette az összes tudományokat, úgy, hogy könyveiben a tudományos termelés tárgyalása sokkal nagyobb helyet foglal el, mint a költői műveké. A további fejlődés folyamán, a negyvenes években, a lira és a regényirodalom annyira fellendült, hogy a könyvtermelésben háttérbe szorította már a tudományokat. Ezt a változást követve az ötvenes években egyre sűrűbben használják, például lapcímekben, a „szépirodalom" szót, mely most különül el végleg a tudományoktól. Most már eléggé gazdag a magyar szépirodalom, hogy egymaga legyen az irodalomtörténet tárgya.

A másik ellentét az, hogy Toldy, mint a romantikus nemzedék utolsó mohikánja, (és azonkivül mint minden irodalomtörténetíró) az előző nemzedéknek a legnagyobb költőjét, Vörösmartyt tartotta a magyar irodalom többé el nem érhető csúcspontjának és a moderneket, Petőfit és Aranyt, bár nagyra becsülte, de nem tekintette Vörösmartyval összemérhetőnek. A népies irányban általában hanyatlást látott a romantikus iránnyal szemben, amiben elvi szempontból igaza is volt, s ezért van, hogy Toldy itélete ma sokszor frissebben hangzik, mint az utána következőké.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

nehmen wollte den ihm von den Vorigen aufgesetzten Lorbeer -- doch im allgemeinen ragt er durch seine mächtige Intelligenz und die Betonung des geistigen Aspekts weit aus der Wochentäglichkeit der zeitgenössischen Kritik heraus. Er war einer der Ersten, die die Wichtigkeit der Volksdichtung verkündeten und mit seinen Sammlungen förderte er sehr das Siegreichwerden der "volksnationalen" Richtung. Doch in der Zeit nach dem Freiheitskampf war er am meisten erschreckt von den Geistern, die er heraufzitiert hatte, von der niedrigen Masse der Petőfi-nachahmenden Lyriker. Er startete den Angriff gegen die Übertreiber der Volkshaftigkeit, gegen die Dichter des "Gevatterns" beziehungsweise des Materiellen, gegen die partikularistischen Dichter. Als Resultat dieses Kampfes wurde das Volkhafte Johann Aranys, als offizielle und alleinseligmachende Volkshaftigkeit akzeptiert.

Mit Franz Toldys Betrachtung stellte sich das literarische Bewußtsein nach dem Freiheitskampf lediglich in zwei Punkten in Gegensatz: in der Frage des Gegenstands und der Rangpriorität der Literaturgeschichte.

Toldy, wie wir erwähnten, bemaß den Begriff Literaturgeschichte sehr breit, noch gemäß der Auffassung des XVIII. Jahrhunderts: er nahm sämtliche Wissenschaften mit herein, so daß in seinen Büchern die Erörterung der wissenschaftlichen Produktion einen viel größeren Platz einnimmt, als die Werke der Dichter. Im Verlauf der [*1940 =0:* további /weiteren] Entwicklung, in den vierziger Jahren, schwangen die Lyrik und die Romanliteratur so empor, daß sie in der Buchproduktion bereits die Wissenschaften in den Hintergrund drängten. Dieser Wandlung folgend verwendet man in den fünfziger Jahren immer häufiger, beispielsweise in Blätternamen, das Wort "Belletristik", die jetzt sich endgültig von den Wisserschaften trennt. Nun ist das ungarische schöngeistige Schrifttum bereits reich genug, um alleine das Objekt der Literaturgeschichte zu sein.

Der andere Gegensatz ist der, daß Toldy, als letzter Mohikaner der romantischen Generation (und außerdem wie jeder Literaturhistoriograph), den größten Dichter der vorangegangenen Generation, Vörösmarty, für den niemals mehr erreichbaren Gipfelpunkt der ungarischen Literatur hielt und [*1940 >< *] die Modernen, Petőfi und Arany, obwohl er sie hoch schätzte, doch nicht für vergleichbar mit Vörösmarty ansah. In der volkhaften Richtung sah er im allgemeinen einen Verfall gegenüber der romantischen Richtung, worin er von prinzipiellem Blickpunkt auch Recht hatte, und daher ist es, daß Toldys Urteil heute oftmals frischer klingt, als dasjenige der nach ihm Folgenden.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Ez ellen a hierarchia ellen szállt síkra az Arany-nemzedék legnagyobb kritikusa: Gyulai Pál.* Ő volt az, aki Petőfi és Arany helyét kijelölte a magyar irodalomban és alakjukat és egymással szemben való helyzetüket azon a módon körvonalozta, ahogy mindmáig élnek az irodalmi tudatban. Ez volt Gyulai legfontosabb funkciója.

Gyulai költő és író volt és az irodalomtörténetet is a művész szemszögéből tekintette. Az irodalomtudomány pozitiv feladatai, az akkoriban elterjedő összehasonlító módszer, hidegen hagyták és így alakult ki, hogy a magyar irodalomtörténetnek tudományos művelése mindinkább a germanisták kezébe ment át, kik közül Heinrich Gusztáv (1845—1922) volt az úttörő. Gyulai maga Toldynál sokkal erősebb mértékben vizsgálat tárgyává tette az egyénit, és a lelki tartalmat az irodalomban. Kritikáiban a nemzeti mellett legfőbb szempontja a lélektani igazság kutatása. Ez az alap, ahonnan annyi évtizeden át támadja Jókait és ezt a nézőpontot adja át legnagyobb tanítványának, Péterfy Jenőnek. A lelki mellett az erkölcsi szempont is erősen foglalkoztatta, ő is és Greguss Ágost, a vele párhuzamosan működő esztétika-professzor az ethikát az esztétikától elválaszthatatlannak tartotta.

Ez a kálvinista világkép tükröződik Gyulai Pál nem-

* *Jegyzet. Gyulai Pál,* született 1826 Kolozsvárt, iskoláit is ott végezte. Nevelősködik, tanít a kolozsvári kollégiumban, 1848-ban az erdélyi politikai életben szerepet játszik, majd Pestre kerül mint gr. Teleki Domonkos titkára. 1855—56-ban Németországot és Franciaországot beutazza. 1858-ban elveszi Szendrey Julia hugát, aki 1866-ban hal meg. Kolozsvárt tanárkodik. 1862-ben Pesten tanár a ref. főgimnáziumban, majd 1864-től a színészképző iskola aligazgatója. 1876-ban a budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet tanára, Toldy utóda. 1885-től főrendiházi tag. Meghalt 1909-ben.

Legfontosabb művei: Petőfi Sándor és lirai költészetünk, Új Magyar Múzeum, 1854. Egy régi udvarház utolsó gazdája, Bp. 1857. Katona József és Bánk bánja, 1858. Vörösmarty életrajza, 1866 stb.

Kiadások: Összes munkái, 5 kötet, Bp. 1902.
Irodalom: Riedl Frigyes, Gyulai Pál, B. Sz. 1910.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Gegen diese Hierarchie zog der größte Kritiker der Arany-Generation zu Feld: Paul Gyulai. * Er war derjenige, der Petőfis und Aranys Standort in der ungarischen Literatur markierte und ihre Gestalten und ihre gegenseitige Position in der Weise umriß, wie sie bis heute im literarischen Bewußtsein leben. Dies war Gyulais wichtigste Funktion.

Gyulai war Dichter und Schriftsteller und betrachtete auch die Literaturgeschichte aus dem Blickwinkel des Künstlers. Die positiven Aufgaben der Literaturwissenschaft, die damals sich ausbreitende vergleichende Methode, ließen ihn kalt, und so ergab es sich, daß das wissenschaftliche Betreiben der ungarischen Literaturgeschichte immer mehr in die Hände der Germanisten überging, unter denen Gustav Heinrich (1845-1922) der Pionier war. Gyulai machte in einem viel stärkeren Maß als selbst Toldy das Individuelle und den seelischen Gehalt in der Literatur zum Gegenstand der Untersuchung. In seinen Kritiken ist neben dem Nationalen sein hauptsächlicher Blickpunkt die Erforschung der psychologischen Wahrheit. Dies ist die Basis, von der er so viele Jahrzehnte hindurch Jókai angreift und diesen Anschauungspunkt übergibt er seinem größten Schüler, Eugen Péterfy. Neben dem Seelischen beschäftigte ihn auch der moralische Aspekt stark, auch er und Áugust Greguss, der mit ihm parallel wirkende Ästhetikprofessor, hielt die Ethik für untrennbar von der Ästhetik

Dies kalvinistische Weltbild Paul Gyulais spiegelt sich

< * *Anmerkung. Paul Gyulai,* geboren 1826 in Klausenburg, auch seine Schulen absolvierte er dort. Erziehert, lehrt im Klausenburger Kollegium, 1848 spielt er eine Rolle im siebenbürgischen politischen Leben, gelangt dann nach Pest als Sekretär Graf Dominik Telekis. 1855-56 bereist er Deutschland und Frankreich. 1858 heiratet er Julia Szendreys jüngere Schwester, die 1866 stirbt. Ist Studienrat in Klausenburg. 1862 ist er in Pest Studienrat am reformierten Hauptgymnasium, dann ab 1864 Vizedirektor der schauspielerbildenden Schule. 1876 ist er Professor für ungarische Literaturgeschichte an der Budapester Universität, Toldys Nachfolger. Ab 1885 Mitglied des Oberhauses. Starb 1909.

< *Seine wichtigsten Werke:* (Alexander Petőfi und unsere lyrische Dichtung) - Der letzte Besitzer eines alten Hofhauses) - (Josef Katonas und sein Ban Bánk) - (Vörösmartys Biographie) - usw.

< *Ausgaben:* (Sämtliche Arbeiten), 5 Bände,
< *Literatur:* Riedl (Paul Gyulai)

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

zeti szempontu irodalomszemléletén is. Ő a maga irodalomtörténeti feladatát abban látja, hogy erkölcsi mintaképeket, a nagy magyar emberek követendő alakját állítsa a magyarság szeme elé. Ezt teszi Katona- és Vörösmarty-életrajzában, valamint tanulmányai és emlékbeszédei jelentékeny részében. Mintha azt tanítaná: a nemzet nagy fiai által válik nagygyá, fiai pedig azáltal, hogy a nemzetet szolgálják. Ily módon Gyulai jelentősége abban áll, hogy a magyar irodalom nagy korát, a XIX. század elejét legendává emelte, amint ellenfele, Jókai ugyanannak a kornak a politikusait emelte dicsfénybe.

Benne betetőződik a nemesi irodalomszemlélet, ő faragja a nemesi század nagyjainak szobrát. De beállítása, bár természetesen stilizált, sohasem hamis, hiszen éppen az igazság-szeretet volt szenvedélyes lényének legerősebb vonása — és a nemzeti szempont őnála sohasem üres páthosz, a magyar érték mindig igazi emberi érték is.

Miközben a nagyok legendáit alkotta, maga is legendává lett: ő a kritikus par excellence, amint a köztudatban él, az ő önérzetes és szellemteljes alakja adta meg a magyar irodalmi öneszmélkedőnek, a kritikusnak és az irodalomtörténetírónak, az emberi méltóságot.

9. *MADÁCH IMRE.**

a) *Az Ember Tragédiájának szellemtörténeti helye.*

Az Ember Tragédiája a nemzeti klasszicizmus utolsó nagy állomása. Ami utána jött, már csak annyi, mint mikor a repülőgép, miután leszáll, még egy ideig tovább fut, mert

* *Jegyzet. Madách Imre,* született 1823-ban Alsó-Sztregován, Nógrádmegye, nagyon előkelő katholikus családból. Atyját korán elveszíti, anyja befolyása alatt áll egész életében. 1838-tól Pesten tanul az egyetemen. 1843: Nórádmegye tiszteletbeli aljegyzője. 1843—45: élénk társadalmi és politikai életet él megyéjében. 1845-ben feleségül veszi Fráter Erzsébetet, anyja és barátai ellenzése dacára. A házasság nem szerencsés. Az anya és a feleség nem férnek meg egymással, Fráter Erzsi mulatós és költekező természetű, Madách visszahúzódó, beteges. A szabadságharcban betegsége miatt nem vesz részt. 1852-ben bebörtönzik,

auch in der national-bezogenen Literaturbetrachtung. Er sieht seine literaturgeschichtliche Aufgabe darin, daß er moralische Musterbilder, die zu befolgende Gestalt der großen ungarischen Männer dem Ungartum vor Augen zu stellen. Dies tut er in seiner Katona- und Vörösmarty-Biographie, sowie im bedeutenden Teil seiner Studien und Gedenkreden. Als ob er dies lehren würde: die Nation wird durch ihre großen Söhne groß, ihre Söhne wiederum dadurch, daß sie der Nation dienen. Auf diese Weise besteht Gyulais Bedeutung darin, daß er das große Zeitalter der ungarischen Literatur, den Anfang des XIX. Jahrhunderts zur Legende erhob, wie sein Widersacher, Jókai, die Politiker derselben Epoche in Glorienschein hob.

In ihm vollendet sich die adlige Literaturbetrachtung, er schnitzt die Statue der Großen des adligen Jahrhunderts. Aber seine Einstellung, wiewohl natürlich stilisiert, ist niemals falsch, war doch gerade die Wahrheitsliebe der stärkste Zug seines leidenschaftlichen Wesens -- und der nationale Gesichtspunkt ist bei ihm niemals leeres Pathos, der ungarische Wert ist immer auch wahrer menschlicher Wert.

Während er die Legenden der Großen schuf, wurde auch er selber zur Legende: er ist der Kritiker par excellence, wie er im Allgemeinbewußtsein lebt, seine selbstbewußte und geistvolle Gestalt gaben dem zum ungarischen literarischen Selbstbewußtsein Erwachenden, dem Kritiker und Literaturgeschichtsschreiber, die menschliche Würde.

9. *EMMERICH MADÁCH.* *

a) *Der Tnagödie des Menschen geistesgeschichtlicher Ort.*

Die Tragödie des Menschen ist die letzte große Station des nationalen Klassizismus. Was danach kam, ist nur soviel, wie das Flugzeug, nachdem es landet, noch eine Zeitlang weiter läuft, weil

< * *Anmerkung. Emmerich Madách,* geboren 1823 in Unter-Sztregova, Komitat Neograd, aus sehr vornehmer katholischer Familie. Seinen Vater verliert er früh, in seinem ganzen Leben steht er unter dem Einfluß seiner Mutter. Ab 1838 studiert er in Pest an der Universität. 1843: Vizenotar ehrenhalber des Komitats Neograd. 1843-45: lebt ein lebhaftes gesellschaftliches und politisches Leben in seinem Komitat. 1845 nimmt Elisabeth Fráter zur Frau, trotz Widerstands seiner Mutter und Freunde. Die Ehe ist nicht glücklich. Die Mutter und die Ehefrau kommen nicht miteinander aus, Elisabeth Fráter ist eine vergnügungssüchtige und verschwenderische Natur, Madách zurückgezogen, kränklich. Am Freiheitskampf nimmt er wegen seiner Krankheit nicht teil. 1852 wird er eingekerkert,

hajtja a holt erő. A XIX. század nagy és termékeny korszakát méltán, stilusosan és teljesen lezárja ez a filozófiai költemény, benne az irodalom leszámol, a tudat hideg világossága mellett, az eszmékkel, melyek a szenvedélyeket fütötték. Madách műve a magyar szabadság-mozgalom szellemi részének a végső konkluziója.

Ha az Ember Tragédiája formáját és tárgyát tekintjük, két hosszú nyugati irodalmi vonal találkozik benne össze: a „drámai költemény", és a történetfilozófiai irodalom formulája.

A drámai költemény utólag készült műszó, annak a fajnak a megjelölésére, mely Goethe Faustja nyomán hajtott ki az európai irodalomban. Külső ismertető jegye, hogy formájára nézve drámai, de nem készült előadásra, belső jegye, hogy sorait a legnagyobb szellemi szándékok, a végső kérdések, és szimbólikus mélyértelmű feleletadások feszítik; tulajdonképen nem is olvasásra készültek ezek a művek, hanem kommentálásra, mint a szentkönyvek és a misztikus szövegek. Azt mondják, hogy a drámai költemény a költő vigasztalódása azért, hogy nem lehetett filozófus, aminthogy az esztétika a filozófus vigasztalódása, hogy nem lehetett költő. A műfaj áthúzódik a XIX. századon, Byron Kainja az egyik fontos állomás, melyen Madách is áthaladt Az Ember Tragédiája felé vezető útjában, és Madách után a sorozat lezáródik Ibsen csodálatos Peer Gyntjével, melynek pesszimizmusa és különös konkluziója sokkal rokonabb Az Ember Tragédiájával, mint az optimisztikus Faust.

A második sorozat is Goethe szomszédságából, Hermert egy politikai menekültnek menedéket adott. Egy évet tölt fogságban. Közben feleségének hűsége megingott. 1854-ben elküldi feleségét. Teljesen magábahúzódik. 1861-ben országgyűlési képviselőnek választják, ettől kezdve ismét tevékeny részt vesz a kor politikai és irodalmi életében, haláláig, 1864-ig.

Művei: Lantvirágok, (lira) 1840. 1843—45 közt írt drámái: Commodus, Nápolyi Endre, Férfi és nő, Csák végnapjai, Mária királynő, Csak tréfa, A civilizátor, Vigjáték, 1859. Mózes, dráma, 1860. Az ember tragédiáját 1859—60-ban írta, stb.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

die tote Kraft es treibt. Die große und produktive Epoche des XIX. Jahrhunderts wird würdig, stilvoll und vollständig abgeschlossen durch dieses philosophische Gedicht; in ihm rechnet die Literatur ab, bei der kalten Helligkeit des Bewußtseins, mit den Ideen, welche die Leidenschaften befeuert hatten. Madáchs Werk ist die letzte Konklusion des geistigen Teils der ungarischen Freiheits-Bewegung.

Wenn wir Form und Gegenstand der Tragödie des Menschen betrachten, treffen darin zwei lange westliche literarische Linien zusammen: das "dramatische Gedicht", und die Formel der geschichtsphilosophischen Literatur.

Das dramatische Gedicht ist ein nachträglich angefertigtes Kunstwort, zur Bezeichnung jener Kunstgattung, die auf der Spur von Goethes Faust in der europäischen Literatur entstand. Ihr äußeres Kennzeichen ist, daß sie im Hinblick auf ihre Form dramatisch ist, aber nicht für Vortrag angefertigt wurde, ihr inneres Kennzeichen, daß ihre Zeilen von den größten geistigen Absichten, den letzten Fragestellungen, und symbolischen tiefsinnigen Antworten gespannt werden; eigentlich wurden diese Werke auch nicht zur Lektüre angefertigt, sondern zur Kommentierung, wie die heiligen Bücher und die mystischen Texte. Man sagt, daß das dramatische Gedicht der Trost des Dichters ist dafür, daß er kein Philosoph sein konnte, wie die Ästhetik der Trost des Philosophen ist, daß er nicht Dichter sein konnte. Die Kunstgattung zieht sich durch das XIX. Jahrhundert hindurch, Byrons Kain ist die eine wichtige Station, durch die auch Madách hindurchging auf seinem Wege zur Tragödie des Menschen, und nach Madách wird die Reihe abgeschlossen mit Ibsens wunderbarem Peer Gynt, dessen Pessimismus und sonderbare Konklusion viel verwandter ist mit der Tragödie des Menschen als der optimistische Faust.

Die zweite Serie kommt ebenfalls aus der Nachbarschaft Goethes, von Her-

weil er einem politischen Flüchtling Asyl gab. Ein Jahr verbringt er in Gefangenschaft. Währenddessen wankte die Treue seiner Ehefrau. 1854 schickt er seine Frau weg. Zieht sich vollkommen in sich zurück. 1861 wird er zum Landtagsabgeordneten gewählt, von da an nimmt er wieder aktiv Teil am politischen und literarischen Leben der Ära, bis zu seinem Tod, 1864.

< *Seine Werke:* (Lautenblumen; Lyrik) - Seine zwischen 1843-45 geschriebenen Dramen: Commodus, - Andreas von Neapel, - Mann und Weib, - Csáks letzte Tage, - Königin Maria, - Nur Scherz, - Der Zivilisator, - Lustspiel, 1859. Moses, Drama, 1860. Die Tragödie des Menschen schrieb er 1859-60, usw.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

derből indul ki. A történetfilozófia talán a filozófus vigasztalása, hogy nem lehet regényiró. A nagy történetfilozófus, így elsősorban Hegel, minden regényirónál nagyobb szuverénitással bánik a korokkal, hogy lényegmozzanataikat kielemezve, a történelmet egy áttekinthető, észszerű kompozicióvá varázsolja, amely szerkezeti szépsége által már műalkotásnak számítható. Amint Hegel hangsulyozza, minden történetfilozófia teodicea, az isteni gondviselés igazolása, bebizonyítása annak, hogy minden látszólagos borzalom dacára, az emberek önzésében, szenvedélyeiben és visszaeséseiben egy nagyszerű terv valósul meg, több mint terv, maga a történet-isten ölt testet és fejti ki magát a korokon keresztül.

Ebbe a sorozatba is beletartozik Az Ember Tragédiája. Alkotóját már kikezdte a századvég szkepszise, a természettudományos gondolkozás eredménye. Az Ember Tragédiája már nem olyan diadalmas theodicea, mint Hegel rendszere, már közeledik a XX. század történetfilozófusának, Spenglernek a felfogása felé, aki nem egyenesbe komponálja a történelmet, hanem köralakba, az emberiség nem megy előre, hanem visszatér és újrakezdi . . .

Ebből a rövid vázlatból is látszik, hogy Az Ember Tragédiáját nem lehet a magyar irodalom irányvonalaiból megérteni, hanem csak a közös európai szellemtörténet alapján. Madách az egyetlen magyar klasszikus, akiből hiányzott a magyar finitizmus, a korszak legjellemzőbb alkotó része. Mindent-átfogó szelleme nem állt meg a magyar határokon, hanem a magyar sorsban, a szabadság magyar tragédiájában felismerte az örök-emberi mozzanatot és a nemzetet mozgató erőket sub specie aeterni mérte meg. Legfőbb költői ideálja: Goethe, az egész emberiség költője volt és ő is az akart lenni. „A hazafiság csak a magyarnál lehet költészet tárgya, hol létünkért küzdünk, semmi nagy költő azt nem használta“, írta fel magának egy papirlapra. (Id. Voinovich Géza.) És aközé a nagyon kevés magyar költő közé tartozik, akinek műve, fordítások által, a közös európai irodalom része lett.

A közös európai kiindulópont a fejlődés-gondolat, mely a magyar irodalomban Széchenyivel jelenik meg elő-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

der. Die Geschichtsphilosophie ist vielleicht des Philosophen Trost, daß er nicht Romanschriftsteller sein kann. Der große Geschichtsphilosoph, so in erster Linie Hegel, geht mit viel größerer Souveränität als jeder Romanschriftsteller mit den Epochen um, um ihre Wesensmomente herausanalysierend, die Geschichte zur übersichtlichen, sinnvollen Komposition zu zaubern, die wegen ihrer strukturellen Schönheit schon als Kunstwerk gelten kann. Wie Hegel betont, ist jede Geschichtsphilosophie teodicea, Bestätigung der göttlichen Fürsorge, Beweisführung dafür, daß trotz aller scheinbaren Fürchterlichkeit, im Egoismus der Menschen, ihren Leidenschaften und Rückfällen sich ein großartiger Plan verwirklicht, mehr noch als ein Plan, der Geschichts-Gott selber nimmt Gestalt an und drückt sich aus durch die Epochen hindurch.

In diese Serie gehört auch Die Tragödie des Menschen hinein. An ihrem Schöpfer zehrte schon die Skepsis des Jahrhundertendes, das Ergebnis des naturwissenschaftlichen Denkens. Die Tragödie des Menschen ist schon keine so triumphale theodicea mehr, wie Hegels System, sie nähert sich bereits des Geschichtsphilosophen des XX.Jahrhunderts, Spenglers Auffassung, der die Geschichte nicht in die Gerade komponiert, sondern in Kreisform, die Menschheit schreitet nicht voran, sondern kehrt zurück und beginnt sie erneut . . .

Auch aus dieser kurzen Skizze ist ersichtlich, daß man Die Tragödie des Menschen nicht aus den Richtungslinien der ungarischen Literatur verstehen kann, sondern nur auf Grundlage der gemeinsamen europäischen Geistesgeschichte. Madách ist der einzige ungarische Klassiker, in dem der ungarische Finitismus fehlte, der charakteristischste kreative Teil der Epoche. Sein alles-umfassender Geist blieb nicht an den ungarischen Grenzen stehen, sondern im ungarischen Schicksal, in der ungarischen Tragödie der Freiheit erkannte er die ewig-menschlichen Momente und maß die die Nation bewegenden Kräfte sub specie aeternitatis. Sein höchstes dichterisches Ideal: Goethe, war Dichter der ganzen Menschheit und auch er wollte dies sein. "Der Patriotismus kann nur beim Ungarn Gegenstand der Dichtung sein, wo wir um unsere Existenz kämpfen, kein Dichter hat dies verwendet", schrieb er für sich auf ein Papierblatt auf. (Zit.Géza Voinovich.) Und er gehört zwischen jene sehr wenigen ungarischen Dichter, deren Werk, durch Übersetzungen, Teil der gemeinsamen europäischen Literatur wurde.

Der gemeinsame europäische Ausgangspunkt ist der EntwicklungsGedanke, der in der ungarischen Literatur mit Széchenyi zu-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

ször. Egészen egyszerüen az utolsó szinben fogalmazza meg Madács a kérdést, amelyre történelmi szinen keresztül keresi a feleletet:

Megy-é előbbre majdan fajzatom,
Nemesbedvén, hogy trónodhoz közelgjen,
Vagy, mint malomnak barma, holtra fárad,
S a körből, melyben jár, nem bir kitörni?

A felelet, melyet a történelmi szinek adnak, a hegeli történetfilozófia jegyében indul el. A hegeli fejlődésgondolat szerint az emberiség mindinkább közelebb jut a szabadsághoz, mely az embernek, mint szellemi lénynek, legfőbb célja. Először csak egy ember volt szabad, a keleti népek királya. Ezt ábrázolja Madáchnál az egyiptomi szin. Ez az állapot azonban „túlvezet önmagán", a fárao nem birja elviselni magányos szabadságát és oly korba vágyik, ahol a nép is szabad. Igy érkezünk, a második történelmi szinben, Athénbe.

Madách elgondolása a Hegel-féle triadikus ritmus alapján halad tovább: minden thézis magában hordja antithézisét, mignem feloldódnak a szintézisben. Az egyiptomi szinnek, az egy ember szabadságának antithézise az athéni szin, ahol mindenki szabad. De az emberek szabadságukat époly kevéssé képesek jóra használni, mint ahogy a fárao nem tudta élvezni hatalmát. A harmadik, a római szinben az ellentét kiegyenlítődik: nem az egyes ember, nem is a tömeg, hanem az egyénekre széthulló tömeg, melyet már semmi eszme, semmi politikai, közösségi szándék nem fűz össze néppé.

Innen kezdve Madách elengedi Hegel vezető kezét, feladja a triadikus ritmust és a saját útján megy tovább. A probléma most már nem az, hogyan éri el az emberiség a teljes szabadságot — a dezilluzionált Madách inkább azt keresi, mint a másik nagy magyar gondolkozó, Eötvös, hogy mik a szabadság-eszmének az üdvös határai. Bemutatja a szabadság önmagzatait felfaló arcát a párisi szinben, bemutatja a gazdasági liberalizmus mindent elszürkitő napjait a londoni szinben, bemutatja a szabad tudományos

erst erscheint. Ganz einfach in der letzten Szene formuliert Madách die Frage, auf die er [*1940: többessz. -Plur.*] seine historischen Szenen hindurch die Antwort sucht:

Geht wohl dereinst meine Gattung vorwärts,
Edler werdend, um deinem Thron zu nahen,
Oder, wie der Tretmühle Vieh, zu Tod ermüdet,
Und aus dem Kreis, in dem es geht, nicht auszubrechen vermag?

Die Antwort, die die historischen Szenen geben, beginnt im Zeichen der Hegelschen Geschichtsphilosophie. Zufolge des Hegelschen Entwicklungsgedankens gelangt die Menschheit immerzu näher der Freiheit, die des Menschen, als geistigen Wesens, höchstes Ziel ist. Zuerst war nur ein Mensch frei, der König der östlichen Völker. Dies stellt bei Madách die Ägypten-Szene dar. Dieser Zustand jedoch "führt über sich selbst hinaus", der Pharao vermag seine einsame Freiheit nicht zu ertragen und sehnt sich in solche Epoche, wo auch das Volk frei ist. So gelangen wir, in der zweiten historischen Szene, nach Athen.

Madáchs Gedanke schreitet auf der Basis des Hegelianischen triadischen Rhythmus weiter. Jede These trägt in sich ihre Antithese, bis sie sich auflösen in der Synthese. Der ägyptischen Szene, der Freiheit des einen Menschen Antithese ist die Athener Szene, wo jeder frei ist. Aber die Menschen sind ebensowenig fähig, ihre Freiheit zum Guten zu nutzen, wie der Pharao seine Macht nicht zu genießen vermochte. In der dritten, der Römischen Szene, gleicht sich der Gegensatz aus: nicht der einzelne Mensch, auch nicht die Masse, sondern die in Individuen zerfallende Masse, die bereits keinerlei Idee, keinerlei politische, gemeinschaftliche Absicht zu Volk verbindet.

Von hier an läßt Madách die führende Hand Hegels los, gibt den triadischen Rhythmus auf und schreitet auf seinem eigenen Weg weiter. Das Problem ist jetzt nicht mehr, auf welche Weise die Menschheit die völlige Freiheit erreicht -- der desillusionierte Madách sucht eher das was der andere große ungarische Denker, Eötvös, nämlich welches die rechten Grenzen der Freiheits-Idee sind. Er stellt das ihre eigenen Kinder fressende Gesicht der Freiheit in der Pariser Szene vor, zeigt die alles grau machenden Tage des wirtschaftlichen Liberalismus in der Londoner Szene, führt des freien wissenschaftlichen

vizsgálódás lélekpusztító jövőjét a falanszter-jelenetben. És végül is Ádám nem jut el a szabadsághoz, hanem megbékél abban, hogy nem szabad ember: szabad elhatározásából véget vetne az életének, de legyőzik a természeti erők, Éva anyasága, és Ádám belenyugszik sorsába.

Ilymód az Ember Tragédiája, bár a hegeli szabadságcentralitásból indul ki, végeredményben a szabadság-eszme likvidálása, a levert magyar forradalom belső és általános tudomásul vétele, a magyar klasszicizmus határ- és normatiszteletének filozófiai és történelmi megalapozása, a nemesi világkép utolsó és egyben legnagyobb formává levése. A hegeli kiindulás csak arra való volt, hogy a hegeli eszme legnagyobb cáfolata legyen.

Mert Hegel még a romantikus optimizmus gyermeke volt, Madách pedig a dezilluziós kor fia. A XIX. század második felének a korhangulatát legtisztábban azok a művek fejezik ki, amelyek a fokozatos kiábrándulás vizióját mutatják be. Igy megy végig Flaubert két minta-nyárspolgára az összes tudományon és megkisértett Szent Antala minden valláson, így megy végig Peer Gynt minden életformán. A dezilluziós költészetnek a magyar irodalomban hatalmas előzményei voltak Vörösmarty Csongor és Tündéje és kisebb eposzai — Vörösmarty Madách egyetlen honi őse, amit ő intuitive, nagy viziókban élt át, az tudatosodik és lesz fogalmi kifejezéssé Madáchban.

Ha a szabadság-probléma felől közeledünk hozzá, nem találunk az Ember Tragédiájában egységes kompozíciót. De Madách történetfilozófiájának van egy másik, Hegeltől független tengelye is. Régebbi elemzői nem ismerték fel, mert tulajdonképen csak napjainkban vált égető kérdéssé az, amit Madách már mint a XIX. század belső önellentmondását látott: individualizmus és kollektivizmus, egyéniség és közösség megoldhatatlan szembenállását. Ha ebből a szempontból közeledünk hozzá, az Ember Tragédiája csaknem mathematikai szabályosságú kompozíciós vonalat mutat. A szinek felváltva individualista és kollektív jellegüek. Egyiptom: individuum, Athén: kollektivitás, Róma individuum, Bizánc: kollektivitás, Kepler: individuum, Páris: kollektivítás. A londoni szinben az individu-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Forschens seelenvernichtende Zukunft vor in der Phalanster-Szene. Und schließlich auch gelangt Adam nicht zur Freiheit, sondern fügt sich darein, daß er kein freier Mensch ist: aus freiem Entschluß würde er seinem Leben Ende machen, aber ihn besiegen die natürlichen Kräfte, Evas Mutterschaft, und Adam findet sich ab mit seinem Schicksal.

Auf diese Weise ist Die Tragödie des Menschen, obwohl sie von der Hegelschen Freiheits-Zentralität ausgeht, letzten Endes die innere und allgemeine Zurkenntnisnahme der Liquidierung der niedergeschlagenen ungarischen Revolution, die philosophische und geschichtliche Fundierung der Grenz- und Normenachtung des ungarischen Klassizismus, die letzte und zugleich größte Formwerdung des adligen Weltbilds. Der Hegelsche Ausgangspunkt war nur dazu, daß er die größte Widerlegung der Hegelianischen Idee sei.

Denn Hegel war noch ein Kind des romantischen Optimismus, Madách hingegen Sohn der Desillusions-Epoche. Die Zeitstimmung der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts drücken am reinsten jene Werke aus, die die Vision der stufenweisen Desillusionierung ausdrücken. So gehen die beiden Muster-Spießbürger Flauberts durch sämtliche Wissenschaften hindurch und sein in Versuchung geführter Heiliger Anton durch jede Religion, so geht Peer Gynt durch jede Lebensform hindurch. Die desillusionäre Dichtung hatte in der ungarischen Literatur gewaltige Vorläufer in Vörösmartys Csongor und Feelein und seinen kleineren Epen -- Vörösmarty ist Madáchs einziger heimatlicher Ahn; was er intuitiv, in großen Visionen durchlebte, das wird bewußt und zum konzeptionellen Ausdruck in Madách.

Wenn wir uns ihr vom Freiheits-Problem her nähern, finden wir in der Tragödie des Menschen keine einheitliche Komposition. Aber Madáchs Geschichtsphilosophie hat auch eine andere, von Hegel unabhängige Achse. Seine früheren Analytiker erkannten es nicht, weil eigentlich nur in unseren Tagen das zur brennenden Frage wurde, was Madách bereits als den inneren Selbstwiderspruch des XIX. Jahrhunderts sah: den unauflöslichen Gegensatz von Individualismus und Kollektivismus, Individuum und Gemeinschaft. Wenn wir uns ihm von diesem Aspekt her nähern, zeigt Die Tragödie des Menschen beinahe mathematisch regelmäßige kompositionelle Linie. Die Szenen haben abwechselnd individualistischen und kollektiven Charakter. Ägypten Individuum, Athen: Kollektivität, Rom Individuum, Byzanz: Kollektivität, Kepler: Individuum, Paris: Kollektivität. In der Londoner Szene gelangen wir zu des Individu-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

alizmus és a falanszter-színben a kollektivizmus végső torzképeiig érünk el. Mindkét szin az ősvilági borzalomba megy át: a londoni szin a teremtő-jelenetbe, a falanszter az eszkimó-jelenet halálos dermedtségébe.

Ez a probléma élményekben gyökerezik: Madách egész élete reménytelen harc magányába húzó természete világba űző nagy ambiciói között; az ember egyéniség- és egyben társas-volta őt is felőrölte, mint hősét, Ádámot. Individuumnak lenni, szabad, teljes, magát kifejtő embernek, ez volt Goethe óta a század nagy álma, ebbe torkollik az autonóm ember hosszú európai fejlődésvonala. De az individuumot megöli a magányosság és az individualista társadalom széthull önző, egymást maró és boldogtalan atomokra a londoni színben. A közösség tagjának lenni, a nagyobb rész boldogságáért küzdeni, ez a francia forradalom nagy hagyománya, a jövő, melynek egyre hallja dalát — de akkor „hová lesz énem zárt egyénisége?" Megsemmisül a falanszter-jelenet anti-utópiájában, mely annyi hasonló modern regénynek az őse.

Ebben a probléma-felvetésben nem segítette Madáchot készen kapott filozófiai séma — költő-lángeszével itt maga jött rá a kor legnagyobb belső ellentmondására, mely egyre érett napjainkig és most individualista és kollektivista államok felfegyverkezve néznek egymással farkasszemet. A nagy ellentmondásra ő sem kapott feleletet, és azóta sem kapott az emberiség.

Ez az a probléma, mely az Ember Tragédiáját napjainkban oly elevenné teszi. Az egyéniség-problémának lázas feszültsége, amint pozitív és negatív változatokban végigszáguld a korokon, az Ember Tragédiáját csodálatosan drámaivá teszi és drámában mégis ez a legfontosabb. Ehhez képest elenyésznek azok az „esztétikai szempontok", amelyek ellene, és gondolati részlet-értékek, amelyek mellette szólnak. Madách nyelvének szintelensége és nehézkessége feloldódik az egész magával ragadó páthoszában, a közbeszőtt kiváló reflexiók pedig csak késleltető motivumok. Az Ember Tragédiája, mint a Faust, változik a korokkal: a mai arculata az, amelyet a Nemzeti Szinház régebbi előadástechnikájában, Hevesi Sándor rendezésében lehetett látni: a böl-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

alismus und in der Phalanster-Szene zu des Kollektivismus äußerstem Zerrbild. Beide Szenen gehen über ins ur-weltliche Grausen: die Londoner Szene in den Friedhof-Akt, das Phalanster in die tödliche Starre des Eskimo-Bilds.

Dieses Problem wurzelt in Erlebnissen: Madáchs ganzes Leben ist ein hoffnungsloser Kampf zwischen seiner in seine Einsamkeit ziehenden Natur und seinen in die Welt drängenden großen Ambitionen. Des Menschen individuelles und zugleich gesellschaftliches Sein rieb auch ihn auf, wie seinen Helden, Adam. Individuum zu sein, freier, vollständiger, sich erläuternder Mensch, dies war seit Goethe der große Traum des Jahrhunderts, hierein mündet die lange europäische Entwicklungslinie des autonomen Menschen. Aber das Individuum wird getötet von der Einsamkeit und die individualistische Gesellschaft zerfällt in egoistische, einander beißende und unglückliche Atome in der Londoner Szene. Mitglied der Gemeinschaft zu sein, zu kämpfen für das Glück des größeren Teiles, dies ist die große Überlieferung der Französischen Revolution, die Zukunft, deren Lied er ständig hört – doch dann "wohin gerät meines Ichs geschlossene Individualität?" Es wird vernichtet in der Anti-Utopie der Phalanster-Szene, die der Urahn so vieler ähnlicher moderner Romane ist.

In dieser Problemstellung half Madách das fertig bekommene Schema nicht -- mit seinem Dichter-Genie kam er hier selber auf den größten inneren Widerspruch der Epoche drauf, der zunehmend gereift ist bis in unsere Tage und jetzt individualistische und kollektivistische Staaten bewaffnet einander gegenüberstehen. Auf den großen Widerspruch erhielt auch er keine Antwort, und die Menschheit auch seither nicht.

Dies ist jenes Problem, das Die Tragödie des Menschen in unseren Tagen so lebendig macht. Die fieberhafte Spannung des Individualitäts-Problems, wie sie in positiven und negativen Varianten durch die Zeiträume jagt, macht die Tragödie des Menschen wunderbar dramatisch und im Drama ist dennoch dies das Wichtigste. Im Vergleich dazu verkümmern jene "ästhetischen Gesichtspunkte", die dagegen, und jene gedanklichen Detail-Werte, die dafür sprechen. Die Farblosigkeit und Schwerfälligkeit von Madáchs Sprache wird aufgelöst im mitreißenden Pathos des Ganzen, die hineingewebten ausgezeichneten Reflexionen wiederum sind nur Verzögerungsmotive. Die Tragödie des Menschen, wie der Faust, ändert sich mit den Epochen: ihr heutiges Gesicht ist jenes, das in der früheren Aufführungstechnik des National-Theaters, in der Regie von Alexander Hevesi zu sehen war: die philoso-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

cselkedő részek kimaradnak, csak a drámai lényeg pereg le előttünk filmszerű gyorsasággal. Marad a drámai mondanivaló intenzitása, az egyéniség kérdésében ellentétes állást foglaló korok belső dinamikája. Ilyenkor érzi az ember, hogy az Ember Tragédiája nem filozófiai mű, nem egy akármilyen formába öntött gazdag gondolati tartalom, hanem zárt formavilág, ritmusban és kompozicióban teljesedő bámulatos művészi alkotás.

b) *Madách világnézete.*

„Csak az a vég, csak azt tudnám feledni", kiáltottak fel Madách kritikusai, mikor sehogysem tudták összeegyeztetni a tragédia váratlan happy-endjét a történelmi szineken végigvonuló, következetes és semmi kiutat nem engedő dezilluzionizmusával. Minden kisérlet hiábavaló. Igaz, hogy a végén az Úr szól néhány biztató szót az emberhez, kilátásba helyezve a költészet és a dal, szóval az álom vigasztalását, ha a valóság már elviselhetetlen lesz — de Ádám igen helyesen szűkösnek tartja ezt a vigaszt, a falanszter és az eszkimó-sors elkerülhetetlen rémségéhez képest. „Az érzelem," mondták a kritikusok, igen, de a falanszterben és a jégvilágban az érzelem is megsemmisül. Hogy gondolja az Úr és Madách, hogy az ember mégis küzdjön és bizva bizzék? Miben? Alexander Bernát szerint az eszkimószin nem számít. Csakhogy ez a felfogás nem fair play a kritika részéről. Fel kell tételezni, hogy Madách komolyan gondolta, amit leírt.

A megértéshez közelebb jutunk, ha a művet nem hosszmetszetben nézzük, hanem keresztmetszetben, három állandó szereplője szempontjából.

A két férfi-alaknak szimbólikus jelentősége és egymáshoz való viszonya világos problémátlan. Ádám az idealizmus Lucifer a realizmus, Don Quijote és Sancho Pansa, Csongor és Balga magasabb síkon. Ádám a lelkesedő optimista, Lucifer a számító józan ész pesszimizmusa. Ádám a szellemi lény, Lucifer a materialista, stb. Ádám a thézis, Lucifer az antithézis, a hegeli dialektika nyelvén. Ez a

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

phierenden Teile bleiben heraus, nur die dramatische Essenz rollt vor uns mit filmartiger Geschwindigkeit ab. Bleibt der dramatischen Aussage Intensität, die in der Frage der Individualität gegensätzliche Stellung einnehmenden Epochen Dynamik. Hierbei spürt man, daß Die Tragödie des Menschen kein philosophisches Werk ist, kein in eine beliebige Form gegossener gedanklicher Inhalt, sondern eine geschlossene Formenwelt, in Rhythmus und Komposition sich vollendende bewundernswerte künstlerische Schöpfung.

b) *Madáchs Weltanschauung.*

"Nur jener Schluß, könnte ich nur den vergessen", schrien Madáchs Kritiker auf, als sie in keiner Weise das unerwartete happy-end der Tragödie vereinbaren konnten mit derem durch die historischen Szenen hindurchgehenden, konsequenten und keinen Ausweg zulassenden Desillusionismus. Jeder Versuch ist vergeblich. Es stimmt, daß am Schluß der Herr einige ermutigende Worte sagt zum Menschen, in Aussicht stellend der Dichtung und des Liedes, also des Traumes Trost, wenn die Wirklichkeit schon unerträglich sein wird -- aber Adam hält diesen Trost mit Recht für dürftig, im Vergleich zur unumgänglichen Schrecklichkeit des Phalanster- und des Eskimo-Schicksals. "Die Empfindung", sagten die Kritiker, ja, aber im Phalanster und in der Eiswelt wird auch die Empfindung zunichte. Wie denken es sich der Herr und Madách, daß der Mensch dennoch kämpfen und hoffend hoffen soll? Worauf? Laut Bernát Alexander zählt die Eskimo-Szene nicht. Nur ist diese Auffassung kein fair play von Seiten der Kritik. Wir müssen vermuten, daß Madách ernsthaft dachte, was er niederschrieb.

Zum Verständnis näher gelangen wir, wenn wir das Werk nicht im Längsschnitt schauen, sondern im Querschnitt, vom Blickpunkt seiner drei ständigen Akteure.

Die symbolische Bedeutung der beiden Männer-Gestalten und ihr Verhältnis zueinander ist klar, unproblematisch. Adam ist der Idealismus, Luzifer der Realismus, Don Quijote und Sancho Pansa, Csongor und Balga auf höherer Ebene. Adam ist der begeisterte Optimist, Luzifer der Pessimismus des berechnenden nüchternen Verstands. Adam das geistige Wesen, Luzifer der Materialist, usw. Adam die These, Luzifer die Antithese, in der Sprache der Hegelschen Dialektik. Dieser

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

dualizmus Kant és Schiller óta általános az európai szellemben, és Madách tökéletesen keresztülviszi. De mit keres ebben a teljes, harmadikat kizáró dualizmusban Éva, a harmadik?

A kritikusok általában nem is láttak mást Évában, mint a kor biedermeier felfogása szerint elkerülhetetlen élettársat, a feleséget, aki elkiséri a miniszterelnököt fontos diplomáciai kiküldetésében és kedves csacsogásával megédesíti pihenő óráit. Az egyes részletek beállítása és a részletbölcseségek alapján Évából biedermeier nőideált láttak ki, aki betölti hivatását avval, hogy nem csinál semmit, nem jelképez semmit, csak egyszerűen nő a férfi oldalán. És tulajdonképen ezt a felfogást modernizálja Laczkó Géza, amikor az Ember Tragédiáját a férfi tragédiájának látja, amelyben a nő kolonc, épen feleslegessége által szükségszerű, tragikus tehertétel.

Pedig az igazi küzdelem nem Ádám és Lucifer, hanem Ádám és Éva közt megy végbe. Lucifer csak hűséges kíséret, aki aforizmákkal mulattatja Ádámot, ellenben Éva, hol társ, hol szerető, hol távoli messze fény, az, aki körül az egyes színek cselekménye megfordul. A temető-jelenet nagy halálláncából csak Éva menekül győzedelmesen és ez a diadal előjátéka annak a végső győzelemnek, melyben Éva, mint anya véglegesen fölébe kerül Ádámnak. Amennyiben a mű a férfi tragédiája, ugyanakkor a nő triumfusa is. És a nagy probléma az, mit jelent Éva?

Itt hangsulyozni kell, hogy az egész magyar irodalomban nincs még egy költő, még Vajda János és Ady Endre sem, akinek életében és művében a nő olyan központi szerepet töltene be, mint Madáchéban. Az élete két nő között, az anyja és felesége között őrlődik fel. De nő-gyülölete nem szerencsétlen házasságának a következménye, hanem forditva. Madách nő-gyülölő volt, mielőtt még ismerte volna a nőket, első drámáinak, melyeket még Fráter Erzsi előtt írt, mind nőgyülölet a tartalma. Hogy ez a nő-gyülölet menynyire kétélű érzés volt, hogy minden nagy nőgyülölő Euripidestől Strindbergig, azok közül került ki, akik lelkileg ki voltak szolgáltatva a nőiségnek, a pszichologusok számára közhely. Azok a művészek, akiket a nők nem érdekelnek,

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Dualismus ist seit Kant und Schiller allgemein im europäischen Geist, und Madách führt ihn perfekt durch. Aber was sucht in diesem vollständigen, einen Dritten ausschließenden Dualismus Eva, die Dritte?

Die Kritiker sahen im allgemeinen in Eva auch nichts anderes als die laut der Biedermeier-Auffassung des Zeitalters unvermeidliche Lebensgefährtin, die Ehefrau, die den Ministerpräsidenten auf wichtiger diplomatischer Reise begleitet und mit ihrem charmanten Plappern seine Ruhestunden versüßt. Auf Grund der Einstellung der einzelnen Details und Detail-Weisheiten sahen sie in Eva ein biedermeierisches Frauenideal, die ihre Berufung dadurch erfüllt, daß sie nichts tut, nichts versinnbildlicht, nur einfach Weib an der Seite des Mannes ist. Und eigentlich diese Auffasung modernisiert Géza Laczkó, wenn er Die Tragödie des Menschen als eine Tragödie des Mannes sieht, worin das Weib Klotz ist, eine gerade durch ihre Überflüssigkeit quasi notwendige, tragische Belastung.

Dabei spielt sich der wirkliche Kampf nicht zwischen Adam und Luzifer ab, sondern zwischen Adam und Eva. Luzifer ist nur die treue Begleitung, die mit Aphorismen Adam erheitert, hingegen ist Eva mal die Gefährtin, mal Geliebte, mal weit entferntes Licht, die, um die sich die Handlung der einzelnen Szenen dreht. Aus dem großen Totentanz der Friedhof-Szene entrinnt nur Eva siegreich und dieser Triumph ist das Vorspiel jenes Endsiegs, worin Eva, als Mutter endgültig die Oberhand über Adam erlangt. Insoweit das Werk die Tragödie des Mannes ist, ist es auch der Triumph des Weibes. Und das große Problem ist, was bedeutet Eva?

Hier gehört betont, daß es in der ganzen ungarischen Literatur nicht noch einen Dichter gibt, nicht einmal Johann Vajda und Anderl Ady, in deren Leben und Werk das Weib eine solch zentrale Rolle spielen würde wie bei Madách. Sein Leben wird aufgerieben zwischen zwei Frauen, seiner Mutter und seiner Ehefrau. Aber sein Weiber-Haß ist nicht Folge seiner unglücklichen Ehe, sondern umgekehrt. Madách war Frauenhasser, noch bevor er die Frauen gekannt hätte, seine ersten Dramen, die er noch vor Elsi Fráter schrieb, haben allesamt Frauenhaß zum Inhalt. Wie sehr dieser Weiberhaß ein zweischneidiges Gefühl ist, daß jeder große Weiberfeind von Euripides bis Strindberg von jenen hervorging, die seelisch der Weiblichkeit ausgeliefert waren, ist für die Psychologen ein Gemeinplatz. Jene Künstler, die sich nicht für die Frauen interessieren, pflegen

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

az irodalomban nagy nőtisztelők szoktak lenni, mint Shakespeare.

Isten leendne az emberfiakból,
Ha a szerelem ösztöne s a nővágy
Kihalna, vagy kiforrna kebleinkből,

mondja Madách fiatalkori drámájában, a Férfi és Nőben. Aki így beszél, annak szemében a nő nem lehet a biedermeier kor kedves játékszere, lényegtelen vigasztalója, az a nőt nemcsak teljes női méltóságának sulyában ismeri, hanem még annál is többet, metafizikai principiumot lát benne.

Madách szemében a nő a bergsoni életlendület szimbóluma. Az ő ölében nyugszik a születés nagy titka, a férfi csak vak eszköz, mikor a természet szándéka a nőn keresztül teljesedik. Minden a sirgödörbe hull, de a nő, a termékenység, örök-fiatal glóriával átallépi azt. Hiába csügged el és hal meg a férfi-Ádám minden történelmi szinben, a nő, az életösztön, élni kényszeríti az erotikum legyőzhetetlen imperativuszával és az öngyilkosjelölt előtt felfedi öngyilkosságának hiábavalóságát, mert magában hordja a legyőzhetetlen új életet.

Ádám és Éva nagy harca a történelmen keresztül a szellem és az élet örök ellentéte. A nietzschei kifejezéssel élve, Ádám az appolói, Éva a dionysosi principium. Ádám a világos, építő öntudat, mely magas célokra tör és ha célját nem tudja elérni, összeomlik. Éva a homályos ősi ösztön, a természet szava az emberben, mely semmi mást nem akar, mint élni és dacol a szellem minden erejével. A schopenhaueri akarat ő, és hozzá képest Ádám individualizmusa törékeny illuzió. Minden isten meghal, minden eszme összeomlik, de az élet mégis él, és bizva bizik.

Ez a végjelenet magyarázata. Logika szerint, szellem szerint, Apolló szerint nincsen megoldás, csak a megsemmisülésben — de az ösztön szerint, a lélek szerint, Dionysos szerint az élet él és élni akar.

Ilymódon Madách életfilozófiája ugyanaz az „és mégis" gondolkozás, melyet Zrinyiben fedeztünk fel először,

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

in der Literatur große Frauenverehrer zu sein, wie Shakespeare.

Gott würde sein aus den Menschensöhnen,
Wenn der Liebe Trieb und die Frausehnsucht
Aussterben würde, oder ausgären aus unseren Brüsten,

sagt Madách in seinem Jugend-Drama, in Mann Und Frau. Wer so spricht, in dessen Augen kann das Weib kein liebes Spielzeug der Biedermeier-Zeit sein, ein unwesentlicher Trost, der kennt die Frau nicht nur im Gewicht ihrer vollständigen weiblichen Würde, sondern sieht in ihr noch mehr als das, ein metaphysisches Prinzip.

In Madáchs Augen ist die Frau das Symbol des Bergsonschen Lebensschwungs. In ihrem Schoß ruht das große Geheimnis der Geburt, der Mann ist nur blindes Instrument, wenn die Absicht der Natur durch die Frau sich erfüllt. Alles fällt ins Grab, aber das Weib, die Fruchtbarkeit, übersteigt das mit ewig-jugendlicher Glorie. Umsonst verzweifelt und stirbt der Manes-Adam in jeder historischen Szene, das Weib, der Lebensinstinkt, zwingt ihn zu leben durch den unbesiegbaren Imperativ des Erotikums und vor dem Selbstmordkandidaten offenbart sie die Vergeblichkeit seines Selbstmords, weil sie das unbesiegbare neue Leben in sich trägt.

Adams und Evas großer Kampf durch die Geschichte hindurch ist der ewige Gegensatz von Geist und Leben. Um den Nietzscheschen Ausdruck zu gebrauchen, ist Adam das apollonische, Eva das dionysische Prinzip. Adam ist das helle, konstruktive Bewußtsein, das nach hohen Zielen strebt und zusammenbricht, wenn es sein Ziel nicht erreichen kann. Eva ist der dämmerhafte Urinstinkt, das Wort der Natur im Menschen, die nichts anderes will, als leben und trotzt mit jeglicher Kraft des Geistes. Sie ist der Schopenhauersche Wille, und verglichen mit ihr ist Adams Individualismus eine zerbrechliche Illusion. Jeder Gott stirbt, jede Idee bricht zusammen, aber das Leben lebt dennoch, und vertrauend vertraut.

Dies ist die Erklärung des letzten Aufzugs. Laut Logik, laut Geist, laut Apollo gibt es keine Lösung, nur im Zunichtewerden -- aber laut dem Instinkt, laut der Seele, laut Dionysos "lebt das Leben und will leben".

Auf diese Weise ist Madáchs Lebensphilosophie dasselbe "und dennoch"-Denken, welches wir zuerst bei Zrinyi entdeckten,

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Vörösmarty Csongor és Tündéjében és Gondolatok a könyvtárban-jában láttunk teljes költői kifejlődésében és most Madáchnál jelenik meg, mint burkolt filozófiai gondolat, hogy majdan Ady Endrében lirai világnézetté szélesedjék. Az „és mégis" bizalom az irracionális életösztönökben, amelyek a végső órán kitörnek a lélek mélységeiből, megcáfolják a legvilágosabb logikát, utat találnak az uttalanban és megmentik az embert és a nemzetet. Legnagyobbjainknak ez az életbölcsesége a magyar eidos legsajátabb filozófiai mondanivalója. Ez is összefügg a magyar finitizmussal: lelki alapja az az érzés, hogy bármi csapások érnek, kint a valóságban, kivül a gyepün, van valahol, bent, a magyar lélek mélyén valami megközelíthetetlen, körülhatárolt, független terület, ahol az úr a pokolban is úr és nem győzhetik le a szünet nélkül sujtó századok.

Kiadások: Madách műveinek még nincs teljes szövegkritikai kiadása. Legteljesebb a Gyulai Pál-féle három kötetes kiadás, Bp. 1880, de szövege nem megbizható. Az Ember Tragédiájának igen sok kiadása van, de egyik sem az eredeti szövegen, hanem az Arany János által javított szövegen alapul.

Irodalom: Voinovich Géza, Madách Imre és az Ember Tragédiája, Bp. 1914. Sas Andor, Madách és Hegel, Athenaeum, 1916. Alexander Bernát előszava az 1904-es kiadáshoz. A Nyugat 1923-as Madách-száma Babits, Kuncz Aladár, Laczkó Géza stb. cikkeivel. Barta János, Az ismeretlen Madách, Bp. 1931. Harsányi Zsolt, Ember küzdj . . ., három kötet, Bp. 1932.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

in Vörösmartys Csongor und Feelein und in seinen Gedanken In Der Bibliothek in voller dichterischer Entfaltung sahen und das jetzt bei Madách erscheint als verkappter philosophischer Gedanke, um dereinst bei Anderl Ady zur lyrischen Weltanschauung sich zu verbreiten. Das "Und Dennoch" Vertrauen in die irrationalen Lebensinstinkte, die in der letzten Stunde hervorbrechen aus den Tiefen der Seele, widerlegen die hellste Logik, finden Weg im Unwegsamen und erretten den Menschen und die Nation. Diese Lebensphilosophie unserer Größten ist die spezifischste philosophische Aussage des ungarischen Eidos. Auch diese hängt mit dem ungarischen Finitismus zusammen: ihre seelische Basis ist jenes Gefühl, daß gleichwelche Schläge uns treffen, draußen in der Wirklichkeit, außerhalb der Grenzmark, es irgendwo, drinnen, in der Tiefe der ungarischen Seele irgendein unnahbares, umgrenztes, unabhängiges Gebiet gibt, wo [*1940 =0:* az úr . . . úr -der Herr auch in der Hölle Herr ist] >[*1940:* a magyart -den Ungarn] die pausenlos schlagenden Jahrhunderte nicht besiegen können.

< *Ausgaben:* Madáchs Werke haben noch keine vollständige textkritische Ausgabe. Am vollständigsten ist die Paul-Gyulaische drei-bändige Ausgabe, Budapest 1880, aber ihr Text ist nicht zuverlässig. Die Tragödie des Menschen hat sehr viele Ausgaben, aber keine einzige basiert auf dem Originaltext, sondern auf dem von Johann Arany verbesserten Text. [*1940:* Leveleiből kiadott Komlós Aladár: Irodalmi ritkasägok, Bp 1934. Von seinen Briefen gab Aladarius Komlós heraus: (Literarische Raritäten)]

< *Literatur:* Voinovich (Emmerich Madách und Die Tragödie des Menschen) - Sas (Madách und Hegel) - Alexanders Vorwort zur Ausgabe von 1904. Die 1923er Madäch-Nummer der [Zs.] (Westen) mit den Artikeln von Babits, Aladarius Kuncz, Géza Laczkó u.a. - Barta (Der unbekannte Madách) - Harsányi (Mensch, kämpf...), drei Bände, - [*1940:* Balogh, Károly: Madách Imre, Bp 1935. Balogh (Emmerich Madách)]

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

C) A POLGÁROSODÓ NEMESSÉG IRODALMA

1. *A KORSZAK NEGATIV JELLEGE.*

A mult század utolsó évtizedeiben Magyarország döntő fontosságú társadalmi és gazdasági átalakuláson ment át. A magyar indusztrializmus már a Bach-korszakban kifejlődött, a vasútépítési láz, a kalandos „gründolások" jelezték, hogy a kapitalista gépezet bevonul és meghódítja a magyar szűz-talajt is; de tulajdonképen a kiegyezéstől a milleniumig tartó évek a magyar kapitalizmus hőskora. Az ország, melynek addig nemcsak gazdasági, de belső milyenségét is teljes mértékben meghatározta az agrárius életforma, átalakul ipari és kereskedő országgá. Mindent magába szívó eleven középpontja a jóformán semmiből, sivatagból kinövő merkantil világváros-csecsemő, Budapest.

Az összes társadalmi osztály átalakul. A főnemesség rangjának megfelelően az új bankok és részvénytársaságok igazgatóságában helyezkedik el és megyegyűlések helyett részvénytársasági üléseken mutatja be évszázadokon át kifejlesztett elnöki képességeit. A birtokos középnemesség és uszálya, a kisnemes, nem tud idejében beleilleszkedni a kapitalista gépezetbe, birtokaiban erősen megfogyatkozik és átalakul gentryvé: birtoktalan nemessé, aki, hogy megélhetését biztosítsa, az állam és a vármegye egyre növekvő adminisztrációjában helyezkedik el, és most már nem társadalmi és politikai, hanem bürokratikus úton tartja kezében az országot.

A növekvő indusztrializmus megnöveli a polgárság számát és jelentőségét. Ez az új polgárság a hetvenes és nyolcvanas években még alig magyar: a gyárak környékén újonnan bevándorolt német mérnökök és szakmunkások élnek, egyelőre még eléggé erős elzárkózásban, a kereskedelem és pénzgazdaság területén csodálatos percentszámmal növekszik a zsidóság hatalmi helyzete; de ebben az időben még kevés zsidó töri át a ghetto láthatatlanul megmaradt falait, még németül beszélnek és kezdődő kultúrális érdek-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

C) DES VERBÜRGERLICHENDEN ADELS LITERATUR

1. *DES ZEITALTERS NEGATIVES GEPRÄGE.*

In den letzten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts ging Ungarn durch - scheidend wichtige gesellschaftliche und wirtschaftliche Umgestaltung hindurch. Der ungarische Industrialismus hatte sich bereits in der Bach-Ara herausgebildet, das Fieber des Eisenbahnbaus, die abenteuerlichen "Gründungen signalisierten, daß die kapitalistische Maschinerie einzieht und auch die ungarische jungfräuliche Erde erobert; aber eigentlich sind die vom Ausgleich bis zum Millenium [1000 Jahre Ungarn] dauernden Jahre die Heldenära des ungarischen Kapitalismus. Das Land, dessen nicht nur wirtschaftliche, sondern auch innere Beschaffenheit bislang in vollem Maß von der agrarischen Lebensform bestimmt war, verwandelt sich in ein industrielles und kommerzielles Land. Sein alles in sich aufsaugender lebendiger Mittelpunkt ist der sozusagen aus dem Nichts, aus der Wüste herauswachsende merkantile Weltstadt-Säugling, Budapest.

Sämtliche gesellschaftlichen Klassen wandeln sich. Der Hochadel setzt sich seinem Rang entsprechend in die Direktion der neuen Banken und Aktiengesellschaften, und zeigt statt auf Komitatsversammlungen auf den Aktiengesellschafts-Sitzungen seine Jahrhunderte hindurch entwickelten präsidialen Fähigkeiten. Der besitzende Mitteladel und seine Schleppe, der Kleinadlige, vermag sich nicht rechtzeitig einzufügen in die kapitalistische Maschinerie, nimmt sehr ab an [verliert viel von] seinen Besitzungen und verwandelt sich zur Gentry: zum besitzlosen Adligen, der, um sein Auskommen zu sichern, sich in der ständig wachsenden Verwaltung des Staates und des Komitats platziert und jetzt nicht mehr auf gesellschaftlichem und politischem, sondern bürokratischem Weg das Land in seiner Hand hält.

Der wachsende Industrialismus steigert auch die Anzahl und Bedeutung des Bürgertums. Dieses neue Bürgertum ist in den siebziger und achtziger Jahren noch kaum ungarisch. In der Umgebung der Fabriken leben neu eingewanderte deutsche Ingenieure und Facharbeiter, vorerst noch in ziemlich starker Abgeschlossenheit. Auf dem Gebiet des Handels und der Geldwirtschaft wächst in wunderbarer Perzentzahl die Machtposition des Judentums. Aber in dieser Zeit durchbrechen erst wenige Juden die unsichtbar gebliebenen Mauern des Ghettos, sie sprechen noch deutsch und ihr einsetzendes kulturelles Inte-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

lődésük egyelőre inkább Bécs felé fordul. Irodalmi kiválóságaik, mint Falk Miksa vagy Dóczy Lajos, épúgy írnak németül, mint magyarul.

És egyszerre itt van a proletariatus. Az ipari munkásság száma növekszik, de sokkal fontosabb a mezőgazdasági proletariatus: a negyvennyolcban felszabadított és ezáltal földesuraiktól magukra hagyott törpebirtokosok tömege, és az egészen birtoktalanok, akik az Alföldön, mint kubikosok élik alig-emberi életüket és a csatornázási munkák megszüntetése után munka nélkül maradnak. Ez a kor az Amerikába való kivándorlás kora, falvak néptelenednek el.

Köröskörül az ország perifériáin pedig az öntudatra ébredt nemzetiségek oroszlántorka. A román és a szerb nemzetállam szomszédsága ekkor kezdi mágnesesen vonzani a magyar területeken élő fajrokonokat, a horvátok még határozatlanok, de el vannk keseredve, a tótok kezdik megtalálni az útat Prága felé.

Ezekből a hatalmas átalakulásokból úgyszólván semmi sem tudatosodik sem a közéletben, sem pedig az irodalomban. Az ország vezetése a nemesség kezében van. Körülbelül négyezer földbirtok tulajdonosa diktálja a törvényt és az élettempót. Ez a nemesség hatalmas politikai hagyományainál és klasszikus osztályfegyelménél fogva valóban hivatva van arra, hogy vezesse az országot és nagy politikai megtestesítője, Tisza Kálmán békességesen és bölcsen el is kormányozza az államhajót évtizedeken át. De az igazi gentry uszályaképp megjelenik az ál-gentry, a gentroid tömeg: elszegényedett, hivatalnok-nemesség, jómódú német és zsidó polgárság asszimilálódó fiai, a Bach-korszakból ittrekedt osztrák és cseh köztisztviselők. Ezek mind a gentry életformáját veszik magukra, vagyonokat és jobb célra szánt energiákat tékozolnak el a gentry kötelező gavallérossága és könnyelműsége miatt és eltanulják a könyv- és kultúra-iszony antisznobizmusát, hogy megkülönböztessék magukat a nem-gentroid, lateiner feltörekvőktől.

A politikai élet a közjogi harcok, az Ausztriához és az uralkodóházhoz való viszony szélmalomharcában zajlik le. Az irodalomnak pedig negatív tulajdonságai a legszembetűnőbbek.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

resse richtet sich vorläufig mehr in Richtung Wien. Ihre literarischen Prominenten, wie Maximilian Falk oder Ludwig Dóczy, schreiben ebenso deutsch, wie ungarisch.

Und auf einmal ist das Proletariat da. Die Zahl der industriellen Arbeiterschaft wächst, aber viel wichtiger ist das landwirtschaftliche Proletariat: die Masse der in Achtundvierzig befreiten und dadurch von ihren Grundbesitzern sich selbst überlassenen Zwerggrundbesitzer, und die ganz Besitzlosen, die im Tiefland als Schaufler [Erdarbeiter] ihr kaum-menschliches Leben führen und nach Einstellung der Kanalisierungsarbeiten ohne Arbeit bleiben. Diese Epoche ist die Zeit der Auswanderung nach Amerika, Dörfer werden entvölkert.

Ringsum an den Peripherien des Landes wiederum der Löwenrachen der zum Selbstbewußtsein erwachten Nationalitäten. Die Nachbarschaft des rumänischen und serbischen Nationalstaats beginnt jetzt die auf ungarischen Gebieten lebenden Rasseverwandten magnetisch anzuziehen, die Kroaten sind noch unentschlossen, aber sie sind verbittert, die Slowaken beginnen den Weg nach Prag zu finden.

Aus diesen gewaltigen Umgestaltungen wird sozusagen nichts im öffentlichen Leben bewußt, auch nicht in der Literatur. Die Leitung des Landes ist in der Hand des Adels. Die Eigentümer von ungefähr viertausend Grundbesitzen diktieren das Gesetz und das Lebenstempo. Dieser Adel ist auf Grund seiner gewaltigen politischen Traditionen und klassischen Klassendisziplin in der Tat dazu berufen, das Land zu führen und sein großer politischer Verkörperer, Koloman Tisza, lenkt das Staatsschiff auch friedlich und weise über Jahrzehnte. Aber als Schleppe der wirklichen Gentry erscheint die Pseudo-Gentry, die gentroide Masse: verarmter Beamten-Adel, die sich assimilierenden Söhne wohlhabenden deutschen und jüdischen Bürgertums, die aus der Bach-Ära hier gestrandeten österreichischen und tschechischen kleinen Beamten. Diese alle übernehmen die Gentry-Lebensform, Vermögen und für bessere Ziele intendierte Energien verschwenden sie wegen der verpflichtenden Kavaliersart und Leichtsinnigkeit der Gentry, und sie erlernen den Antisnobismus der Buch- und Kultur-Abscheu, um sich zu unterscheiden von den nicht-gentroiden, lateiner Emporstrebern.

Das politische Leben findet im Windmühlenkampf der Staatsrechtskämpfe, des Verhältnisses zu Österreich und dem Herrscherhaus statt. Bei der Literatur wiederum sind ihre negativen Eigenschaften die augenfälligsten.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Az új polgári társadalomról senki sem beszél. Annál többen beszélnek a parasztságról. Minél kevesebbet tesznek érte, annál többet írnak róla. A magyar paraszt glorifikációja, nagyszerűségének, józan eszének, humorának, szívének és magyarosságának a bemutatása Petőfivel indult meg és a népies nemzeti irány egyik legfontosabb programmja volt. Petőfi és kortársai ugyanakkor tenni is akartak és tettek is a nép érdekében. A századvégi nemzedékre csak a glorifikáció marad. Ahelyett, hogy egyre szerencsétlenebb helyzetén valamit javítanának, még jobban dicsérik nagyszerűségét, józan eszét, humorát stb., annyit dicsérik, hogy lassanként maguk sem értik már, miért is kellene a parasztság helyzetén segíteni, hiszen sokkal jobban megy nekik, mint az uraknak. Tiborcot pedig a dicséret kevésbbé érdekli, mint valaha, a negyvenes években meginduló magasrendű népi ponyva-irodalom visszafejlődik, a parasztság megint teljesen kiesik az irodalmi kultúrából, legnagyobb glóriája korában sokkal aliterárisabb, mint valaha.

Az irodalom társadalom-képe megmerevedik Arany János kanonizált beállításában. A parasztság igazi helyzetéről Arany János hallgatott, talán mert korainak tartotta a megszólalást, talán mert az volt a természete, hogy a fájó dolgok fölött komor hallgatással menjen el, talán az osztályfegyelem kötötte, az ő korában még nem is volt olyan égető a fájdalmas felkiáltás és Toldi-parasztja, ha nem is volt a való, de annak égi mása, semmi esetre sem meghamisítása a valóságnak. De amint az évek haladnak, a paraszt sorsa egyre ragyogóbb lesz színpadon és költészetben és egyre sívárabb a fátalanított szikes Alföldön, a Dunántul végtelen nagybirtokain, a Székelyföldön, ahol a román bankok elvásárolják a lába alól a földet.

És nem esik szó a magyarság legfőbb életveszedelméről, a nemzetiségi kérdésről. Az emberek szeretik elhinni, hogy a nemzetiségek ébredő öntudata sátáni „agitátorok" műve csupán és megszűnik, ha az agitátorokat kikergetik az országból. Pedig ez lett volna a történelmi pillanat, amikor a nemzetiségeket, vagy legalább azoknak egy részét a magyarság ügyéhez lehetett volna kapcsolni. Csak a magyar-fogalom hagyományos finitizmusán kellett volna egy

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Von der neuen bürgerlichen Gesellschaft spricht niemand. Um so mehr spricht man vom Bauerntum. Je weniger für den Bauern getan wird, desto mehr wird von ihm gesprochen. Die Glorifizierung des ungarischen Bauern, das Vorführen seiner Großartigkeit, seines nüchternen Verstands, seines Humors, Herzens und seines Ungartums begann mit Petőfi und war eines der wichtigsten Programme der volkhaften nationalen Richtung. Petőfi und seine Zeitgenossen wollten zugleich auch etwas tun und taten auch im Interesse des Volkes. Für die Generation des Jahrhundertendes bleibt nur die Glorifikation. Statt an seiner immerzu unglücklicheren Lage etwas zu bessern, loben sie noch mehr seine Großartigkeit, seinen nüchternen Verstand, seinen Humor usw. Sie loben ihn so sehr, daß allmählich sie selber schon nicht mehr verstehen, warum man die Lage der Bauernschaft verbessern müßte, geht es doch denen schon viel besser als den Herren. Tiborc wiederum interessiert das Lob weniger als je, die in den vierziger Jahren gestartete gehobene völkische Kolportage-Literatur entwickelt sich zurück, der Bauer fällt wieder völlig aus der literarischen Kultur heraus, in der Ära seiner größten Glorie ist er viel aliterarischer als je zuvor.

Das Gesellschafts-Bild der Literatur erstarrt in der kanonisierten Einstellung von Johann Arany. Über die wirkliche Lage des Bauerntums schwieg Johann Arany, vielleicht weil er die Wortmeldung für verfrüht hielt, vielleicht weil es seine Natur war, über die schmerzenden Dinge mit düsterem Schweigen hinwegzugehen, vielleicht band ihn die Klassendisziplin, zu seiner Zeit war der Aufschrei auch noch nicht so brennend und sein Toldi-Bauer, wenngleich er nicht der wirkliche war, sondern dessen himmlisches Abbild, ist keinesfalls eine Verfälschung der Wirklichkeit. Doch wie die Jahre vorübergehen, wird das Schicksal des Bauern zunehmend glänzender auf der Bühne und in der Dichtung und immer kärglicher in der abgeholzten natronsauren Tiefebene, auf den unendlichen Großgrundbesitzen Transdanubiens, im Sekler-land, wo die rumänischen Banken ihm den Boden unter den Füßen wegkaufen.

Und kein Wort fällt über die hauptsächliche Lebensgefahr des Ungartums, die Nationalitätenfrage. Die Leute lieben es zu glauben, daß das erwachende Selbstbewußtsein der Nationalitäten lediglich das Werk satanischer "Agitatoren" ist und enden wird, wenn man die Agitatoren aus dem Land hinausjagt. Obgleich dies der geschichtliche Augenblick gewesen wäre, wo man die Nationalitäten, oder wenigstens deren einen Teil an die Sache des Ungartums hätte knüpfen können. Man hätte nur den traditionellen Finitismus des Ungar-Begriffs ein

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

kicsit tágítani, hogy a magyar történelmi és földrajzi egység égisze alatt a tót és horvát is megférjen benne; kicsit kevesebbet beszélni a nyelvről és többet a kultúráról, a nemesi világképen egy csekély demokratikus rést engedni. Az irodalom nagy hallgatása, az irodalom propaganda teljes megszervezetlensége akkor, mikor a cseh és orosz irodalmak kényelmesen terjeszkedtek a felvidéken, a korszak legnagyobb negatív bűnei közé tartozik.

Ezek a korkép negatív oldalai. A pozitív oldala az idill. Ha a szellem nem vesz tudomást a bajokról, betegségekről és fenyegető jövendőkről, nem lehet más mondanivalója, mint az élet csendes dicsérete. Ez az idilli hangulat, mely a század utolsó évtizedeiben általános az irodalomban, bizonyos nosztalgiát ébreszt a mai emberben ezután a boldog kor után, melynek költői a házasélet örömeit énekelték, regényírói gyönyörű grófnők megpróbáltatásairól értesitették az olvasót, szinpadán örömtől ragyogó bajuszszal járták derék bécsi hangulatú álparasztok a csárdást, építészei az ártatlanság boldog ízléstelenségével építettek malterből renaissance palotákat, gótikus bástyatornyokat nullásliszẗből és az épületek szimmetriájukban a császári és királyi szakáll jellegzetes vonásait idézték fel, míg a festők versenyezve szedték pittoreszk ráncba az egész nemzeti multat.

Még nincs neve ennek a lótuszevő kornak, mely egész Európában ugyanazokat a vonásokat hordozta, egységesebben, mint a romantika, vagy a Vormärz. Az egész európai szellemtörténetben nincs még egy kor, amikor a nemzeti különbségek ennyire elmosódtak volna. Az angolok viktoriánus kornak nevezik királynőjükről, a családi erény mintaképéről, de épúgy nevezhetnék Ferenc József korának is.

Az új generáció, mely ebben a korszakban veszi át a szót, idillikus hangulatban növekszik bele az irodalomba. Egyes családokban az irodalom ápolása öröklődik egyéb nemes hagyománnyal egyetemben, máshol a mester nyomán megjelenik a hűséges tanítvány. Semmi sincs a nemzedékváltás izgalmaiból, elvi ellentéteket ez a kor legföljebb a pártpolitikai állásfoglalásban ismer, új formák vajudása

wenig zu weiten brauchen, damit unter der Ägide der ungarischen geschichtlichen und geographischen Einheit auch der Slowake und Kroate darin Platz finde; bißchen weniger reden von der Sprache und mehr von der Kultur, im adligen Weltbild eine kleine demokratische Bresche lassen. Das große Schweigen der Literatur, die völlige Unorganisiertheit der [*1940:* irodalmi - literarischen] Propaganda damals, als die tschechischen und russischen Literaturen sich bequem ausbreiten im Obergau [Nordungarn], gehört zu den größten negativen Sünden der Epoche.

Dies sind die negativen Seiten des Zeitbildes. Seine positive Seite ist die Idylle. Wenn der Geist keine Kenntnis nimmt von Leiden, Krankheiten und drohenden Zukünften, kann seine Aussage nichts anderes sein, als das stille Lob des Lebens. Diese idyllische Stimmung, die in den letzten Jahrzehnten des Jahrhunderts allgemein ist in der Literatur, erweckt im heutigen Menschen eine gewisse Nostalgie nach dieser glücklichen Ära, deren Dichter die Freuden des Ehelebens besangen, deren Romanschriftsteller den Leser über die Versuchungen wunderschöner Gräfinnen unterrichteten, auf deren Bühne mit vor Freude glänzendem Schnurrbart die braven wienerisch gestimmten Pseudobauern den Tschardasch tanzten, deren Architekten mit der glücklichen Geschmacklosigkeit der Unschuld Renaissance-Paläste aus Zement bauten, gotische Basteitürme aus Type-Null-Mehl und in ihrer Gebäude-Symmetrie die charakteristischen Züge des kaiserlichen und königlichen Bartes heraufbeschworen, während die Maler miteinander wetteifernd die ganze nationale Vergangenheit in pittoreske Runzeln sammelten.

Es gibt noch keinen Namen für diese lotusessende Ära, die in ganz Europa dieselben Züge trug, einheitlicher als die Romantik oder der Vormärz. [*1940:=0:* Az egész . . . volna -In der ganzen europäischen Geistesgeschichte gibt es nicht noch eine Epoche, wann die nationalen Unterschiede derart verwaschen wären.] Die Engländer nennen sie Victorianische Ära nach ihrer Königin, dem Musterbild der Familientugend, aber ebenso könnte sie auch die Epoche Franz Josephs genannt werden

Die neue Generation, die in dieser Epoche das Wort übernimmt, wächst in idyllischer Stimmung in die Literatur hinein. In einigen Familien vererbt sich die Pflege der Literatur zusammen mit andren adligen Traditionen, andernorts erscheint auf den Spuren des Meisters der getreue Schüler. Nichts ist da von den Aufregungen des Generationswechsels, prinzipielle Gegensätze kennt dies Zeitalter höchstens in den parteipolitischenStellungnahmen, das Gären neuer Formen

nem nyugtalanitja a lelkeket. Vannak ugyan személyes ellentétek, amelyek létrehozzák 1876-ban a Petőfi Társaságot, a Kisfaludy Társaság ellen, de nehány év mulva már mikroszkóppal sem lehet kimutatni lényeges különbséget a két Társaság között. A nyugtalanabb lelkek, mint Toldy István, vagy Zilahy Károly, nem tudnak sokáig élni ebben a langyos atmoszférában és meghalnak.

A korszak szellemét legtisztábban kifejező irodalmi orgánumok a Vasárnapi Ujság (1854-től) és a Fővárosi Lapok (1864—1903.) A Vasárnapi Ujság hetenként jelent meg képekkel, versekkel, novellákkal, bőséges ismeretterjesztő anyaggal a történelem, földrajz és a természettudományok köréből, körülbelül olyan volt, mint ma a napilapok vasárnapi melléklete. A fontos különbség az, hogy akkor ez nem melléklet volt, hanem maga a főlap. Az irodalmi érdeklődés és a féltudományos kiváncsiság akkor sokkal erősebb volt. Az irodalmi érdeklődés erejét még jobban mutatják a Fővárosi Lapok: ez a lap ugyanis szépirodalmi napilap volt hat nagy oldalon, mindennap hozott regényfolytatást, kritikát és számos apró hirt, a politika és a napi szenzáció ki volt rekesztve, valamennyi hír az irodalmi és a társadalmi életre vonatkozott és a legtöbb valóban fővárosi hir volt, Pest kezdődő városi életének a hirszolgáltatása. Mindkét lap hangja rendkivül idillikus. Mint a kor számos anthologiája, népszerű tudományos zsebkönyve, ezek a lapok is legfőkép fiatal leányok szellemi igényeire voltak tekintettel és azt a fehérlelküséget árasztották, mely akkoriban állitólag még jellemezte a fiatal lányok lelkivilágát. „Egy 17 éves árvát ajánlunk a jószívű családok figyelmébe", írják a Fővárosi Lapok. „Igen csinos, jószívű, anyai szeretethez szokott gyermek ez, ki teljesen méltó vagyonos családok, vagy nőegyletek figyelmére . . ."

A kedélyes, ártatlan tréfálkozás is gyakori, sokszor olyan esetben is, amikor a mai lap hallgatna, vagy szenzációt csinálna: „az állatkertnek megint vesztesége van", mesélik a Fővárosi Lapok, „A leopárd, az oroszlánház e legrosszabb kedvű lakója fejezte be élete futását, mégpedig elég szerencsétlenül. A boldogtalan pettyes fenevadnak

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

beunruhigt nicht die Seelen. Zwar gibt es persönliche Gegensätze, welche 1876 die Petőfi-Gesellschaft zustandebringen, gegen die Kisfaludy-Gesellschaft, doch nach einigen Jahren kann man selbst mit dem Mikroskop keinen wesentlichen Unterschied mehr aufzeigen zwischen den zwei Gesellschaften. Die unruhigeren Seelen, wie Stefan Toldy, können nicht lange leben in dieser lauen Atmosphäre und sterben.

Die den Geist der Epoche am reinsten ausdrückenden literarischen Organe sind die (Sonntags-Zeitung; ab 1854) und die (Hauptstädtischen Blätter; 1864-1903). Die Sonntags-Zeitung erschien wöchentlich, mit Bildern, Gedichten, Novellen, reichlichem kenntnisvermittelnden Material aus dem Kreis der Geschichte, Erdkunde und Naturwissenschaften, sie war ungefähr so, wie heute die Sonntagsbeilagen der Tagesblätter. Der wichtige Unterschied ist der, daß damals dies keine Beilage war, sondern das Hauptblatt selbst. Das literarische Interesse und die halbwissenschaftliche Neugier waren damals viel stärker. Die Stärke des literarischen Interesses zeigen noch besser die Hauptstädtischen Blätter: dies Blatt war nämlich belletristisches Tageblatt auf sechs großen Seiten, jeden Tag brachte es Romanfortsetzung, Kritik und zahlreiche kleine Meldungen, die Politik und die Tages-Sensation waren ausgeschlossen, sämtliche Meldungen bezogen sich auf das literarische und gesellschaftliche Leben und die meisten waren tatsächlich hauptstädtische Nachrichten, der Nachrichtendienst des beginnenden städtischen Lebens von Pest. Der Ton beider Blätter ist äußerst idyllisch. Wie die zahlreichen Anthologien, volkstümlichen wissenschaftlichen Taschenbücher des Zeitalters, waren auch diese Blätter hauptsächlich auf die geistigen Bedürfnisse junger Mädchen ausgerichtet. "Eine 17jährige Waise empfehlen wir der Aufmerksamkeit gutherziger Familien" schreiben die Hauptstädtischen Blätter. "Es ist dies ein sehr hübsches, gutherziges, an mütterliche Liebe gewöhntes Kind, das vollauf würdig ist der Aufmerksamkeit von vermögenden Familien, oder Frauenvereinen . . ."

Auch das gemütvolle, unschuldige Scherzen ist häufig, oftmals auch in solchen Fällen, wenn das heutige Blatt schweigen, oder Sensation machen würde: „der Tiergarten hat wieder einen Verlust", erzählen die Hauptstädtischen Blätter, "Der Leopard, dieser bösartigste Bewohner des Löwenhauses, beendete seines Lebens Bahn, und zwar recht unglücklich. Der unglückseligen gefleckten Bestie

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

eszébe jutott átnyujtani kacsóját, a szomszéd tigris ketrecébe . . ." a tigris azután félreértette a baráti közeledést és leharapta a leopárd kacsóját.

Azokban az irodalmi műfajokban, melyeket a klasszikusok műveltek, minden megmarad az ő vonalukon és termékeny epigon-irodalom fejlődik ki, a közönség mérsékelt érdeklődése mellett. Igy elsősorban a lírában, a verses epikában és a versdrámában. Ugyancsak a klasszikus nemzedék szelleme él tovább tárgytörténetileg a népies tárgyú irodalomban, mely, mint mondtuk, Arany János néplátását veszi át és merevíti meg. Ez az albumokba kivánkozó, arany lapszélű postklasszicizmus nem mélyíti el a nemesi költészet nagyszerű hagyományait a magyar lélekben, életidegenné, „csak költészetté" teszi azt, ami Arany és Petőfi számára hús-vér valóság volt valamikor.

A polgári közönség előnyben részesít olyan műfajokat, amelyekre a klasszikusok nem teremtettek kánont. Ilyen a regény, a modern tárgyú színdarab. Ezekben a fajtákban a nemzedék, mely képtelen önmagából új formákat teremteni, menthetetlenül ki van szolgáltatva a külföldi importnak. A Vasárnapi Ujság és a Fővárosi Lapok állandóan hoznak külföldi regényeket folytatásokban, a szinházak műsorában a francia színdarab játszik döntő szerepet. A magyar termelés pedig minden változtatás nélkül átveszi a külföldi formulákat. A kor legnépszerübb magyar regényirója, Beniczkyné Bajza Lenke (1840—1905) egyszerüen magyar neveket ad a német limonádé-regény sehol nem létező büszke grófjainak és grófnőinek, ő maga a magyar felső tizezer tagja, de a regényeiben ebből semmi sem érződik. A szinpadon Csiky Gergely (1842—1891) hasonló módszerrel magyarítja meg a francia vígjáték és társadalmi dráma formuláit. Fővárosi alakjain semmit sem érezni a magyar fővárosból, és ami a francia darabban probléma volt, őnála szinpadi részletkérdés lesz, például jellemző módon a „proletárok" szó az ő hasonló című darabjában nem proletárokat jelent, hanem egyszerüen svindlereket, akik egy gazdag „birkatenyésztőt" akarnak kifosztani.

Az irodalomszociológia szempontjából mindezek a

kam es in den Sinn, ihre Pfote hinüberzureichen in den Käfig des benachbarten Tigers . . ." der Tiger hernach mißverstand die freundschaftliche Annäherung und biß die Pfote des Leoparden ab.

In jenen literarischen Kunstgattungen, die von den Klassikern kultiviert wurden, bleibt alles auf ihrer Linie, und eine produktive Epigonen-Literatur bildet sich heraus, bei mäßigem Interesse des Publikums. So in erster Linie in der Lyrik, in der versförmigen Epik und im Versdrama. Ebenfalls der Geist der klassischen Generation lebt sujetgeschichtlich weiter in der Literatur volkhaften Gegenstands, die, wie wir sagten, Johann Aranys Volksschau übernimmt und erstarren läßt. Dieser in Alben drängende, goldumrandete Postklassizismus vertieft nicht die großartigen Traditionen der adligen Dichtung in der ungarischen Seele, macht lebensfremd, zu "nur-Dichtung" das, was für Arany und Petőfi Fleisch-Blut-Wirklichkeit war irgendwann einmal.

Das bürgerliche Publikum bevorzugt solche Kunstgattungen, für welche die Klassiker keinen Kanon schufen. Eine solche ist der Roman und das Bühnenstück moderner Thematik. In diesen Gattungen ist die Generation, die aus sich selbst heraus neue Formen zu kreieren unfähig ist, rettungslos dem ausländischen Import ausgeliefert. Die (Sonntags-Zeitung) und (Hauptstädtische Blätter) bringen ständig ausländische Romane in Fortsetzungen, im Programm der Theater spielt das französische Bühnenstück eine entscheidende Rolle. Die ungarische Produktion wiederum übernimmt ohne jegliche Veränderung die ausländischen Formeln. Die volkstümlichste Romanschriftstellerin der Epoche, Beniczkyfrau Lenchen Bajza (1840-1905) gibt einfach ungarische Namen den nirgendwo existenten stolzen Grafen und Gräfinnen des deutschen Limonade-Romans, sie selbst ist Mitglied der ungarischen Oberen Zehntausend, doch in ihren Romanen ist davon nichts zu spüren. Auf der Bühne madjarisiert Gregor Csiky (1842-1891) mit ähnlicher Methode die Formeln des französischen Lustspiels und gesellschaftlichen Dramas. An seinen hauptstädtischen Gestalten ist nichts zu spüren von der ungarischen Hauptstadt, und was im französischen Stück Problem war, wird bei ihm zur aufführungsbezogenen Detailfrage, beispielsweise bedeutet auf charakteristische Weise das Wort "Proletarier" in seinem ähnlich betitelten Stück nicht Proletarier, sondern einfach Schwindler, die einen reichen "Schafzüchter" ausplündern wollen.

Vom Blickpunkt der Literatursoziologie lassen sich alle diese

szimptómák levezethetők a gentry fogalmából. Amint a társadalomban és a politikában a gentry-osztály a már üressé vált nemesi formáknak bénító továbbélését jelentette és jelenti, hasonlóképen az irodalomban is a gentry-kor szelleme anakronisztikus megőrzése annak, ami valamikor eleven és életadó volt. Ragaszkodnak a klasszicizmus formáihoz, mert a nemesi világkép hozta létre őket, és ahol nincsenek kész formák, külföldről hoznak be a gentry-világképpel összeegyeztethetőket. Ezért a regénynek és szindarabnak feltétlenül grófokról kell szólniok, ha már nem parasztokról szólnak és mindenről beszélhetnek, csak arról nem, ami csakugyan van és kérdez és feleletet vár.

2. *A KLASSZICIZÁLÓ ISKOLA.*

a) Epigon lira.

Vannak korok, amikor az irodalomban a sorsharag csaknem kötelező és a költő dacolva állja mardosásait. A mult század második felében a költő kevéssé ismerte a sorsharagot, mely csak a század végén kezdi újra az őt megillető szerepet játszani. Kivétel Vajda János, de az alkotása is kivételes jelensége a kornak. Egyébként még Vajda János is „causa bibendi" volt a boldog korban: ötvenéves író jubileuma alkalmából a kormány „megtisztelő megemlékezésében" részesült. Amint egy egész költő-generáció, a preromantika nemzedéke, pap, vagy ex-pap volt, most egy egész költő-generáció kitünően helyezkedik el. Már a petőfieskedő nemzedék tagjai is általában karriert csináltak és abbahagyták a petőfieskedést: Szelestey képviselő és tanfelügyelő, Csermelyi Sándor a Jelzálog Hitelbank gazdasági tanácsosa, Székely József Pest vármegye főlevéltárosa. Zalár József alispán, Tóth Kálmán képviselő. A többiek is mind révbe jutnak: Jókai főrendiházi tag, Gyulai Pál egyetemi tanár, Szász Károly püspök, Lévay József alispán, Arany László képviselő és a Földhitel Intézet igazgatója, még a keserű Tolnai Lajos is iskolaigazgató, ennél kevesebb költő akkor nem lehetett. A napjainkban elhunyt Vargha Gyula államtitkár és Kozma Andor, az Általános Biztosító

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Symptome aus dem Begriff Gentry ableiten. So wie in der Gesellschaft und in der Politik die Gentry-Klasse das lähmende Weiterleben der schon leer gewordenen adligen Formeln bedeutete und bedeutet, ähnlicherweise ist auch in der Literatur der Geist der Gentry-Zeit ein anachronistisches Bewahren dessen, was einstmals lebendig und lebensspendend war. Man klammert sich an die Formen des Klassizismus, weil sie vom adligen Weltbild hervorgebracht wurden, und wo es keine fertigen Formen gibt, bringt man aus dem Ausland die mit dem Gentry-Weltbild vereinbarlichen herein. Deshalb müssen Roman und Bühnenstück unbedingt von Grafen handeln, wenn sie schon nicht von Bauern handeln, und es darf über alles gesprochen werden, nur davon nicht, was tatsächlich ist und fragt und auf Antwort wartet.

2. *DIE KLASSIZISIERENDE SCHULE.*

a) Epigone Lyrik.

Es gibt Epochen, wo in der Literatur der Schicksalszorn beinahe verpflichtend ist und der Dichter trotzdem dessen Beißereien erträgt In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts kannte der Dichter den Schicksalszorn wenig, der erst am Ende des Jahrhunderts erneut die ihm geziemende Rolle zu spielen beginnt. Eine Ausnahme ist Johann Vajda, aber auch sein Schaffen ist eine Ausnahme-Erscheinung. Im übrigen war auch noch Johann Vajda "causa bibendi" in der glücklichen Zeit: aus Anlaß seines fünfzigjährigen Schriftsteller-Jubiläums wurde er des "ehrenden Gedenkens" der Regierung teilhaftig. So wie eine ganze Dichter-Generation, die Generation der Präromantik, Pfarrer oder Ex-Pfarrer war, situiert sich jetzt eine ganze Dichter-Generation hervorragend. Auch schon die Mitglieder der Petőfisierenden Generation machten im allgemeinen Karriere und ließen ab vom Petőfisieren: Szelestey wurde Abgeordneter und Schulinspektor, Alexander Csermelyi ökonomischer Rat der Hypothekkreditbank, Josef Székely Oberarchivar des Komitats Pest, Josef Zalán Vizegespan, Koloman Tóth Abgeordneter. Auch die anderen erreichen alle den Hafen: Jókai ist Mitglied des Oberhauses, Paul Gyulai Universitätsprofessor, Karl Szász ist Bischof, Josef Lévay Vizegespan, Ladislaus Arany Abgeordneter und Direktor der Bodenkreditanstalt, sogar der bittere Ludwig Tolnai noch ist Schuldirektor, weniger als das konnte damals ein Dichter nicht sein. Der in unseren Tagen verstorbene Staatssekretär Julius Vargha und Andor Kozma, der Allgemeinen Versicherung

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

vezértitkára, volt ennek a szerencsés nemzedéknek utolsó képviselője. Ennél jobban semmi sem igazolja, hogy a kor irodalma mennyire megfelelt a vezető társadalmi osztály ízlésének és társadalmi szándékainak.

Másik jellemző mozzanat, hogy a kor jobb lirikusai rendszerint valami másban kiválóbbak, mint a lirában: Gyulai, a kor legjobb lirikusa, sokkal jobb a kritikában, Szász Károly nevét műfordításai őrzik, Lévay is Shakespeare-fordító, Bartók Lajos humorista, Endrődi Heine-fordító, Váradi Antal színműíró, stb.

A költők tématikája egységes és szűk: a szülőföld és a gyermekkor, szelíd szerelmi bánat, főkép a feleség apotheozisa, és itt-ott, inkább papköltőknél, békességes vallási érzés. Gondos, nem-pongyola magyar ritmusok vagy zeneibb formák, rendkivül elterjedt az anapesztus, ami a versnek külső, mechanikus zeneiséget ad és ügyesen leplezi a belső zene hiányát.

A nemzedék vonalától messze kimagaslik Gyulai Pál, kinek kritikusi jelentőségéről más helyen már szó volt, és akiről, mint elbeszélőről még fogunk beszélni. Gyulai is ragaszkodott a kor közös tématikájához, de benne ezek a szükös témák is mély és igaz emberi hangokon szólaltak meg. Lényének centrális szenvedélye az igazság volt — a hazugságot, a tulzást, az affektációt nemcsak mint kritikus nem tudta elviselni, a saját lirájából is könyörtelenül kiirtotta; inkább vállalta a szürke színek monotoniáját, mint a hazug nagyitásokat. A legjózanabb lirikus:

Nem vagy te legszebb a világon,
Tán oly szép se, mint képzelem,
De nékem érted szép az élet,
És boldogság a szerelem.

A szülőföld szeretete nála mélyebb szomorúságot és szélesebb látást jelent:

Szép vagy, Erdély, szép és szerencsétlen,
Koporsóban mosolygó halott.

Generalsekretär, waren die letzten Vertreter dieser glücklichen Generation. Nichts beweist besser als dies, wie sehr die Literatur der Epoche dem Geschmack und den gesellschaftlichen Absichten der führenden Gesellschaftsklasse entsprachen.

Ein anderes charakteristisches Moment ist, daß die besseren Lyriker der Ära gewöhnlich in etwas anderem mehr hervorragen, als in der Lyrik: Gyulai in der Kritik, den Namen von Karl Szász bewahren seine Werkübersetzungen, auch Lévay ist Shakespeare-Übersetzer, Ludwig Bartók Humorist, Endrődi Heine-Übersetzer, Anton Váradi Bühnenstückschreiber, usw.

Die Thematik der Dichter ist einheitlich und eng: das Heimatland und die Kindheit, milder Liebes-Kummer, hauptsächlich die Apotheose der Ehefrau, und hier und dort, zumeist bei den Pfarrer-Dichtern, friedliches religiöses Gefühl. Sorgfältige, nicht-saloppe ungarische Rhythmen oder musikalischere Formen, außerordentlich verbreitet ist der Anapest, was dem Vers äußere, mechanische Musikalität gibt und geschickt das Fehlen der inneren Musik kaschiert.

Aus der Linie der Generation ragt Paul Gyulai weit heraus, von dessen Bedeutung als Kritiker bereits an anderer Stelle die Rede war und von dem als Erzähler wir noch reden werden. Auch Gyulai klammerte sich an die gemeinsame Thematik der Epoche, aber bei ihm erklangen auch diese engen Themen in tiefen und wahren menschlichen Tönen. Die zentrale Leidenschaft seines Lebens war die Wahrheit -- die Lüge, die Übertreibung, die Affektiertheit vermochte er nicht nur als Kritiker nicht zu ertragen, er merzte sie auch aus seiner Lyrik erbarmungslos aus; lieber nahm er die Monotonie der grauen Farben auf sich, als die verlogenen Vergrößerungen. Der nüchternste Lyriker:

Nicht du bist Schönste auf der Welt,
Vielleicht so schön auch nicht, wie ich mir vorstelle,
Doch mir ist deinetwegen schön das Leben,
Und Glückseligkeit die Liebe.

Die Liebe der Heimat bedeutet bei ihm tiefere Traurigkeit und breitere Sicht:

Schön bist du, Siebenbürgen, schön und glücklos,
Im Sarg lächelnder Toter.

Nosztalgiája nem a szentimentális ember gyermekkor-kultusza, hanem a férfi józan és mégis mithosztermő szomorúsága, virrasztás a nagy multakon, ismeret és erő. Erdély földjének az a mágiája, mely Jósika és Kemény regényeiben hatott, Gyulainál válik először lirai kifejezéssé, tárgyilagos és mégis zengően személyes látása már a háború utáni nemzedék Erdélylátásának az őse.

Gyulai mellett Szász Károlyt* és Lévay Józsefet szokták együtt emlegetni. Mindketten már a szabadságharc előtt kezdték meg költői pályájukat és lassan, fokozatosan emelkedtek nagy tekintélyre. Szász Károly bámulatosan termékeny volt, az irodalom minden ágában, de azonkivül is, mint tankönyviró a mathematikai és természettudományokban is tevékenykedett. Irt eposzokat, drámákat, egyházi beszédeket, lirai verseket, irodalomtörténeti tanköltemények irodalmunk nagyjairól; legmaradandóbbak azonban fordításai, köztük az első magyar Dante. Lévay József** csendes egyéniségének emlékét Mikes-verse őrzi.

* *Jegyzet. Szász Károly,* született 1829, Nagyenyeden. Résztvett a szabadságharcban. Utána nevelősködött, majd 1851-től tanár Nagykőrösön. 1857-től református lelkész, 1865: országgyűlési képviselő, 1867: kultúszminiszteri osztálytanácsos, egyetemi magántanár, 1884-től püspök. Meghalt 1905-ben.

Művei: Trencsényi Csák, koszorúzott költői beszély, P. 1867. Nibelung-ének, P. 1868. Salamon, tört. költemény, Bp. 1878. A világirodalom nagy eposzai, két kötet, Bp. 1881—82. stb., stb.

Irodalom: A BSz. 1905-ös évfolyamában, továbbá ifj. Szász Károly, Emlékezés Apámra, Prot. Új Képes Naptár, 1907.

** *Lévay József,* született 1825, Sajószentpéteren, Borsodmegye, földművelő nemes család. Jogot tanul, de 1852-ben tanár lesz Miskolcon, 1865: Borsodmegye főjegyzője, 1894-ben alispánja. 1918-ban halt meg a magyar irodalom leghosszabb életű irója.

Művei: Lévay József összes költeményei, két kötet, Bp. 1881. Újabb költeményei, Bp. 1898. Utolsó versei (Voinovich Géza) 1918.

Irodalom: Ravasz László L. Protestáns Szemle, 1926. Kerecsényi Dezső, Lévay József utolsó versei, Napkelet, 1926.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Seine Nostalgie ist nicht der Kindheits-Kult des sentimentalen Menschen, sondern des Mannes nüchterne und dennoch mythenbildende Traurigkeit, Wachen über den großen Vergangenheiten, Kenntnis und Kraft. Jene Magie der Erde Siebenbürgens, die in den Romanen von Jósika und Kemény wirkte, wird bei Gyulai erstmals zum lyrischen Ausdruck: seine sachliche und dennoch klangvolle persönliche Schau ist schon der Ahn der Siebenbürgen-Sicht der Nachkriegs-Generation.

Neben Gyulai pflegt man Karl Szász * und Josef Lévay gemeinsam zu erwähnen. Beide begannen ihre dichterische Karriere schon vor dem Freiheitskampf und erhoben sich langsam, stufenweise zu großem Ansehen. Karl Szász war bewundernswert produktiv, in jedem Zweig der Literatur, aber auch außerdem, er war tätig als Lehrbuchautor, in Mathematik- und Naturwissenschaften. Er schrieb Epen, Dramen, Kirchenreden, lyrische Verse, literaturgeschichtliche Lehrgedichte von den Großen unserer Literatur; am bleibendsten sind jedoch seine Übersetzungen, darunter der erste ungarische Dante. Das Andenken an Josef Lévays ** stille Individualität bewahrt sein Mikes-Gedicht.

< **..Anmerkung. Karl Szász,* geboren 1829, in Straßburg i.Siebenbürgen. Nahm teil am Freiheitskampf. Nachdem Erzieherarbeit, dann ab 1851 Studienrat in Großkörös. Ab 1857 reformierter Seelsorger, 1865: Landtagsabgeordneter, 1867: Abteilungsrat im Kultusministerium, Privatdozent, ab 1884 Bischof. Starb 1905.

< *Seine Werke:* (Csák von Trentschin, Poeta-Laureatus-Ansprache) - [*1940:* Lefordította -Er übersetzte] das Nibelung-Lied, Pest 1868. (Salomon, hist.Gedicht) - (Die großen Epen der Weltliteratur), zwei Bände, usw., usf.

< *Literatur:* Im Jahrgang 1905 der BSz [Budapester Revue], weiterhin Karl Sász jr.: (Erinnerung an meinen Vater), [Protestant. Neuer Illustrierter Kalender]

< ** *Josef Lévay,* geboren 1825, in Sankt Peter, Komitat Borsod, adlige Landwirtsfamilie. Studiert Rechte, aber wird 1852 Studienrat in Mischkolz, 1865: Obernotar des Komitats Borsod, 1894 dessen Vizegespan. 1918 stirbt er als der ungarischen Literatur längstlebiger Schriftsteller.

< *Seine Werke:* (Josef Lévays sämtliche Gedichte), zwei Bände, - (Neuere Gedichte), - (Letzte Gedichte) Géza Voinovich, 1918.

< *Literatur:* Ravasz, L. in (Protestantische Revue), 1926. - Kerecsényi (Josef Lévays letzte Gedichte), [Zs. Sonnenaufgang =Orient], 1926.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

A korkép teljessége nem teszi szükségessé, hogy egyénenként megemlékezzünk a klasszicista lira művelőiről. — Akadtak köztük jelentékeny költők is, mint Vargha Gyula, az öregkori érzések kitünő kifejezője (1853—1929), de amit az egész korra mondtunk, áll minden egyes képviselőjére. Az ő szellemük uralkodott és uralkodik az Akadémián a Petőfi- és a Kisfaludy Társaságban, melynek égisze alatt békességesen folytatják közönség-mentes irodalmi tevékenységüket.

A nyolcvanas években feltünő gárda tagjait az idősebbektől bizonyos szinháziasság különbözteti meg. Nyelvben megtartják a klasszicizálók kissé kenetes simaságát, de keresik a hatásokat, a tablót, a kosztümöset. Ez a nemzedék szállította a szavalásra a legalkalmasabb verseket: Ábrányi Emil (1850—1920) a Vándormadarat, Endrődi Sándor, (1850—1920) a Visszavárlak pathetikus felkiáltásáról és Haideról, a szultán lányáról nevezetes, Váradi Antal (1854—1932) a Tanut és a Strassburgi harangokat szerezte, melyek meg fogják őrizni emlékét, amíg önképzőkörök és szininövendékek lesznek, és hasonló jövő jósolható Kiss Józsefnek, a Simon Judit és Gedővár asszonya szerzőjének, akiről, mint a Hét szerkesztőjéről, más összefüggésben még beszélni fogunk.

Kiss József* bensőségesebb hangokat ütött meg lírai verseiben, melyeknek egyikéből -másikából (Mért oly későn stb.) már a következő nemzedék intim, mélyebb önmagát feltárását lehet kihallani.

Bizonyos tablószerű falú- és egyszerüség-kultusz jelle-

* *Jegyzet. Kiss József,* született Mezőcsát, Borsodmegye. Atyja zsidó regálebérlő volt. Pályáját mint tanító kezdte, 1870-től 13-ig a Képes Világ szerkesztője, majd hivatalnok, míg 1890-ben megindítja a Hét című folyóiratot.

Művei: Zsidó dalok, P. 1868, Költeményei 1876, 1883, 1891. Ünnepnapok 1888. Levelek hullása 1908. Legendák a nagyapámról, 1811. Avar, 1818. Esteledik-alkonyodik, 1920. Meghalt 1921-ben. Utolsó versek, 1924.

Irodalom: Kosztolányi Dezső, Kiss József Nyugat, 1922. Sík Sándor, Kiss József. Élet, 1923.

Des Zeitbildes Vollständigkeit macht es überflüssig, dass wir uns einzeln der Pflege der klassizistischen Lyrik erinnern. -- Es gab unter ihnen auch bedeutende Dichter, wie Julius Vargha, den hervorragenden Artikulierer von Alters-Empfindungen (1853-1929), doch was wir über die gesamte Epoche sagten, gilt für jeden Einzelnen ihrer Vertreter. Ihr Geist dominierte und dominiert über der Akademie, in der Petőfi- und Kisfaludy-Gesellschaft, unter deren Ägide sie friedlich ihre publikums-freie literarische Tätigkeit fortsetzen.

Die Mitglieder der in den achtziger Jahren auffallenden Garde unterscheidet von den älteren eine gewisse Theatralität. In der Sprache behalten sie die etwas salbungsvolle Glätte der Klassizisierenden bei, aber sie suchen die Wirkungen, das Tableau, das Kostümhafte. Diese Generation lieferte die fürs Aufsagen geeignetsten Gedichte: Emil Ábrányi (1850-1920) den Wandervogel, Alexander Endrődi, (1850-1920) ist ob seines pathetischen Aufschreis (Ich erwarte dich zurück) und (Haide, des Sultans Tochter) namhaft, Anton Váradi (1854-1932) verfaßte den (Zeuge) und die (Glocken von Straßburg), die sein Andenken noch bewahren werden, solang es Selbstbildungszirkel und Schauspiel-Eleven geben wird, und ähnliche Zukunft läßt sich voraussagen für Josef Kiss, dem Verfasser von (Judit Simon) und (Die Frau von Gedőburg), von dem als Redakteur der (Woche) wir noch in anderem Zusammenhang reden werden.

Josef Kiss * schlug verinnerlichtere Töne an in seinen lyrischen Gedichten, aus deren einem oder anderem (Warum so spät usw;) bereits das Offenbaren des intimeren, tieferen Selbst der folgenden Generation herauszuhören ist.

Ein gewisser tableauhafter Dorf- und Schlichtheits-Kult kennzeich-

< * *Anmerkung. Josef Kiss,* geboren in Leberitz, Komitat Borsod [1843]. Vater war jüdischer Regalienpächter. Seine Laufbahn begann er als Lehrer, von 1870 bis 1873 ist er Redakteur der (Illustrierte Welt), danach Beamter, bis er 1890 die Zeitschrift (Woche) startet. [*1940:*< meghalt 1921-ben /starb 1921.]

< *Seine Werke:* (Jüdische Lieder), Pest 1868. (Gedichte), 1876, 1883, 1891. (Feiertage) - (Blätterfallen) - Legenden über meinen Großvater) - Avar (Dürres Laub) - (Es abendet/dämmert), 1920. Er starb 1921. (Letzte Gedichte), 1924.

< *Literatur:* Kosztolányi (Josef Kiss) [in Zs.] (Westen), 1922. - Sík (Josef Kiss) [in Zs.] (Leben), 1923.

mezte Szabolcska Mihályt* is, aki annyira nem volt megelégedve a párisi Grand Caféval és bicskahiányt kifogásolt a salzburgi csapszékben — de tagadhatatlanul, a népinek, a falúnak bizonyos új, reálisabb felfogásával ő is, mint Gárdonyi, előkészítette az új népábrázolás útját, mellyel később oly dacosan szembehelyezkedett.

Ebben a nemzedékben a szentimentalizmus erősebb, mint a fojtott hangú előzőkben volt. Heine szentimentális oldala mintha most kezdene igazán hatni Magyarországon, enyhe Schopenhaueri pesszimizmussal keveredve. Ennek az új-szentimentalizmusnak a költője Reviczky Gyula,** akinek rövid, betegséggel gyötört élete nem volt magas közhivatalokkal kipárnázva, mint elődeié. Az ő emlékét is elsősorban szavaló művei őrzik, a Pán halála és a Salamon király álma, de az igazi novum költészetében a fenntartás nélküli, klasszikus gátlásokat már nem ismerő liraiság volt, amellyel szenvedéseit, habár szeliden és szuggesztiv erő nélkül verseibe öntötte. Valami szlávos béketürés és megbocsátás ömlik el versein:

Ágyamra dőlök s álmodom
Egy régi édes álmot
Boldog ki tűr és megbocsát
S ki szenved, százszor áldott.

* *Jegyzet. Szabolcska Mihály,* született 1862-ben Okécskén, Pestmegye. Párisi és genfi theologiai tanulmányai után a Fővárosi Lapokban tünnek fel versei. Már mint híres költő foglalja el ref. lelkészi parókiáját Felfaluban, 1892. Később Temesvárt lelkész. Meghalt 1930-ban.

Művei: Költemények 1891. Versek, 1898. Szabad órák, 1901, Csendes dalok, 1904. Háborus versek könyve, 1916. Válogatott versek, 1918. Eszmények-álmok, 1921. stb.

** *Jegyzet. Reviczky Gyula,* született 1855. Vitkócz, Nyitramegye. Nevelősködik, majd újságíró Aradon, Kassán, 1884-től Pesten. Meghalt 1889-ben.

Művei: Ifjúságom, 1883. Magány, Bp. 1889. stb.

Kiadások: Összes költeményei, két kötet, Bp. 1895. Egy kötetben a Remekírók Képes Könyvtárában és a magyar Remekírókban.

Irodalom: Riedl: Vajda, Reviczky, Komjáthy.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

nete auch Michael Szabolcska * , der dermaßen unzufrieden war mit dem Pariser Grand Café und Taschenmessermangel beanstandete in der Salzburger Schenke -- aber unbestreitbar, mit seiner [*1940 = 0:* bizonyos /gewissen] neuen, realeren Auffassung des Völkischen, des Dorfs, vorbereitete auch er, wie Gárdonyi, der neuen Volksdarstellung den Weg, der er sich später so trotzig entgegenstellte.

In dieser Generation ist der Sentimentalismus stärker, als er in den unterdrückt stimmigen vorangegangenen war. Als ob Heines sentimentale Seite jetzt wirklich zu wirken begänne in Ungarn, vermischt mit mildem Schopenhauerschem Pessimismus. Der Dichter dieses Neu-Sentimentalismus ist Julius Reviczky ** , dessen kurzes, von Krankheit gepeinigtes Leben nicht mit hohen öffentlichen Ämter gepolstert war, wie seiner Vorgänger. Auch sein Andenken bewahren in erster Linie seine rezitativen Werke, der (Tod des Pan) und (König Salomons Traum), aber das wirklich Neue in seiner Dichtung war die vorbehaltlose, klassische Hemmungen nicht mehr kennende Lyrik, mit der er seine Leiden, wiewohl sanft und ohne suggestive Kraft in seine Gedichte goß. Eine Art slawisches Erdulden und Verzeihen überströmt seine Gedichte:

Ich sinke auf mein Bett und träume
Einen alten süßen Traum,
Glücklich wer duldet und vergibt
Und wer leidet, hundertfach ist gesegnet.

< * *Anmerkung. Michael Szabolcska,* geboren 1862 in Okécske, Komitat Pest. Nach seinen Pariser und Genfer theologischen Studien tauchen seine Gedichte in den (Hauptstädtische Blätter) auf. Bereits als berühmter Dichter nimmt er seine reformierte Seelsorger-Pfarrei in Felfalu ein, 1892. Später ist er Seelsorger zu Temeschburg. Starb 1930.

< *Seine Werke:* (Gedichte) - (Verse) - (Freie Stunden) - (Stille Lieder) - (Buch der Kriegs-Gedichte), 1916. (Ausgewählte Gedichte), 1918. (Ideen-Träume), usw.

< ** *Anmerkung. Julius Reviczky,* geboren 1855, Veitsdorf, Komitat Nyitra. Erzieherarbeit, ist dann Journalist in Arad, Kaschau, ab 1884 in Pest. Starb 1889.

< S*eine Werke:* Meine Jugend) - (Einsamkeit), usw.

< *Ausgaben:* (Sämtliche Gedichte), zwei Bände, Bp 1895. In einem Band in (Illustrierte Bibliothek der Klassiker) und (Ungarische Klassiker).

< *Literatur:* Riedl: Vajda, Reviczky, Komjáthy. [*1940:* Előadások, kiadta Biczó Ferenc a Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatban, Kaposvár 1932. -Vorträge, herausgegeben von Franz Biczó in der Reihe (Ungarische Literarische Raritäten), Kopisch 1932.]

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Ez a passziv magát-átengedés a sorsnak, a századvég, a „dekadencia“ hangja, egyelőre még a vallásos megnyugvás ruhájában.

A szinpadiasság és szentimentalizmus mögött már valami igazi páthosz és igazi szenvedély lappang, melyet a klasszicizáló kor nem ismert, mely egy újabb lélektörténeti fordulat, újabb felszabadulás jele. De a századvég költőiben a szenvedély, vagy a tehetség még nem elég erős, hogy az új életérzés új formákat találjon és erőtlenül, őszintétlenül tétovázik még a klasszikusoktól örökölt, fakuló ruhában.

b) *A klasszicizmus a kor ellen fordul.*

A lótuszevő kor költői nem vették észre, vagy nem akarták észrevenni, hogy a kortársak valósága naprólnapra jobban eltávolodik azoktól a magas ideáloktól, amelyeket ők örökségül kaptak a nagy elődöktől és igyekeztek érintetlenül megőrizni a költészetben. Azt hitték, hogy ezzel az irodalmi halottvirrasztással eleget tesznek hivatásuknak. Csak egy-ketten, a legkiválóbbak, tekintettek körül a valóságban, hozzámérték azt a klasszicizmus ideáljaihoz és könynyünek találták. A megitélés keserű szatirában, kiábrándult panaszban tört fel belőlük és ennek köszönhetjük a kor két legnagyobb alkotását, Gyulai Pál Romhányiját és Arany László verses regényét.

A formatörténeti előzmény Byron volt, akit Arany János tisztelete tett maradandó hatásúvá a magyar irodalomban, és Byronnak nagyobb orosz követője, Puskin. A régebbi orosz írók általában a klasszikus magyar írók kedvenc olvasmányai voltak: Arany János Gogolynak nagy híve volt, Lermontovot fia vezette be a magyar irodalmi tudatba, de mindennél fontosabb volt Puskin Anyéginje, Bérczy Károly mesteri fordításában (1866) a legnagyobb hatású könyv volt nálunk a múlt század második felében, az általa felkeltett megrezdülés egészen Krudy Gyuláig érezhető. Talán a társadalmi háttér hasonlósága magyarázza meg ezt az erős orosz szimpátiát, amely Turgenyevvel záródik le, a naturalista kor orosz óriásait már kevesebb megértéssel fogadják: a régebbi orosz irók épúgy a nemesi társadalom irói

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Dieses passive Sich-Überlassen dem Schicksal, des Jahrhundertendes, der "Dekadenz" Stimme, vorläufig noch im Gewand der religiösen Fügung.

Hinter Bühnenhaftigkeit und Sentimentalismus lauert schon etwas wirkliches Pathos und wirkliche Leidenschaft, was die klassizisierende Epoche nicht kannte, was Zeichen einer neueren seelengeschichtlichen Wende, neueren Befreiung ist. [*1940* kiegészítést lásd regiszter előtt /Ergänzung siehe vor Register.] Aber in den Dichtern des Jahrhundertendes ist die Leidenschaft, oder die Begabung, noch nicht genügend stark, daß das neue Lebensgefühl neue Formen finde und kraftlos, unaufrichtig schwankt es noch in dem von den Klassikern geerbten, bleichenden Gewand.

c) *Der Klassizismus wendet sich gegen die Zeit.*

Die Dichter der lotusessenden Epoche bemerkten nicht, oder wollten nicht bemerken, daß die Wirklichkeit der Zeitgenossen sich von Tag zu Tag mehr entfernt von jenen hohen Idealen, die sie als Erbe erhalten hatten von den großen Vorfahren und unberührt zu bewahren trachteten in der Dichtung. Sie glaubten, daß sie mit dieser literarischen Totenwacht ihrer Berufung genügen. Nur ein-zwei, die Hervorragendsten, sahen sich um in der Wirklichkeit, maßen sie an den Idealen des Klassizismus und befanden sie für zu leicht. Die Beurteilung bricht aus ihnen in bitterer Satire, in desillusionierter Klage hervor und diesem Umstand verdanken wir die zwei größten [*1940:* verses /Gedichts/] Schöpfungen der Epoche, Paul Gyulais (Romhányer) [Ort] und Ladislaus Aranys Gedichts/Roman.

Der formengeschichtliche Vorläufer war Byron, den Johann Aranys Wertschätzung zu bleibender Wirkung machte in der ungarischen Literatur, und Byrons größerer russischer Nachfolger, Puschkin. Die älteren russischen Schriftsteller waren im allgemeinen die Lieblingslektüre der klassischen ungarischen Schriftsteller: Johann Arany war großer Bewunderer Gogols, Lermontow wurde von seinem Sohn ins ungarische literarische Bewußtsein eingeführt, aber wichtiger als alles war Puschkins Onegin, in der meisterhaften Übersetzung von Karl Bérczy (1866). Es war bei uns das Buch mit der größten Wirkung in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts, die dadurch erweckte Erschütterung ist bis hin zu Julius Krúdy spürbar. Vielleicht erklärt die Ähnlichkeit des gesellschaftlichen Hintergrunds diese starke russische Sympathie, die mit Turgenjew abschließt, die russischen Giganten der naturalistischen Epoche wurden bereits mit weniger Verständnis aufgenommen. Die älteren russischen Schriftsteller waren ebenso der adligen Gesellschaft Schriftsteller,

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

voltak, mint a magyarok és legtöbb regényüket kevés változtatással át lehet tenni a nemesi Magyarországra.

Gyulai Pál Romhányija töredék maradt. A mű, alkotóját, mint a nemzet lelkiismeretét mutatta volna be, aki nem fél megtépázni a legszentebb bálványképeket sem, ha úgy érzi, hogy hazug és álságos a tömjén, mely feléjük száll. Nála senki sem ostorozta keserübben a magyarság frázis-kedvelését, szónokias hajlamait, ész-nem-kormányozta lelkesedését. Romhányi a negyvennyolc előtti évek tipikus vad újítani-akarója, mindig a legszélsőségesebb elvek lovagja. Hibáit vére ontásával jóvá teszi és a szabadságharc bukása más embert farag belőle. A költemény ott végződik, ahol Romhányi védelmébe veszi a Kossuth-tömjénezés, a nemzeti mithologia és frázis-vigasztalás nagy mártirját, Görgeit. Állásfoglalását talán ez a strófa jellemzi legjobban: (a honvédről)

Szent örökünk lett hű emléked,
Egy élő, büszke fájdalom,
Melyben vigasz, önérzet ébredt,
S átrezdült sziven és dalon.
De kocka fordult, lánc lehullva,
S miért te véred áldozád,
A szolgaság husz éve mulva,
Ismét szabaddá lett hazád;
S im emléked már nem kimélik,
Mindenre jó eszköznek vélik,
S hogy szenvedd, mit nem szenvedél,
Kizsákmányol pártszenvedély.

Arany László* különös egyénisége sok vonásban mintha atyja folytatása volna. Még pedig, amint talán törvény-

* *Jegyzet:* Arany László szül. 1844, Nagyszalonta. Az egyetem elvégzése után a Földhitelintézet tisztviselője lett. 1880 óta igazgató. Alkotó irodalmon kivül népmese-gyűjtéssel és atyja műveinek sajtó alá rendezésével is foglalkozott. Meghalt 1898-ban.

Művei: Elfrida, 1867. A délibábok hőse, 1873. Kisebb versek, fordítások, essayk.

Kiadás: Arany László összes művei (Gyulai Pál), öt kötet, Bp. 1901.

Irodalom: Gyulai Pál bevezetése az id. kiadáshoz.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

wie die Ungarn, und die meisten ihrer Romane kann man mit geringer Änderung in das adlige Ungarn übertragen.

Paul Gyulais Romhányer blieb Fragment. Das Werk, es hätte seinen Schöpfer als das Gewissen der Nation vorgeführt, der nicht fürchtet auch die heiligsten Götzenbilder zu lädieren, wenn er so fühlt. daß der zu ihnen aufsteigende Weihrauch verlogen und heuchlerisch ist. Bitterer als er geißelte niemand die Phrasenliebe des Ungartums, seine rhetorischen Neigungen, seine nicht-vernunft-gelenkte Begeisterung. Romhányer [rom=Ruine] ist der typische wilde Neuern-Wollende der Jahre vor achtundvierzig, stets ist er der Ritter der extremsten Ideen. Seine Fehler macht er wiedergut durch Vergießen seines Blutes und das Fiasko des Freiheitskampfes schnitzt einen anderen Menschen aus ihm. Das Gedicht endet dort, wo Romhányer den großen Märtyrer der Kossuth-Beweihräucherung, der nationalen Mythologie und Phrasen-Tröstung, Görgei, in Schutz nimmt. Seine Stellungnahme charakterisiert vielleicht diese Strophe am besten: [*1940:* a honvédről /über den Heimwehrmann]

Unser heiliges Erbe wurde dein treues Andenken,
Ein lebender, stolzer Schmerz,
Worin Trost, Selbstbewußtsein erwachte,
Und durchbebte Herz und Lied.
Doch Würfel drehte sich, Kette abfallend,
Und wofür du dein Blut opfertest,
Die Knechtschaft nach zwanzig Jahren,
Wieder frei wurde dein Heimatland;
Und siehe dein Andenken man nicht mehr schont,
Für alles als gutes Mittel man es wähnt,
Und daß du leidest, was du nicht erlittest,
Ausbeutet dich Parteileidenschaft.

Ladislaus Aranys * sonderbare Persönlichkeit wirkt in vielen Zügen als wäre er seines Vaters Fortsetzung. Und zwar, was vielleicht auch gesetz-

< * *Anmerkung:* Ladislaus Arany geb. 1844, Großsalontha. Nach Absolvierung der Universität wurde er Beamter der Bodenkreditanstalt. Seit 1880 Direktor. Außer mit schöpferischer Literatur beschäftigte er sich mit Volksmärchen-Sammeln und auch Redigierung der Werke seines Vaters. Starb 1898.

< *Seine Werke:* (Elfriede) - (Der Held der Fata Morganen) - Kleinere Gedichte, Übersetzungen, Essays.

< *Ausgabe:* Ladislaus Aranys sämtliche Werke (Paul Gyulai), fünf Bände

< <*Literatur:*. Paul Gyulais Einführung in die zit.Ausgabe.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

szerű is, azok a vonások élnek benne tovább, amelyek apjában nem értek teljességre: gazdasági érzék és irónia.

Mert nem aranyjánosiatlan vonás, hogy minden irodalmi probléma közül leginkább az irók gazdasági helyzete foglalkoztatta, hogy furcsa kis költeményében, a Hunok harcában, Attilával kezdi és oda konkludál, hogy a magyaroknak tevékenyebb részt kell venni a gazdasági életben és hogy később a költészettel fel is hagy a bank kedvéért. Ma talán kevéssé rokonszenves volna alakja, mert tulságosan természetes volna, de a lótuszevő korban, amikor a pénz a költő számára még tabu volt, gazdasági apostolkodása is az igazság és a realizmus harca volt az álság ellen. Iróniája pedig a Nagyidai cigányok egyenes folytatása, önmarcangoló kritikája a magyarság hibáinak, azoknak a hibáknak, amelyek ellen apja is küzdött, ha kibocsátkozott bölcs szenvtelenségéből.

A Délibábok Hőse talán a legjózanabb és legkeserübb hang a magyar önszemlélet történetében. Hübele Balázs, a szállóigévé vált magyar fiatalember lelkesedik minden nagy és szép eszméért, mindenbe belefog, de semmi sem sikerül neki. A tehetsége nem hiányoznék, de hiányzik az a nehezen megnevezhető valami, ami szükséges, hogy az ember a dolgokat úgy lássa, ahogy vannak és ott fogja meg, ahol kell. Balázs hősködik, amikor nem kellene, szerelmes, de az égi mása kedvéért elfelejti és másnak hagyja a földi nőt és a legszomorubb, hogy amikor rájön a reálitás fontosságára és egész hevével a praktikus életbe veti magát, akkor is csak délibábokat kerget, a legkonkrétebb dolog is szertefoszlik kezében. Végül egy borzalmas oroszos sivárságú és váratlanságú jelenetben a szenvedélyben is csődöt mond: részegen megtámadja ifjúkori szerelmét, de az erőszak nem sikerül. Mélyen szimbolikus ez a tett: a felraktározott érzelmi energiák egyszer csak kirobbannak a magyarban is, mint az orosz regényekben; de nem pofon vagy gyilkosság formájában, mint Dosztojevszkijnél, hanem részeg ostobaságként, melynek nincsen semmi következménye a valóság világában, minden megy tovább, csak a hős omlott végkép, önmagában össze és most már tudja, hogy „születtünk fog,

mäßig ist, leben jene Züge in ihm weiter, die in seinem Vater nicht zur Vollendung gelangten: das wirtschaftliche Gespür und die Ironie.

Denn es ist kein Un-Johannaranyscher Zug, daß ihn von allen literarischen Problemen am meisten die wirtschaftliche Lage der Schriftsteller beschäftigte, daß er in seinem merkwürdigen kleinen Gedicht, dem Kampf der Hunnen, mit Attila beginnt und dahingehend konkludiert, daß die Ungarn aktiveren Anteil am wirtschaftlichen Leben nehmen müssen, und daß er später das Dichten auch aufgibt der Bank zuliebe. Heute vielleicht wäre seine Gestalt weniger sympathisch, weil sie allzu natürlich wäre, aber in der lotusessenden Epoche, als das Geld für den Dichter noch tabu war, war auch seine wirtschaftliche Apostelei der Kampf der Wahrheit und des Realismus gegen die Heuchelei. Seine Ironie wiederum ist die gradlinie Fortsetzung der Zigeuner von Nagyida, eine selbstzerfleischende Kritik der Fehler des Ungartums, jener Fehler, gegen die auch sein Vater gekämpft hatte, wenn er sich herausbegab aus seiner weisen Leidenschaftslosigkeit.

Der Held der Fata Morganen ist vielleicht die nüchternste und bitterste Stimme in der Geschichte der ungarischen Selbstbetrachtung. Blasius Hübele [ca.: Blasius Loshinein-/Stürmhinein], der zum Sprichwort gewordene junge Mann, begeistert sich für jede große und schöne Idee, packt alles an, aber nichts gelingt ihm. Das Talent würde ihm nicht fehlen,doch fehlt jenes schwer zu benennende Etwas, das nötig ist, damit der Mensch die Dinge so sehe wie sie sind und sie dort anpacke, wo es nötig ist. Blasius spielt den Helden, wann es nicht nötig wäre, ist verliebt, aber für das himmlische Abbild vergißt und überläßt er einem andern das irdische Weib, und das Traurigste ist, daß selbst als er die Wichtigkeit der Realität erkennt und sich mit seinem ganzen Ungestüm in das praktische Leben stürzt, er auch dann nur Fata Morganen nachjagt, auch die konkreteste Sache in seiner Hand zerrinnt. Schließlich versagt er in einer schrecklichen russischartig öden und unerwarteten Szene auch in der Leidenschaft: betrunken attackiert er seine Jugendliebe, aber die Gewalttat mißlingt. Diese Tat ist profund symbolisch: die aufgespeicherten Gefühls-Energien brechen auf einmal auch im Ungarn hervor, wie in den russischen Romanen; aber nicht in Form einer Ohrfeige oder eines Mordes, wie bei Dostojewski, sondern als volltrunkene Torheit, die keinerlei Konsequenz hat in der Welt der Wirklichkeit, alles geht weiter, nur der Held fiel endgültig, in sich zusammen und weiß nunmehr, daß "wir geboren wurden ohne Zahn,

haj és illuziók nélkül; meghalunk fog, haj és illuziók nélkül".

Ez volna az alapvonala a magyar dezilluzionizmus nagy alkotásának; de a részletek megannyi maró társadalomkritikai remekmű: a vidéki élet rajza, és vele ellentétben Pest, a kezdődő kapitalizmus, a panamák lovagkora; — a biedermeier nőideál dezilluzionista rajza: hogyan válik a szende szűz kövérkés háziasszonnyá; a bünbak-keresés, áruló-szimatolás; — az Alföld anti-petőfiánus ábrázolása . . . mintegy kézikönyve a magyar kiábrándultságnak.

Ebben a fejezetben kell beszélnünk a prózaíró Tolnai Lajosról* is. Nyelvben és formában Tolnai is epigon: Arany János tanítványa volt Nagykőrösön, nyelvi ideálja Arany János nyelve, melyet igyekszik átmenteni regényeibe. De a regények szelleme ellentmond minden klasszikus derünek és békének. Tragédiája, megszállottsága az, ami Romhányinak és a Délibábok Hősének a kritikai élét adta; ő is hozzáméri a kort az eszményhez, de a mérleg nála nem írónikusan szólal meg, hanem a kétségbeesés, a gyűlölet és az undor fortisszimóiban.

Nem volt népszerű író íróinknak ez a legoroszosabbja és nem is lehetett; semmiféle közönség nem viselhette volna kedvvel rettenetes invektiváit. A kép, melyet Tolnai rajzol a hatvanas és hetvenes évek társadalmáról, Jókai világának a fordítottja. A magyarság itt nem asszimilálja és nem veti ki a kétes idegeneket, akiket a kapitalizmus a nyakukra telepít; ellenkezőleg, a falú, a kisváros népe hozzájuk igyekszik asszimilálódni, hajtja az urhatnámság és a

* *Jegyzet:* Tolnai Lajos szül. 1837, Györkön, Tolna m. Ref. lelkész, tanár a pesti ref. főgimnáziumban. 1868-ban Marosvásárhelyre megy lelkésznek, megindítja az Erdély című szépirodalmi folyóíratot. 1884-ben Budapestre jön és irodalmi tevékenységéből él, 1889-ben polg. isk. tanár, majd igazgató lesz. Meghalt 1902-ben.

Művei: Az urak, P. 1872. A báróné ténsasszony, Bp. 1882. A nemes vér, Bp. 1882. Dániel pap lesz, Bp. 1885. Szegény emberek útja, Bp. 1889. A rongyos, Bp. 1890. A grófné ura, Bp. 1897., stb.

— *Irodalom:* Németh László, A Nyugat elődei, Tanu, 1932.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Haar und Illusionen; wir sterben ohne Zahn, Haar und Illusionen".

Dies wäre der Grundzug der großen Schöpfung des ungarischen Desillusionismus; aber die Einzelheiten sind ebensoviele ätzende gesellschaftskritische Meisterwerke: die Zeichnung des provinziellen Lebens, und dazu im Gegensatz Pest, der beginnende Kapitalismus, die Ritterepoche der Hochstapler; -- die desillusionistische Zeichnung des biedermeierischen Frauenideals: welcherart die zate Jungfrau zur dicklichen Hausfrau wird; das Sündenbock-Suchen, Verräter-Schnüffeln; -- die anti-Petőfianische Darstellung des Tieflands . . . gleichsam Handbuch der ungarischen Desillusioniertheit.

In diesem Kapitel müssen wir auch vom prosaschreibenden Ludwig Tolnai * sprechen. Nach Sprache und Form ist auch Tolnai Epigone. Er war Schüler Johann Aranys in Nagykőrös, sein sprachliches Ideal ist Johann Aranys Sprache, die er hinüberzuretten trachtet in seine Romane. Aber der Geist der Romane widerspricht jeder klassischen Heiterkeit und Friedlichkeit. Seine Tragödie, Besessenheit ist das, was dem Romhányer und dem Helden der Fata Morganas die kritische Schärfe gibt; auch er mißt die Epoche am Ideal, doch die Enttäuschung erklingt bei ihm nicht ironisch, sondern in den Fortissimos der Verzweiflung, des Hasses und des Ekels.

Dieser Allerrussenhaftigste unter unseren Schriftstellern war kein volkstümlicher Schriftsteller und konnte es auch nicht sein; keinerlei Publikum hätte seine furchtbaren Invektiven mit Lust ertragen können. Das Bild, das Tolnai von der Gesellschaft der sechziger und siebziger Jahre zeichnet, ist die Umkehrung von Jókais Welt. Hier assimiliert weder noch verstößt das Ungartum die dubiosen Fremden, die der Kapitalismus ihm [*1940: +--*] auf den Nacken ansiedelt; im Gegenteil, die Leute des Dorfs, der Kleinstadt trachten sich ihnen zu assimilieren, es treibt sie die Sucht nach dem Möchtegern-Herrsein und die

< * *Anmerkung:* Ludwig Tolnai geb. 1837, in Györk, Kom.Tolna. Reformierter Seelsorger, Studienrat am Pester ref. Hauptgymnasium. Geht 1868 nach Neumarkt am Mieresch als Seelsorger, startet die belletristische Zeitschrift (Siebenbürgen). Kommt 1884 nach Budapest und lebt von seiner literarischen Tätig,keit, 1889 ist er Bürgerschul-Studienrat, wird dann Direktor. Starb 1902.

< *Seine Werke:* (Die Herren) - (Die gnä' Frau Baronin) - (Das edle Blut) - (Daniel wird Pfarrer) - (Der Weg armer Leute) - (Der Zerlumpte) - (Der Mann [=Herr] der Gräfin), usw.

< *Literatur:* Németh (Die Vorläufer der [Zeitschrift] Westen), - (Zeuge)

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

pénzvágy. Minden kicsinyesség, címkórság, meghunyászkodás, nyerészkedés szörnyű arányokba nő. A kép sokkal sötétebb és egyoldalubb, sokkal erősebben érződik rajta a gyülölet inspirációja, semhogy elhihető vagy csak művészi lenne — de mégis, itt van az érem másik oldala, itt van a világ, melyet elfedezett a lótuszevők egyhangú éneke és amely a jövendő század felé nyujtja fekete árnyát.

Gyulai, Arany László, Tolnai Lajos és a magányos Vajda János: ők állítják fel a kiegyezés utáni évek igaz mérlegét. Ő bennük még elevenek azok a csodálatos, tiszta energiák, melyek a reformkort éltették, glóriába vonták a honvédek küzdelmét és erőt adtak az elnyomatás éveiben. Tiszta magaslatukról tisztán látják, hogy a sors a legcsunyább fortéllyal kijátszotta a magyart: teljesített mindent, amit kért és a magyar most itt áll, hazug célokkal céltalanul, elveszítve hivatástudatát, kiszolgáltatva önnön rossz szenvedélyeinek, melyek démoniáját életre hivta a vérétől idegen kapitalizmus.

c) *Klasszicizáló és népies szinpad.*

Amint már mondtuk, ez a kor sem tudott olyan szinpadi művészetet létrehozni, amely teljesítette volna a dráma Shakespeare-előírta hivatását, hogy a század élő tükre legyen és felmutassa az erény és bűn arcát. Amikor a saját körükről írtak, az itthon irreális francia sématika mögé huzódtak — de legszivesebben olyan keretet választottak, amelynek a társadalomhoz semmi köze nincs.

Ilyen volt a hatvanas évek végén fellendülő mesedráma, melynek első művelője Rákosi Jenő volt stilizált görög világban játszódó Aesopusával (1866). Sikere sok követőt vonzott, Csiky is így kezdte színműírói pályafutását a Jóslattal (1875) és Dóczy Lajos ebben a műfajban aratta legnagyobb sikerét a Csókkal (1871). Ezek a darabok ártalmatlan Shakespeare-reminiszcenciákból táplálkoznak, ideáljuk a shakespearei meseerdő, a Shakespeare-vígjátékok varázsteljes tája, de az ő szinfaluk mögött sosem nyílik perspektiva romantikus végtelenségek felé.

Sokkal fontosabb a másik szinpadi kosztümjáték-fajta,

Geldgier. Jede Kleinlichkeit, Titelsucht, Unterwürfigkeit, Gewinnmacherei wächst in schreckliche Dimensionen. Das Bild ist viel düsterer und einseitiger, man spürt daran die Inspiration des Hasses viel zu stark, als daß es glaubhaft oder auch nur künstlerisch wäre -- aber dennoch, hier ist die andre Seite der Medaille, hier ist die Welt, die verdeckt wurde vom eintönigen Lied der Lotusesser und die ihren schwarzen Schatten dem kommenden Jahrhundert entgegenstreckt.

Gyulai, Ladislaus Arany, Ludwig Tolnai und der einsame Johann Vajda: sie stellen die wirkliche Bilanz der Jahre nach dem Ausgleich auf. In ihnen sind noch jene wunderbaren, reinen Energien lebendig, die das Reformzeitalter leben machten, mit Glorie überzogen den Kampf der Heimwehrmänner und in den Jahren der Unterdrückung Kraft gaben. Von ihrer klaren Warte sehen sie klar, daß das Schicksal das Ungartum mit der häßlichsten List ausspielte: es erfüllte alles, worum es gebeten wurde und nun steht der Ungarda, ziellos mit verlogenen Zielen, verlierend sein Berufungsbewußtsein, ausgeliefert seinen eigenen schlechten Leidenschaften, deren Dämon ins Leben gerufen wurder von dem seiner Natur fremden Kapitalismus.

c) *Klassizisierende und volkhafte Schaubühne.*

Wie wir schon sagten, vermochte auch diese Epoche keine solche Bühnenkunst zustande zu bringen, welche die von Shakespeare vorgeschriebene Berufung des Dramas erfüllt hätte, daß er der lebendige Spiegel des Jahrhunderts sein und aufzeigen soll das Antlitz der Tugend und Sünde. Wenn über den eigenen Kreis geschrieben wurde, zog man sich hinter die daheim irreale französische Schematik zurück – doch am liebsten wurde ein solcher Rahmen gewählt, der zur Gesellschaft keinerlei Bezug hat.

Solcherlei war das Ende der sechziger Jahre aufschwingende Märchendrama, dessen erster Kultivierer Eugen Rákosi war mit seinem in einer stilisierten griechischen Welt spielenden Äsop (1866). Sein Erfolg zog viele an, auch Csíki begann so seine Karriere mit der (Prophezeiung) (1875), und Ludwig Dóczy erntete in dieser Kunstgattung seinen größten Erfolg mit dem (Kuss) (1871). Diese Stücke ernähren sich von unschädlichen Sheakespeare-Reminiszenzen, ihr Ideal ist der Shakespearesche Märchenwald, die zaubervolle Landschaft der Shakespeare-Lustspiele, doch hinter ihrer Kulisse öffnet sich niemals die Perspektive zu romantischen Unendlichkeiten.

Viel wichtiger ist die andere Bühnen-Kostümspiel-Sorte,

az ugynevezett népszinmű. A népszinmű olyan szindarab, melyben népi alakok enyhébb drámai mese keretében népdalokat énekelnek. Eleinte a mese volt fontosabb, később az ének. A népszinművet bécsi mintaképek hatása alatt Szigligeti vitte a magyar szinpadra Szökött katonájával és Csikósával, (1847.) A Szökött katona még tisztán mutatja az idegen eredetet, szereplői között alig van magyar alak. A Csikós az első kimondott népszinmű, itt még látszik a műfaj társadalmi háttere: a demokratikus eszmék, a „vár és a kunyhó" összehasonlítása a kunyhó javára, a jobbágyleányt elcsábítani akaró főurnak a negyvenes években oly népszerű motivuma.

A későbbi fejlődés folyamán, a népszínmű legügyesebb művelőinél, Tóth Edénél (1844—1876) és Csepreghy Ferencnél (1842—1880) a demokratikus tendencia teljesen elvész. A népi alakoknak nincsen más bánatuk, mint ami nagyon jómódú embereknek szokott lenni: szerelmi komplikációk, féltékenységek, házassági háromszögek, melyekbe csak itt-ott keveredik valami adomaszerű korrajzi mozzanat, obsitos és hasonló alakok. Olyan népszinmű nincs, ahol a népnek ne lenne pénze, ahol a nép másként, mint egyszerű, de nyugodt megélhetési viszonyok közt élne. (De közben falvak vándoroltak ki Amerikába.)

A népszinmű a karrikaturaszerű betetőződése annak a folyamatnak, melyen a magyar paraszt az irodalomban keresztülment. Jobbágykorában, mint komikus figura kezdte irodalmi karrierjét, a negyvenes évek izzó levegőjében mint Dózsa György pathetikus és fenyegető unokája szólalt meg olykor, Arany János és a klasszicizmus nemesveretű magyar ideálalakot faragott belőle, míg végre a népszínműben egy vágyálom-ország, egy boldog Árkádia polgára lett. Más dolga nincsen, mint népviseletben járni, népdalokat énekelni és népi voltát szerelmi búbánatokban is bemutatni.

A népszinmű rendkivül kedvelt volt. 1875-ben külön szinház alakult a művelésére, a Népszinház, élén a pántlikás magyarság legfőbb bajnokával, Rákosi Jenővel. A népszinmű kedvelésében minden társadalmi osztály találkozott, a „népet" kivéve. A városba szorult nemesség kielégítette falú után sóvárgó nosztalgiáját az arisztokratikus Blaha

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

das sogenannte Volksschauspiel Das Volksschauspiel ist solches Bühnenstück, worin völkische Gestalten im Rahmen milderen dramatischen Märchens Volkslieder singen. Anfangs war das Märchen wichtiger, später das Lied. Das Volksschauspiel wurde unter Wirkung Wiener Vorbilder von Szigligeti auf die ungarische Bühne gebracht mit seinem (Entsprungenen Soldat) und seinem (Pferdehirt) (1847). Der Entsprungene Soldat zeigt noch klar den fremden Ursprung, unter seinen Darstellern gibt es kaum eine ungarische Gestalt. Der Pferdehirt [Tschikosch] ist das erste ausgesprochene Volksstück, hier sieht man noch der Kunstgattung gesellschaftlichen Hintergrund: das Motiv der demokratischen Ideen, den Vergleich von "Schloß und Hütte" zugunsten der Hütte, das in den vierziger Jahren so volkstümliche Motiv des das Leibeigenenmädchen verführen wollenden Magnaten.

Im Zug der späteren Entwicklung, bei den geschicktesten Kultivierern des Volksschauspiels, Edi Tóth (1844-1876) und Franz Csepreghy (1842-1880), geht die demokratische Tendenz völlig verloren. Die völkischen Gestalten haben keinen anderen Kummer, als den auch sehr wohlhabende Leute zu haben pflegen: Liebes-Komplikationen, Eifersüchteleien, eheliche Dreiecke, in die sich nur hie-und-da mischt irgenderlei anekdotisches Zeitbild-Moment, Abschieder [Ex-Soldat, S.68a Zeilen 4-5] und ähnliche Gestalten. Es gibt kein solches Volksstück, wo das Volk kein Geld hätte, wo das Volk anders als unter schlichten, doch ruhigen Lebensumständen leben würde. (Aber inzwischen wanderten Dörfer nach Amerika aus.)

Das Volksstück ist die karikaturenhafte Vollendung jenes Prozesses, mit dem der ungarische Bauer durch die Literatur hindurchging. In seiner Leibeigenenzeit, als komische Figur begann er seine Karriere; in der glühenden Luft der vierziger Jahre meldet er sich gelegentlich als Georg Dózsas pathetischer und drohender Enkel zu Wort; Johann Arany und der Klassizismus schnitzten aus ihm eine ungarische Idealgestalt edler Prägung, bis er schließlich im Volksstück Bürger eines Wunschtraum-Landes, eines glücklichen Arkadiens wurde. Er hat nichts anderes zu tun, als in Volkstracht zu gehen, Volkslieder zu singen und sein völkisches Sein auch in Liebes-Kümmernissen vorzuführen.

Das Volksschauspiel war außerordentlich beliebt. 1875 wurde zu seiner Pflege ein extra Theater gegründet, das Volkstheater, mit Eugen Rákosi an der Spitze, dem obersten Champion des bebänderten Ungartums. Im Gefallen am Volksstück trafen sich alle gesellschaftlichen Klassen, ausgenommen "das Volk". Der in die Stadt gedrängte Adel befriedigte seine Nostalgie nach dem Dorf in der Dörflichkeit der aristokratischen

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Lujza falusiasságában; a magyarosodó német polgárság különösen lelkesedett a magyarságnak ezért a könnyen megérthető, gyökértelen és lényegében annyira bécsies formájáért; a zsidók is nagyon szerették, hasonló okokból és mert a derék zsidó-ember, aki rosszul beszél magyarul, de annál jobb a szive, a népszinmű setereotyp alakja volt.

Láthatatlanul még most is köztünk él a népszinmű lelke. Bartók és Kodály népdalai, Móricz Zsigmond parasztábrázolása és minden kisérlet, mely az igazi magyar népet fejezné ki, még most is azért idegen a közönség szivétől, mert olyan kevéssé hasonlít a Falú rosszához, a Piros bugyellárishoz és a nagy cigányprimásokhoz.

Irodalom: Hevesi Sándor tanulmánya az Igazi Shakespeare c. kötetében, Bp. 1919.

3. *MIKSZÁTH KÁLMÁN.**

A millénium utáni évek derüje, belső jóléte, a nemesség patriárchális nemzetvezetése parlamentben és társadalmi életben, mind összeszövetkeztek, hogy megszépülve emlékül maradjanak egy írónak, Mikszáthnak az irodalmi alkotásában. Ha ő nem volna, ezek az évtizedek a magyar szellemtörténet legsivárabb évei lennének: de így őbenne felgyü-

* *Jegyzet: Mikszáth Kálmán* szül. 1847. Szklabonyán, (ma Mikszátfalva) Nógrád m. Kisnemes család, apja kocsmáros és mészáros. Felvidéki protestáns gimnáziumokban végzi tanulmányait. 1866-ban Pestre jön jogásznak. Majd Balassagyarmaton vármegyei tisztviselő. 1874-ben újra Pestre jön; 1881: a Tót atyafiak és a Jó palócok híres íróvá teszik. Elkezdi országgyűlési karcolatait. 1887-ben képviselő lesz. 1910-ben nagy ünnepségek közt üli meg írói munkásságának negyvenéves jubileumát. Kevéssel utána meghal.

Művei: A tót atyafiak, 1881. A jó palócok, 1882. Az apró gentry és a nép, Bp. 1884. Nemzetes uraimék, 1884. A tekintetes vármegye, 1885. A tisztelt Ház, 1886. A beszélő köntös, 1889. Szent Péter esernyője, 1895. Beszterce ostroma, 1895. Prakovszky. a süket kovács, 1897. A gavallérok, 1897. Uj Zrinyiász, 1898. Különös házasság, 1900. A vén gazember, 1906. A Noszty fiú esete Tóth Marival, 1908. A fekete város, 1910. stb. stb.

Luise Blaha; das madjarisierende deutsche Bürgertum begeisterte sich besonders für diese leicht verständliche, wurzellose und im wesentlichen so sehr wienerische Form des Ungartums; auch die Juden liebten es sehr, aus ähnlichen Gründen, und weil der brave Juden-Mensch, der schlecht ungarisch spricht, aber desto besseres Herz hat, die stereotype Gestalt des Volksstückes war.

Unsichtbar lebt auch heute noch die Seele des Volksschauspiels unter uns. Bartóks und Kodálys Volkslieder, Sigmund Móricz' Bauern-Darstellung und jeder Versuch, der das wirkliche ungarische Volk ausdrücken würde, ist auch jetzt darum fremd dem Herzen des Publikums, weil es so wenig Ähnlichkeit hat mit dem "Dorf-Bösling", dem "Roten Geldbeutel" und den großen Zigeunerprimassen.

< *Literatur:* Alexander Hevesis Studie in seinem Band (Der wahre Shakespeare) -- [*1940* kiegészítést lásd regiszter előtt /Ergänzung siehe vor Register.]

3. *KOLOMAN MIKSZÁTH.* *

Die Heiterkeit, der innere Wohlstand der Jahre nach dem Millennium, die patriarchalische Nationsführung des Adels im Parlament und gesellschaftlichen Leben, all diese verbündeten sich, um verschönert als Andenken zu bleiben im literarischen Schaffen eines Schriftstellers, Mikszáths. Wenn er nicht wäre, wären diese Jahrzehnte die ödesten Jahre der ungarischen Geistesgeschichte: so aber sam-

< * *Anmerkung: Koloman Mikszáth* geb. 1847, in Szklabonya [*1940 =0:* (ma Mikszátfalva /heute Mikszátfalva] Kom. Neograd. Kleinadlige Familie, Vater Krüger und Fleischhauer. Absolviert seine Studien an protestantischen Gymnasien des Obergaus (Nordungarn); Kommt 1866 nach Pest als Jurist. Wird dann in Jahrmarkt Komitatsbeamter. Kommt 1874 erneut nach Pest; 1881: die (Slowakischen Vettern) und (Guten Paloczen) [slaw. Polovce=Feldbewohner, Volksstamm N-Ung.] machen ihn zum berühmten Schriftsteller. Beginnt seine (Landtags-Skizzen). Wird 1847 Abgeordneter. 1910 begeht er unter großen Festlichkeiten das 40jährige Jubiläum seiner schriftstellerischen Tätigkeit. Wenig später stirbt er.

< *Seine Werke:* (Die slowakischen Vettern), 1881. (Die guten Paloczen), 1882. (Die Bagatell-Gentry und das Volk), 1884. (Meine edelgeborenen Herren), 1884. (Das hochverehrte Komitat), 1885. (Das verehrte Haus), 1886. (Das sprechende Gewand), 1889. (Sankt Peters Regenschirm), 1895. (Die Belagerung von Bistritz) 1895. (Prakovszky, der taube Schmied), 1897. (Die Kavaliere), 1897.(Neue Zrinyiade), 1898. (Sonderbare Heirat), 1900. (Der alte Schurke), 1906. (Die Affäre des Noszty-Jungen mit Mariechen Tóth), 1908. (Die schwarze Stadt), 1910. usw. usf.

lemlett a régi világ minden édessége, mielőtt, a XX. században, fanyarrá változott minden íz.

Társadalmilag Mikszáth világának három rétege van, és mindenik rétegben más-más hangot üt meg. Legnagyobb művészi magaslatán a parasztábrázoló Mikszáth áll. A Jó palócok és a Tót atyafiak artisztikum szempontjából messze kiemelkednek alkotásának egészéből. Bennük még a fiatal művész lelkiismeretessége dolgozik, aki legjobb erejét beleviszi alkotásába — később sokat írt és úri, gentry módon sokszor a könnyebb végét fogta a munkának.

Mikszáth felvidéki parasztjai nem naturalista parasztok — az érték itt nem a pontos ábrázolás, mint későbbi, szegedi, megfigyelésen alapuló paraszt-ábrázolásain. A Jó palócok és Tót atyafiak parasztjai azért jelentik a magyar irodalmi népiesség egyik tetőfokát, mert itt a nép csak annyiban nép, hogy tisztán emberi, mentes a magasabb kultúra álságaitól, maga az ember, maga a lélek. Mikszáth paraszt-novellái klasszikus, tökéletes mintái a novellának, melynek legnagyobb műfajtörvénye, hogy egy sorsfordulatot kell bemutatnia és semmi mást.

A második réteg a felvidéki kisváros polgára. Ha Mikszáthtal, mint Baedekerrel utazná be valaki a Felvidéket, azt gondolná, hogy városait csupa kellemes félbolond lakja. Érdekes, hogy az enyhén pathologikusnak, a „különcnek" ez a kihangsulyozása eléggé általános a XIX. század polgár-ábrázolásában. Balzac és Dickens lehettek a mintaképek. A polgárnak, miután elvesztette a XVIII. századi forradalmi vonásait, úgy látszik, nem volt elég méltósága, hogy önmagában érdekes legyen. Csak akkor vált irodalomra méltóvá, ha nem volt egészen polgári, egészen normális.

A harmadik világ az apró gentry és a vármegyei urak világa. Ez a világ tragikomikus. Éles szemmel látja minden félszegségüket, a nagy távolságot pretenció és valóság között, hogy ami fényes, azt kölcsönkérték, és ami az övék, az elkopott — de a szive velük van. Nála mélyebben senkit meg nem borzongatott a nemesi Magyarország belső és gazdasági összeomlása; de eltitkolja fájdalmát és úgy tesz, mint maga a pusztuló társadalmi osztály: az utolsó percig

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

melte sich in ihm alle Süßigkeit der früheren Welt an, bevor, im XX. Jahrhundert, jeder Geschmack herb wurde.

Gesellschaftlich hat Mikszáths Welt drei Schichten, und in jeder Schicht schlägt er jeweils anderen Ton an. Auf der höchsten künstlerischen Anhöhe steht der Bauern-Porträtist Mikszáth. Vom Standpunkt des Artistikums ragen Die Guten Paloczen und die Slowakischen Gevattern weit hervor aus der Gesamtheit seines Schaffens. In ihnen arbeitet noch die Gewissenhaftigkeit des jungen Künstlers, der seine beste Kraft in sein Schaffen hineinträgt -- später schrieb er viel und packte auf herrenhafte, gentryhafte Weise oft das leichtere Ende der Arbeit an.

Mikszáths Bauern aus dem Obergau (Nordungarn) sind keine naturalistischen Bauern -- der Wert liegt hier nicht in der genauen Darstellung, wie in seinen späteren Szegediner, auf Beobachtungen basierenden Bauern-Darstellungen. Die Bauern der Guten Paloczen und der Slowakischen Gevattern bedeuten darum einen Höhepunkt der ungarischen literarischen Volkhaftigkeit, weil das Volk hier nur insoweit Volk ist, als es rein menschlich ist, frei von den Heucheleien der höheren Kultur, der Mensch selber, die Seele selbst. Mikszáths Bauern-Novellen sind klassische, perfekte Muster der Novelle, deren größtes Kunstgattungsgesetz ist, daß es eine Schicksalswende vorzuführen gilt und sonst nichts.

Die andere Schicht ist der kleinstädtische Bürger des Obergaus. Wenn jemand mit Mikszáth, als Baedeker den Obergau bereisen würde, könnte er denken, daß dessen Städte von lauter angenehmen Halbverrückten bewohnt sind. Interessant, daß diese starke Betonung des milde Pathologischen, des "Sonderlings", allgemein genug ist in der Bürger-Darstellung des XIX. Jahrhunderts. Balzac und Dickens mochten die Vorbilder sein. Der Bürger, nachdem er seine revolutionären Züge des XVIII. Jahrhunderts verloren hatte, so scheint es, besaß nicht genügend Würde, um an sich selbst interessant zu sein. Nur dann wurde er literaturwürdig, wenn er nicht ganz bürgerlich, nicht ganz normal war.

Die dritte Welt ist die Welt des kleinen Gentry und der Komitats-Herren. Diese Welt ist tragikomisch. Mit scharfem Auge sieht er all ihre Ungeschicklichkeiten, die große Distanz zwischen Prätention und Wirklichkeit, daß alles geborgt ist, was bei ihnen glänzt, und was ihnen gehört, abgegriffen ist -- aber sein Herz gehört ihnen. Tiefer als ihn grauste es niemand angesichts des innern und wirtschaftlichen Zusammenbruchs des adligen Ungarns; doch er verbirgt seinen Schmerz und tut so, wie die zugrunde gehende gesellschaftliche Klasse selbst: bis zur letzten Minute

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

igyekszik elhinni, hogy minden rendben van. Az úr a pokolban is úr.

Ezek Mikszáth társadalmi határai. A mágnásokat nem szerette és Pesttől olyan idegen maradt, akár Dosztojevszkij vagy Ibsen a német és francia városoktól, ahol életüket leélték. A hűséges lelkek közé tartozott, akik egész életükön át ifjúságuk élménykincséből merítenek.

Szellemtörténeti szempontból Mikszáthnak látszólag oly egyszerű és házias művészete nagyon sok szálból tevődik össze. A magyar XIX. század tendenciáinak utolsó összefogása és ugyanakkor szintézis Európával is.

Eleven benne még a romantika hagyománya. Regényeinek középpontja egy folklorisztikus, babonás és sejtelmes mozzanat, mint Jósikánál és Keménynél: az esernyő, melyet Szent Péter az árva gyermek fölött felejtett, a török úr beszélő köntöse — vagy egy merész romantikus fikció, mint Zrinyinek és társainak feltámadása időnap előtt. A magyar klasszicizmusból szervesen nő ki anekdotázó kedve, egyszerű előadása, mely Arany János folytatása a prózában és mesemondó hangja, hol Jókai tanítványa. De ugyanakkor tudatosabban reálista, mint elődei, a korában oly divatos Alphonse Daudet hatásán át az európai regény és novella nagy realisztikus fellendülését képviseli Magyarországon és azt a kiábrándult, pozitivista világnézetet, mely ennek a realizmusnak a szellemi alapja. Nincsen más, mint a látható, hallható valóság — ehhez ragaszkodjék az alkotó . . .

Mikszáth derűje, előadásának a bája csaknem elfödi azt a mélységes kiábrándultságot, eszménytelenséget, sőt itt-ott cinizmust, ami a mikszáthi világkép alapja. A nemesi világ gyökereiben megingott már. Amint a fogságba esett francia király mondta, nem maradt meg más, mint a becsület. És ez a becsület már nem az a régi, halálba menő nyers egyenesség, mindenütt tátong a megalkuvás, a becsülettel most már minden összeegyeztethető, ha az úri látszat megmarad. Mikszáth mindent megért és megbocsát. Gyulai, Tolnai Lajos, Vajda János felháborodását nem ismeri. A Noszty-fiúban egy egész vármegye nemessége összeesküszik, felhasználják az államhatalmat és minden rendelkezésükre álló eszközt, hogy a gazdag iparos leányát egy elszegényetrachtet er zu glauben, daß alles in Ordnung ist. Der Herr ist auch in der Hölle Herr.

Dies sind die gesellschaftlichen Grenzen Mikszáths. Die Magnaten mochte er nicht und blieb Pest gegenüber so fremd, wie etwa Dostojewski oder Ibsen den deutschen oder französischen Städten, wo sie ihr Leben herunterlebten. Er gehörte zu den treuen Seelen, die ihr ganzes Leben hindurch aus dem Erlebnisschatz ihrer Jugend schöpfen.

Von geistesgeschichtlichem Gesichtspunkt setzt sich Mikszáths scheinbar so einfache und hausbackene Kunst aus sehr vielen Fäden zusammen. Es ist die letzte Zusammenfassung der Tendenzen des ungarischen XIX. Jahrhunderts und zugleich auch Synthese mit Europa.

Lebendig ist in ihm noch die romantische Tradition. Mittelpunkt seiner Romane ist ein folkloristisches, abergläubisches und ahnungsvolles Moment, wie bei Jósika und Kemény: der Regenschirm, den Sankt Peter über dem Waisenkind vergaß, das sprechende Gewand des türkischen Herrn -- oder eine kühne romantische Fiktion, wie die vorzeitige Auferstehung Zrinyis und seiner Gefährten. Aus dem ungarischen Klassizismus wächst seine anekdotisierende Lust, sein einfacher Vortrag organisch heraus, der die Fortsetzung von Johann Aranys Werk in der Prosa ist und sein märchenerzählender Ton, worin er Jókais Schüler ist. Aber gleichzeitig ist er bewußterer Realist, als seine Vorgänger, er repräsentiert in Ungarn durch die Wirkung des zu seiner Zeit so modischen Alphonse Daudet hindurch den großen realistischen Aufschwung des großen europäischen Romans und der Novelle, und jene desillusionierte, positivistische Weltanschauung, die die geistige Grundlage dieses Realismus ist. Es gibt nichts anderes, als die sichtbare, hörbare Wirklichkeit -- daran soll sich der Schaffende klammern . . .

Mikszáths Heiterkeit, seines Vortrags Charme verdeckt beinah jene tiefe Desillusioniertheit, Ideallosigkeit, sogar hier-und-dort Zynismus, der das Fundament des Mikszáthschen Weltbildes ist. Die Adelswelt ist schon in ihren Wurzeln erschüttert. Wie der in Gefangenschaft geratene französische König sagte, blieb nichts mehr übrig, als die Ehre. Und diese Ehre ist nicht mehr die alte, in den Tod gehende rohe Geradheit, überall klafft der Kompromiß, mit der Ehre ist nun schon alles vereinbarlich, wenn der herrenhafte Anschein erhalten bleibt. Mikszáth versteht alles und verzeiht. Er kennt nicht die Empörung Gyulais, Ludwig Tolnais, Johann Vajdas. Im "Noszty-Jungen" verschwört sich der Adel eines ganzen Komitats, wird die Staatsgewalt und jedes zur Verfügung stehende Mittel aufgebraucht, damit die Tochter eines reichen Industriellen einem verarm-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

dett gentry fiú kezére játsszák — Mikszáth nem helyesli épen a dolgot, de nem is itéli el. Hiszen alapjában véve nem rossz emberek, mondja. Csak meg kell érteni őket. És úri emberek, azt nem lehet kétségbevonni.

Ez Mikszáthnál nem korlátoltság, Mikszáth nincs bezárva az osztálytudat határai közé: ravasz palóc lelke nagyon jól tudja, hogy ez nincsen rendben. Dehát... ki mondta, hogy mindennek rendben kell lennie? A végzet néha olyan hanyag, mint egy korhely vármegyei tisztviselő... A végzetet is meg kell érteni, ez a humor alapja.

Talán igaza is volt. Az ő mestersége nem az volt, hogy itélkezzék, hanem, hogy humorista legyen. Ha komolyabban veszi az életet, elveszett volna előadásának utánozhatatlan üdesége. Igy ő emelte európai és emberi magaslatra a magyar humort. Irodalmunk nagy századában, a komoly nemzeti célkitűzés komollyá tett minden nagy írót — csak a század végére érkezett el az —, akiben a homlok ráncai elsimultak, akiben a magyar szellem mintegy megpihent, a közeledő vészek előtt.

Mikszáthot, a művészt, csak a legnagyobbak multák felül a magyar irodalomban. Pedig egy jelentéktelen emberi készségből indul ki és azt fejleszti, a tiszta művészet értékhordozójává: az anekdotázó tehetséget. A magyar nem dialogizáló, hanem monologizáló fajta, ezért már ősidőktől fogva megbecsülték azt az embert, aki anekdotákat tudott mondani. Már a XVI. századi levelezés tele van kitünő anekdotákkal. Klasszikusaink, Arany János és Jókai is mélyen meritettek a magyar anekdotázó hajlamból, nyomait mindenütt fel lehet fedezni műveikben. De formaalkotó művészi mozzanattá csak Mikszáthnál lett és azóta is az maradt, nagyszámú követőjénél.

Mikszáth, mielőtt író lett volna, kitünő anekdotaelbeszélő volt. Iróvá valószinüleg úgy lett, hogy irásba foglalta azt, amit addig elmesélt. Minél közelebb van egy írása az anekdotához, annál művészibb. Sokkal erősebb a novellaformában, mint a regényben. Regényei is kibővitett, vagy egymás mellé helyezett anekdoták, ezért sokszor sóványak.

Az anekdotamondás a titka Mikszáth csodálatos stilusművészetének. Vannak írók, akik a szemükkel írnak,

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

ten Gentry-Sohn in die Hand gespielt wird -- Mikszáth heißt die Sache nicht gerade gut, verurteilt sie aber auch nicht. Denn im Grunde genommen sind es gar keine schlechten Menschen. Man muß sie nur verstehen. Und es sind Herrenmenschen, das kann man nicht bezweifeln.

Dies ist bei Mikszáth keine Beschränktheit, Mikszáth ist nicht eingesperrt zwischen die Grenzen des Klassenbewußtseins: seine schlaue paloczische Seele weiß sehr wohl, daß dies nicht in Ordnung ist. Jedoch . . . wer sagt denn, daß alles in Ordnung zu sein hat? Das Schicksal ist zuweilen so lässig, wie ein ludernder Komitats-Beamter . . . Auch das Schicksal muß man verstehn, dies ist die Basis des Humors.

Vielleicht hatte er auch recht. Es war nicht sein Handwerk, zu urteilen, sondern ein Humorist zu sein. Wenn er das Leben ernster nimmt, wäre die unnachahmliche Frische seines Vortrags verloren gegangen. So hob er den ungarischen Humor auf europäische und menschliche Anhöhe. Im großen Jahrhundert unserer Literatur machte die ernste nationale Zielsetzung jeden großen Schriftsteller ernsthaft -- erst gegen Ende des Jahrhunderts kam derjenige -- , in dem die Stirnrunzeln sich glätteten, in dem der ungarische Geist gleichsam rastete, vor den nahenden Katastrophen.

Mikszáth, der Künstler, wurde in der ungarischen Literatur nur von den Größten überflügelt. Obwohl er von einer unbedeutenden menschlichen Fertigkeit ausgeht und dies zum Wert-Träger der reinen Kunst entwickelt: die anekdotisierende Begabung. Der Ungar ist keine dialogisierende, sondern monologisierende Gattung, deshalb wurde schon seit Urzeiten jener Mensch geschätzt, der Anekdoten erzählen konnte. Schon die Korrespondenz des XVI. Jahrhunderts ist voller ausgezeichneter Anekdoten. Unsere Klassiker, auch Johann Arany und Jókai schöpften tief aus der ungarischen anekdotisierenden Neigung, deren Spuren kann man überall in ihren Werken entdecken. Aber zum formschöpferischen künstlerischen Moment wurde sie nur bei Mikszáth und blieb es auch seither, bei seinen zahlreichen Nachfolgern.

Mikszáth war, ehe er Schriftsteller wurde, ausgezeichneter Anekdotenerzähler. Zum Schriftsteller wurde er wahrscheinlich so, daß er all das in Schrift faßte, was er bis dahin erzählt hatte. Je näher eine seiner Schriften der Anekdote ist, desto künstlerischer ist sie. Er ist viel stärker in der Novellenform, als im Roman. Auch seine Romane sind erweiterte oder neben einander platzierte Anekdoten, darum oft mager.

Das Anekdotenerzählen ist das Geheimnis von Mikszáths wunderbarer Stilkunst. Es gibt Schriftsteller, die mit ihren Augen schreiben,

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

látják a leírt jelenetet. Vannak, akik a fülükkel, melyben előre cseng a teljesítendő ritmus. Mikszáth a szájával írt — minden sora magán hordja az élőszóbeli elbeszélés közvetlenségét. Bár önmagáról nem beszél regényeiben, mindig érezzük elbeszélő jelenvalóságát és ha a történet egy pillanatra nem is kötne le, akkor is leköt az elbeszélő személyének emberi bája.

A Mikszáth-képnek semmi sem árt annyira, mint sok hűséges követője. Modorának külsőségeit aránylag könnyen lehet utánozni és közvetlensége, épúgy mint Petőfié, könnyen tévedésbe hozza az írót, úgy jár, mint Mikszáth szakácsnője, akinek nem volt nagy véleménye Mikszáth írásairól, mert meg volt győződve, hogy így ő is tud írni. Pedig épen az, ami Mikszáthban közvetlenség, válik az utánzóiban elbirhatatlan modorossággá. Itt is egy hajszálról van szó, mint Petőfi követőinél... De sajnos, a mikszáthoskodóknak még mindig nem jött el Erdélyi Jánosuk és Gyulai Páljuk, aki megmutatja, hogy Mikszáth egyszerüségét nehezebb jól eltanulni, mint Paul Valéry homályos komplikáltságát.

Kiadások: Munkái 32 és Hátrahagyott munkái. Rubinyi Mózes felügyelete alatt 16 kötetben jelentek meg.

Irodalom: Rubinyi Mózes, Mikszáth élete és művei, Bp. 1917. Schöpflin Aladár, Magyar írók Bp. 1917.

4. *VAJDA JÁNOS.**

A „Montblanc ember", amint Ady nevezte, a negyvennyolc előtti nagy évekből tornyosodik be, generációkon ütve át fejét, a századvég irodalmába. Petőfi barátja, Arany János munkatársa, a Nép Barátjában, a forradalom likvidátora Kemény mellett, a kiegyezés hirdetője Deák

* *Jegyzet: Vajda János* szül. 1827-ben, Pesten. Gyermekéveit a vaáli erdőben tölti, hol apja erdész. Színész, majd gazdatiszt, 1848-ban részt vesz az irodalmi ifjúság mozgalmaiban, mint honvéd harcol a szabadságharcban. Világos után besorozzák osztrák katonának. Hazajövet Pesten él, mint újságíró. Az zal vádolják, hogy az osztrák kormány megfizette. Ez a vád és hogy Toldy nem vette fel irodalomtörténetébe, nagy mérték-

sie sehen die niedergeschriebene Szene. Es gibt welche, die mit ihren Ohren schreiben, in denen voraus klingt der zu vollendende Rhythmus. Mikszáth schrieb mit seinem Munde -- jede seiner Zeilen trägt die Unmittelbarkeit der mündlichen Erzählung an sich. Obwohl er in seinen Romanen nicht von sich spricht, immer spüren wir seine erzählerische Gegenwart und wenn die Geschichte uns einen Augenblick auch nicht fesseln würde, auch dann fesselt der erzählenden Person menschlicher Charme.

Dem Mikszáth-Bild schadet nichts so sehr, wie seine vielen getreuen Nachfolger. Die Äußerlichkeiten seiner Manier kann man verhältnismäßig leicht nachahmen, und seine Unmittelbarkeit,ebenso wie die Petőfis, bringt den Schriftsteller leicht in Irrtum, es ergeht ihm wie Mikszáths Köchin, die keine hohe Meinung von Mikszáths Schriften hatte, weil sie überzeugt war, daß so auch sie schreiben kann. Doch gerade das was in Mikszáth Unmittelbarkeit ist, wird in seinen Nachahmern zur unerträglichen Manieriertheit. Auch hier handelt es sich um eine Haaresbreite, wie bei den Nachfolgern Petőfis . . . Aber leider, den Mikszáthisierern ist noch immer nicht ihr Johann Erdélyi und ihr Paul Gyulai gekommen, der ihnen zeigt, daß Mikszáths Einfachheit gut zu erlernen schwerer ist, als Paul Valérys nebulöse Kompliziertheit.

. < *Ausgaben:* Seine Arbeiten erschienen in 32 und seine Hinterlassenen Arbeiten, unter der Aufsicht von Moses Rubinyi in 16 Bänden.

< *Literatur:*. Rubinyi (Mikszáths Leben und Werke) - Schöpflin (Ungarische Schriftsteller)

4. *JOHANN VAJDA.* *

Der "Montblanc-Mensch", wie ihn Ady nannte, türmt sich aus den großen Jahren vor Achtundvierzig herein, seinen Kopf über Generationen hindurchschlagend, in die Literatur des Jahrhundertendes. Petőfis Freund, Johann Aranys Mitarbeiter am [Ztg.] (Volkes Freund), der Liquidator der Revolution neben Kemény, der Propagator des Ausgleichs vor Deák,

< * *Anmerkung: Johann Vajda* geb. 1827, in Pest. Seine Kinderjahre verbringt er im Vaáler Wald, wo sein Vater Förster ist. Ist Schauspieler, dann Wirtschaftsbeamter [Verwalter], 1848 nimmt er teil an den Bewegungen der literarischen Jugend, als Honvéd [Heimwehrmann] kämpft er im Freiheitskrieg. Nach Hellburg wird er als österreichischer Soldat einberufen. Bei der Heimkehr lebt er in Pest, als Journalist. Man beschuldigt ihn, daß ihn die österreichische Regierung bezahlt hat. Diese Anschuldigung und daß ihn Toldy nicht aufnahm in seine Literaturgeschichte, trug in großem Maß

előtt, itt marad, Gulliver a liliputiak közt, a részvénytársaságok felvirágozásának napjaiban. De míg a többi nagy tanú Arany, Gyulai, Kemény, Toldy, Jókai, mind megkapják az őket megillető díszhelyet, Vajda mindenből kiesik, sorozatosan megfeledkeznek róla, valahogy mindhalálig tehetséges kezdő marad. Ha másért nem, ezért is meghasonlott léleknek és magányosnak kellett lennie. Vajda Nessus inge Arany János dicsősége volt... Ugyan tudta, hogy a többiek nagysága az, hogy a multat teljesítik ki, míg ő a jövőt hordja; de az ilyen tudat mindig sovány vígasz.

Ő is, mint a többi nagy idők tanuja, megdöbbenve, keserűen, kiábrándultan, sőt természetének megfelelően, tengeri-beteges undorral állt a megváltozott világban, keresve, mivé lett az egykori lendület. Egy elnyomatáskori röpiratában (Önbírálat) ugyan ő is megrótta a magyar fajtát úrhatnámságáért és sürgette, hogy térjen a gazdasági pályákra..., de hogy az egész élet ennyire szót fogad neki, mégsem hitte volna.

Az üstököshöz hasonlítja magát, melynek pályája magányosan fut a végtelenbe. Nemcsak költői alakja volt magányos, senkihez sem hasonlító, csak a jövő felé küldve segélykiáltásait — az ember is a modern magányosság első hordozója volt a magyar irodalomban, első fájdalmas átélője annak a lélektörténeti átlakulásnak, mely a következő nemzedék világszemléletét meghatározta. Magánysága az orosz regényhősök önemésztő, pathologikus magánysága volt; azé az emberé, akinek belsőségéhez képest a világ kicsi

ben hozzájárult elkeseredéséhez, pesszimizmusához. Első költeménygyűjteménye 1856-ban jelenik meg. 1857: szerkeszti a Nővilág című hetilapot, 1869: képviselő. 1894: félévszázados költői jubileumát megünneplik. Élete végén csakugyan kormánytámogatásban részesül. Meghal 1897-ben.

Művei: Költemények, 1855. Önbirálat, irta Arisztidesz Lipcse, 1862. Kisebb költemények, P. 1872. Ujabb költemények, P. 1876. Találkozások, Budapesti életkép versekben, Bp. 1877. Összes költeményei, két kötet, Bp. 1881. Költeményke, 1887—1893, Bp. 1893. — *Kiadások:* Remekírók, teljes kiadás még nincs, Magyar klasszikusok.

bleibt hier, Gulliver zwischen den Liliputanern, in den Tagen des Aufblühens der Aktiengesellschaften. Aber während die anderen großen Zeugen, Arany, Gyulai, Kemény, Toldy, Jókai alle den ihnen gebührenden Ehrenplatz erhalten, fällt Vajda aus allem heraus, serienweise vergißt man ihn, irgendwie bleibt er bis zu seinem Tod begabter Anfänger. Wenn wegen sonst nichts, mußte er auch deshalb eine gespaltene Seele und ein Einsamer sein. Vajdas Nessus-Hemd war Johann Aranys Ruhm . . . Zwar wußte er, daß es die Größe der anderen ist, daß sie die Vergangenheit ausfüllen, indes er die Zukunft schleppt; doch ein solches Bewußtsein ist immer magerer Trost.

Auch er, wie die anderen Zeugen großer Zeiten, stand bestürzt, bitter, desillusioniert, sogar seiner Natur entsprechend, mit Seekrankheits-Ekel in der veränderten Welt, suchend, was aus dem einstigen Schwung geworden war. In einem Flugblatt aus der Zeit der Unterdrückung (Selbstkritik) rügte zwar auch er die ungarische Art ob ihres Möchtegern-Herrentums und drängte darauf, daß sie auf wirtschaftliche Gleise überwechsle . . . , aber daß das ganze Leben ihm so sehr gehorcht, hätte er dennoch nicht geglaubt.

Mit dem Kometen vergleicht er sich, dessen Bahn einsam ins Unendliche läuft. Nicht nur seine Dichter-Gestalt war einsam, niemandem ähnlich, ihre Hilferufe nur an die Zukunft richtend – auch der Mensch war der erste Träger der modernen Einsamkeit in der ungarischen Literatur, der erste schmerzgepeinigte Durchleber jener seelengeschichtlichen Umwandlung, welche die Weltbetrachtung der folgenden Generation bestimmte. Seine Einsamkeit war die selbstverzehrende, pathologische Einsamkeit der russischen Romanhelden; jenes Menschen, im Vergleich zu dessen Innerlichkeit die Welt klein ist

bei zu seiner Verbitterung, seinem Pessimismus. Seine erste Gedichtsammlung erscheint 1856. 1857: er redigiert das Wochenblatt (Frauenwelt), 1869: Abgeordneter. 1894: man feiert sein fünfzigjähriges Dichter-Jubiläum. Am Ende seines Lebens erhält er tatsächlich Unterstützung von der Regierung. Stirbt 1897.

< *Seine Werke:* (Gedichte) - (Selbstkritik), geschrieben von Aristides, Leipzig, 1862. (Kleinere Gedichte), Pest 1872. (Neuere Gedichte), Pest 1876. (Begegnungen) Budapester Lebensbild in Versen, Bp 1877. (Sämtliche Gedichte), zwei Bände, (Gedichte) < *Ausgaben:* (Klassiker), vollständige Ausgabe gibt es noch nicht. (Ungarische Klassiker),

és ki nem elégítő, aki mikor a valóságot hozzáméri szenvedélyéhez, keserű csalódással fordul el. Vajda nem volt „normális", feleségének hátrahagyott írásai, ha nem is megbízhatók, de kétségbevonhatatlanná teszik, hogy Vajdát gigantikus szenvedélye képtelenné tette, hogy a külvilághoz alkalmazkodjék; állandó harcban élt mindenkivel és az üldözési mánia borongta körül.

A gigantikus szenvedély középpontja, mint később Adynál, az önszerelem. A külvilággal kapcsolódni nem tudó, emberi kapcsolatait elvesztett lélek önmagáról csak a kozmikus nagyság képeiben tud beszélni. Ő üstökös, versei élni fognak, amíg világ, tavasz, szív, szerelem lesz,

Mult századok, holt nemzedékek
Szerelme, mint egy távirat,
Rég mult, jövő, dalomban élnek,
S egymással csókot váltanak.

Óriás méretei nem férnek el a világ szűkös ketrecében, minden mozdulatával nekilendül a végső korlátoknak. Ady egocentrikus életérzése ez, fájdalmas eltorzításban, az emberi közösségben való feloldódás reménye nélkül.

A nagy tárgyi újítás, melyet Vajda a magyar lírába hozott, újfajta életérzéséből, magányos önszerelméből következett. Szenvedélye két ponton feszítette szét a klasszikus és nemesi hagyomány korlátait: az erotikum és a költői metafizika témakörében.

Vajda az első költőnk, aki szakít a szerelem biedermeier felfogásával, melyet Petőfi kötelezővé tett a magyar lírában. A férfiérzés, a szerelem testi oldala, az érzéki szenvedély feloldódik és hangot talál. Vajda életében sem volt ábrándosszemű szerelmes és mikor Ginához ment, hosszú kést vitt magával. Számára minden szerelem boldogtalan, sőt kínzó érzés — „a priori" az, mert senki sem szeretheti annyira, mint ahogy ő szereti önmagát, féktelen szenvedéllyel. Ezért, ösztönszerűleg, olyan nőket választ ki, akik nem szeretik, hogy, ha már boldogságot nem találhat, a boldogtalansága arányban legyen szenvedélye nagyságával. A női vágykép, mely lelkében ég, a hideg, megközelithetetlen,

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

und unbefriedigend, der wenn er die Wirklichkeit an seine Leidenschaft anmißt, mit bitterer Enttäuschung sich abwendet. Vajda war nicht "normal"; die nachgelassenen Schriften seiner Frau, wenn sie auch nicht verläßlich sind, machen es doch unbezweifelbar, daß seine gigantische Leidenschaft Vajda unfähig machte, sich der Außenwelt anzupassen; er lebte in ständigem Kampf mit jedem und der Verfolgungswahn umdüsterte ihn.

Mittelpunkt der gigantischen Leidenschaft ist, wie bei Ady, die Selbstliebe. Die mit der Außenwelt in Berührung zu treten unfähige, ihre menschlichen Bindungen verlorene Seele kann von sich selbst nur in den Bildern der kosmischen Größe sprechen. Er ist Komet, seine Gedichte werden leben, solang es Welt, Frühling, Herz, Liebe geben wird.

Vergangener Jahrhunderte, toter Generationen
Liebe, wie ein Telegramm,
Alte Vergangenheit, Zukunft, in meinem Lied leben,
Und miteinand Küsse tauschen.

Seine Riesen-Maße haben keinen Platz im engen Käfig der Welt, mit jeder seiner Bewegungen wirft er sich an die äußersten Grenzen. Dies ist Adys egozentrisches Lebensgefühl, in schmerzhafter Verzerrung, ohne Hoffnung auf Auflösung in der menschlichen Gemeinschaft.

Die große gegenständliche Erneuerung, die Vajda in die ungarische Lyrik brachte, folgerte aus seinem neuartigen Lebensgefühl, seiner einsamen Selbstliebe. Seine Leidenschaft spreizte die Schranken der klassischen und adligen Tradition in zwei Punkten auseinander: im Themenkreis des Erotikums und der dichterischen Metaphysik.

Vajda ist unser erster Dichter, der mit der biedermeierischen Auffassung der Liebe bricht, die Petőfi in der ungarischen Lyrik obligatorisch machte. Das Mannesgefühl, die körperliche Seite der Liebe, die gefühlsmäßige Leidenschaft löst sich auf und findet Stimme. Vajda war auch in seinem Leben kein traumäugig Liebender, und als er zu Gina ging, nahm er ein langes Messer mit sich. Für ihn war jede Liebe ein unglückliches, sogar quälendes Gefühl -- "a priori" das, denn niemand kann ihn so lieben, wie er sich selber liebt, mit zügelloser Leidenschaft. Darum wählt er instinktiv solche Frauen aus, die ihn nicht lieben, daß wenn er schon kein Glück finden kann, sein Unglück im Verhältnis stehe zur Größe seiner Leidenschaft. Sein Wunschbild vom Weib, das in seiner Seele brennt, ist die kalte, unnahbare,

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

érzésmentes és gonoszsággal teljes szépség, kinek mozdulatlan kőarca előtt csak térdenállva lehet vergődni. A megalázkodást, a megsemmisülést, mindent, ami gyötrő, a szerelemben keresi és találja meg. A leghűségesebb költők közé tartozik: mindhalálig megőrzi szenvedélyét aziránt a nő iránt, aki legjobban megvetette, aki leginkább rátiport, legszebb versei épen ezek a hűség-versek — Husz Év Után. Harminc Év Után, melyekkel hirdeti, hogy Gina emlékét, vagyis a fájdalmas önostorozást, amivé a szerelem átváltozott, mindegyre őrzi. Nincsen felejtés.

De néha csöndes éjszakán
Elálmodozva, egyedül —
Mult ifjúság tündértaván
Hattyui képed fölmerül.

És ekkor még szivem kigyul,
Mint hosszú téli éjjelen
Montblanc örök hava ha túl
A fölkelő nap megjelen . . .

A másik újítás a metafizika belevonása a lirába. Vörösmarty óta a magyar költő nem nézett szembe élet és halál végső kérdéseivel. A klasszicizmus harmónikus embere tiszteletben tartotta az ész korlátait és nem csapongott azokon túl. De Vajda, akinek a számára nincsenek ezek az üdvös korlátok, szenvedélylökte ingalengéseiben minduntalan nekiütközik az örökkévalóságnak. Furcsa pathologikus módon őt nem az öröklét sóvárgó vágya gyötri, hanem az örökléttől való félelem. Ha örömeinket a végtelenbe hosszabítjuk, szörnyű kínokká lesznek, kifejezhetetlen unalommá; és ha az élet úgy, amint van, örök, az a gyötrelem örökkévalóságát jelenti.

Világnézete az a vitalizmus, mely Madáchban öltött filozófikus formát és Adyban fog tisztultabb körvonalakban megjelenni. Az élet a legfőbb érték, az élet eksztátikus, korlátrobbantó élése — a rossz a nem élet, — a teljesületlen vágyak, az elmulasztott alkalmak, az eltékozolt idő. Ekörül forog Vajda ködös tanítása:

gefühllose und mit Bosheit erfüllte vollständige Schönheit, vor deren unbeweglichem Steinantlitz man nur auf Knien stehend sich winden kann. Die Erniedrigung, das Zunichtewerden, alles, was peinigt, sucht und findet er in der Liebe. Er gehört zu den getreuesten Dichtern: bis zu seinem Tode bewahrt er seine Leidenschaft für jene Frau, die ihn am meisten verachtete, am meisten auf ihn trampelte, seine schönsten Gedichte sind gerade diese Treue-Gedichte – Nach Zwanzig Jahren, Nach Dreißig Jahren - in denen er verkündet, daß er Ginas Andenken, beziehungsweise die schmerzhafte Selbstgeißelung, in die sich die Liebe verwandelt hat, unentwegt hütet. Es gibt kein Vergessen.

Doch manchmal in stiller Nacht
Verträumt, alleine --
Auf vergangener Jugend Feenteich
Dein schwaniges Bild taucht auf.

Und dann mein Herz noch entbrennt,
Wie an langer Winternacht
Montblancs ewiger Schnee wenn jenseits
Die aufgehende Sonne erscheint . . .

Vgl. hinten Seite IX, Martin Remané: Wenn diese Fackel nicht mehr lodert.

Die andere Neuerung ist die Einbeziehung der Metaphysik in die Lyrik. Seit Vörösmarty hat kein ungarischer Dichter den letzten Fragen des Lebens und Todes ins Auge geschaut. Der harmonische Mensch des Klassizismus hielt die Schranken der Vernunft in Ehren und schlug nicht über jene Stränge. Aber Vajda, für den es diese heilsamen Schranken nicht gibt, stößt in seinen leidenschaftsgeschubsten Schwankungen unablässig gegen die Ewigkeit. Auf sonderbar pathologische Weise quält ihn nicht die zehrende Sehnsucht nach ewigem Sein, sondern die Furcht vor dem ewigen Sein. Wenn wir unsere Freuden ins Unendliche verlängern, werden sie zu fürchterlichen Qualen, unsäglicher Langeweile; und wenn das Leben, so wie es ist, ewig ist, bedeutet dies das Ewigsein der Qual.

Seine Weltanschauung ist jener Vitalismus, der in Madách philosophische Form annahm und in Ady in gereinigteren Umrissen erscheinen wird. Das Leben ist der oberste Wert, das ekstatische, schrankensprengende Erleben des Lebens. Das Schlechte sind das Nicht-Leben, die unerfüllbaren Sehnsüchte, verpaßten Gelegenheiten, die vergeudete Zeit. Hierum kreist Vajdas nebelhafte Lehre:

Mit lelkem eddig félve sejtett,
Előttem áll a nagy titok,
Hogy csak az hal meg, ami nem lett,
S az él örökké, ami volt.

A Gina-élménynek szörnyű metafizikai távlatát is ez a gondolat adja meg: a be nem teljesedett vágyak, a nem élt élet örök szemrehányása: „harminc év után", amikor újra látja, a teljesen elszegényedett, lesülyedt Ginát, így ír:

Most itt ülünk, siralomházi lelkek,
És nézzük egymást hosszan, szótalan . . .
Tekintetünkben, haj! nem az elvesztett, —
Az el nem nyert éden fájdalma van.

Vajda mondanivalója szerelemről és halálról, csakugyan üstökös, Montblanc, magas magányosság a korban, melyben élt. Formai újító-képessége nem állt arányban tárgyi újításaival. Formája a Petőfi-forma, melyen csak akkor változtat, ha a szenvedély szétfeszíti a szelidebb lüktetésre szánt sémákat. De a szenvedély méltó hangját csak ritkán tudja megtalálni. Vajda kifejezőeszköze akkor, amikor Petőfitől eltér, egy másfajta metafora-anyag. Óriási szertelen hasonlatai sokszor ügyetlenek, kényszeredettek, barokok, mint a Petőfi-utánzók hasonlatai voltak — de néha magukkal hoznak valami borongást a kozmikus világból, honnan Vajda a képeit veszi. Egyetlen magyar költője a megszállott, a szubjektív vizió által teljesen átalakított, démonivá lett természetnek. A hulló falevelek a vadon hajaszáli, a Tarpatak:

Mint őrült menyasszony a templomból,
Rémes sikoltozással fut ki a természet
E nagyszerű szentegyház ajtaján.

A szél olyan, mint a Hóhér keze, a habok halkan susognak, mint a haldoklók ajkai, szélvész szentegyházakat fájó fogakként kiszaggat a földből, — máskor az egész természet egy titkot hallgat:

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Was meine Seele bisher angstvoll ahnte,
Es steht vor mir das große Geheimnis,
Daß nur das stirbt, was nicht geworden,
Und das lebt ewig, was gewesen.

Auch die fürchterliche metaphysische Perspektive des Gina-Erlebnisses liefert dieser Gedanke, der ewige Vorwurf der nichterfüllten Wünsche, des nichtgelebten Lebens: "nach dreißig Jahren", als er die völlig verarmte, heruntergekommene Gina wiedersieht, schreibt er so:

Jetzt sitzen wir hier, Totenhaus-Seelen,
Und schauen einander lange, wortlos an . . .
In unserem Blick, ach! ist nicht des verlorenen, --
Des nicht gewonnenen Edens Schmerz.

Vajdas Aussage über Liebe und Tod ist tatsächlich Komet, Montblanc, hohe Einsamkeit in der Epoche, in der er lebte. Seine formale Neuerungsfähigkeit stand nicht im Verhältnis zu seinen gegenständlichen Neuerungen. Seine Form ist die Petőfi-Form, an der er nur dann ändert, wenn die Leidenschaft die für sanfteres Pulsieren intendierten Schemas sprengt. Aber die der Leidenschaft angemessene Stimme vermag er nur selten zu finden. Vajdas Ausdrucksmittel, wenn er von Petőfis abweicht, ist eine andersartige Metaphern-Materie. Seine gigantischen ungeschlachten Gleichnisse sind oftmals ungeschickt, wirken gezwungen, barockhaft, wie es die Gleichnisse der Petőfi-Nachahmer waren -- aber manchmal bringen sie etwas mit sich vom Grausen der kosmischen Welt, woher Vajda seine Bilder nimmt. Er ist der einzige ungarische Dichter der besessenen, durch die subjektive Vision völlig umgestalteten, dämonisch gewordenen Natur. Die fallenden Blätter sind die Haarsträhnen der Wildnis, der Kohlbach [Tatra-Wasserfall]:

Wie wahnsinnige Braut aus der Kirche,
Mit furchtbarem Gekreisch läuft hinaus die Natur,
Aus dieses großartigen Gotteshauses Tür.

Der Wind ist so wie des Henkers Hand, die Wellen flüstern leise wie die Lippen der Sterbenden, der Sturmwind reißt wie schmerzende Zähne heilige Kirchen aus dem Boden, -- andermal verschweigt die ganze Natur ein Geheimnis:

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Valami nagy rejtett bánat
Fogja el az egész tájat;
Az a bánat, mit az ember
Érez és nevezni nem mer —

Vajdában jóformán minden készen volt abból, ami később Ady lett: tárgyi újítás, új életérzés, kozmikus vitalitás, a kor villámmal sújtó megitélése — csak a legfontosabbak hiányoztak. Hiányzott a képesség, hogy új nyelvet alkosson új mondanivalóihoz, hiányzott a társadalmi osztály, mely az új költészetet befogadja, és hiányzott az a titokzatos, megnevezhetetlen belső törvénytudat, mely Adyt megóvta attól, hogy elmerüljön a csak-magáért-valóság szertelenségeiben, mint Vajda.

Irodalom: Rubinyi Mózes, Vajda János, Bp. 1922. Riedl Frigyes, Vajda, Reviczky, Komjáthy. (Előadások, kiadta Biró Lajos, a Magyar Irodalmi Ritkaságokban, Kaposvár, 1932.) Németh László, A Nyugat elődei, Tanu, 1932. Vajdáné naplóját ismerteti Hevesi András, Nyugat, 1933.

5. *IRODALOMSZEMLÉLET.*

A XIX. század első felében, amikor a magyar szellemet a létért való küzdelem tartotta eksztátikus feszültségben, az irodalomszemlélet természetszerüen fontosabbnak tartotta a nemzeti, politikai szempontot, a tisztán művészi- és emberinél. Először be kellett bizonyosodnia, hogy van, hogy lehet magyar irodalom, csak azután lehetett az értékeket sub specie aeterni rendbe állítani. De a magyar klaszszikusok munkájára visszanézve, a század második felében már nem fért kétség a magyar szellem egyenjoguságához az európai harmóniában és miután 67 a magyar állam létét is biztosította, lassanként ideje volt, hogy az irodalomszemlélet is általánosabb emberi értékmérőket vegyen fel rendszerezésében. A klasszicizmus nagy kritikusai, Gyulai, Erdélyi, Salamon Ferenc tisztában is voltak ezzel és munkásságukban a kor harmóniára törekvő, kompromisszumos lelkének megfelelően a nemzeti és az emberi szempont össze-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Irgendein großer verborgener Kummer
Ergreift die ganze Gegend;
Jener Kummer, den der Mensch
Fühlt und zu benennen nicht wagt --

In Vajda war so gut wie alles fertig von dem, was später Ady wurde: gegenständliche Neuerung, neues Lebensgefühl, kosmische Vitalität, die blitzhaft hinabzuckende Beurteilung der Epoche -- nur die Wichtigsten fehlten. Es fehlte die Fähigkeit, daß er eine neue Sprache schaffe zu seinen neuen Aussagen, es fehlte die gesellschaftliche Klasse, die die neue Dichtung hereinnimmt, und es fehlte das geheimnisvolle, unbenennbare innere Gesetzbewußtsein, das Ady davor bewahrte, zu versinken in den Maßlosigkeiten des Nur-für-selbst-Seins, wie Vajda.

< *Literatur:* Rubinyi (Johann Vajda) - Friedrich Riedl, Vajda, Reviczky, Komjáthy (Vorträge, hrsg. von Ludwig Biró [*1940 =0:* Biró; *1940:* Biczó Ferenc /Franz Biczó] - Németh (Die Vorfahren der [Zs.] Westen), (Zeuge) - Das Tagebuch von Frau Vajda bespricht Andreas Hevesi, ([Zs.] Westen)

5. LITERATURBETRACHTUNG.

In der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts, als der ungarische Geist durch den Kampf um seine Existenz in ekstatischer Spannung gehalten wurde, hielt die Literaturbetrachtung naturgemäß den nationalen, politischen Blickpunkt für wichtiger als den rein künstlerischen und menschlichen. Zuerst mußte es sich erweisen, daß es eine ungarische Literatur gibt, geben kann, erst danach konnte man die Werte sub specie aeternitatis in eine Ordnung stellen. Doch zurückblickend auf die Arbeit der ungarischen Klassiker, gab es in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts schon keinen Zweifel mehr an der Gleichberechtigung des ungarischen Geistes in der europäischen Harmonie und nachdem 67 [1867 Ausgleich mit Österreich] auch die Existenz des ungarischen Staates sicherte, war es allmählich Zeit, daß auch die Literaturbetrachtung allgemeinere menschliche Wertmesser in ihre Systematik aufnehme. Die großen Kritiker des Klassizismus, Gyulai, Erdélyi, Franz Salamon waren sich damit auch im Klaren und in ihrer Arbeit strebten sie entsprechend der nach Harmonie strebenden, kompromißhaften Seele des Zeitalters nach des nationalen und des menschlichen Gesichtspunkts Vereinbar-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

egyeztetésére törekedtek. De tulajdonképen a kiegyezés utáni nemzedékre várt volna a feladat, hogy politikamentes irodalomszemlélettel alkalmazkodjék a megváltozott időkhöz és a megváltozott irodalmi realításhoz.

Csodálatosképen épen a fordítottja történt. A politikában már nem a nemzet fennmaradásáról volt szó, sőt a parlamenti harc olyan kérdések körül tombolt, amelyeknek a gyakorlati életben alig volt valami jelentőségük; — mégis a pártpolitika, a parlamenti élet ebben az időben sokkal jobban igénybe vette a közönség figyelmét, mint azelőtt. A képviselőház azt a szerepet játszotta a közéletben, amit később a színház és még később a futball-pálya: a sportiv érdeklődés középpontja volt. Mindenkinek megvolt a kedvenc képviselője, a lapok bőséges „emberi dokumentumokat" szolgáltattak a képviselők diétájáról, kedvenc állatjairól, szokásairól és erkölcseiről, a képviselők népszerüségben a filmsztárok ősei voltak.

Ez a beállítottság természetesen nyomot hagyott az irodalmon is: a kor irodalomtörténetírója pedig, Gyulai Pál társa a budapesti egyetemen, Beöthy Zsolt,* a magyar irodalomtörténetet áttette a parlamenti szónoklat terminológiájába.

Irodalomszemlélete annál fontosabb, mert egyetemi előadásain tanárnemzedékek nőttek fel, akik Beöthy Zsolt

* *Jegyzet: Beöthy Zsolt* szül. 1848. Budán, igen előkelő kálvinista nemescsaládból. Külföldi tanulmányút után 1871-ben miniszteri segédfogalmazó, 1875-től tanár, 1878-tól egyetemi magántanár, 1882: Greguss Ágost helyettese, 1886-tól az esztétika nyilv. rendes tanára. Meghalt 1922-ben.

Művei: Kálozdy Béla, regény, 1875. Ráskai Lea, verses elbeszélés, 1881. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, két kötet, Bp. 1877—79, A széppprózai elbeszélés, két kötet, 1886—87. A magyar irodalom kis tükre, Bp. 1896. Szerkesztette a Magyar Irodalom Történetét (Képes Magyar Irodalomtörténet), Bp. 1893—96. Összegyűjtött tanulmányai halála után Rom-emlékek címen jelentek meg. Egy kötetnyi tanulmány a Franklin Uj Remekírók sorozatában.

Irodalom: Dóczy Jenő, Irodalmunk és a nemzeti szempontu kritika, Nyugat, 1918.

lichkeit. Aber eigentlich hätte die Aufgabe auf die Generation nach dem Ausgleich gewartet, um sich mit politikfreier Literaturbetrachtung an die veränderten Zeiten und die veränderte literarische Realität anzupassen.

Wundersamerweise geschah gerade das Gegenteil. In der Politik war nicht mehr vom Überleben der Nation die Rede, der parlamentarische Kampf tobte sogar um solche Fragen, die im praktischen Leben kaum irgendeine Bedeutung hatten; -- dennoch nahm die Parteipolitik, das parlamentarische Leben in dieser Zeit die Aufmerksamkeit des Publikums viel mehr in Anspruch, als zuvor. Das Abgeordnetenhaus spielte im öffentlichen Leben jene Rolle, die später das Theater und noch später das Fußballfeld: es war Mittelpunkt des sportiven Interesses. Jeder hatte seinen favorisierten Abgeordneten, die Blätter dienten reichlich "menschliche Dokumente" an über die Diät der Abgeordneten, über ihre Lieblingstiere, Gewohnheiten und Sitten, die Abgeordneten waren an Volkstümlichkeit die Ahnen der Filmstars.

Diese Einstellung hinterließ natürlich auch in der Literatur ihre Spur; der Literaturhistoriograph der Epoche wiederum, Paul Gyulais Kollege an der Budapester Universität, Zsolt Beöthy, * trug diese Zeitstimmung in die Selbstbetrachtung der Literatur hinein

Seine Literaturbetrachtung ist um so wichtiger, weil an seinen universitären Vorträge Generationen von Studienräten aufwuchsen, die mit Hilfe von Zsolt Beöthys

< * *Anmerkung: Zsolt Beöthy* geb. 1848. in Ofen, [*1940 =0:* igen. . . családból /aus sehr vornehmer kalvinistischer Adelsfamilie.] Nach ausländischer Studienreise ist er 1871 ministerieller Hilfskonzipist, ab 1875 Studienrat, ab 1878 Universitäts-Privatdozent, 1882: Stellvertreter von August Gregus, ab 1886 öff. ord. Professor der Ästhetik. Starb 1922.

< *Seine Werke:* Béla Kálozdy, Roman, - Lea Ráskai, Erzählung in Versen, - (Geschichtliche Besprechung der ung. nationalen Literatur), zwei Bände, - (Die Kunstprosa-Erzählung), zwei Bände, - (Kleiner Spiegel der ung. Literatur). - Er redigierte die (Geschichte der Ung. Literatur; Illustr. Ung. Lit.-Gesch.). Seine gesammelten Studien erschienen nach seinem Tod unter dem Titel (Ruinen-Denkmäler). Ein bandvoll Studien in der Franklin-Reihe ((Neue Klassiker).

< *Literatur:* Dóczy (Unsere Literatur und die Kritik nationalen Gesichtspunktes), [Zs.] (Westen)

tankönyvei segítségével az ő irodalomszemléletét adták át a magyar ifjúságnak egy emberöltön át, és adják át még ma is. Sőt az utána következő egyetemi tanár-nemzedék is nagyobbrészt az ő kezén nevelkedett, és az egyetemi tanár sajátos lélekalkatánál fogva nem szivesen változtat a multban jól bevált koncepción. Ily módon felfogása a Toldyéval versenyzik hatásban, ha nem is közelíti meg értékben.

Beöthynek sikerült az egész magyar irodalmat a negyvennyolcas párt szemszögéből átértékelni. A Halotti beszéd szerzőjétől kezdve a saját koráig megvizsgálta, melyik író mennyire volt tüzes híve a függetlenségi eszmének. Számára az irodalomtörténet, amint Dóczy Jenő mondja, „nem kiváló lángelmék vagy írói iskolák hatásának oknyomozó történeti kutatása, hanem nemzeti dokumentumok tára, a politikai történelem segédtudománya, a nemzeti élet históriájának illusztráló albuma."

Gyulai nyomán Beöthy is felvetette azt a nem-esztétikai, de rendkivül fontos szempontot az egyes művek vizsgálatában, hogy mennyire fejezik ki a nemzeti jelleget, az eidost. De őnála ez a szempont is különös szintézisre jut a függetlenségi pártpolitikával és annak társadalmi hátterével. Nagy jelképe, a „volgai lovas", a magyar szellem őse, aki rendületlen éberséggel őrzi a volgai magyar határokat. Minél többet hord egy író magában a volgai lovasból, annál magyarabb. A nemzeti eidosról alkotott képzete sajátságosan egyodalú: a faji karakter lényegjegyei szerinte az önérzet, nyiltság, a biztosság, határozottság, az egyenesség. Ezek a vonások csakugyan jellemzik a magyar úri osztályt, de épugy el lehet mondani mindezt az angol gentryről, a porosz junkerről és az orosz bojárról, általában minden nemzet úri osztályáról. A magyar eidosnak azok a mélyebb vonásai, amelyek urban és nem-urban, régi és új magyarságban egyformán megnyilatkoznak, zárva voltak szemlélete elől. Magyarság-felfogása a gentry-társadalom vetülete volt.

Azt szokták mondani, hogy a magyar irodalom díszmagyarjára ő varrta fel a sújtásokat. Zengő szónokiassága a panegyricus hangja volt, nem a históriáé. Jelzős és körmondatos dicsőségből egyformán kijutott kicsi és nagy köl-

Lehrbüchern seine Literaturbetrachtung ein Menschenalter hindurch der ungarischen Jugend weitergaben, und noch heute weitergeben. [*1940 =0:* Sőt . . . koncepción. /Sogar die nach ihm folgende universitäre Professor-Generation auch wurde größerenteils von seiner Hand erzogen, und der Universitätsprofessor ändert auf Grund seiner eigenartigen Psychologie nicht gerne an der in der Vergangenheit gut bewährten Konzeption.] Auf diese Weise wetteifert seine Auffassung in der Wirkung mit der Toldys, wenngleich sie der an Wert auch nicht nahekommt.

[*1940 =0: Beöthynek . . . eszmének. /*Beöthy gelang es die ganze ungarische Literatur vom Blickwinkel der achtundvierziger Partei umzuwerten. Vom Verfasser der Totenrede bis zu seiner eigenen Zeit prüfte er, welcher Schriftsteller wieweit feuriger Getreue der Unabhängigkeitsidee war.] Für ihn ist die Literaturgeschichte, wie Eugen Dóczy sagt, "nicht die ursachensuchende Geschichts-Forschung der Wirkung hervorragender Genies oder schriftstellerischer Schulen, sondern das Archiv nationaler Dokumente, die Hilfswissenschaft der politischen Geschichte, das illustrierte Album der Historie des nationalen Lebens."

Auf Gyulais Spur nahm auch Beöthy jenen nicht-ästhetischen, aber äußerst wichtigen Aspekt in die Untersuchung der einzelnen Werke hinein, wieweit sie den nationalen Charakter, den Eidos ausdrücken. Aber bei ihm gelangte auch dieser Gesichtspunkt zu einer eigenartigen Synthese mit der Politik und deren gesellschaftlichem Hintergrund. Sein großes Sinnbild, der "Reiter von der Wolga", ist der Ahn des ungarischen Geistes, der mit unerschütterlicher Wachsamkeit die ungarischen Wolga-Grenzen hütet. Je mehr ein Schriftsteller vom Wolga-Reiter in sich trägt, desto ungarischer ist er. Seine vom nationalen Eidos gebildete Vorstellung ist eigentümlich einseitig: laut ihm sind die Wesensmerkmale des rassischen Charakters das Selbstbewußtsein, die Offenheit, die Sicherheit, die Entschiedenheit, die Individualität. Diese Züge kennzeichnen tatsächlich die ungarische Herrenklasse, aber ebensogut kann man all dies von der englischen Gentry sagen, vom preußischen Junker und vom russischen Bojaren, im allgemeinen von der Herrenklasse jeder Nation. Jene tieferen Züge des ungarischen Eidos, die sich gleichermaßen im Herrn und im Nicht-Herrn, im alten und neuen Ungartum offenbaren, waren seiner Betrachtung verschlossen. Seine Ungartum-Auffassung war die Projektion der Gentry-Gesellschaft.

Man pflegt zu sagen, daß auf den Galaungarn der ungarischen Literatur er die Schnürungen aufgenäht hat. Seine musikalische Rhetorik war die Stimme des Panegyrikers, nicht der Historie. Von seinem attributiven und satzperiodischen Ruhm bekamen gleichermaßen kleine und große Dich-

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

tőnek, árnyalás és pathos-fokozat nélkül, ha jó hazafiak, a függetlenség bajnokai voltak.

A nagy megrögzítő mellé idézzük fel a nagy előkészítő tragikus alakját, Péterfy Jenőét.* Sorsa a tulságosan korán érkezők hagyományos sorsa: katedrák és Társaságok nem emelik, Gyulai Pál jóindulata is csak nyomasztja szabadabbnak induló dikcióját, és Gyulain túl a magányosság, menekülés az öncélú kultúrába, s mikor már ez sem segít, a halálba. Péterfy nem volt olyan nagy stílusművész, mint ahogy a kortársak bűnét jóvá tevő utókor tudatában él; megértése nem volt olyan mély és sokoldalú és legtöbbet dicsért görögtárgyú tanulmányai még mindig rövid mérőkötelek a görög mélységekhez képest.

Két új dolgot hozott a magyar irodalomszemléletbe, ami azután a Nyugat-mozgalomban szemléletformából alkotásformává teljesedett: a lélektani látást és a fölényt. Bajza-, Kemény-, Eötvös-tanulmányaiban a beleélésnek, a megértő elemzésnek mintaképeit adja. A gyakorlatban mutatja meg, hogy irodalomtörténetnek, kritikának és általában a kultúrális recepciónak a legfőbb feladata a dilthey-i Einfühlung und Analyse, a műben kifejeződő lelki tartalom feldolgozása és ezáltal saját lelkiségünknek és belső kultúránknak a kiterjesztése.

Még fontosabb talán a Péterfy hangja. Előtte kritikus és irodalomtörténetíró a meghatottság pathoszával vagy az ostorozó gúny staccatóival beszélt az irodalmi jelenségekről, de mindenképen egy síkon állónak mutatkozott velük. Péterfy az első magyar kritikus, akinek irodalomszemlélete a „détachement", a kivül- és fölülállás jegyében áll. Péterfy fiktív, de szükséges kultúrális magaslatról nézi, távolról, de igen pontos látcsőn át az irodalmi jelenségeket. A magyar irodalom nagyjai a számára már nem tekintélyes

* *Jegyzet: Péterfy Jenő* szül. 1850. Pest. Középiskolai tanár, egyetemi magántanár. 1899-ben öngyilkos lett.

Tanulmányait három kötetben adta ki a Kisfaludy Társaság, 1901—1903. Szinikritikáit Az Irodalmi Ritkaságok adta ki 1932—33-ban.

— *Irodalom:* Riedl Frigyes, Péterfy Jenő, (O. K.) Rédey Tivadar, Péterfy Jenő, Bp. 1909.

ter ab, ohne Nuancierung und Pathos-Steigerung [*1940 =0: ha . . .* voltak. /wenn sie gute Patrioten, Champions der Unabhängigkeit waren.]

Neben dem großen Fixierer zitieren wir noch die tragische Gestalt des großen Vorbereiters herauf, Eugen Péterfys. * Sein Schicksal ist das herkömmliche Schicksal der allzu früh Kommenden: Lehrstühle und Gesellschaften heben ihn nicht empor, auch Paul Gyulais Wohlwollen drückt nur auf seine freier startende Diktion, und jenseits von Gyulai ist die Einsamkeit, Flucht in die selbstzweckige Kultur, und als auch das nicht mehr hilft, in den Tod. --- Péterfy war kein so großer Stilkünstler, als der er im Bewußtsein der die Sünde der Zeitgenossen wiedergutmachenden Nachwelt lebt; sein Verständnis war nicht so tief und vielseitig und seine am meisten gelobten griechischthematischen Studien sind noch immer kurze Meßschnüre im Vergleich zu den griechischen Tiefen.

Zwei Dinge brachte er in die ungarische Literaturbetrachtung, was sich hernach in der (West-Bewegung) [Zs. West] aus der Betrachtungsform zur Schaffensform vervollständigte: die psychologische Sicht und die Überlegenheit. In seinen Bajza-, Kemény-, Eötvös-Studien gibt er Musterbilder der Einfühlung, der verstehenden Analyse. In der Praxis zeigt er, daß der Literaturgeschichte, Kritik und allgemein der kulturellen Rezeption oberste Aufgabe die Dilthey-sche "Einfühlung und Analyse" ist, das Aufarbeiten des im Werk sich ausdrückenden seelischen Gehalts und dadurch die Erweiterung unseres eigenen Seelischen und unserer inneren Kultur.

Noch wichtiger ist vielleicht Péterfys Ton. Vor ihm sprachen Kritiker und Literaturhistoriograph mit dem Pathos der Ergriffenheit oder den Stakkatos geißelnden Hohns von den literarischen Erscheinungen, zeigten sich aber in jedem Fall als mit ihnen auf gleicher Ebene stehend. Péterfy ist der erste ungarische Kritiker, dessen Literaturbetrachtung im Zeichen des [*1940 =0:* détachement] Außerhalb- und Darüberstehens steht. Péterfy erschaut die literarischen Erscheinungen von einer fiktiven, aber notwendigen kulturellen Anhöhe, von Ferne, aber durch ein sehr genaues Sehrohr. Die Großen der ungarischen Literatur sind für ihn nicht mehr die angesehenen

< * *Anmerkung: Eugen Péterfy* geb. 1850, Pest. Mittelschul-Studienrat, Universitäts-Privatdozent. Wurde 1899 Selbstmörder.

< Seine Studien gab in drei Bänden heraus die Kisfaludy-Gesellschaft herausgegeben, 1901-03. Seine Bühnenkritiken gab die Reihe Literarische Raritäten heraus in 1932-33.

< *Literatur:* Riedl (Eugen Péterfy; O.K.) - Rédey (Eugen Péterfy)

nagybátyák, akiket kegyelettel emleget a hálás utód, kicsinyei már nem bosszantó férgek, akiket el kell tiporni: jelenségek ők, kicsik és nagyok egyformán, akikkel szemben egy kötelesség van: a megértés. Ez a szemlélet egészen új minálunk és azóta is kevesen követték.

Ezekben az időkben történik először kisérlet, hogy a magyar irodalom menetét történetfilozófiai módszer alapján rendezzék. Bodnár Zsigmondnak* (1839—1907) a maga idejében sok rajongó híve volt, de a hivatalos tudomány nem igen vett róla tudomást. Rendszere csakugyan nem volt olyan új, és nem volt olyan zseniális, mint amilyennek ő hirdette, de mint kisérlet, eléggé érdekes. Mint Taine, ő is ki akarta terjeszteni a természettudományos törvényszerüséget a szellemtudományokra is. Elfogadta Fouillée elméletét az „idée forceokról", az eszme-erőkről, melyeknek épolyan biztosan működő hatást tulajdonított, mint a természeti erőknek. Két ilyen erőt ismert, illetve ugyanannak az erőnek két ritmikus váltakozását, Herbert Spencer alapján: akciót és reakciót. Később az akciót idealizmusnak nevezte, melyet mindig szükségszerüen felvált a realizmus. Az akció új eszméket hoz, melyek egy ideig terjednek, míg nem felülkerekedik a konzerváló erő, a reakció. A reakció a nemzeti eszme virágkora, ilyenkor fejlődik epika és dráma, míg az akció korában a líra virágzik stb. A magyar irodalomban akció volt a protestantizmus, reakció az ellenreformáció, akció a kuruckor, reakció a XVIII. század, akció a Kazinczy kora, reakció a romantika, akció a negyvenes évek, reakció az elnyomatás kora. A rendszer első pillanatra használhatónak látszik, a tényekkel kevésbbé ellenkezik, mint némely modern kisérlet, hogy racionális vonalakat húzzanak az irodalmi jelenség-világon keresztül — de a lényegből Bodnár sem magyarázott meg többet, mint a modern rendszerek. Kétségtelen érdeme, hogy átolvasta a régi irodalom anyagát és új szempontokat vetett fel tárgyalásukban.

* *Műve:* A magyar irodalom története, három kötet. Bp. 1891—93. (Katona Józseffel zárul.)
Irodalom: Nagy József, Bodnár Zsigmond, ITK. 1908.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Onkel, die der dankbare Nachfahre pietätvoll erwähnt, die Kleinen nicht mehr ärgernde Würmer, die man zertrampeln muß: sie sind Erscheinungen, Kleine und Große gleichermaßen, denen gegenüber eine Verpflichtung besteht, das Verstehen. Diese Betrachtung ist bei uns völlig neu und wurde auch seither nur von wenigen befolgt.

In diesen Zeiten geschieht erstmals Versuch, daß der Gang der ungarischen Literatur auf Grundlage der geschichtsphilosophischen Methode geordnet wird. Sigmund Bodnár * (1839-1907) hatte zu seiner Zeit viele schwärmerische Anhänger, aber die offizielle Wissenschaft nahm von ihm kaum Kenntnis. Seine Systematik war in der Tat nicht so neu, und war nicht so genial, wie er sie propagierte, doch als Versuch, ist sie interessant genug. Wie Taine, so wollte auch er die naturwissenschaftliche Gesetzmäßigkeit ausdehnen auch auf die Geisteswissenschaften. Er akzeptierte Fouillées Theorie von den "idée forces", von den Idee-Kräften, denen er eine ebenso sicher funktionierende Wirkung zusprach, wie den Naturkräften. Er kannte zwei solche Kräfte, beziehungsweise zwei rhythmische Varianten derselben Kraft, auf der Grundlage von Herbert Spencer: Aktion und Reaktion. Später nannte er die Aktion Idealismus, die immer zwangsläufig der Realismus ablöst. Die Aktion bringt neue Ideen, die sich eine zeitlang verbreiten, bis schließlich die konservierende Kraft überhand nimmt, die Reaktion. Die Reaktion ist die Blütezeit der nationalen Idee, solchenmals entfalten sich Epik und Drama, während zur Zeit der Aktion die Lyrik blüht usw. In der ungarischen Literatur war der Protestantismus die Aktion, die Gegenreformation die Reaktion, Aktion das Kurutzenzeitalter, Reaktion das XVIII. Jahrhundert, Aktion die Ära Kazinczys, Reaktion die Romantik, Aktion die vierziger Jahre, Reaktion das Zeitalter der Unterdrückung. Das System erscheint auf den ersten Blick brauchbar, mit den Fakten steht es weniger im Gegensatz, als mancher moderne Versuch, rationale Linien zu ziehen die literarische Erscheinungs-Welt hindurch -- aber vom Wesentlichen erklärte auch Bodnár nicht mehr, als die modernen Systeme. Es ist sein unbezweifelbares Verdienst, daß er das Material der alten Literatur durchlas und neue Gesichtspunkte aufwarf in ihrer Erörterung.

< **Sein Werk:* (Geschichte der ung. Literatur.), drei Bde. (Schließt mit Josef Katona.)

< *Literatur:* Nagy (Sigmund Bodnár)

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Szövegváltoztatások 1934 > 1940:

II/47 *1940:* feleségül veszi

II/47 Budán <*1940 törölve*

II/48 *1940:* egész életükben.

II/48 *1940:* szoktak nevezni

II/49 *1940 törölve:* szentimentalizmus . . . váltakozását

II/51 *1940:* nem is lehet

II/51 *1940 törölve:* és ebben . . . adottság volt. *1940 kiegészítés:* a magyar költészetben véghezvíve azt a reformot, amit a franciában Sainte-Beuves költeményei jelentenek.
===
===

II/54 *1940 törölve:* mintha . . .csúnya!

II/55 *1040 törölve:* Nem is csinálnak mást

II/56 *1940 törölve:* nem-nemes*; kiegészítés:* szegénylegény

II/56 *1940 törölve:* amint Horváth . . . megvázolta =
==

II/57 *1940 törölve:* nagy kultúrájában (ahelyett: nyugaton)

II/62 *1940 törölve:* nyilván

II/63 *1940*: is

II/63 *1940 törölve: többesszám . . -ben*

II/65 *Literatur:* Gyulai (Alexander Petőfi, Krit. Aufsätze). - Ferentzi [*1940: ~czi*] (Petőfis Biographie, drei Bde.). - [*1940 lent /unten:* Marót . . .] - Ady (Petőfi verhandelt nicht; in: Bekenntnisse u. Studien). - Babits (Petőfi u. Arany, in Zs. Westen), 1910 u. im Bd. Literar. Probleme). - Horváth, János: Petőfi, Bp 1922. - Riedls posthumes Petőfi-Buch, - Hankiss (Petőfi und die französ. Dichter). - Bartók, György: Petőfi lelke (P's Seele), Szeged 1924. Neueres biographisches Material: Hatvany, [*˙1940*: ~] (Ehefrau der Ehefrauen), 1919. Biedermeier: Zolnais Studie i.

Druck, [*1940:* Irodalom és Biedermeier (Lit. u. Biederm.) Szeged 1935]. Marót (Kapitel zur Petőfi-Frage).

II/66 *1940 =0: mindig*

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Textänderungen 1934 > 1940:

II/47 *1940:* heiratet er

II/47 in Ofen <*1940 gestrichen.*

II/48 *1940:* ihr ganzes Leben.

II/48 *1940:* zu nennen pflegt

II/49 *1940 gestrichen:* Abwechslung von Sentimentalismus und Ironie,

II/51 *1940:* nicht . . . kann

II/51 *1940 gestrichen:* und in dieser Hinsicht steht er ganz allein in seiner Zeit. Erst viel später entwickelte die französische impressionistische Lyrik jene Fertigkeit, die für Petőfi natürliche Gegenbenheit war. *1940 Ergänzung:*. womit er in der ungarischen Dichtung jene Reform durchführte, die in der französischen die Gedichte Sainte-Beuves bedeuten.

II/54 *1940 gestrichen:* als würde sie sagen: Sie Häßlicher!

II/55 *1040 gestrichen;* Es machen auch nichts anderes

II/56 *1940 gestrichen:* nicht-adlige*; Ergänzung:* Habenichts

II/56 *1940 gestrichen: wie* Johann Horváth in seinem gewaltigen Werk es skizzierte

II/57 *1940 gestrichen:* in der großen Kultur des

II/62 *1940 gestrichen:* offenbar]

II/63 *1940*: auch

II/63 *1940 gestrichen:* in Mehrzahl zweiter Person

II/65 *Literatur:* Gyulai (Alexander Petőfi, Krit. Aufsätze). - Ferentzi [*1940: ~czi*] (Petőfis Biographie, drei Bde.). - [*1940 lent /unten:* Marót . . .] - Ady (Petőfi verhandelt nicht; in: Bekenntnisse u. Studien). - Babits (Petőfi u. Arany, in Zs. Westen), 1910 u. im Bd. Literar. Probleme). - Horváth, János: Petőfi, Bp 1922. - Riedls posthumes Petőfi-Buch, - Hankiss (Petőfi und die französ. Dichter). - Bartók, György: Petőfi lelke (P's Seele), Szeged 1924. Neueres biographisches Material: Hatvany, [*˙1940*: ~] (Ehefrau der Ehefrauen), 1919. Biedermeier: Zolnais Studie i.

Druck, [*1940:* Irodalom és Biedermeier (Lit. u. Biederm.) Szeged 1935]. Marót (Kapitel zur Petőfi-Frage).

II/66 *1940 =0:* immer

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

II/66 jegyzet: *1940:* lelkész lesz

II/66 *1940 =0:* népdal . . .-gyakorlatok

II/66 -1. szakaszban 7 sor törölve, *1940:* Hazafias . . . jelképezi . . .
==
==
==
==
==

II/69 *1940 =0: egyetlen*

II/70 *1940*: Székely

II/73 *műveiben*, *1940:* =1849

II/78 *1940:* beérték azzal, hogy

II/77 *1940:* szembetűnően

II/81 *1940 =0:* ezért . . . felépítése
==

II/83 *1940:* ~hát: annak

II/88 *1940:* életformájával

II/88 *1940:* szobában ülő

II/88 *1940 =0:* és tanítványokat neveljen

II/88 *1940:* amint levelezésükből kitűnik; . . . II/88 etc.

II/89 *1940:* városi /städtischen

II/94 Irodalom: *1940:* Pukánszky, Béla: A százéves magyar irodalomtudomány, Széphalom, 1928.

II/98 *1940 =0:* további

II/109 *1940 =0:* az úr . . . úr >[*1940:* a magyart

II/109 *1940:* Leveleiből kiadott Komlós Aladár: Irodalmi ritkasägok, Bp 1934.

II/109 *1940:* Balogh, Károly: Madách Imre, Bp 1935.

II/66 Anm.: *1940:* wird Seelsorger

II/66 [*1940 =0:* in Volkslied-Manier geschriebene Stil-Übungen

II/66 /1 *1940 =0:* Außer ihrer patriotischen und epochegemäßen Bedeutung haben auch diese Gedichte nicht viel Wert -- gleichwas der melancholisch veranlagte Seelsorger sah, alles wurde sofort zum Sinnbild der Heimat: der Baum, die Schwelle, der Hirsch, und den Mangel an Poetischem ersetzt der allegorische Hintergrund. Der sich versteckende Hirsch ist an sich noch nicht dichterisch, aber vielleicht wird er dazu, wenn er die Heimat versinnbildlicht . . .

II/69 *1940 =0:* einzige

II/70 *1940*: Székelys

II/73 in *Werke*, *1940:* =1849

II/76 *1940:* begnügten sich damit, daß sie

II/77 *1940:* augenfällig

II/81 *1940 =0:* deshalb wirken sie nicht so wurzelhaft ungarisch, wie Aranys Aufbau.

II/83 *1940:* ~also: dessen

II/88 *1940:* Lebensform

II/88 *1940:* im Zimmer sitzendes

II/88 *1940 =0:* und Schüler erziehe

II/88 *1940:* wie aus ihrem Briefwechsel hervorgeht; . . . . II/88 etc.

II/89 *1940:* városi -städtischen

II/94 Literatur: *1940:* Pukánszky (Die hundertjährige ungarische Literaturwissenschaft)

II/98 *1940 =0:* weiteren

II/109 *1940 =0:* der Herr auch in der Hölle Herr ist >[*1940:* den Ungarn

II/109 *1940:* Von seinen Briefen gab Alad. Komlós heraus: (Literari. Raritäten)]

II/109 *1940:* Balogh (Emmerich Madách)

II/113 *1940:* irodalmi

II/113 *1940:=0:* Az egész . . . volna.
==

II/118 *1940:* Lefordította

II/119 *1940 = 0:* bizonyos

II/120 *1940:* Előadások, kiadta Biczó Ferenc a Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatban, Kaposvár 1932.

II/121 *1940:* A bánatos Reviczky mellett már ott áll a dacos és titokzatos Komjáthy Jenő, * a kozmikus részvét és minden-szenvedéssel együttszenvedés, a mindenenyészettel együttpusztulás költője. Világhatárokon átnyúló, mániákus önérzetében már mintha Ady Endre én-kultusza és vitalizmusa vetné előre, egyelőre még torz, árnyát.
* Komjáthy Jenő szül. 1858-ban Szécsényben. Polgári iskolai tanár volt Balassagyarmaton, majd Szeniczen vállalt állást. Meghalt 1895-ben
Műve. Homályban, 1895.
Irodalom. Riedl i.m. Horváth János: Komjáthy Jenő, 1912.

II/121 *1940:* verses

II/122 *1940:* a honvédről

II/127 *1940:* Zolnai, Béla: Szigligeti Szökött Katonájának külföldi elemei, Bp 1914

II/127 *1940 =0:* (ma Mikszátfalva

II/136 *1940 =0:* Biró; *1940:* Biczó Ferenc

II/137 *1940 =0:* igen. . . családból

II/138 *1940 =0:* Sőt . . . koncepción.
==
==
==

II/138 *1940 =0:* Beöthynek . . . eszmének.
==
==
==

II/139 *1940 =0:* ha . . . voltak.

II/139 *1940 =0:* détachement

II/113 *1940:* literarischen

II/113 *1940:=0:* In der ganzen europäischen Geistesgeschichte gibt es nicht noch eine Epoche, wann die nationalen Unterschiede derart verwaschen wären.

II/118 *1940:* Er übersetzte

II/119 *1940 = 0:* gewissen

II/120 *1940:* Vorträge, herausgegeben von Franz Biczó in der Reihe (Ungarische Literarische Raritäten), Kopisch 1932.]

II/121 *1940:* Neben dem kummervollen Reviczky steht schon der trotzige und geheimnisvolle Eugen Komjáthy * da, der Dichter kosmischer Anteilnahme und Mitleidens mit Jedem-Leid, des Mitverderbens mit dem Alles-Verfall. Als ob in seinem über Weltgrenzen hinübergreifenden, manischen Selbstgefühl schon Anderl Adys Ich-Kult und Vitalismus vorauswürfe seinen, vorläufig noch verzerrten, Schatten.
* Eugen Komjáthy geb. 1858 in Szécsény. War Bürgerschullehrer in Jahrmarkt, nahm dann Stellung an in Senitz. Starb 1895.
Werk. (In der Dämmerung)
Literatur. Riedls zit. W. Horváth (Eugen Komjáthy)

II/121 *1940:* Gedichts-

II/122 *1940:* über den Heimwehrmann

II/127 *1940:* Zolnai (Ausländ. Elemente in Szigligetis "Entsprungener Soldat")

II/127 *1940 =0:* (heute Mikszátfalva)

II/136 *1940 =0:* Biró; *1940:* Franz Biczó

II/137 *1940 =0:* aus sehr vornehmer kalvinistischer Adelsfamilie.

II/138 *1940 =0:* Sogar die nach ihm folgende universitäre Professor-Generation auch wurde größerenteils von seiner Hand erzogen, und der Universitätsprofessor ändert auf Grund seiner eigenartigen Psychologie nicht gerne an der in der Vergangenheit gut bewährten Konzeption.

II/138 *1940 =0:* Beöthy gelang es die ganze ungarische Literatur vom Blickwinkel der achtundvierziger Partei umzuwerten. Vom Verfasser der Totenrede bis zu seiner eigenen Zeit prüfte er, welcher Schriftsteller wieweit feuriger Getreue der Unabhängigkeitsidee war.

II/139 *1940 =0:* -wenn sie gute Patrioten, Champions der Unabhängigkeit waren.

II/139 *1940 =0:* détachement

Összehasonlító fordítások / Vergleichsübersetzungen;

II/51 "Elisabeth", sprach ich im Flüsterton,
"Wie wär's, wenn wir uns einen Stern auswählen?
Wenn alle diese Nacht vergessen schon,
Soll er von ihren Stunden uns erzählen!
Der Morgen naht und trennt uns unerbittlich!"
Wir wählten ihn, wobei ich sie umschlang.
Die Ochsen trottelten, ach, so gemütlich
Hin durch die Sommernacht im Schneckengang.

Deutsch von Günther Deicke, in: Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten.

II/57 Wir irren heute in der Wüste
Wie einst das Volk von Israel,
Doch Moses, der die Feuersäule
Jehovas folgte, ging nicht fehl.
Uns hat der Schöpfer heut den Dichter
Als Fackel für den Weg gesandt,
Als Führer, der das Volk geleite
Ins heilige, gelobte Land.

Deutsch von Martin Remané, in: Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten.

II/63 Noch bittet euch das Volk, laßt euch erbitten!
Das Volk wird furchtbar, wenn es aufbegehrt,
Wenn's mit Gewalt sich nimmt, was ihr verweigert!
Ihr Herrn, habt ihr von Dózsa nie gehört?
Man ließ ihn auf dem Eisenthron verbrennen.
Hat seinen Geist man so austilgen können?
Der Geist ist se1ber Feuer! Drum gebt acht,
Daß er nicht plötzlich euch zu Asche macht!

Deutsch von Martin Remané, in: Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten.

II/64 Wenn diese Fackel nicht mehr lodert,
Hier unten nicht mehr sichtbar wär,
Könnt man im Himmel gar noch meinen,
Die Erde existiert nicht mehr.

Du blickst auf uns, Göttin der Freiheit,
Bewunderst deines Volkes Mut!
Wo andre sich die Tränen sparen,
Verströmen wir stolz unser Blut.

Deutsch von Martin Remané, in: Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten.

II/134 Doch manchmal nachts, wenn ich allein,
Taucht vor mir auf das ferne Reich
Der Jugend, und im Sternenschein
Dein schönes Bildnis schwanengleich.

Dann, wie nach langem Wintertod,
Erwacht mein Herz und brennt vor Weh,
So wie im kalten Morgenrot
Erglüht des Bergfirns ewiger Schnee.

Deutsch von Martin Remané, in: Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten. Hrsg. v. Stefan Hermlin und György Mihály Vajda, Corvina-Verlag Budapest, in Zusammenarbeit mit Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1.Aufl. 1970.

Namensregister: 1934er Ausgabe hatte kein Register.
Névmutató: 1934-es kiadásnak nem volt regisztere.

Ábrányi Emil II/119
Ady, Endre /Anderl II/48, II/53, II/65, II/73, II/83f, II/93, II/107, II/109, II/131, II/133f, II/136
Alexander, Bernát /Bernhard II/106
Amadé, László /Ladislaus, báró /Baron II/93
Arany, János /Johann II/47, II/52, II/57f, II/66, II/71-76, II/79, II/84, II/87-89, II/92f, II/96, II/98, II/109, II/112, II/115, II/121, II/124, II/126, II/129fff
Arany, László /Ladislaus II/116, II/121f, II/125
Ariosto, Ludovico II/81
Aristophanes II/73, II/85
Arisztides >Vajda, János II/107, II/116, II/120, II/125, II/129, II/131-136
Attila >Etzel II/76f, II/80, II/123
Babits, Mihály /Michael II/65, II/78, II/93, II/109
Bajza, József /Josef II/46, II/139
Balogh, Károly /Karl II/109
Balzac II/128
Barta, János Johann II/109
Bartók, Béla II/127
Bartók, György /Georg II/65, II/97
Bartók, Lajos /Ludwig II/117
Baudelaire II/68
Beck Karl II/58
Beniczkyné Bajza Lenke /Beniczkyfrau Lenchen Bajza II/115
Beöthy, Zsolt II/74, II/97, II/137f
Béranger II/57
Bérczy, Károly /Karl II/78, II/121
Berzsenyi, Dániel II/83f, II/89, II/97
Bessenyei, György /Georg II/89

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Biczó, Ferenc /Franz II/120, II/136
Blaha, Lujza /Luise II/127
Bodnár Zsigmond /Sigmund II/140
Bulcsu, Károly /Karl II/71
Burns II/87
Byron II/48-50
Coleridge II/48
Csapó, Etelka /Edelchen II/47
Császár, Elemér /Elmer II/72
Csepreghy, Ferenc /Franz II/126
Csermelyi, Sándor Alexander II/116
Csiky, Gergely /Gregor II/115
Csokonai Vitéz, Mihály /Michael Held v. Csokona II/55, II/74, II/93
Dante II/118
Daudet II/129
Deák, Ferenc /Franz II/131
Debrec[z]eni II/93
Dickens II/128
Dóczy, Jenő /Eugen II/137f
Dóczy, Lajos /Ludwig II/111, II/125, II/137
Dosztojevszki /Dostojewski II/123, II/129
Dózsa, György /Georg II/63, II/65, II/126
Dugonics, András /Andreas II/80, II/96
Dürer II/89
Endrődy[i], Sándor /Alexander II/117, II/119
Eötvös, József, báró /Baron II/63, II/103, II/139
Ercsei, Julianna /Juliane II/72
Erdélyi, János /Johann II/71f, II/78, II/87, II/97, II/131, II/136
Etzel >Attila II/76f, II/80, II/123
Euripides II/107
Falk, Miksa /Maximilian II/111
Faludi, Ferenc /Franz II/56, II/93
Ferenc = Franz
Ferencz[tz]i, Zoltán II/65, II/71f
Flaubert II/83, II/104
Fouillée II/140
Frankenburg, Adolf II/67
Fráter, Erzsébet /Elisabeth II/100, II/107
Garay, János /Johann II/67f, II/71f
Goethe II/50, II/90f, II/101f, II/105
Gogoly = Gogol II/83, II/121
Görgei, Arthur II/122
Greguss, Ágost /August II/99
Gvadányi, József /Josef, gróf /Graf II/96
Gyöngyösi, István /Stefan, = St. v .Gy. II/93

Gyulai, Pál /Paul = P. v. Gy., (1826-1909) II/65, II/71f, II/96, II/99f, II/109, II/116-118, II/121f, II/125, II/129, II/131f, II/136-138, II/139
Hankiss, János II/65
Harsányi, Zsolt II/109
Hatvany, Lajos /Ludwig II/65
Havas II/65
Hebbel II/80
Hegel II/97, II/102-104, II/106, II/109
Heine II/49f, II/117, II/120
Heinrich, Gusztáv II/99
Helmeczy, Mihály /Michael II/65
Herder II/56
Hevesi, András /Andreas II/105, II/127, II/136
Hood, Tom II/57
Horváth, János /Johann (1878-1961) II/56, II/65
Ibsen II/101, II/129
Ignatius /Ignác, v. >Loyola /loyolai, >Sankt />Szent II/62
Johann(es) = János
Jókai, Mór /~ic /Maurus /Moritz II/47, II/99f, II/116, II/124, II/129f, II/132
Jósika, Miklós /Nikolaus, báró /Baron II/118, II/129
József = Josef /~ph
Kant II/107
Katona, József /Josef II/89, II/99f
Kazinczy, Ferenc /Franz (v.) II/48, II/96f
Kemény, Zsigmond /Sigmund, báró /Baron II/129, II/131f, II/139
Kepler, Johannes II/104
Kerecsényi, Dezső /Desider II/118
Kerényi, Frigyes /Friedrich II/47
Kiss, József /Josef II/119
Kölcsey, Ferenc /Franz (v.) II/56
Komjáthy, Jenő /Eugen II/120, II/136
Komlós, Aladár II/109
Kossuth, Lajos /Ludwig (v.) II/54, II/62f, II/76, II/122
Kosztolányi, Dezső /Desider II/119
Kozma, Andor /Andreas II/116
Krúdy, Gyula /Julius II/121
Kuncz, Aladár II/94, II/109
Laczkó, Géza II/107, II/109
Ladislaus der Heilige />László, Szent, König /király II/67
Lajos /Ludwig, >Nagy L. /L. d. Gr., király /König II/77
Lamennais abbé II/62
László />Ladislaus d. Hl., >Szent L., király /König II/67
Lengyel, Miklós /Nikolaus II/72
Lévay, József /Josef II/71, II/116-118
Lisznyai, Kálmán /Koloman II/69f
Loyola /~i, >Ignatius /Ignác, >Sankt />Szent II/62

Ludwig >Lajos, d. Gr./>Nagy L., König /király /77
Madách, Imre /Emmerich (v.) II/100-109, II/134
Maria Theresia /Mária Terézia, Kön'in, Kaiserin /kir'nő, császárnő II/72
Marót, Károly /Karl II/65
Mátray, Gábor /Gabriel II/67
Maurus = Mór, -ic /Moritz
Mednyánszky, Berta II/47
Mikes, Kelemen /Klemens (v.) II/118
Mikszáth, Kálmán /Koloman II/127-131
Milton II/80
Mór, -ic /Moritz, Maurus
Móricz, Zsigmond /Sigmund II/90, II/93, II/127
Nagy Lajos />Ludwig d. Gr., király /König II/77
Nagy, József /Josef II/140
Napóleon II/59, II/68
Németh, László /Ladislaus II/83, II/93, II/124, II/136
Orlai-Petrich, Soma II/46
Pákh, Albert II/75
Péterfy, Jenő II/99, II/139
Petőfi [Petrovics], Sándor /Alexande (v.) II/46-74, II/76-78, II/82, II/88, II/93, II/98f, II/112, II/114-116, II/119, II/124, II/131, II/133, II/135
Petrovics, István /Stefan II/46
Prielle, Kornélia II/47
Pukánszky, Béla II/94
Pulszky, Ferenc /Franz II/48
Rákóczi, György I. /Georg I., Erdély fejed., /Fürst Siebenbürgens II/72
Rákosi, Jenő /Eugen II/125f
Ráskai [y], Lea, (L. Edle v.R.) II/137
Ravasz, László /Ladislaus II/118
Rédey, Tivadar /Theodor II/139
Reviczky, Gyula /Julius II/120, II/136
Riedl, Frigyes /Friedrich II/50, II/65, II/72, II/83, II/93f, II/99, II/120, II/136, II/139
Salamon, Ferenc /Franz II/78, II/136
Sand, George II/55
Sankt />Szent: >Ignatius v. >Loyola) II/62, >Ladislaus II/67
Sas, Andor /Andreas II/109
Schiller II/107
Schöpflin, Aladár II/131
Shakespeare II/73, II/85f, II/108, II/117, II/125, II/127
Shelley II/62
Si[í]k, Sándor /Alexander II/119
Southey II/48
Spengler II/102
Stendhal II/51
Strindberg II/107

Szabó, Dezső /Desider (1879-1945) II/77
Szabolcska, Mihály /Michael II/120
Szász, Károly /Karl II/116ff
Szász, Károly ifj. /Karl jun. II/118
Széchy, Károly /Karl II/70, II/72
Székely, József /Josef II/69f, II/116
Szendrey, Julia II/47, II/55, II/99
Szent />Sankt: >Ignác/-tius (loyolai /v. Loyola) II/62, >László II/67
Szent László />Ladislaus II/67
Szigligeti, Ede /Eduardle II/126
Taine II/140
Tasso II/80f, II/84
Teleki, Domonkos /Dominik, gróf /Graf II/99
Tennyson II/80
Thackeray II/83
Tisza, Kálmán /Koloman II/72, II/111
Toldy [Schedel], Ferenc /Franz II/78, II/94-99, II/131f, II/138
Toldy, István /Stefan II/114
Tolnai, Lajos /Ludwig II/116, 124f, 129
Tompa. Mihály /Michael II/47, II/57, II/65-67, II/71f, II/88
Tóth, Ede /Eduardle II/126
Tóth, Gáspár /Kaspar II/46
Tóth, Kálmán II/69, II/78, II/116
Trostler >Turóczi-Trostler, József /Josef II/72
Turgenjew II/121
Turóczi-Trostler, József /Josef II/72 >Trostler
Tyrtaios II/76
Vahot, Imre /Emmerich II/47, II/67
Vajda, János [>Arisztidesz] II/107, II/116, II/120, II/125, II/129, II/131-136
Vajda, Péter II/68, II/72
Valéry II/131
Váradi, Antal /Anton II/117, II/119
Vargha, Gyula /Julius II/116, II/119
Vas, Gereben /Gerbert II/72
Victor Hugo II/57, II/62
Vitéz >Csokonai Mihály /Michael Held v. Cs. II/55, II/74, II/93
Voinovich, Géza II/93, II/102, II/109, II/118
Vörösmarty, Mihály /Michael II/46-48, II/52f, II/60, II/65, II/67, II/73, II/79, II/81-85, II/93, II/98-100, II/104, II/109, II/134
Wagner II/80
Wordsworth II/48
Zalán, József /Josef II/80, II/116
Zolnai, Béla II/65
Zrinyi [Subič, Zrin, Serin], Miklós /Nikolaus, gróf/ok /Graf/en/ II/58, II/80, II/82, II/84, II/108, II/127
Zrinyi Miklós id. /Nikolaus d.ä., gróf /Graf II/127, II/129

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Teljes regiszter / Gesamtregister

1.** Band /kötet* 5-93 ** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Abádi, Benedek /Benedikt 67
Abaris 108
Ábrányi Emil II/119
Adelung (Johann Christoph) 212
Adorján, Szent >Adrian 46
Adrian d. Hl. >Adorján 46
Ady, Endre /Anderl 20, 44, ** 129, 143, 172, 182, 200, ** 226, 259, 291, ** 325, 332, ** II/48, II/53, II/65, II/73, II/83f, II/93, II/107, II/109, II/131, II/133f, II/136, ** II/147-149, II/151f, II/156, II/158, II/165-196, II/198f, II/201f, II/209f, II/218-220, II/224, II/226f, II/234, II/236f
Ady, Lajos /Ludwig II/194
*Aeneas Sylvius (Enea Silvio de Piccolomini = Pius II.) 81, ** 95*
Ágoston, Szent >Augustin 129, 178, 180, 186
Alamizsnás Szent János >Johann d. Almosenier 45
*Alexander der Große >Nagy Sándor 77, ** 151, 155, 177*
Alexander Leopold, >Sándor Lipót, főherceg + nádor /Erzherzog + Palatin 221
Alexander, Bernát /Bernhard II/106
Alexius, Szent = d. Hl 47
Alexovics, Balázs (Vazul) /Blasius 211, 247
Álmos 24
Alsted 92
Alszeghy, Zsolt 133
Alvinczy, György /Georg 64
Alvinczy[i], Péter 89, 92, ** 105, 110
Amadé, László /Ladislaus, báró /Baron 118, 192, 193, ** 280, ** II/93
Amadis 144
Ambrus, Zoltán II/148-151
Andor, József /Josef II/219
Angelus Silesius 65
Anonymus 32, 36f, ** 329
Ányos, Pál /Paul 245-247
Apácai [czai] Csere [Cséri, ~ei] János /Johann 70, 92, 93, ** 99, 101f, 111-113, 143, 178
Apaffi [~fi], Mihály /Michael (Erdély fejedelme /Siebenbürgens Fürst) 93
Apor, Péter, báró /Baron 181f, 199, ** 221
Aranka, György /Georg 214, 223
Arany, János /Johann 8, 20, 82, ** 154, 155, 162, 164, ** 207, 269, 282, 293, ** 329, II/8, II/10, II/15-17, II/28, II/32, II/38, ** II/47, II/52, II/57f, II/66, II/71-76, II/79, II/84, II/87-89, II/92f, II/96, II/98, II/109, II/112, II/115, II/121, II/124, II/126, II/129-132, ** II/145, II/153, II/157, II/166, II/169, II/173, II/178f, II/191, II/193, II/195, II/204, II/225, II/239
Arany, László /Ladislaus II/116, II/121f, II/125
*Ariosto, Ludovico 123, ** II/81*
Aristophanes II/73, II/85
Aristoteles 29, 32
Arisztidesz >Vajda, János /Joh. II/107, II/116, II/120, II/125, II/129, II/131-136 ** II/185
Árpád 37, ** 238, ** 329f
Attila >Etele >Etzel 37, ** II/76f, II/80, II/123
Augustin, Sankt >Ágoston, Szent 129, 178, 180, 186

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

1.** Band /kötet* 5-93 ** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Babits, Mihály /Michael 13, ** 273, ** II/65, II/78, II/93, II/109, ** II/158, II/195-198, II/200-205, II/207, II/224, II/226, II/230, II/240f
Bacon (Francis, Baron Verulam, Viscount St. Albans) 110, 191
Bacsányi >Batsányi
Bajza, József /Josef 249, 278, ** 304-307, 311f, II/10, II/13, ** II/46, II/139
Bakócz, Tamás /Thomas 54
Balassa [~ssi], Bálint /Valentin, báró /Baron v.Gyarmat (1554-94) 20, 60, 81, ** 95, 101, 106, 125, 127-140, 154f, 168. 189, 191, ** 274f
Balassa II., Bálint/Valentin, gróf /Graf (1626-84) 139f
Balassi >Balassa, Bálint /Valentin, báró /Baron = költő /Poet
Balassi, Menyhárt /Meinhart, báró /Baron 73f
Balázs, Béla II/227f
Bálint = Valentin
Balogh, Károly /Karl II/109
*Balzac II/21f, II/27, II/35, ** II/128*
Bánffy, György /Georg, gróf /Graf 223, 252
Bánffy, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf = >Kisbán II/221
Bánk, bán = Banus Bánk 80
Bánóczy[i], László /Ladislaus II/215
Bárány, György /Georg 114
Barclay, John 91
Barcsay, Ábrahám (Erdélyi fejed. családból /aus Siebenbürg. Fürstenfamilie) 227
Barczafalvi Szabó, Dávid (D. Sz. v. B.) 214, 263, 265
Báróczy[i, tzi], Sándor /Alexander 223
Baróti Szabó, Dávid 196 ** 213, 231f, 241, 244 ** 329
Baróti, Dezső /Desider II/206
Barre, Chevalier de la ~ 211
Barta, János /Johann II/109
Bartay 312
Bartók, Béla 174, ** II/127
Bartók, György /Georg II/65, II/97
Bartók, Lajos /Ludwig II/117
*Basire, Isac 91f, ** 110*
Báthory[i], István /Stefan (1533-86) fejed.+ lengy. király /Fürst + poln. König 65
Bátori, Gábor /Gabriel II/21
Bátori, Mária 287
Batsányi (~csányi), János /Johann 223, 225, 241-244, 246f, 261
Batthyány, Alajos /Alois, gr. /Graf 99, 197, ** II/39
Baudelaire II/68
Baumgarten, Ferenc /Franz Ferdinand II/241
Bayle (Pierre) 112
Beck Karl (Isidor) II/58
Bél, Mátyás /Mathias 103, 114, ** 223
Béla II. & III., királyok /Könige 36
Béla IV., király /König 95
Belnay 202
Benedek, Elek [<Elias] II/247
Benedek, Marcell II/215
Beniczkyné Bajza Lenke /Beniczkyfrau Lenchen Bajza II/115
Beöthy, Zsolt 16, 21, ** II/74, II/97, II/137f, ** II/225

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Béranger II/7, II/57
Bercsényi, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf 185
Bérczy, Károly /Karl II/17, ** II/78, II/121
Bergson (Henri) 219, 251
Berzeviczy, Gergely 254f
Berzsenyi, Dániel 228, 230, 233, 254, 266-275, 277f, 281, ** 301f, 333, 337, 339, ** II/83f, II/89, II/97, ** II/150, II/158, II/173, II/196, II/206, II/230
Bessenyei, György /Georg 116, 195, 200, ** 211, 213-215, 225-230, 234, 236, 240, 245f, 292, ** 312, ** II/89, ** II/148, II/238
Bethlen, Gábor /Gabriel (iktári /v. Iktár, 1580-1629, Erdély fejed., /Fürst Siebbg.) 91ff, ** 110, 142
Bethlen, Kata /Käthe, Árva /die Waise, grófnő /Gräfin (1663-1708) 109, 178f
Bethlen, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf v. Bethlen (1642-1716) 113f, 127, 177-179,** 262
Beza (de Bèze, Théodore; Nachfolger Calvins) 97
Biczó, Ferenc/ Franz II/120, II/136
Bíró, Lajos /Ludwig II/217
Bisterfeld 92
Blaha, Lujza /Luise II/127
Boccaccio 81
Bod, Péter 60, 90, ** 109, 195
Bodin (Jean) 116, 156
Bodnár, Zsigmond /Sigmund II/140
Bogáti Fazekas, Miklós /Nikolaus 81
Boileau 162
Bölöni Farkas, Sándor /lexander II/7
Bölöni, György /Georg II/194
Boncza, Berta (=Csinszka) II/168
Bonfinius [~fini], Antonio († Buda /Ofen 1503) 55
Bonifácius, Szent >Bonifaz d. Hl. 31
Bonifaz, der Heilige >Bonifácius 31
Börne II/8
Bornemisza (= Abstemius) Péter 60, 67, 71f, 83, ** 101, 128
*Bostroem, Annemarie 289, ** II/231*
Bouilloni Godfrid >G. v. Bouillon (al-lotaring. herc., Herzog Niederlothr.) 145
Bródy, Sándor /Alexander II/158-160, II/162, II/164, II/217
Bulcsu, Károly /Karl II/71
Bürger (Gottfried August) 284
Burns II/87
*Byron 207,** 316f, II/48-50*
Caius I., pápa /Papst 108
Calderón (de la Barca, Pedro, Don ~) 119, 123
*Calvin 63, 74, **100*
Camerarius (Kammermeister, Joachim) 178
Camoens II/23
Capellanus, Joannes 122
Cardanus (Cardano, Hieronymo) 178
Cäsar 252, 262
Cassiodorus 36
Castiglione (Baldassare, gróf /Graf) 123f, 126, 191, 199
Celtes [~tis] (Pickel /Bickel) Conrad 50, 55

1. *Band /kötet* 5-93 ***** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Chateaubriand 316, II/30
Chiabrera (Gabriello) 157
Cicero 54, 148, 301, 317
Claudel II/164, II/182
Cocceius >Koch 110
Colbert (Jean Baptiste, Marquis de Seignelay) 178
Coleridge II/48
*Comenius (=Komenský./Szeges, Ámos János /Jan Amos) 91, ** 111*
Constant, B. II/30
Corneille (Pierre) 195
Cranmer (Thomas), érsek /Erzbischof Canterbury 80
Cromwell 93
Csáki, István /Stefan, gróf /Graf 197, 199
Csapó, Etelka /Edelchen II/47
Császár, Elemér /Elmer II/72, ** II/149
Császár, Ferenc /Franz II/10
Csathó, Kálmán /Koloman II/221, II/223
Csató, Pál /Paul 311
Csengery, Antal /Anton II/17
Csepreghy, Ferenc /Franz II/126
Cserei, Mihály /Michael (nagyajtai /v. Nagyajta) 181
Csermelyi, Sándor /Alexander II/116
Csernátoni, Pál /Paul 110
Csiky, Gergely /Gregor II/115
Csokonai >Vitéz /Held, Mihály /Michael Held v. Cs. 167, ** 254, 279-287, ** 301, 329, **II/55, II/74, II/93, ** II/206
Csombor >Szepsi Csombor, M. 92
Csuzi [~úzi] Cseh, Jakab /Jakob 106
Czvittinger, Dávid 108
*Dante 9, 54, ** 101, 123, ** 270, ** 299, 326,** II/118*
Daudet II/129
Dávid, Ferenc /Franz 63-66, ** 184
Dayka, Gábor /Gabriel 223, 246-249
Deák, Ferenc /Franz II/16, ** II/131
Debrec[z]eni II/93
Decsy, Sámuel 214, 221, 224
Degré, Alajos II/10
Descartes (Cartesius), Renatus /René 110, 112
Dési, Márton /Martin 110
Dessewffy, József /Josef, gr. /Graf 262, ** 304, 307
Dévai Biró, Mátyás /Mathias 60, ** 106
*Dickens II/35, ** II/45, II/128, ** II/207*
Döbrentei, Gábor /Gabriel 252-256, ** 307, 310
Dóczy, Jenő /Eugen II/137f, II/166
Dóczy, Lajos /Ludwig II/111, II/125, II/137
Dominik, d. Hl. > Domokos, Szt. 48
Domokos, Szt. /Dominik d. Hl. 48
*Dosztojevszki[j] = Dostojewski 18, ** 99, ** II/28, II/36, II/44, ** II/123, II/129, ** II/181*
Dózsa, György /Georg II/33f, ** II/63, II/65, II/126, ** II/189
Draskovich [~cs], Eusebia, grófkisasszony /Komteß 151

Du Bellay (Joachim) 102
Dudith [~ich], András /Andreas 65f, ** 108, 109
Dugonics, András /Andreas 88, ** 161, ** 213, 234, 237-240, 265, 274, 277, 287, ** II/5, II/30, II/37, ** II/80, II/96
*Dürer 61, ** II/89*
*Dury, John 91, ** 110*
Eckhardt, Sándor /Alexander 133
Édes, Gergely /Gregor 282
Egressy, Gábor /Gabriel (galambosi /v. Galambos) 293
Einstein 209
Emmerich >Imre, Szent /d. Hl. (1000/07-1031) herceg /Prinz v. Ungarn 34
Emőd [~od], Tamás /Thomas II/218
Endrődy[i], Sándor /Alexander II/117, II/119
Enyedi, György /Georg 81
Eötvös, József /Josef, báró /Baron II/9, II/16, II/29-35 ** II/63, II/103, II/139
*Erasmus (Desiderius, = E. v. Rotterdam) 41, 42, 55, 59, 63, 66, 67 ** 188*
Ercsei, Julianna /Juliane II/72
Erdélyi, János /Johann 113 ** 293 ** II/9, II/13, II/17 ** II/71f, II/78, II/87, II/97, II/131, II/136
Esterházy, Károly /Karl (érsek /Erzbischof) 307
Esterházy, Pál /Paul (1635-1713) herceg /Herzog 161f
Etele >Etzel >Attila 37, ** II/76f, II/80, II/123
Etzel >Etele >Attila 37, ** II/76f, II/80, II/123
Eulenspiegel, Til 61
Euripides II/107
Falk, Miksa /Maximilian II/111
Faludi, Ferenc /Franz 118, 125, 127, 190-192 ** 280 ** II/56, II/93
Farkas, Gyula /Julius (=Julius v. Farkas) 257, ** 312, II/9
Fáy, András /Andreas II/36
Fazekas, Mihály /Michael 287
Féja, Géza II/212
Fekete, János /Johann, gróf /Graf 196f, 199 ** 210
Fénelon (Francois de Salignac de la Mothe) 195
Fenyő, Miksa /Maximilian II/164, II/166
Ferenc = Franz
Ferenc I. >Franz I. (1768-1835) király + csász., König + Kaiser 221f, 251f, 285, 296
Ferenc, Franz, =Assisi Szent Ferenc />Franz v. Assisi 44, 48
Ferenczi [~tzi], Zoltán II/65, II/71f
Fessler, Ignác /Ignaz Aurél 309
Festetich, György /Georg, gróf /Graf 256, 285, ** II/39
*Flaubert II/83, II/104 ** II/165*
Földessy, Gyula /Julius II/194
Földi, János /Johann 246
Folklore 23, 26
Forgách, Miklós /Nikolaus, gróf/Graf 197, 199
Fouillée II/140
France, Anatole II/164, II/174
Frangepán (~gipani; korrekt: Frankopan), Katalin /Katarina, grófnő /Gräfin 146
Frankenburg, Adolf II/10, II/13 ** II/67
Franz /Ferenc I. (1768-1835) király + császár /König + Kaiser 221f, 251f, 285, 296

1. *Band /kötet* 5-93 ***** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Franz v. Assisi, d. Hl. >Ferenc, Szent 44, 48
Franz Xaver, d. Hl. >Xavéri Szent Ferenc. 89
Fráter, Erzsébet /Elisabet II/100, II/107
Friedrich der Große >Nagy Frigyes 194
Füskuti (>Landerer) 70
Füst, Milán /Milan II/206f
Gaál, Gábor /Gabriel II/248
Gábor = Gabriel
Garay, János /Johann II/10 ** II/67f, II/71f
Gárdonyi, Géza II/155-57, II/194, II/218
Geleji Katona, István /Stefan 92f, ** 96, 103
Gellért, Oszkár /Oskar II/195, II/206
Gellért, Szent >Gerhard 30, 34f
Gentillet 156
George II/164, II/193, II/196
Gergely, Toursi Szt. >Gregor v. Tours 36
Gerhard, d. Hl. >Gellért, Szent 30, 34f
Gervinus II/8
Gide II/164
Giraudoux II/161
Gleim (Johann Wilhelm Ludwig) 259
Godfrid v. Bouillon >Bouilloni (=G. IV., Herzog Niederlothr. /al-lotaring. herceg) 145
*Goethe 7, 9 ** 179, 196 ** 216, 240, 250, 259, 261, 294 ** 305, 325, II/30f ** II/50, II/90f, II/101f, II/105 ** II/174, II/177f, II/186, II 193*
Gogol =Gogoly II/83, II/121
Goldsmith (Oliver) 262
Gombos, Imre /Emmerich (1791-1840) 289
Görgei, Arthur II/122
Gottfried von Straßburg >Strassburg Gottfried 145
Gottsched 212, 226
Götz (Johann Nikolaus) 259
Gracián (Baltasar) 191
Gregor von Tours, d.Hl. >Toursi Szent Gergely 36
Greguss, Ágost /August II/99
Grimmelshausen (Hans Jakob Christoffel v. ~) 63
Großmann, Uwe 273
*Grotius (Hugo) 112 ** 202*
Guarinus (Varinus; Veronensis) 53
Guinicelli 123
Gundolf II/164
Gutkeledi, Vid /Vitus 31
Gvadányi, József /Josef, gr. /Graf 197, 199 ** 221, 234-237, 247, 274-275, 277 ** II/96
Gyergyai [~ei, Ger-/ Görgei], Albert 81 ** II/230
Gyöngyösi [~ssi], János /Johann (1741-1818) költő, pap /Poet, Pastor 246, 260, 274, 282
Gyöngyösi, István /Stefan (1629-1704) költő /Poet 101, 108, 125, 154, 155, 159-164, 168, 177, 191 ** 246, 260, 274f ** II/93
György = Georg
Gyulai, Pál /Paul (1826-1909) 16, 21 ** 293 ** II/10, II/16f, II/25f, II/43 ** II/65, II/71f, II/96, II/99f, II/109, II/116-118, II/121f, II/125, II/129, II/131f, II/136-139.
Hajnóczy, Sándor /Alexander [korrekt: József /Jos.] 202

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Halász, Gábor /Gabriel II/201
Halévy (Ludovic) 119
Haller, János/ Johann, gr. /Graf 101, 177, 195
Halotti Beszéd /Toten-Rede 39, 44
Hankiss, János /Johann II/65 ** II/222
Harsányi, Zsolt II/109
Hatvany, Lajos /Ludwig II/65 ** II/166, II/194
Hauptmann II/164, II/185, II/216
Havas II/65
Hazucha, Ferenc /Franz II/10
Hebbel II/27 ** II/80
Hegedűs, István /Stefan 53
Hegel II/97, II/102-104, II/106, II/109
Heilig >Sankt /Szent
*Heine II/8 ** II/49f, II/117, II/120 ** II/151, II/163, II/166, II/173, II/186*
Heinrich, Gusztáv II/99
Heliand 27
Helmeczy, Mihály 311, II/65
Heltai, Gáspár /Kaspar 60, 67, 72, 87
Heltai, Jenő /Eugen II/148, II/151f
Helvetius (Helvétius, Claude Adrien) 242
Henszlmann II/9
Herczeg, Ferenc /Franz II/154, II/156f
*Herder 165, 175 ** 275 ** 329, 340 **** II/56
Heribert (Notar Kaiser Ottos III., III. Ottó császár jegyzője) 30
Hermlin, Stefan 273
Hesz, András /Andreas 66
Hevesi, András /Andreas II/105, II/127, II/136 ** II/170
Hevesi, Sándor /Alexander II/215, II/240
Hof[ff]man[n]sthal II/228
Hof[ff]mannsegg (Johann Albericus, Graf v.~) gróf 190
Hofbauer Szent Kelemen (Klemens Maria Hofbauer) 318
Holberg (Ludwig, Freiherr von ~) báró 289
*Hölderlin 28 ** 328 ** II/178*
Hóman, Bálint /Valentin 35 ** II/236, II/240
*Homer/os 152, 165, ** 325, 329*
Hood, Tom II/57
Horányi, Elek [<Elias] 109
Horatius >Horaz 231, 269f
Horaz >Horatius 231, 269f
Hormayr 309
Horvát, István /Stefan 312-314, II/8
Horváth, János /Johann/ (1878-1961) 41, 49 ** 155, 163 ** 207 ** II/56, II/65 ** II/154, II/194, II/226
Hrosvitha (Hroswitha, Hrotsuitha, Hruodswintha) >Roswitha 50
*Hugo, Victor 336, II/7, II/21, II/41, II/44,** II/57, II/62*
Hunyadi >Mátyás />Matthias (Corvinus) I., király /König 30, 51, 53-55, 66, 80, ** 146, 149, 156,** 227, 229
Hunyadi János /Johann (1407/09-1456) kormányzó /Reichsverweser 54, 80 ** 104 ** 227, 274

1. *Band /kötet* 5-93 ***** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Huszár, Gál /Gallus 68
Huszti, Péter 81
*Ibsen II/101, II/129 ** II/185, II/216*
Ignatius v. Loyola >Loyola /~i Szt. Ignác
Ignotus II/148, II/164f, II/176, II/241
Ilosvai Selymes, Péter 82
Imre, Szent />Emmerich, d.Hl. (1000/07-1031) herceg /Prinz v. Ungarn 34
István I. />Stephan I., Szent /d. Hl., király /König 18, 26, 30, 34f, 58, ** 96, 104
Istvánffy [~fy], Pál /Paul 81
Izsóf II/219
Jacobi-Brüder /~ testvérek (Joh. Georg /Ján. Gygy., Friedr. Heinr. /Frigy Henr.) 259
Jámbor, Pál /Paul II/13
Jammes, Francis II/213
János Zsigmond >Johann Sigism.(1540-70) fejed. + király /Fürst + König 64f
János: = Johann/es
Janus Pannonius (Ivan Cesmicki = János Csezmicei) 52-54 ** 108, 190
Jászberényi, Pál /Paul 92
*Jean Paul (Johann Paul Friedrich Richter) 251 ** 323, II/31*
Jeanne d'Arc 197
Johann d. Almosengeber =Almosenier, Sankt ~; >Alamizsnás Szt. János 45
Johann Sigismund >János Zsigm. (1540-70) kir.+fej./ König+Fürst Siebbg. 64f
Johann(es): > János
Johnson, Dr. (Samuel, 1709-84) 261
Jókai, Mór [<Móricz /Moritz = Maurus/ Maurice] (ásvai /v. Ásva) II/8, II/10, II/13f, II/16, II/38-45 ** II/46f, II/99f, II/116, II/124, II/129f, II/132 ** II/153f, II/157, II/159f, II/168
Jordanes 36
Josef Anton Johann, >József Antal János (1776-1847) Erzherzog, Palatin 276
Josef II. >József II (1741-90) ung. König , röm.-dtsch. Kais. /m. kir., római-német csász. 202, 208-210, 212, 214-216, 221, 223, 228, 251 ** II/162
Jósika, Miklós /Nikolaus, báró /Baron II/18-21 ** II/118, II/129 ** II/244
József = Josef [~ph]
József Antal János, >Josef Anton Johann (1776-1847) főherceg, nádor 276
József II. >Josef II. (1741-90) m. kir., római-ném. csász. /ung. König, röm.-dt. Kaiser 202, 208-210, 212, 214-216, 221, 223, 228, 251, ** II/162
Juhász, Géza II/201, II/208
Juhász, Gyula /Julius II/206
Jung 325
Justh, Zsigmond /Sigmund II/148f
Kaffka, Margit II/212
Kahlau, Heinz II/194
Káldi, György /Georg 90
Kálmán, „Könyves" ~ >Koloman, der Buchhaber, király /König 31
Kálti, Márk /Markus 37
Kálvin: >Calvin/
Kant II/107
Karinthy, Frigyes /Friedrich II/213
Kármán, József /Josef 225, 249-251
Károli [~lyi, Caroli; Radics), Gáspár /Kaspar 72
Károly = Karl

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Karthauzi /Karthäuser, Névtelen /Namenloser 46
Kassák, Lajos /Ludwig II/228-231, II/240
Katalin >Katharina, Szent /die Heilige 46
Katharina, die Hl. >Katalin, Szent 46
Katona > Geleji Katona
Katona, István /Stefan, geleji /von Gelej: >Geleji K. I. 96, 103
Katona, József /Josef 254, 288f, 291f, 294-297 ** 336 ** II/89, II/99f
Kaunitz (Wenzel Anton, Reichsfürst von K.-Rietberg, birodalmi herceg) 196
Kazinczy, Ferenc /Franz (kazinci és alsóregmeci /v. Kazincz + Alsóregmecz, 1759-1831) 7 ** 182, 188, 196 ** 211, 215-216, 223, 225f, 228, 234, 236, 240-244, 246-250, 254-269, 274, 278, 281, 286, 292 ** 301, 304-308, 310, 312, 329, 339, II/9, II/30, II/45 ** II/48, II/96f ** II/146, II/166, II/244f
Keats 281
Kelemen, László 215, 256
Kemény János báróné, Baronin Kemény Johannfrau 4
Kemény, János /Johann, br. /Baron, Dr. (*1903 Pittsburgh †1971 Marosvásárh.) 4, 6
Kemény, János /Johann, Erdély fejedelme /Fürst Siebenbürgens 93 ** 160, 177, 178
Kemény, Zsigmond /Sigmund, br. /Baron (1814-75) 16 ** 270 ** II/9, II/15-17, II/22-28, II/33, II/35 ** II/129, II/131f, II/139 ** II/153, II/208, II/247
*Kempis, Tamás >Thomas a K. /v. Kempen (= Hemerken) 87 ** 105*
*Kepler, Johannes /János 98, 187 ** II/104*
Kerecsényi, Dezső /Desider II/118
Kerényi, Frigyes II/10, II/47
Kézai, Simon 37
Kinizsi, Pál /Paul 48, 80
Király, György /Georg II/225
Kis, János /Johann 267, 269 ** 301
Kisbán, Miklós /Nikolaus = >Bánffy, gróf /Graf II/221
Kisfaludy, Károly /Karl (v.) 225f, 238, 252, 257, 289f, 292 ** 302-305, 307-309, 311f, II/17, II/45
Kisfaludy, Sándor /Alexander (v.) 254, 274-280, 286, 296 ** 302, 339, II/37, II/45
Kiss, József /Josef II/119 ** II/147, II/151
Klebelsberg, Kunó /Konrad II/238
Kleist II/28f
*Klopstock 232 ** 330*
Kóbor, Tamás /Thomas II/148
Koch >Cocceius (= Koken, Johannes) 110
Kodály, Zoltán 174
Koháry, István /Stefan, gróf/Graf 127, 140, 161
Kölcsey[i], Ferenc /Franz (v.) ~ 7 ** 143, 188 ** 211, 216, 223, 228, 249, 254f, 257, 265f, 268f, 271, 277, 283, 292 ** 298-304, 306, 310, 312, 327, 330, 337, 339f, II/9, II/37 ** II/56 ** II/179, II/193, II/201
Köleséry[i], Sámuel (1634-1683) 106
Koloman „der Buchhaber“ / >Kálmán, „Könyves“ ~, König /király 31
Komáromi Csipkés, György /Georg. Cs. v. Komorn 108
Komjáthy, Jenő /Eugen II/120, II/136
Komjáti [~thy], Benedek /Benedikt 71
Komlós, Aladár /Aladarius =Aldrian II/109
Konrád, Prior v. Menedékszirt /<-i apát 33
Kónyi, János /Johann 160
*Körner 257 ** 302*

1.** Band /kötet* 5-93 ** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Kosegarten (Ludwig Theobul = Gotthard Ludwig, etc.) 262
Kossuth, Lajos /Ludwig (von /de Udvard et Kossuthfalva) 276 ** 298, 315, 318, 322f, II/5, II/12 bis II/16 ** II/54, II/62f, II/76, II/122
Kőszegi, Zsuzsi /Susi (Bercsényiné/ Bercsényifrau, ~) 185
Kosztolányi, Dezső /Desider II/119 ** II/194, II/201-205, II/212, II/240
Kotzebue (August Friedrich Ferdinand von ~) 291
Kovács, József /Josef 282
Kovacsóczy 304f
Kozma, Andor /Andreas II/116 ** II/148
Krafft-Ebing II/149
Kriza, János /Johann 167
Krú[u]dy, Gyula /Julius II/121 ** II/158, II/160-163, II/201, II/209, II/223
Kultsár, István 187 ** 256
Kun László; IV. L. / >Ladislaus IV. „der Kumane“, király /König 37
Kuncz, Aladár /Aladarius /Aldrian 6 ** II/94, II/109
Kuthy, Lajos /Ludwig II/9, II/36, II/38, II/44
Laczkó, Géza II/107, II/109 ** II/213
Laczkovics, János /Johann (v.) 210f,
Ladislaus I., d.Hl., >László I., Szent ~, király /König 31, 35, 37,** 104, ** II/67
Ladislaus IV. „der Kumane“, >Kun László, L. IV., király /König 37
Lajos I. >Ludwig I. „Nagy“ ~, / ~ d. Große“, király /König 37, 54, ** II/77, II/226
Lajos II >Ludwig II. (1506-26) kir., König v. Ung. 55, ** 124, ** II/162
Lamartine II/7
Lamennais abbé II/7, II/62
Landerer 70 >Füskuti
Larochefoucauld [La Ro . .], Francois VI., herceg /Herzog (1613-1680) 184
Lasserre, Pierre 217
László I. >Ladislaus I., Szent ~ kir. /d. Hl., Kön. v.Ung. 31, 35, 37 ** 104, ** II/67
Laudovics 101
Lázár, János /Johann, gr. /Graf 190
Leibnitz 91
Lengyel, Menyhért /Meinhard II/217
Lengyel, Miklós /Nikolaus II/72
Lenotre 216
Leopold II. >Lipót II. (1747-92) m. kir., ném. csász. /ung. Kön., dt. Kais. 203, 215, 221
*Lessing 212, 236, 289** 330 ** II/215*
Lesznai, Anna II/227
Lévay, József /Josef II/71, II/116ff
Lewis II/144
Lipót II. >Leopold II. (1747-92) m. kir., ném. csász. /ung. Kön., dt. Kais. 203, 215, 221
Listius, László, Graf 160
Lisznyai, Kálmán /Koloman II/10, ** II/69f
Lorántffy, Zsuzsanna /Susanne =I. Rákóczi Györgyné /[Fürst] Rákóczi Georgfrau I. 111
Lorrain, Claude 186
Losonczy, Anna (grófkisasszony /Komteβ) 129, 135
*Louis XIV. 157 ** 210f, 251*
Louis XVI. 263
*Loyola, Ignaz von L., hl., >Loyolai Szt. Ignác 85-87 ** 144f ** II/62 >Ignatius /Ignaz*
*Loyolai Szt. Ignác >Loyola, Ignatius von L., hl. 85f, 87 ** 144f ** II/62 >Ignatius /Ignác*
Ludwig I. “d. Große“, >“Nagy“ Lajos I., király /König 37, 54, ** II/77, ** II/226

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Ludwig II. >Lajos II. (1506-26) király/ König 55, **124, ** II/162
Lukács, György /Georg II/215, II/227f
Lukács, Móric /Moritz II/9
Lukianos 81
Luther 42, 56, 62, 67
Machiavelli 142, 156
Macpherson 172
Madách, Imre /Emmerich (v. Sztregova & Kelecsény) 150, 187 ** 342 ** II/100-109, II/134
Maeterlinck II/216
Magyar, Benigna (v.) 48
Magyari, István /Stefan 95f
Majláth [Mai~], János /Joh.ann, gróf /Graf 268 ** 309
Makai, Emil II/151, II/173
Makkai, Sándor /Alexander 6 ** II/194
Mann, Thomas II/222
Marczibányi, István /Stefan 256, 278
Mária Terézia >Maria Theresia
Maria Theresia /Már. Ter. csász. /Kais. 195-197 ** 212, 220, 223, 226, 228, 251 ** II/72
*Marié Antoinette 196, 198 ** 285 ** II/162*
Marinetti II/229
Marino, Giambattista 151, 156, 157
Marivaux II/30
Marlowe II/37
Marót, Károly /Karl II/65
Martini 202
Martinovics, Ignác /Ignaz 197 ** 202, 211, 213, 221f, 224, 236, 242, 247, 251, 253
Mátray, Gábor /Gabriel 311, II/13 ** II/67
Matthias >Mátyás, König =>Hunyadi ~, 30, 51, 53-55, 66, 80, ** 146, 149, 156, 227, 229
Mátyás /Matthias >Hunyadi ~, kir. /Kön. 30, 51, 53-55, 66, 80, **146, 149, 156, 227, 229
Mátyás = Mat[t]hias
Maurus >Mór ,~ic
Maurus d.Hl., >Mór, Szent ~, Pécsi püspök /Bischof v. Fünfkirchen 34
Maximilián I.=II >Miksa I.=II. (1527-76) király =német csász./ König =dtsch. Kaiser 84
Medgyesi, Pál /Paul 93
Mednyánszky, Alajos /Alois, br. /Baron 309
Mednyánszky, Berta II/47
Meier, John 165
Melanchton 56, 59, 60
Melius (~ Juhász), Péter 58, 60, 64, 71f
Mercoeur, Duc de 145
Mérey, Sándor /Alexander 288
Metastasio 289
*Metternich 251f, ** II/11*
Meyer, C. F. II/27
*Michelangelo 136, ** 273*
Michelet II/8
Mignet II/8
Mikes, Kelemen /Klemens (v.) 127, 178, 183-189, 191 ** II/45 ** II/118
Miksa I.=II. >Maximil. I.=II. (1527-76) kir.= ném. csász. /Kön.= röm.-dtsch. Kais. 84

1.** Band /kötet* 5-93 ** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Mikszáth, Kálmán /Koloman II/127-131 ** II/149, II/154, II/157, II/160, II/208f, II/222f
*Milton 61, 91 **158 ** II/80*
Misztótfalusi >Tótfalusi Kis, Miklós /Nikolaus 69 ** 101, 112, 143
Mohácsi, Jenő /Eugen 295-297
Mollerus, D.G. 178
Molnár, János /Johann (1728-1804) 225
Montaigne 178
Montecuccoli [~cuculi] 145, 149
Montesquieu 116
Moore II/15
Mór, Szt. >Maurus d.Hl., Pécsi püspök /Bischof v. Fünfkirchen 34
Morgenstern (Christian) 118
Móricz, Zsigmond /Sigmund II/90, II/93, II/127 ** II/165, II/167, II/195, II/207-212, II/220, II/229, II/236, II/240f
Moritz /Maurus >Mór, ~ic
Musset 316, II/30
Nádasdy, Tamás /Thomas, báró /Baron 67, 78
Nagy Frigyes >Friedrich der Große 194
Nagy Lajos I. >Ludwig I. der Große, király /König 37, 54, ** II/77, ** II/226
*Nagy Sándor >Alexander der Große 77, ** 151, 155, 177*
Nagy, Endre /Anderl II/217
Nagy, Ignác /Ignaz II/10, II/15, II/36, II/38, II/42, II/44
Nagy, József /Josef II/140 ** II/225
Naláczy, József /Josef, báró /Baron 227
*Napóleon /Napoleon 253f, ** 327 ** II/59, II/68*
Naumann, Hans 165
Németh, László /Ladislaus 257 ** II/83, II/93, II/124, II/136 ** II/206, II/208, II/242
Népmese /Volksmärchen 24f
*Nietzsche 219 ** 325 ** II/179, II/193*
Novalis 333
Offenbach [Jacques] 119
Ohnet II/148
Oláh [Olahus], Miklós /Nicolaus 83
Opitz, Martin 91 ** *102*
Orániai Vilmos, >Wilhelm von Oranien 142
Orczy, Lőrinc /Lorenz, báró /Baron 199f ** 227
Orlai-Petrich [Orlay Petrics], Soma [<Männername =Karneol] II/46
Orsolya, Szt. >Ursula d. Hl. 47
Ossian [Oisian, Oissin, Oisein; ír mondaalak /irische Sagengestalt] 329
Osvát, Ernő /Ernst II/147, II/164, II/200, II/207, II/212, II/241
Ovid 134, 162
Pákh, Albert II/10 ** II/75
Pálffy, Albert II/10
Pálffy, Károly /Karl, gróf /Graf 195 ** 223
Pálóczi Horváth, Ádám /Adam H. v. P. 223, 274f
Pannonhalma 31
Pápai-Páriz [Páriz Pápai], Ferenc /Franz Pariz v. Poppa 69 ** 101, 114
Pápay, Sámuel /Samuel v. Pápa [=Poppa] 256
*Pascal 7, **158, 184*
Paulus Diaconus 36

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

1. *Band /kötet* 5-93 ***** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Pázmándi Horvát, Endre /Anderl 329
Pázmány, Péter 86-90 ** 96, 105, 110, 118, 155 **211, 260
Péczeli [~tzeli], József /Josef (1750-92] 195 ** 225
Pekár, Gyula /Julius II/149
Pekri Lőrincné Petrőczy Kata Szidónia, /P. Lorenzfrau Käte Sidonie Petrőczy, grófnő /Gräfin 139
Perczel, Etelka /Edelchen 331
Perikles 14
Pesti (~ Mizsér), Gábor /Gabriel 67
Péter, óbudai prépost /Probst von Alt-Ofen 36
Péterfy, Jenő /Eugen (1850-1899) 16, 21 ** II/43 ** II/99, II/139
Pethe, Ferenc /Franz 253
Petőfi [Petrovics], Sándor /Alexander (v.) 9, 20 ** 167, 171 ** 270 ** II/5, II/8, II/10-13, II/15-17, II/32, II/36, II/41f, II/45 ** II/46-74, II/76-78, II/82, II/88, II/93, II/98f, II/112, II/114-116, II/119, II/124, II/131, II/133, II/135 ** II/151f, II/154, II/170, II/173, II/185, II/190, II/225, II/230, II/246
*Petrarca 101, 106, 123, 135, 178 ** 275, 277f*
Petrichevich Horváth, Lázár /Lazarus II/13
Petrőczy, K. Sz.: >Pekri Lőrincné
Petrovics, István /Stefan II/46
Pintér, Jenő /Eugen 118 ** 239
Pirandello II/216
Piscator [=Fischer], Johannes (1546-1625) 92
Platό 74 ** *111, 134-136*
Plutarch(os) 81, 301
Pole, Reginald 65
Pompadour 286
Ponson du Terrail II/148
*Pope 28 ** 162*
Pray, György /Georg 103
Prielle, Kornélia II/47
Priscos Rhetor 329
Prohászka, Lajos /Ludwig 292f ** II/6
Prohászka, Ottokár II/156, II/194, II/218, II/220f
Propertius 134
*Pufendorf (falsch: Puffendorf), Samuel, báró /Freiherr v. (1632-94) 178 ,** 202*
Pukánszky, Béla II/94
Pulszky Ferenc /Franz II/8f ** II/48
Pyrker, László /Ladislaus 307-309
Pythagoras 8
Rabelais 88
*Racine 7 ** 158, 184*
Ráday, Gedeon, gróf /Graf 223, 246 ** 329
Radnóti, Miklós /Nikolaus II/212
Rájnis [=Reinisch], József /Josef 231f
Rákóczi, Ferenc II. /Franz/ II. (Erdély fejed. /Fürst Siebenbürgens) 114, 147, 149, 171-173, 178, 180f, 184, 186-188
Rákóczi, György I. + II. /Georg. I.+ II., Erd. fejed'ek /Fürsten Siebbürgs 91-93, ** II/72
Rákóczi, György II. /Georg II., Erdély fejedelme /Fürst Siebenbürgens 146, 148
Rákóczi, József /Josef (Marchese di San Carlo, herceg /Herzog v. Munkács; >Rákóczi Fer. II. fia /Sohn v. R. Franz II.) 188

1. *Band /kötet* 5-93 ***** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Rákosi, Jenő /Eugen II/125f ** II/153, II/167
Ranke II/147
Ráskai, Lea (L. Edle v. ~) 33 ** II/137
Rát, Mátyás /Mathias 213, 223
Ravasz, László /Ladislaus II/118 ** II/220
Rédey, Tivadar /Theodor II/139
Remané, Martin 243
Réthy, László /Ladislaus II/186
Révai, Miklós /Nikolaus 213f, 231, 240, 247, 252
Révész, Béla II/194
Reviczky, Gyula /Julius II/120, II/136 ** II/151, II/225
Richardson II/30
Richelieu 214
Riedl, Frigyes /Friedrich 16 ** 171 ** II/50, II/65, II/72, II/83, II/93f, II/99, II/120, II/136, II/139 ** II/225
Rimay [~i], János /Johann 101, 132-134, 137f
Ritoók II/227
Ronsard 123
Rossetti II/197
Roswitha >Hrosvitha 50
Rot[h]schild II/189
Rotteck II/8
*Rousseau 132, 178, 195, 198, 200 ** 202, 213, 217f, 236, 242, 246, 282 ** 301, 337, II/22, II/30, II/32*
Rudolf I.=II., m. király = német császár /ung. König = dtscher Kaiser 98
Rumy, Károly /Karl 309
Saint/-/Simon 178
Sainte-Beuve II/30
Salamon, Ferenc /Franz II/17 ** II/78, II/136
Sambucus (Zsámboki, Sám~), János /Johannes 108
Sand, George II/55
Sándor = Alexander
Sándor, István /Stefan 225
Sándor, Lipót, >Alexander Leopold , főherceg + nádor /Erzherzog + Palatin 221
Sankt />Szent: *Adrian, Alexius, Bonifaz, Dominik, Franz v. Assisi, Franz Xaver,* Emmerich, Gerhard>Gellért, *Gregor v. Tours, Ignatius v. Loyola, Johann Almosengeber, Katharina,* Ladislaus, Maurus, Stephan I., *Ursula*
Sárosy II/10
Sas, Andor /Andreas II/109
Scève, Maurice 136
Schedius, Lajos /Ludwig 224
*Schiller 216, 289, 292, 294, 296 ** II/107*
Schlegel 318
Schopenhauer 191
Schöpflin, Aladár /Aladarius =Alderich II/131, ** II/194, II/208, II/224
Schwartner, Márton /Martin (v.) 329
Scott, Sir Walter ~ II/19-22, II/25
Seilern, Crescentia 317
Serveto, Miguel /Michael 64

*Shakespeare 9, 28 ** 108, 123, 125, 165 ** 252, 273, 288, 290, 292f ** 336 ** II/73, II/85f, II/108, II/117, II/125, II/127 ** II/202*
*Shaw 209 ** II/164*
*Shelley 207 ** II/62 ** II/190*
Sí[i]k, Sándor /Alexander II/119 ** II/156, II/194, II/219, II/240
*Sidney, Sir Philip 77 ** 102, 136*
Sigismund >Zsigmond (1368-1437) m. kir., róm.-ném. cs. /ung. König, röm.-dt. Kais. 78
Sikabonyi, Antal /Anton II/225
Simai (=Sima Márton), Kristóf /Christof 120
Simmel II/180, II/228
Skaricza, Máté /Mathäus 74f ** 107
Sokrates 115
Solymossi, Sándor /Alexander 24f
*Sonnenfels (Joseph v. ~) 196 ** 226*
Southey II/48
Sövényházi, Márta 33
*Spengler 27 ** II/102*
Spenser 124, 136
Spielenberg [Spilen~, Spillenberg] Pál /Paul 224
Spinola, Christoph (=Chr. de Royas y Spinola) 111
Spinoza (d'Espinosa =Baruch de Sp.) 112, 158
Spira, Ferenc /Franz, /Francesco (1502-48) 80
Stadion (Johannes Philipp) gróf /Graf 276
Stendhal II/51
Stephan I. >István I., Szent /der Heilige, König 18, 26, 30, 34f, 58 ** 96, 104
*Sterne 251 ** 323*
Storm II/27
Strassburg Gottfried >Gottfried von Straßburg 145
Strindberg II/107
*Sue, Eugene II/36, II/44 ** II/148*
Suso [Seuse] Heinrich /Henrik 44
Swieten, Gerard van >Van Swieten 196
Swinburn II/190
Sylvester (Erdősi Sylvester) János /Johann 60, 67, 71 ** 101
Szabó, Dezső /Desider (1879-1945) II/32 ** II/77 ** II/194, II/201, II/224, II/230, II/233-235
Szabó, Károly /Karl (1824-90) 75
Szabó, Lőrinc /Lorenz II/205
Szabolcska, Mihály /Michael II/120
Szacsvay [~tsvay], Sándor /Alexander 210, 223f
Szaicz [~c, eitz, Antal], Leó 211, 247
Szalay, László /Ladislaus (v., 1813-64) II/9, II/14
Szász, Károly /Karl II/10 ** II/116-118
Szász, Károly ifj./Karl jr. II/118
Széche[é]nyi, Ferenc /Franz, gr. /Graf 224-255, 285f
Széchenyi, István /Stephan, gróf /Graf 142f, ** 204, 250, 254, 296 **303, 310-312, 315-323, 337, 339f, II/16, II/36f, II/45 ** II/193
Széchy, Károly /Karl II/70, II/72
Szécsi Mária 160
Szegedi Kis, István /Stefan 108

1. *Band /kötet* 5-93 ***** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Szegedy, Róza /Rosa 275f
Szegő, Endre /Anderl II/202
Székely, József /Josef II/69f, II/116
Szekfű, Gyula /Julius 203, 251 ** II/15 ** II/153, II/233-235, II/240
Szemere, Pál /Paul 265f ** 304
Szenci Molnár, Albert 70 ** 97, 99, 100, 112, 143 ** 330
Szendrey, Julia II/47, II/55, II/99
Szent />Sankt: *Adorján, Alexius, Bonifácius, Domokos, Ferenc (assisi),* Gellért, *Gergely (toursi),* Imre, István, *János (alamizsnás), Katalin,* László, *Ignác (loyolai),* Mór, *Orsolya, Xavéri*.
Szent István >István I., király >Stephan I. d. Hl., König 18, 26, 30, 34f, 58 ** 96, 104
Szent László >Ladislaus d. Hl., király /König 31, 35, 37,** 104, ** II/67
Szenteleky, Kornél II/243
Szentiványi [Szent Iványi], Márton /Martin 108
Szentjóbi Szabó (Szabó de Szentjób) László /Ladislaus 246f
Szenvey, József /Josef 310
Szép, Ernő /Ernst II/213
Szepsi Csombor [Czo~], >Csombor Márton /Martin 92
Szerb, Antal /Anton 220, 273, 342 ** II/201
Szigeti, József /Josef II/10, II/14
Szigligeti, Ede /Eduardle II/126
Szigligeti, Eduárd II/9, II/14
Szilády, Áron 133
Szomory, Dezső /Desider II/158, II/162f, II/201
Sztárai [Sta~], Mihály /Michael 73f
Sztáray, Mihály /Michael, gróf/Graf 196f, 199 ** 210
Tacitus 8
Tahisz, András /Andreas 307
*Taine II/140 ** II/225*
Tar, Lőrinc /Lorenz 78
*Tasso 123-125, 145, 151f, 156 ** II/80f, II/84*
Telegdi, Miklós /Nikolaus 83
Teleki, Ádám, gróf /Graf 195
Teleki, Domonkos /Dominik, gróf /Graf II/99
Teleki, József /Josef, gróf /Graf 195 ** 228 ** 310
Teleki, László /Ladislaus, gróf /Graf II/14
Teleki, Sámuel, gróf/Graf 190
Temesvári, Pelbárt (= Pelbartus Ladislaus de Temeswar, 1430-1504) 37, 50, 52
Tennyson II/80
Tersánszky J., Jenő /Eugen II/213
Thackeray II/83
Thaly, Kálmán /Koloman 133, 135, 171-173
Thewrewk-Kodex 31
Thienemann, Tivadar /Theodor 49
Thiers II/8
Thököly, Imre /Emmerich , Erdély fejedelme /Siebenbürgens Fürst 160f
*Thomas v. Kempen (=Th. a Kempis, recte: Hemerken) > Kempis Tamás 87,** 105*
Thou =Jacques August, de ~ 178
Tibullus 134
Tieck 305

Tilly 100
Tinódi =T. Lantos, Sebestyén /Lautenspieler Sebastian v. T. 77-80 ** 127, 163
Tisza, Kálmán /Koloman II/72, II/111
Toldi, Miklós /Nikolaus 82 ** 206, 267, 287
Toldy (Schedel), Ferenc =Franz Karl Josef Schedel 16, 41, 82 ** 116 ** 243, 278, 293 ** 304-307, 309-311, II/10, II/13, II/16f ** II/78, II/94-99, II/131f, II/138 ** II/224
Toldy, István /Stefan II/114
Tolnai (Lehr) Vilmos /Wilhelm 171
Tolnai Dáli [Da~] János /Johann D. v. T. 93
Tolnai Lajos /Ludwig II/116, 124f, 129 ** II/156, II/210
Tolsztoj/Tolstoi II/26
Tompa, Mihály /Michael II/10, II/16 ** II/47, II/57, II/65-67, II/71f, II/88
Tormay, Cecil /Cäcilie II/221f, II/236
Török, Bálint /Valentin, enyingi/ v. Enying 60, 78
Török, Sophie II/199
Toten-Rede /Halotti Beszéd 39, 44
Tótfalusi Kis >Misztótfalusi Kis, Miklós /Michael 69 ** 101, 112, 143
Tóth, Árpád II/205
Tóth, Béla II/148, II/151
Tóth, Ede /Eduardle II/126
Tóth, Gáspár /Kaspar II/46
Tóth, István /Stefan 160
Tóth, Kálmán /Koloman II/69, II/78, II/116
Toursi Szt. Gergely >Gregor von Tours, d. Hl. 36
Trattner, János Tamás /Johann Thomas (1789-1825) 70 ** 256
*Trenck, Friedrich, Freiherr v. der ~ /Frigyes, báró 197 ** 210*
Trostler, >Turóci[~czi]-Trostler (1888-1962) 101 ** II/72
Turenne (Henri de Latour d'Auvergne, Vicomte de) 178
*Turgenjew 99 ** II/121*
Turi [Tú~/ Th~/ ~y], György /Georg, vitéz ~ /Held G. T. 80 ** 153
Turóczi-Trostler >Trostler, József /Josef 101 ** II/72
Turul 24f
Tyrtaios II/76
Ulászló II. >Wladislaus II. (1456-1516), m. és cseh király /ung. & böhm. König 55
Ursula >Orsolya, Szt., die Heilige 47
Uz, Johann Peter /János Péter 259
Vahot, Imre /Emmerich II/10, II/13 ** II/47, II/67
Vajda, János /Joh. >Arisztid. II/107, II/116, II/120, II/125, II/129, II/131-136 ** II/185
Vajda, Péter II/10 ** II/68, II/72
Válaszuti, György /Georg 74
Valentin = Balázs
Valéry II/131
Van Swieten >Swieten, Gerard van 196
Váradi, Antal /Anton II/117, II/119
Vargha, Gyula /Julius II/116, II/119
Várkonyi, Nándor [Ferdinand] II/201
Vas, Gereben /Gerbert II/10, II/16, II/38, II/42, II/44 ** II/72
Vásárhelyi, András /Andreas 43
Veiglsberg, Leó II/165
Verancsics, Antal /Anton 83

1. *Band /kötet* 5-93 ***** ***2.)*** 94-200 ***** ***3.)*** 201-297 ***** ***4.)*** 298-342 + ***4.)*** +II/5-II/45 ***** ***5.)*** II/46-II/140 ***** ***6.)*** II/141-II/249

Veresmarty, Mihály /Michael 90
*Vergilius 81 ** 151 ** 329f*
Verseghy, Ferenc /Franz 246f
*Victor, >Hugo 336, II/7, II/21, II/41, II/44, ** II/57, II/62*
Vigny, Alfred de ~ 316
Villon 125
Vincze, Géza II/220
Virág, Benedek /Benedikt 232 ** 329
Vitéz >Csokonai Mihály /Michael Held v. Csokona 167, ** 254, 279-287, ** 301, 329, ** II/55, II/74, II/93, ** II/206
Vitéz, János /Johann [kroat.: Ivan Vitez] (1408-1472) 52
Voinovich, Géza II/93, II/102, II/109, II/118
Volksmärchen /népmese 24f
*Voltaire 195-97 ** 208f, 211, 226f, 229, 236 ** II/21*
Voragine, Jacobus a~ 50
Vörösmarty, Mihály /Michael 8f, 81 ** 143, 145, 149, 154 ** 211, 228, 230, 233, 238, 243, 281, 293 ** 304, 311f, 319, 324-339, 341f, II/10, II/13, II/15, II/36f, II/45 ** II/46-48, II/52f, II/60, II/65, II/67, II/73, II/79, II/81-85, II/93, II/98-100, II/104, II/109, II/134 ** II/147, II/158, II/162, II/169, II/173. II/178, II/181, II/186, II/193, II/196, II/204
Wagner II/80
Wallace, Edgár 12
Wallaszky, Pál /Paul 109
Wallenstein 142, 146
Watteau 184
Werbőczy [=Ver~], István /Stephan 95 ** 201
Wesselényi, Ferenc /Franz , gróf /Graf (v. Hadad & Murány /Muran) 160
Wesselényi, Miklós /Nikolaus, bárór /Baron 215 ** 298, 310, II/45
Whitman II/180, II/229, II/231
Wieland II/22
Wigand 307
Wilhelm von Oranien >Orániai Vilmos 142
Wladislaus II. >Ulászló (1456-1516), ung. & böhm. König /m. és cseh király 55
Woolf, Virginia II/161
Wordsworth II/48
Xavéri Szent Ferenc >Franz Xaver der Heilige 89
Yeats II/164
Zalán, József /Josef II/80, II/116
Zolnai, Béla 133f, 136 ** II/65
Zrinyi [Subič, Zrin, Serin] Péter, gróf /Graf 146
Zrinyi [Subič, Zrin/ski, Serin], Miklós, /Nikolaus, grófok /Graf/en (idősb /d. ält. 1508-66; 1620-64) 7, 20, ** 104, 106, 108, 123, 125-127, 133, 141-158, 163, 164, 186, 189, 191 ** 257, 266f ** 302, 340, 342 ** II/58, II/80, II/82, II/84, II/108, II/127, II/129, ** II/193, II/213, II/219f
Zrinyi, Ilona, grófnő /Gräfin 160f
Zsámboki >Sambucus 108
Zsigmond >Sigismund (1368-1437) m. kir., róm.-ném. cs. /ung. König, röm.-dt. Kais. 78

Nachwort.

Warum erlaubten nach 1945 Budapests neue Machthaber, daß Dr. Anton Szerbs Ungarische Literaturgeschichte immer weiter verbreitet wurde? Obwohl sie nicht die vorgeschriebene Weltanschauung enthielt. Wie falsch des toten Literaturwissenschaftlers Einstellung war, erklärte an Stelle des weggelassenen ursprünglichen Vorworts in jeder Ausgabe ein politisch passend Denkender ausführlich.

Zudem wurden im Buch Stellen eliminiert, die nun verboten waren: so das negative Erwähnen kollektivistischer Staaten, des Sowjetsterns, der Marxschen Lehren. ***1**

Weggelassen wurden alle Kapitel zum Zeitraum 1910 über die Weltkriegsjahre 1914-18 und Räterepublik 1919 bis zur Vergabe von Ungarns größtem Teil an andere Staaten. Mit Betrachtung der Lebenschancen ungarischer Literatur unter nun fremden Herrschaften und der Entwicklungsrichtung daheim bis 1935. -- Laut Szerbs Urheberrechtserben geschah das Weglassen in seinem Sinn, hatte er doch selber den Schluß seines Buches zu erweitern und überarbeiten geplant. ***2**. -- Somit fehlen in den kommunistisch gesäuberten Ausgaben unsere Seiten II-214 - 249.

Die vielen Tausend Käufer und Leser der kommunistisch geduldeten Szerbschen Literaturgeschichte erfuhren nicht, welchen Eindruck das erste kommunistische Regime ***3** hinterlassen hatte im 1901 geborenen Budapester Autor, der es als Abiturient wachen Verstandes erlebte und hernach aus literarischen Dokumenten studierte. ***4**

Auszüge: - eine kleine bürgerliche Fraktion gründete im Namen des Proletariats eine Diktatur, - würgte Gegenstimmen durch Terror ab, - wurde unterstützt von einigen literarisch tätigen Personen, bei denen es ein psychologisches Rätsel geblieben ist, was sie an die Spitze des Proletariats getragen haben mag; - es war eine importierte Revolution, von der nicht einmal eine Spur blieb. ***5**

Nachdem Szerbs Werk soweit gesäubert war, daß den Lesern keine politisch falschen Gedanken kommen, wurde seine Anschauung in den Keller „bürgerlicher Humanismus“ verwiesen. Woraus es aber möglich sei, herauszuklettern auf den richtigen Weg: „Der fortschrittlichen, humanistischen Bürger und Intellektuellen oberste Hoffnung [ist] die Sowjetunion.“ ***6**

Szerb habe „in den Nebeln der Denkweisen einer Epoche“ die ungarische Literatur zu deuten versucht. Unter diesem gedanklichen Nebel taucht jedoch hervor sein feinfühliger, verständnisvoller, bezaubernder Geist. Und politische Naivität sei noch begreiflich Mitte der 1930er Jahre, als Szerb seine große Arbeit beendete. Denn damals schien der Faschismus noch überwindbar. ***7**

Hatte der als sympathisch, talentiert dargestellte Nebelwanderer keine Gelegenheit, über den Kilometerstein 1934 hinaus zu blicken und das sowjetische Ziel als das seinige anzuerkennen? Der Nachbemerk der kommunistischen Ausgaben teilt mit, der Nachdruck entspricht der 1935 in Budapest gedruckten, schon verbesserten Ausgabe: „Nötig wurden einige unbedeutende kleinere Berichtigungen: Jahreszahlen, bibliographische Angaben usw.“ ***8**

Unsere sechsteilige bilinguisch Ausgabe der Ungarischen Literaturgeschichte Dr. Anton Szerbs zeigt seitenweise das 1934 in Klausenburg gedruckte Original; Titelseiten siehe Anfang Band 1 und Bd. 4 vor S.II-5, auf Rückseite 342 a Minerva-Druckerei. Daß sofort 1935 in Budapest beide Szerb-Bände neu gesetzt worden wären, erscheint ökonomisch unwahrscheinlich. Sinnvoll, daß von Klausenburg statt fertiger Bücher nur die Druckplatten nach Budapest geschickt wurden, zwecks Zollersparnis, weil zwischen beiden Städten seit 1920 die rumänische Grenze war. Also gleiche Druckplatten 1934-35? Schließt Änderungen aus.

Utószó

Miért engedték meg 1945 után Budapest új hatalom birtokosai, hogy dr. Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetét mindig tovább terjesszék? Habár nem az előírt világnézetet tartalmazta. Hogy a halott irodalomtörténész beállítottsága milyen hamis volt, az elhagyott eredeti előszó helyett minden kiadásban egy politikailag illően gondolkodó magyarázta kiadósan.

Ráadásul a könyvben részleteket elimináltak, amelyek most tiltva voltak: így a negatív megemlítését kollektivista államoknak, a szovjet csillagnak, a marxi tanoknak. ***1**

Elhagytak minden fejezetet az 1910-es időszakhoz az 1914/18-as világháború évein és a 1919-es tanácsköztársaságon át Magyarország legnagyobb részének odaadásáig más államoknak. Szemléltetésével a magyar irodalom életesélyeinek most idegen uralmak alatt és a fejlődésiránynak odahaza 1935-ig. -- Szerb szerzőjog örökösei szerint az elhagyás az ő óhaja értelmében történt, hiszen maga tervezte könyve végét bővíteni és átdolgozni. ***2**. -- És így hiányoznak a kommunistásan tisztogatott kiadásokban a II-214 - 249 oldalaink.

A sok ezer vevője és olvasója a kommunistailag tűrt Szerbféle irodalomtörténetnek nem tudta meg, hogy milyen benyomást hagyott hátra az első kommunista rezsím ***3** az 1901-ben született szerzőben, aki azt mint érettségiző éber eszűen élte át és azután irodalmi dokumentumokból tanulmányozta. ***4**

Kivonatok: - egy kis polgári töredék a proletariátus nevében diktatúrát alapított; - ellenező szót terror által fojtott el; - támogatva lett néhány irodalmian tevékeny személytől, akiknél lélektani rejtély maradt, mi vihette őket a proletariátus élére; - importált forradalom volt, melynek nyoma se maradt. ***5**

Miután Szerb műve annyira tisztított volt, hogy az olvasóknak hamis politikai gondolatok ne jőjjenek, az ő nézetét a “polgári humanizmus” pincéjébe utalták be. Ahonnan azonban lehetséges kimászni a helyes útra. “A haladó, humanista polgárok és értelmiségiek legfőbb reménye a Szovjetunió.“ ***6**

Szerb állítólag “egy korszak gondolkodásmódjainak ködeiben” kísérelte megfejteni a magyar irodalmat. Ezen gondolati köd alól pedig előbukkan az ő érzékeny, megértő, elbájoló szelleme. És politikai naivitás még érthető volna az 1930-as évek derekán, mikor Szerb a nagy munkáját befejezte. Mert akkor a fasizmus még legyőzhetőnek látszott. ***7**

Nem volt-e a szimpatikusnak, tehetségesnek ábrázolt ködvándornak alkalma, hogy az 1934-es kilométerkövön túl tekintsen és a szovjet célt elismerje övéjének? A kommunista kiadások utómegjegyzése közli, az utánnyomás az 1935-ben Budapesten nyomtatott, már javított kiadásnak felel meg. „Szükségessé vált néhány jelentéktelen apróbb helyesbítés: évszámok, bibliográfiai adatok stb.“ ***8**

A mi hatrészű bilingvis kiadásunk dr. Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetének oldalonként mutatja az 1934-ben Kolozsvárott nyomtatott eredetit; címlapokat lásd 1. kötet eleje és 4. köt. II-5 old. előtt, a 342. hátlapon Minerva nyomda. Hogy rögtön 1935-ben Budapesten mindkét Szerb-kötetet újból szedték volna, gazdaságilag valószínűtlennek tűnik. Észszerű, hogy Kolozsvárról kész könyvek helyett csak a nyomólemezeket küldték Budapestre, vámmegtakarítás végett, mert a két város között 1920 óta a román határ volt. Tehát azonos nyomólemezek 1934-35? Változtatásokat kizár.

Wir haben die 1934er Ausgabe mit der 1940 anderen verglichen. Festgestellte Textänderungen sind am Ende jedes unserer sechs Buchteile. Verlag war beidemal die Siebenbürger Schönwerkliche Zunft. Aber 1940 findet sich das winzige Kürzel der Budapester Révai-Druckerei. -- In diesem Fall hatte der Autor mehrere Jahre fürs Überarbeiten.

Es änderte sich sein Stil, insofern als zahlreiche Sätze verkürzt wurden durch Interpunktion und manchmal Satzumbau. Das nachzuweisen in maßloser Arbeit erschien uns freilich müßig. Interessant waren veränderte Sätze oder Satzteile, umgetauschte Wörter. Manchmal waren ganze Absätze gestrichen oder neu geschrieben, auch Fußnoten ergänzt, neue hinzugefügt. Solche Änderungen haben wir festgehalten.

Zwischen der 1934er Erstausgabe und dem Budapester Neudruck 1940 hatte also nicht die übliche Druckfehler korrigierende, eventuell noch interpunktionell glättende Arbeit stattgefunden. Sondern das ganze Buch war Satz für Satz aufmerksam durchgelesen, inhaltlich sorgfältig nach-bedacht worden. Wobei der Autor das aktuelle politische Geschehen ebenso wahrnahm und berücksichtigte wie beim Schreiben des Buches.

Als er beim 18. Jahrhundert gewesen war, schaute er durchs Fenster in die eigene Zeit, sah „die mörderische Verleugnung der menschlichen Idee, Bolschewismus, ihre Hitlers." ***9**. Zu Beginn der nach seinem Tod gestrichenen Kapitel gedachte er des im August 1933 ermordeten deutsch-jüdischen Philosophen und politischen Publizisten PD. Dr. Theodor Lessing. ***10**. -- In der 1940er Ausgabe fehlt der ungarisch klein geschriebene Sammelname „ihre Hitlers" wie „Bolschewismus". Die zitierten anderen Stellen sind geblieben.

Nach dem Zerfall der Sowjetunion Ende 1991, samt erfolgtem Abzug ihrer Truppen aus dem seit 1989 nur noch „Republik Ungarn" heißenden und sich westwärts orientierendem Land, drohte kein Rückfall in den seit 1949 gewesenen sozialistischen Staat. Bislang Verbotenes war gefragt. Auf dieser Welle erschien 1994 die elfte Ausgabe von Anton Szerbs Ungarischer Literaturgeschichte in der angeblich 1935er Fassung.

Ohne neues Vorwort über des Autors Weltanschauung. Daß die rückblickend vielleicht doch nicht so falsch war. Dafür mit dem ursprünglichen, bisher weggelassenen Vorwort Makkais (schriftstellernder reformierter Bischof), der darin auch die großzügige Geldspende von Baron und Baronin Kemény bedankte. Mit Adelstitel, auch in Szerbs Widmung. (Adelstitel wurden 1947 abgeschafft, seit 2011 strafbar.) -- Im Nachwort 1994, S.509, erklärt Szerbs Witwe als Erbin des Copyrights von 1934, „die aus den in den letzten Jahrzehnten erscheinen gelassenen Ausgaben fehlenden Sätze und Kapitel haben wir wiederhergestellt." Samt dem Makkai-Vorwort, weil es die Entstehung des Werkes erklärt.

Da die selbe Erbin den kommunistischen Streichungen zugestimmt oder die wohl selber gemachte hatte (unser >Vorwort S.III /2), verglichen wir die hier in unseren Fußnoten # 1, 5, 9 angegebenen Streichungen mit der 1994er Ausgabe. War wirklich alles wiederhergestellt? Nicht ganz. Daß Szerb den Bolschewismus als ebensolche „mörderische Verleugnung der menschlichen Idee" bezeichnet hatte wie „der Hitlers", fehlt. Daß Szerb den „kollektivistischen Staat" ablehnte, fehlt auch. Und auch, daß Ady laut Szerb nichts gab auf „der Marxschen Lehren Internationalismus." ***11**. -- Die von uns angegebenen Stellen, wo Szerb Ungarns Räterepublik 1919 eine importierte nicht-proletarische Revolution und terroristische Diktatur nennt, sind wieder da.

Der Blick in die 1994er Budapester Ausgabe **(*12)** zeigt, daß lediglich unsere bilinguisch Ausgabe des 1934er Klausenburger Erstdrucks mit dem Vergleich der von Szerb selber bearbeiteten Budapester Fassung von 1940 sein Werk unverfälscht enthält. Was die Leser bei der beeindruckend guten Wissensvermittlung nicht bewußt-unbewußt mit aufnehmen sollen, teilt der jeweilige Streicher nicht mit. Am 2. 12. 1942 bei der Interpellation im Bu-

Mi az 1934-es kiadást hasonlítottuk össze az 1940-essel. Megállapított szövegváltoztatások a hat könyvrészünk mindegyike végén. Kiadó mindkét ízben az Erdélyi Szépmíves Céh volt. De 1940-ben a pici rövidítését találjuk a budapesti Révai nyomdának. -- Ebben az esetben a szerzőnek több éve volt átdolgozásra.

Megváltozott a stílusa, annyiban, hogy számos mondat rövidítve lett írásjelek által és néha mondatszerkezeti átépítéssel. Ezt kimutatni mértéktelen munkával persze értelmetlennek tűnt nekünk. Érdekesek voltak változott mondatok vagy mondatrészek, kicserélt szavak. Néha egész szakaszok törölve, vagy újra írva lettek, lábjegyzetek kiegészítve. újak hozzáfűzve. Ilyen változtatásokat rögzítettünk.

Az 1934-es első kiadás és a budapesti újnyomat között tehát nem a szokásos sajtóhibákat korrigáló, esetleg még írasjeles símító munka ment végbe. Hanem az egész könyv mondatról mondatra figyelmesen átolvasva, tartalmilag gondosan utána-gondolt lett. Aminél a szerző az aktuális politikai eseményeket ugyanúgy észrevette és tekintetbe vette, mint a könyv megírásánál.

Mikor a XVIII. századnál volt, kinézett az ablakon a saját idejébe, látta „a gyilkos megtagadását az emberi eszmének, bolsevizmus, hitlerei." ***9**. Kezdeténél a halála után törölt fejezeteknek, megemlékezett az 1933 augusztusában meggyilkolt dr. habil. Lessing Tódor német-zsidó filozófus és publicistáról. ***10**. -- Az 1940-es kiadásban hiányzik a magyarul kis kezdőbetűs gyűjtőnév „hitlerei" mint „bolsevizmus". Az idézett többi részlet maradt.

A Szovjetunió szétesése 1991 vége után, csapatjainak elvonulása megtörténtével az 1989 óta már csak „Magyar Köztársaságnak" hívott és nyugat felé orientálódó országból, nem fenyegetett visszaesés az 1949-től volt szocialista államba. Eddig tiltott, keresett lett. Ezen a hullámon jelent meg 1994-ben a tizenegyedik kiadása Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetének, állítólag az 1935-ös változatban.

Új előszó nélkül a szerző világnézetéről. Hogy az visszapillantva talán mégsem volt annyira hamis. Ahelyett az eredeti, eddig elhagyott előszavával Makkainak (író, református püspök), aki abban megköszönte a nagylelkű pénzadományát is Kemény bárónak és bárónénak. Nemesi címmel, Szerb ajánlásában is. (Nemesi címeket 1947-ben megszüntettek, 2011 óta büntethetők.) -- Az 1994-es utószóban, 509. o., Szerb özvegye, mint a szerzői jog örököse kijelenti, „az utóbbi évtizedekben megjelentetett újabb kiadásokból hiányzó mondatokat és fejezeteket helyreállítottuk". A Makkai-előszóval együtt, mert az a mű keletkezését magyarázza.

Mivel ugyanazon örökös a kommunista törlesztésekbe beleegyezett vagy azokat sajátmaga csinálta volt (>előszavunk III. o. /2), összehasonlítottuk az itt az 1, 5, 9 sz. lábjegyzeteinkben megadott törléseket az 1994es kiadással. Igazán helyre lett állítva minden? Nem egészen. Hogy Szerb a bolsevizmust ugyanolyan „gyilkos megtagadásának az emberi eszmének" nevezte, mint „hitlereit", hiányzik. Hogy Szerb a „kollektivista államot" elutasította, szintén hiányzik. És az is, hogy Szerb szerint Ady semmibe se vette „a marxi tanok internacionalizmusát". ***11**. -- A tőlünk megadott részletek, ahol Szerb az 1919-es tanácsköztársaságot egy importált nem-proletárius forradalomnak és terrorista diktatúrának nevezi, ismét megvannak.

A pillantás az 1994-es budapesti kiadásba **(*12)** mutatja, hogy csupán a mi bilingvis kiadásunk, az 1934-es kolozsvári első kiadás összehasonlításával a Szerb maga átdolgozta 1940-es budapesti változattal, tartalmazza a művét hamisítatlanul. Amit az olvasók a benyomást keltően jó tudásközvetítésnél azzal együtt tudatosan-tudattalanul fel ne fogjanak, a mindenkori törlő nem közli. 1942 XII. 2-án az interpellációnál a budapesti parlamentben

dapester Parlament wegen Verbots dieses kulturgeschichtlichen Werkes, vermochte nicht mal der Abgeordnete Palló von der Nationalen Front selber zu sagen, genau welche politische Gefahr aus dieser „Brutstätte [Warmbeet] ganz verdächtiger Bestrebungen“ droht. Konkrete Anschuldigung war eigentlich nur, daß ausgerechnet ein Jude ungarische Literaturgeschichte für Erwachsene verfaßt hatte und die Bevölkerung des Landes dies kritiklos hinnahm. Zwischenruf Plukovich: „Tun wir es auf den Scheiterhaufen!“ Zuruf Baky: „Verbrennen wir das Buch!“ Zwischenruf: „Wer ist der Herausgeber?“ ***13.**

Die Antwort des Kultusministers Eugen Szinyei Merse liegt uns nicht vor.

Warum wurde und blieb jahrzehntelanger Dauererfolg das anscheinend auch seit 1942 niemandem total passende Buch? Sogar seine Witwe, und dazu politisch auch in Ungarn nach 1989 frei gewordener Zeit, erwies sich als nicht mit allem einverstanden, was Szerb 1934 /1940 geschrieben hatte. -- Den selber beim Vorstellen der literarischen Erzeugnisse immer auch das Publikum interessierte. Über die Käufer seines erstaunlich weit verbreiteten wissenschaftlichen Werkes könnten schon die Verlagsrechnungen Auskunft geben. Gingen die jeweiligen Ausgaben /Auflagen hauptsächlich ins In- oder Ausland? Wohin? In Länder mit schwachem Ostgeld (Ungarns Nachfolgestaaten) oder Dollarwährung (Flüchtlinge der 1956er Revolution)? Wieviele Lehranstalten und Bibliotheken bestellten? -- Wen interessiert denn die Geschichte des ungarischen Schrifttums?

(Außer dieser von Dr. Anton Szerb.)

prof .dr.Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas

***1** Unser Band 5: S. II-105 Zeile 27 und Bd. 6: S. II-190 Z. 32 sowie II-191 Z. 10f.
***2** Herausgebervermerk 1978 S. 531
***3** Räterepublik 21.III. - 1. VIII. 1919.
***4** Biografie >Wikipedia.
***5** Unser Band 6: S. II-227 Zeile 14f & 21, - II-228 Z. 15f, - II-232 Abs. 1.
***6** Stefan Sőtérs Vorwort 1978 zur sechsten Auflage, S. 10 Abs. 1, Zeile 7f.
***7** Sőtérs Vorwort ebda. S. 28 (Nebel), S. 9 unten (dreißiger Jahre).
***8** Herausgebervermerk 1978 S. 531.
***9** Unser Band 2: S. 188, Zeilen 38f.
***10** Unser Band 6: S. II-215, Zeile 9.
***11** Szerb 1994 S. 167 /2, 383 /1, 456 /2. Vgl. unsr. Band 2 S. 188 Zeile 38f, Bd. 5 S. II-105 Z. 27, Bd. 6 S. II-191 Z. 10f.
***12** Seither 12. Auflage 2000, Nachdruck 2003.
***13** Sind Herr Minister bereit auf Scheiterhaufen zu verbrennen - Verbieten? Peter Csunderlik, Törtek - Page not found, 31. 5. 2012 = http:**cspg.nolblog.hu/archives

ezen kultúrtörténeti műnek a betiltása miatt, még a Nemzeti Front Palló képviselője maga se volt képes megmondani, pontosan micsoda politikai veszély fenyeget ennek az “egészen gyanús törekvések melegágyából.” Konkrét vádaskodás tulajdonképpen csak az volt, hogy pont egy zsidó szerzett magyar irodalomtörténetet felnőttek számára és az ország lakossága ezt kritikátlanul elfogadta. Plukovich közbekiáltása: “Máglyára tegyük!” Baky odakiáltása: “Égessük el a könyvet!” Közbekiáltás: “Ki a kiadója?” ***13.**

Szinyei Merse Jenő kultuszminister válasza nem áll rendelkezésünkre.

Miért lett és maradt évtizedes tartós siker az úgy látszik 1942 óta se mindenkinek megfelelő könyv? Még özvegye is, és méghozzá politikailag Magyarországon is 1989 után szabaddá lett időben, nem mindennel egyetértőnek bizonyult, amit Szerb 1934-/1940-ben írt. -- Akit önmagát az irodalmi termékek bemutatásánál mindig a közönség is érdekelte. Az ő meglepően messzire elterjedt tudományos művének vevői felől már a kiadói számlák adhatnának felvilágosítást. Az egyes kiadások /auflágok főleg bel- vagy külföldre mentek-e? Hová? Országokba gyenge keleti pénzzel (Magyarország utódállamai) vagy dollár valutával (az 1956-os forradalom menekültjei)? Hány tanintézet és könyvtár rendelt? -- Vajon kit érdekel a magyar irodalom története?

(Ezen a dr. Szerb Antalén kívül.)

dr. Farkas Josef-Gerhard prof. & Farkas Gabriele

***1** Az 5-ik kötetünk II-105. o., 27-ik sor és 6-ik köt. II-190. o., 32. s. úgymint II-191. o., 10f. s.
***2** Kiadó megjegyzése 1978, 531-ik o.
***3** Tanácsköztársaság 1919 III 21 - VIII. 1.
***4** Biográfia >Wikipédia.
***5** A 6-ik kötetünk II-227. o., 14f. & 21. sor, - II-228. o. 15f, - II-232 első szakasz.
***6** Sőtér István előszava 1978-ban a hatodik kiadáshoz, 10-ik o. 1. szak. 7f sor..
***7** Sőtér előszava uo. 28-ik o. (köd), 9. o. alul (harmincas évek).
***8** Kiadó megjegyzése 1978, 531-ik o.
***9** A
***10** A 6-ik kötetünk II-215. o. 9. sor.
***11** Szerb 1994 167 /2. o., 383 /1., 456 /2. Vö. 2-es kötetünk 188. o. 38f. sor, 5. köt. II-105.o. /27, 6-ik kötetünk II-191. o., 10f. sor.
***12** azóta 12-ik kiadás 2000-ben, utánnyomás 2003-ban.
***13** Hajlandó-e miniszter úr mágyán elégetni - Betiltja? Csunderlik Péter, Törtek - Page not found, 2012 V. 31. = http:**cspg.nolblog.hu/archives

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet (1934)

Antal Szerb: Ungarische Literaturgeschichte

(1934, > 1940 Änderungen, / változtatások)

deutsch von Josef-Gerhard Farkas:

Band 1 von 6 / 1. kötet 6-ból

bis 16. Jahrhundert / 16. századig.

Band 2 von 6 / 2. kötet 6-ból

16. bis 18. Jahrhundert / 16. - 18. századig.

Band 3 von 6 / 3. kötet 6-ból

Adelsliteratur bis Banus Bánk / Nemesi irodalom a Bánk bánig.

Band 4 von 6 / 4. kötet 6-ból

Kölcsey bis Jókai / Kölcseytől Jókaiig.

Band 5 von 6 / 5. kötet 6-ból

Petőfi bis Bodnár / Petőfitől Bodnárig.

Band 6 von 6 / 6. kötet 6-ból

Bürgerliche Literatur bis 1929 / Polgári irodalom 1929-ig.

© 2015 Gabriele Farkas gabyfarkas@web.de
Habsburger Allee 10 a, D-76767 Hagenbach
Deutschland / Németország

Freie Universität Berlin

FU-Katalog » Ergebnisliste

Markierte Titel: Anzeigen | Speichern/Senden | Untermenge | Zu 'Meine Titel'
Ergebnis: Modifizieren | Filter

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef-gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 1 - 10 von 27 Gehe zu [ ] Gehe zu Nr. [ ]

Nr.		Autor	Titel	Bd. Jahr	Standort
1	☐	Farkas, Josef Gerhard	Die "Nádasava" (Volksstimme). Spiegel des politischen Schicksals Ungarns 1919 & 1945 - 56	2011	Universitätsbibliothek FU E-Medien
2	☐	Farkas, Josef Gerhard [Hrsg.]	"Schwedter Adler". [Online-Ressource]	1989	Universitätsbibliothek FU E-Medien
3	☐	Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie	2011	Universitätsbibliothek
4	☐	Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie		[Titel mit Bänden / URL]
5	☐	Farkas, Josef Gerhard	Csivavfik mint fiatal család [Elektronische Ressource]	2011	Universitätsbibliothek
6	☐	Farkas, Josef Gerhard	Freude durch Chihuahuas	2011	Universitätsbibliothek FU E-Medien
7	☐	Farkas, Josef Gerhard	Hundegedenken	2012	Universitätsbibliothek FU E-Medien
8	☐	Farkas, Josef Gerhard	Katolikus Magyarok Vasárnapja. Catholic Hungarians' Sunday (Kathol. Ungarn Sonntag) USA. [Online-Ressource]	2009 - 2010	[Titel mit Bänden / URL]
9	☐	Farkas, Josef Gerhard	Lebensbuch 1929 - . [Online-Ressource]	2015	FU E-Medien
10	☐	Farkas, Josef Gerhard	Lebensbuch 1929 - 2077. [Online-Ressource]	2015	FU E-Medien

Weitersuchen im KOBV? Fernleihe? Titel zum Kauf vorschlagen?

Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin | Feedback

Freie Universität Berlin

FU-Katalog > Ergebnisliste

Markierte Titel: Anzeigen | Speichern/Senden | Untermenge | Zu 'Meine Titel'
Ergebnis: Modifizieren | Filter

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef-gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 11 - 20 von 27 Gehe zu [ ] Gehe zu Nr. [ ]

Nr.	Autor	Titel	Bd.	Jahr	Standort
11	Farkas, Josef Gerhard	Sakrisches: eines „Gohs" Berliner Luxusauto		2011	Universitätsbibliothek FU E-Medien
12	Farkas, Josef Gerhard	Totenklage um eine Chihuahua [Tonträger]		2010	Universitätsbibliothek
13	Farkas, Josef Gerhard	Totenklage um eine Chihuahua [Online-Ressource]		2010	FU E-Medien
14	Farkas, Josef Gerhard	Totenklage um eine Chihuahua [Online-Ressource]		2008	Universitätsbibliothek FU E-Medien
15	Farkas, Josef Gerhard	Überlieferung und Auftrag		1972	Universitätsbibliothek
16	Farkas, Josef Gerhard	Ungarisch genau genommen [Online-Ressource]			[Titel mit Bänden / URL]
17	Farkas, Josef Gerhard [Hrsg.]	Die ungarische Revolution 1956		2012	Universitätsbibliothek FU E-Medien
18	Ferdinandy, Miguel de, 1912-1993	Ungarn als Reich der Heiligen Krone [Online-Ressource]		2012	Universitätsbibliothek FU E-Medien
19	Radó, Sándor, 1899-1981	Deckname Dora		1971	Sozialwissenschaften
20	Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie	2	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien

Weitersuchen im KOBV? Fernleihe? Titel zum Kauf vorschlagen?

Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin | Feedback

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Freie Universität Berlin

FU-Katalog > Ergebnisliste

Markierte Titel: Anzeigen | Speichern/Senden | Untermenge | Zu 'Meine Titel'
Ergebnis: Modifizieren | Filter

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef-gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 21 - 27 von 27 Gehe zu [ ] Gehe zu Nr. [ ]

Nr.	Autor	Titel	Bd.	Jahr	Standort
21	Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie	1	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien
22	Farkas, Josef Gerhard	Index 1956 - 1968 & 1969 1979 [Online-Ressource]	3	2010	Universitätsbibliothek FU E-Medien
23	Farkas, Josef Gerhard	1969 - 1979 [Online-Ressource]	2	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien
24	Farkas, Josef Gerhard	1956 - 1968 [Online-Ressource]	1	2008	Universitätsbibliothek FU E-Medien
25	Farkas, Josef Gerhard	Wortbildung und -anordnung interlinear [Online-Ressource]	2	2013	FU E-Medien
26	Farkas, Josef Gerhard	Ergänzungsband [Online-Ressource]	4	2013	FU E-Medien
27	Farkas, Josef Gerhard	Formeln, interlinear, 2.000 bekannte Vokabeln, deutschbezogen, englischvergleichend, Bilingualtexte, Register [Online-Ressource]	1	2012	FU E-Medien

Weitersuchen im KOBV? Fernleihe? Titel zum Kauf vorschlagen?

Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin | Feedback

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Michael de Ferdinandy (1912-93)

Ungarn als Reich der Heiligen Krone

Seine Psychografie, von der Vorgeschichte bis 1956. - Romantik als geschichtliche Form -

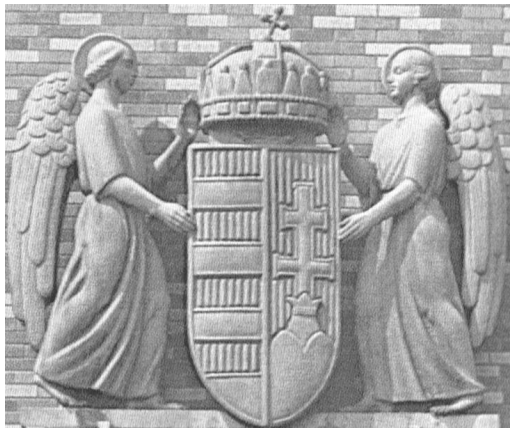

s. S. 179 & 185

Redigiert von Josef-Gerhard Farkas

Herausgeber:
© Gabriele und Josef-Gerhard Farkas
Fax +49(0)7273-94 11 73; E-Mail:
gabyfarkas@web.de
Habsburger Allee 10 a; D-76767 Hagenbach

Druck: dbusiness 10409 Berlin
2012

Farkas, Josef-Gerhard

Seklerisches: eines „Gobe“ Berliner Luxusauto.

Bilinguisch deutsch-ungarisch,
in genauer Übersetzung der deutschen Vorlage.

Székelyesség: egy góbé berlini luxusautója.

Bilingvis német-magyar,
a német eredetinek pontos fordításában.

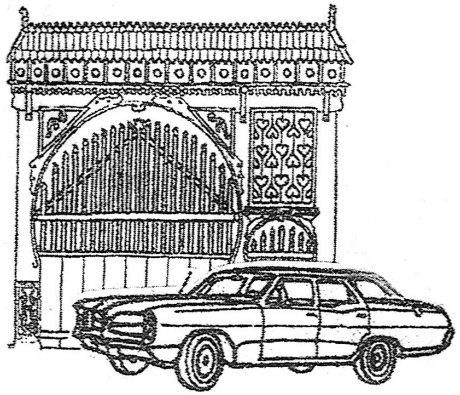

zweite ergänzte Auflage 2 0 1 1 második kiegészített kiadás

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas

Josef-Gerhard Farkas / Farkas József-Gellért

Chihuahuas als junge Familie.

Csivavák mint fiatal család.

Erfahrungen mit einer Hundemutter, deren Tochter und Sohn.

Tapasztalatok egy kutyaanyával, leányával és fiával.

Bilinguisch deutsch-ungarisch
Bilingvis német-magyar

Aus des zweibändigen deutschen Originals Kapiteln I, IV-VIII, XII, XIV, XVI. — A kétkötetes német eredeti I, IV-VIII, XII, XIV, XVI fejezeteiből.

Copyright 2011
Prof.Dr.Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas

Bestellungen / Megrendelések: Gaby Farkas, Fax +49 (0) 7273-941173
E-Mail: gabyfarkas@web.de
Habsburger Allee 10 A; D-76767 Hagenbach
Deutschland — Németország

Druck / Nyomda: dbusiness.de gmbh D-10409 Berlin

---

5 CD ungarisch gelesen - 5 CD magyarul olvasva.

Szerb: Irodtört. / Litgesch. biling.: Farkas